

T.C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

74291

İSLÂM'A GÖRE PARA KAVRAMI

(Tarihi, Tanımı ve Fonksiyonları)

(Doktora Tezi)

Hazırlayan

Ali Keleş

Danışman

Prof. Dr. Hamdi Döndüren

Bursa 1998

T 74291

İSLÂM'A GÖRE PARA KAVRAMI
(Tarihi, Tanımı ve Fonksiyonları)

İçindekiler.....	I
Tezin Özeti.....	VI
Abstract.....	VII
Önsöz.....	VIII
Kısaltmalar.....	X

GİRİŞ

I- KONUNUN BELİRLENMESİ.....	XII
II- KAYNAKLAR.....	XIV

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ İKTİSADINDA PARANIN TARİHİ
GELİŞİMİ

I- TARİHTE İLK MÜBADELE ŞEKİLLERİ.....	1
A- PARA KULLANMAKSIZIN YAPILAN	
MÜBADELELER (TRAMPA).....	3
B- HESAP PARASI KAVRAMI VE KIYMETLİ	
MADENLERİN TEDAVÜLÜ.....	5
C- PARALI EKONOMİNİN BAŞLANGICI.....	6
II- PARA ÇEŞİTLERİ VE PARA SİSTEMLERİ	
A- PARA ÇEŞİTLERİ.....	8
B- PARA SİSTEMLERİ.....	10
1- Gümüş Tek Metal Sistemi.....	11
2- Altın Tek Metal Sistemi.....	12
a- Altın Sikke Sistemi.....	12
b- Altın Külçe Sistemi.....	15

c- Altın Kambiyo Sistemi.....	17
3- Çift Metal Sistemi (Bimetalizm).....	19
4- Kağıt Para Sistemi.....	21
a- Aslî Para (Kağıt Para).....	21
b- Banka Parası (Kaydî Para).....	27

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM DÜNYASINDA PARANIN TARİHİ GELİŞİMİ

I- İSLÂM ÖNCESİ ARABİSTAN YARIMADASI'NDA PARA.....	31
II- İSLÂM'IN DOĞUŞUNDAN SONRA PARA.....	34
A-AĞIRLIK ÖLÇÜLERİ.....	34
B-PARA ÇEŞİTLERİ.....	37
1- GÜMÜŞ PARA (DİRHEM).....	38
a- Kelimenin Menşei.....	38
b- Rasulullah Döneminde Gümüş Para (Dirhem).....	38
c- Râşid Halifeler Döneminde Gümüş Para (Dirhem).....	42
d- Emevîler Döneminde Gümüş Para (Dirhem)- (İslâmî Tarzda Para Basılması).....	47
e- Abbasiler Döneminde Gümüş Para (Dirhem).....	55
f- Bazı İslâm Devletlerinde Gümüş Para (Dirhem).....	57
g- Osmanlı Devleti'nde Gümüş Para (Dirhem).....	62
2- ALTIN PARA (DÎNÂR).....	67
a- Kelimenin Menşei.....	67
b- İslâm Tarihinde Altın Para (Dînâr).....	69
3- BAKIR PARA (FELS).....	75
a- Kelimenin Menşei.....	75
b- İslâm Tarihinde Bakır Para (Fels).....	75
4- KATKILI (MAĞŞUŞ) PARA.....	77
a- Kelimenin Menşei.....	77
b- İslâm Tarihinde Katkılı (Mağşuş) Para.....	78

4- KAĞIT PARA.....	79
--------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İSLÂM'A GÖRE PARA KAVRAMI

I- PARA TERİMİ VE KAPSAMI.....	85
A- İSLÂM HUKUKÇULARINA GÖRE PARANIN TANIMI... 85	
1- İslâm Hukukçularına Göre Malın Tanımı.....	85
2- Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Para.....	86
3- İslâm Hukukçularına Göre Paranın Tanımı ve Tahlili.....	88
B- PARANIN KAPSAMI.....	94
1- Altın (Dînâr) ve Gümüş (Dirhem) Para.....	94
2- Bakır (Fels) Para.....	95
3- Katkılı (Mağşuş) Para.....	97
4- Kağıt Para.....	100
a- Temsîlî Kağıt Para.....	100
b- Kânûnî Kağıt Para.....	104
5- Kaydî Para	106
II- PARADA BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER.....	111
A- FİZİKİ ÖZELLİK.....	111
B- İKTİSÂDÎ ÖZELLİK.....	114
III- ALTIN VE KAĞIT PARANIN KARŞILAŞTIRMASI.....	114
IV- PARA BASIMI.....	117
V- PARANIN PARAYLA DEĞİŞİMİ (SARF AKDİ).....	123
A- TANIMI.....	123
B- SARF AKDİNİN DAYANDIĞI DELİLLER.....	125
C- ŞARTLARI.....	126
1- Alış-Verişin Peşin Olması.....	126
2- Cinsler Aynı Olunca Miktarlarının Eşit Olması.....	128
3- Şart Muhayyerliğinin Öne Sürülememesi.....	134
4- Akitte Sürenin (Vâdenin) Olmaması.....	133
D- KAMBIYO İŞLEMLERİ.....	134

VI- FAİZ (RİBA).....	137
A- İSLÂM ÖNCESİ TOPLUMLARDA VE SEMÂVÎ DİNLERDE FAİZ.....	137
B- İSLÂM ÖNCESİ ARAP TOPLUMUNDA FAİZ.....	144
C- İSLÂM'IN FAİZE BAKIŞI.....	146
1- Faizin (Ribâ'nın) Tarifi.....	146
2- Faiz Yasağının Dayandığı Deliller.....	149
3- Faizin Çeşitleri.....	152
4- Faizin İletti.....	160
VII-PARALARIN ZEKATI.....	166
A- ZEKATIN TANIMI.....	166
B- NİSAB MİKTARI.....	169
C- PARALARIN ZEKATI.....	174

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İSLÂM'A GÖRE PARANIN FONKSİYONLARI

I- PARANIN DEĞER ÖLÇÜSÜ OLMASI.....	177
A- GÜNÜMÜZ İKTİSADINDA PARANIN DEĞERİ VE FİYATLAR GENEL SEVİYESİ.....	177
B- GÜNÜMÜZ İKTİSADINDA PARA MİKTARI VE FİYAT İLİŞKİSİ (MİKTAR TEORİSİ).....	182
1- Klasik Miktar Teorisi.....	182
2- Neo-Klasik Miktar Teorisi.....	185
3- Modern Miktar Teorisi.....	191
C- İSLÂM'A GÖRE PARANIN DEĞER ÖLÇÜSÜ OLMA FONKSİYONU.....	192
D- PARA OLAYLARI.....	194
1- Aslî Paralarla (Altın ve Gümüşle) İlgili Para Olayları.....	194
2- İstilâhî (Yardımcı) Paralarla İlgili Para Olayları.....	195
a- Paranın ülke Çapında Tedavülden Kaldırılması (Kesâdı).....	195

b- Paranın Belirli Bölgede Tedavülden Kaldırılması (Kısmî Kesâdı).....	198
c- Paranın Piyasada Bulunmaması (Inkita').....	200
d- Paranın Değer Kazanması (Galâ) veya Değer Kaybetmesi (Rahs).....	201
da- İslâm Hukukunda Paranın Değerinin Değişmesi.....	201
db- Günümüz İktisadında Enflasyon.....	204
dc- İslâm Hukukunda Enflasyon.....	208
II- PARANIN MÜBÂDELE ARACI OLMASI.....	218
III- PARANIN TASARRUF ARACI OLMASI.....	219
SONUÇ.....	222
KAYNAKLAR.....	228

TEZİN ÖZETİ

İSLÂM'A GÖRE PARA KAVRAMI

“İslâm’a göre para kavramı”, zihinlerde İslâm’ın paraya bakış açısını çağrıştırmaktadır. Bu nedenle tezde İslâm tarihinde paranın tarihi gelişimi, klasik hukuk kitaplarında çeşitli konularla ilgili olarak ele alınmış parayla ilgili genel prensipler ve hükümler üzerinde durulmuş; zaman zaman günümüz iktisat çalışmalarına da atıflar yapılarak mukayeseler yapılmıştır.

Tezin birinci bölümünde, beşerî iktisatta para sistemleri ve paranın gelişimine değinilmiştir. İkinci bölümde, İslâm öncesi Arap toplumunda ve İslâm’ın zuhurundan sonra para konuları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde müslüman toplumlarda para kavramı, zekat, sarf (paranın parayla değişimi), ribâ (faiz) gibi parayla ilgili hükümler incelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise, paranın fonksiyonları ele alınmış, değer ölçüsü olma, tasarruf aracı olma ve mübadele aracı olma fonksiyonları incelenmiştir.

Sonuç bölümünde ise varılan neticeler maddeler halinde belirtilmiştir.

ABSTRACT

MONEY CONCEPT IN ISLAM

“Money Concept in Islam” is closely related to Islamic view of money. Therefore historical evaluation of money in the history of Islam, money and related subjects in the early Islamic law works together with some references to modern studies on economics are examined in the thesis.

Chapter one deals with the place of money systems and their developments in the modern economic systems. In chapter two, the invention of money and money in the Arab societies before and after the rise of Islam are explained. Chapter three examines the subjects that are closely related to money such as the concept of money, zekat (alms giving), sarf (exchange) and faiz (interest).

Chapter four is on the functions of money as a means of savings, exchange and value determination.

Conclusion enumerates the results of this study.

ÖNSÖZ

İnsan tabiatı gereği medeni olduğundan, hemcinsleriyle ve diğer varlıklarla olan ilişkilerinde belirli kurallar çerçevesinde hareket eder. Bu kurallar, ister ahlakî, ister hukûkî olsun, hayatın her alanında belirli bir yaptırım gücüyle insanlara yön verir.

İnsan toplumu zaman içinde elde ettiği tecrübeleri birbirlerine önce sözlü ve daha sonra yazılı olarak aktarmıştır. Bu tecrübeler arasında iktisâdî alanla ilgili olanları önemli yer tutmaktadır. İktisâdî alanda önce takas usûlü, sonra eşyanın para olarak kullanılması, paranın icadı ve en son olarak da para elde olmadığı halde alım gücü sağlayan kredi kartı gündeme gelmiştir. Fakat geçmiş dönemlerde kaydedilen gelişmeler nisbeten yavaş ve dolayısıyla toplumlar tarafından kolayca benimsenecek bir tarzda meydana gelirken, son yüzyılda gelişmeler hız kazanmış; toplum gelişmelerden birine adapte olamadan yeni bir îcad gündeme gelmiştir. Bu hızlı değişiklikler toplum bünyesinde, acilen çözüme kavuşturulması gereken, ancak çözümünü hemen mümkün olmayan pek çok problemi de beraberinde getirmiştir.

Klasik İslâm hukuku eserlerinde yer alan bilgiler, belirli bir tarihten sonra gelişen olaylara cevap verememiştir. İktisâdî gelişmeler, batı iktisadında oluşmuş ve sonra etkileşim yoluyla ve hatta iktisâdî zorunluluk olarak İslâm ülkelerine gelmiştir. Biz bu tezde, para konusunda İslâm hukuku eserlerinde yer alan ve İslâm bilginleri tarafından ortaya konan prensipleri tespit etmeyi amaçladık. Tezin hazırlanışı sırasında, İslâmî kaynakların yanında, zaman zaman günümüz iktisadına ait eserlerden de yararlandık. Burada şunu unutmamak gerekir ki, yüzyılımızda gelişen fikir ve doktrinleri geçmiş dönemlerde aramak yanlış olur. Bu nedenle biz, günümüz iktisadında oluşmuş doktrinleri geçmişte arama yerine, geçmişte hukukçularımızın para konusunda neler düşündüğünü ortaya koymaya çalıştık. Tezde konuları İslâm hukuku açısından ele alırken, günümüzde ortaya çıkmış, ancak bizi de ilgilendiren konularda, problemin daha iyi anlaşılması için günümüz iktisadına atıflar yaptık; ele aldığımız problemin İslâm hukuku açısından

değerlendirmesini yaptık. Araştırmamızda İslâm'da paranın tanımı, kullanılması istenen para türü veya para sistemiyle ilgili bağlayıcı herhangi bir bilgi bulunup-bulunmadığı üzerinde durduk ki, aksi durum İslâm hukukçularının para kavramıyla ilgili fikirlerinin, konjunktürün tesiri altında oluştuğunu, diğer bir ifadeyle bu görüşlerde örfün etkili olduğunu ortaya koyması bakımından önemliydi.

Tezi dört ana bölüme ayırdık. İlk bölümde, günümüz iktisadında paranın tarihini ve para sistemlerini, bu sistemlerin özelliklerini ele aldık. Dolayısıyla günümüz iktisadında para kavramının pratikte kaydettiği gelişmeler ile İslâm toplumlarında paranın tarihi seyrini mukâyase ederek, arada teoriden kaynaklanan herhangi bir farkın olup-olmadığını tespit etmeye çalıştık. Bu nedenle tezin ikinci bölümünde, İslâm dünyasında paranın tarihini inceledik. İslâm'ın doğduğu topraklar olan Arap yarımadasında İslâm öncesi hayatın konu itibarıyla İslâm üzerinde herhangi bir tesiri olup-olmadığı tespit için Câhiliye toplumunda para konusunu inceledik. Bu tarihi incelemeye, İslâm'la İslâm öncesi ve sonrası toplum arasında para çerçevesindeki müspet ya da menfi ilişkiyi ortaya koymaya çalıştık. Üçüncü kısımda paranın tarifini, tarihte kullanılmış veya günümüzde kullanılmakta olan para çeşitlerinin bu tarif kapsamına girip-girmediklerini araştırdık. Ayrıca bu bölümde İslâm'ın temel kaynaklarında (Kur'an ve hadislerde) parayla ilgili yapılmış düzenlemelerden sarf akdini, ribâyı (faizi) ve paraların zekatını ele aldık. Dördüncü bölümde ise, paranın değer ölçüsü olma, mübadele ve tasarruf aracı olma fonksiyonlarını araştırdık. Bu bölümde paranın değerini, bununla yakından ilgisi olan enflasyonu ve vâde farkını, paranın ülke çapında tedavülden kaldırılmasını, belirli bir bölgede bulunmamasını, piyasada bulunmamasını ve değer kaybetmesi (rahsı) ile değer kazanmasını (galâyı) ele aldık. Sonuç bölümünde ise kısaca maddeler halinde bu araştırmamızla ulaştığımız kanaati açıkladık.

Bu araştırmamızın, bundan sonraki bilimsel çalışmalarımıza ışık tutmasını umarım.

Ali Keleş

Eyüp/İstanbul

KISALTMALAR

a.g.e.....	: Adı geçen eser
a.g.m.....	: Adı geçen makale
a.mlf.....	: Aynı müellif
b.....	: İbn
bk.....	: Bakınız
c.....	: Cilt
DİA.....	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.....	: Yayına Hazırlayan
Hz.....	: Hazreti
h.....	: Hicri
İ.A.....	: İslâm Ansiklopedisi
ktp.....	: Kütüphanesi
md.....	: Madde
m.ö.	: Milattan önce
m.ö.	: Milattan sonra
nşr.....	: Neşreden (Tahkik eden)
ö.....	: Ölüm tarihi
r.a.....	: Radıyallahü anh
s.a.v.....	: Sallallahü aleyhi ve sellem
s.....	: Sayfa

sy..... : Sayı
trc..... : Tercüme eden
ts..... : Tarihsiz
vb..... : Ve benzeri
vd..... : Ve devamı
y..... : Yıl

GİRİŞ

I- KONUNUN BELİRLENMESİ

Klasik İslâm hukuku eserlerinde bey' veya zekat konuları ele alınırken, paranın tanımına da yer verilmekte ve "altın ve gümüş, malların semeni olarak yaratılmıştır"¹ şeklinde ifadeler kullanılmaktadır.

İlk hukuk eserlerinden itibaren bütün kaynaklarda aynı tarz ifadeleri görmek mümkündür. Oysa pratikte para kavramı konusunda İslâm dünyasıyla aynı paralelde gelişmeler kaydetmiş olan batı, Ortaçağ'dan itibaren iktisat alanında ciddi tartışmalara sahne olmuş ve hem pratikte, hem de teoride para kavramında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Ancak İslâm dünyasında teori alanında aynı gelişmelerin meydana geldiğini söylemek mümkün değildir. İslâm dünyasında teoride iktisat ilmi alanında aynı gelişmelerin olmamasının nedeni, ictihad döneminde yazılan hukuk eserlerine bağlılık olarak görülebilir. Bu nedenle hukuk eserlerinde yer alan para kavramıyla ilgili düşüncelerin İslâm'ın naslarla tespit edilmiş değişmez görüşleri olup-olmadığının tespiti gerekmektedir.

İslâm dünyasında para ile ilgili gelişmelerin batıdan sonra gündeme geliş nedeni ve eserlerde yer alan görüşlerin bağlayıcı olup-olmayışı ile ilgili soru, dolaylı bir şekilde de olsa uzun zamandır İslâm dünyasında gündemdedir. Hatta bazıları, İslâm Dinar'ından bile bahsetmektedir. Diğer taraftan bazı kişiler, İslâm'ın iktisâdî alanda herhangi bir fikri olmadığını ileri sürerek, bu düşüncelere karşı çıkmaktadır. Bu kişilerden bir kısmı, faiz ve sarf ve zekatla ilgili görüşleri bile dikkate almamaktadır. Görüldüğü gibi bir grup, İslâm hukuku literatüründe yer alan her fikri bağlayıcı ve değişmez olarak algılarken, diğer bir grup tam karşı görüşü

---

¹ el-Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed Muhammed, *İhyâu ulûmi 'd-dîn*, Dâru'l-kalem, Beyrut ty, IV, 89; el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, I, 112; Dâmad, Abdurrahman b. Muhammed, *Mecmau 'l-enhur*, Matbaa-i âmire, İstanbul 1309, II, 116; İbn Âbidîn, Muhammed Emir b. Ömer Âbidîn, *Tenbîhu 'r-rukûd*, Âlemü'l-kütüb, y ve ty, II, 60.

savunarak, İslâm'ın iktisâdî alanla ilgili hiç bir düşüncesi olmadığını belirtmektedir.

İslâm'ın temel kaynakları dikkatlice incelenirse, “ezmânın teğayyürü ile ahkâmın teğayyürü inkar olunamaz.”² kaidesi gereği, örfe dayalı bazı hükümlerin zamanın şartları gereği değişmelerinin normal kabul edildiği görülecektir³. Para kavramının da aynı kategori içinde mütâlaa edilmesi mümkün değil midir? “Mevrid-i nasda ictihada mesağ yoktur.”⁴ kaidesinde de vurgulandığı gibi, açık bir nassın bulunmadığı konularda gelişen olaylara cevap bulmak için baş vurulacak tek çözüm yolu ictihaddir. İslâm'ın iki temel kaynağı olan Kur'an ve hadislere bakıldığında, herhangi bir para türünün veya para sisteminin kullanılmasını emreden nas bulunmadığı görülmektedir.

Hangi tür para kullanılacağı konusunda İslâm'ın fikir beyan etmemiş olması, para ve ekonomiyle ilgili hiç bir fikrinin olmadığı anlamına gelmemelidir. Zira İslâm, faiz, sarf (change-exchange) ve zekat düzenlemelerinin yanında, piyasada fiyatların oluşumuyla ilgili bazı düzenlemeler yapmış⁵; İslâm hukukçuları ise, mâlî politika, para politikası, parasal kurumlar, kredi ve kredi araçları, fiyat oluşumu ve fiyat politikaları, piyasa ve piyasa düzenlemeleri, trampa, devlet bütçeleri, vergiler, devlet hazinesi, arz-talep, mevduat çeşitleri, ilk banka türleri, ortaklıklar ve monopol, ücretler, para, paranın mübadele aracı ve hesap birimi fonksiyonları ile para değerinin istikrarının bozulması, fiyat dalgalanmaları konularını incelemişlerdir⁶. Şu halde klasik eserlerde para kavramıyla ilgili fikirleri değişmez kabul edenler de, İslâm'ın iktisâdî sistemle ilgili fikri olmadığını söyleyenler de, hatalı gözükmekte ve birer uç teşkil etmektedirler.

Klasik hukuk eserlerindeki görüşleri bağlayıcı kabul edenler, günümüz gelişmelerine açıklama getirememekte, İslâm'ın iktisâdî alanla ilgili fikri olmadığını benimseyenler de İslâm tarihindeki gelişmeleri dikkate almamaktadırlar. Skolastik

² *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, md. 39, Matbaa-i Osmâniye, Dersaadet 1308.

³ bk: ez-Zerka, Mustafa Ahmed. *el-Medhal*, Dâru'l-fikir, y ve ty, I, 101-103, II, 850 vd.

⁴ bk: *Mecelle*, md. 14.

⁵ bk: Kallek, Cengiz, *Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul 1992, s. 54-74.

⁶ Savaş, Fuat Vural, *İktisatın Tarihi*, Liberal Düşünce Topluluğu, İstanbul 1997, s. 134.

düşüncenin Yunan etkisiyle doğmasından iki asır önce İslâm ekonomisi gelişmiş ve o zaman bilinen dünyanın dörtte üçünde uygulanmıştır. Spengler, İslâm hukukçularının iktisatla ilgili düşüncelerini inceledikten sonra, onların Plato, Aristo, Neo-Platonizm'den ve Neo-Pythogorean bir düşünür olan Bryson'un fikirlerinden etkilendiklerini ileri sürmüştür, ancak İbn Haldun'un fikirlerini inceledikten sonra, Yunan düşüncesinin İslâm düşüncesi üzerindeki etkileriyle ilgili bu düşüncesini değiştirmiştir⁷.

Günümüz iktisadı açısından para kavramı ele alındığında, konunun iktisat teorileri, iktisadın genel prensipleri, iktisâdî analiz ve iktisat tarihi gibi alanlarla doğrudan alakalı olduğu görülmektedir. Ancak biz, İslâm hukukunda para kavramını ele aldık, paralel konularda günümüz iktisadına atıflar yaptık. Günümüz iktisadındaki tartışmaları İslâm hukuku eserlerinde aynen bulmak mümkün değildir. Bu nedenle biz, İslâm hukukçularının (fıkıhçıların) para kavramı konusundaki düşüncelerini ele aldık; günümüz iktisadında gündeme gelen ve özellikle ülkemizde tartışma konusu olan problemleri İslâm hukuku açısından incelemeye çalıştık.

II- KAYNAKLAR

Son yüzyılda İslâm dünyasında para kavramıyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla konuyla ilgili yakın zamanda birisi yayınlanmış, diğer ikisi yayınlanmamış üç doktora çalışması yapılmıştır.

İlk çalışma, Erzurum İlahiyat Fakültesinde 1986 yılında Beşir Gözübenli tarafından "*İslâm'da Para*" başlığı altında yapılmıştır. Bu çalışmada araştırmacı, günümüzde para, İslâm borçlar hukuku açısından para (semen) ve İslâm iktisâdiyâtında para konularını ele almıştır.

Tez, kanaatimizce iktisâdî açıdan İslâm'a göre parayı incelemekten ziyade, İslâm borçlar hukukunda semen (para) üzerinde durmaktadır. Ayrıca tezde, parayla doğrudan bağlantısı bulunan sarf ve zekat konuları hiç işlenmemiş, ribâ konusuna da yeterince yer ayrılmamıştır. Bunların yanında günümüzde para konusu ele alınırken, paranın değeri ve miktar teorisine değinilmesine rağmen, İslâm hukuku

---

⁷ Savaş, s. 132.

açısından tartışılmasında fayda bulunan vadeli satışlar ve enflasyon farkı gibi konuyla ilgili güncel meseleler ele alınmamış ve paranın fonksiyonları incelenirken para olayları düzenli bir şekilde ortaya konmamıştır. Yukarıda temas ettiğimiz gibi, tez borçlar hukukunda semen konusunu ele almaktadır. Bu nedenle tez, para kavramı yerine, borçlar hukukunda semen konusu üzerinde durmakta ve günümüzde konuyla ilgili tartışmalara yer vermemektedir.

İkinci tez ise Ümmü'l-kurâ Üniversitesinde Ahmed Fehmî Ebû Sünne ve Ali Hâfiz Mansûr danışmanlığında “*Tatavvuru'n-nukûd fî dav'i'ş-şerîati'l-İslâmiyye maa'l-inâyeti bi'n-nukûdi'l-kitâbiyye*” adıyla Ahmed Hasan Ahmed el-Hasanî tarafından 1409/1988 yılında hazırlanmıştır. Bu eser, Dâru'l-medenî tarafından 1989 yılında basılmış, Adem Esen tarafından Türkçe'ye kazandırılmış ve 1996 yılında İz Yayıncılık tarafından yayınlanmıştır. Bu araştırma, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde paranın tarihi gelişimi, ikinci bölümde İslâm hukukunda zekat ve ribâ konuları ve üçüncü bölümde ise, banka parası incelenmiştir. Tezde, İslâm dünyasında paranın tarihi gelişimi yeterince incelememiş ve paranın fonksiyonları bölümünde enflasyon ve vadeli satışlara, ribâ ile ilgili bölümde, günümüzde faiz problemine, sarf bölümünde altının veya dövizlerin değişimine, zekat bölümünde nisabın tespitine değinilmemiş, sadece klasik eserlerdeki bilgiler nakledilmekle yetinilmiştir. Ayrıca araştırmacı sonuçta araştırmada varılan neticeyi ortaya koymamıştır.

Üçüncü tez ise, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslâm Ülkeleri Enstitüsü'nde Ahmet Tabakoğlu danışmanlığında Oğuz Bal tarafından “*Osmanlı Para Sisteminin Teorik Temelleri*” başlığıyla 1998 yılında hazırlanmıştır. Tez, altı bölümden oluşmaktadır. Tezde akit çeşitleri, para ve para sistemi, paranın mahiyeti (İslâm dünyasında paranın tarihi), günümüz iktisadında kambiyo sistemi, İslâm kambiyo sisteminde finansman usulleri ve araçları, İslâm ekonomisinde kambiyo (sarf), kredi ve kredinin mahiyeti, kredi piyasası, İslâm düşüncesinde kredi felsefesi, karz akdi, selem ve istisna' akdi, İslâm ekonomisinde bankacılığın tarihi seyri, İslâmî prensipler ışığında İslâm bankacılığının işlemleri ve İslâmiyet ve piyasalar konuları ele alınmıştır. Tezin planı bir hayli geniş tutulmuştur. Tezde paranın

tanımına yer verilmediği gibi, finansman temini başlığı altında toplanabilecek konular gelişmiş güzel dağıtılmış, İslâm hukuku formasyonunun olmamasının neticesinde de ele alınan konularda yeterli bilgi verilememiş, ayrıca ilk el kaynaklara ulaşılamamıştır. Ayrıca tezde, kaynak gösterilmeksizin çok önemli konularda sayfalarca bilgi aktarılması da dikkat çekmektedir.

Biz, “İslâm’a Göre Para Kavramı” başlığını taşıyan bu araştırmamızda, yukarıda kısaca tanıttığımız çalışmalarda eksik gördüğümüz İslâm dünyasında paranın tarihi gelişimi, paranın tanımı, faiz (riba), zekat ve sarf (change-exchange) konularında tartışılması gereken vadeli satış, enflasyon miktarının tespiti ve tazmini, nisap miktarının tespiti ve paranın değerinin değişmesi gibi konular üzerinde durduk. Tezde konu gereği, klasik fıkıh kitaplarından ve önemli yeni çalışmalardan yararlandık. Tezin günümüz iktisadıyla ilgili birinci bölümünde, Sadün Aren, Turgay Artam, Ömer Lütfi Barkan, Feridun Ergin, Mükerrerem Hiç, Reşat İnan, Nur Keyder, Ahmet Kılıçbay, Sururi Kocamanoğlu, Orhan Oğuz, Burhan Sanus, Aynı Zarakoğlu ve Erol Zeytinoğlu gibi iktisatçıların eserlerinden faydalandık. İslâm dünyasında paranın tarihi gelişimi bölümünde ise, konunun Arap ülkelerinde popüler olması nedeniyle pek çok çalışma bulunmasına rağmen, bunlar arasından İbrahim Artuk, Muhammed Bâkır el-Hüseynî ve Nâsıruddin en-Nakşibendî'nin çalışmalarından önemli ölçüde yararlandık; ancak ilk kaynak eserlere atıfta bulunmayı ihmal etmedik. Bunlardan, el-Makrîzî'nin *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, el-Mâverdî'nin *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, el-Belâzûrî'nin *Futûhu'l-buldân* ve İbn Haldûn'un *Mukaddime* isimli eserlerini burada belirtmekte fayda görmekteyiz. Tezin paranın tanımı ve fonksiyonları konusunda, klasik hukuk kitaplarından yararlandık. Klasik eserlerde, konuyla ilgili olarak el-Gazzâlî'nin *el-İhyâ'da*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *İ'lâmu'l-muvakkîn'de* ve Şâh Veliyyullah'ın *Huccetu'llâhi'l-bâliğâ'da* yazdıklarının dışında derli toplu bilginin bulunmadığı bir gerçektir. Paranın değerinin değişmesi ile ilgili olarak fıkıh eserlerinde çeşitli bâb başlıkları altında bolca bilgi bulunmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili İbn Âbidîn tarafından kaleme alınmış olan *Tenbihu'r-rukûd* isimli eser dikkat çekmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ İKTİSADINDA PARANIN TARİHİ GELİŞİMİ

I- TARİHTE İLK MÜBÂDELE ŞEKİLLERİ

İktisâdî hayatımızda önemli fonksiyon ifa eden para, bir kısım araştırmacı ve tarihçiler tarafından ateşin keşfi ve harflerin icadı gibi, yine bir kısım araştırmacılar tarafından iktisâdî hayatın dayandığı temel taşı veya bu hayatın damarlarında akan kan gibi değerlendirilmektedir¹.

İnsan hayatında bu kadar önemli rol oynayan paranın keşfi veya ortaya çıkışı hakkında, iktisat tarihi üzerine araştırma yapanlar şu ana kadar kesin bir şey söyleyememişlerdir. Onların yaptıkları yorumlar, kesin bilgiden çok tahmine dayanmakta, bu sebeple de sonuçta farklı fikirler ortaya çıkmaktadır. Yorumlar ne şekilde olursa olsun, ibtidâî hayat şartları içinde ferdi göz önüne aldığımızda, başlangıçta herkesin kendi ihtiyacını karşılama zorunluluğu bulunduğunu, daha sonra sosyal dayanışma ve iş bölümünün gelişmiş olduğunu tasavvur edebilmekteyiz².

Paranın ortaya çıkış tarihinde ve yerinde ihtilaf olmasına rağmen, insanoğlunun tarihin ilk dönemlerinde bu günkü şekliyle para kullanmadığı, yani paranın insanın suni bir icadı olduğunda görüş birliği vardır. Paranın ortaya çıkışı ile ilgili yorumlar temelde arkeolojik araştırmalara dayanmaktadır. Tarih araştırmacıları ve sosyal bilimciler, bu konuda kesin bilgi ortaya koymaktan uzaktırlar. Bu nedenle konuyla ilgili her yeni araştırma bir önceki tezi çürütmektedir. Şu kesin olan bir şeydir ki para belirli bir zamanda veya belirli bir yerde her herhangi bir şahıs tarafından icat edilmemiş, toplumun geçirdiği gelişme

---

¹ Lewis, Arthur, *The Theory of Economic Growth*, yy 1956, s. 75; Burns, Arthur Edvard -Neal, Alfred C. -Watson, D. S., *Modern Economics*, Harcourt Brac and Company Inc., New York 1953, s. 309.

² es-Sadr, Seyyid Muhammed Bâkır, *İktisâdunâ, Dâru'l-kütübi'l-Lübnânî*, Beyrut 1981, s. 615.

sürecine paralel olarak, belirli aşamaları geçirmiş ve neticede bugünkü halini almıştır.

Paranın tarihinden söz eden eserleri incelediğimizde, her hangi bir paranın toplum tarafından genel kabul görmesinin sebepleri açıklanırken, aynen ortaya çıkışı hususunda olduğu gibi, fikir birliği olmadığını açıkça görmekteyiz. Bu konuda ileri sürülen görüşler daha çok varsayım dayanamakta ve paranın ortaya çıkışıyla ilgili görüşlerde olduğu gibi, daha sonra ortaya atılan tezler tarafından çürütülmektedir. Bu itibarla bu görüşler kesin bir bilgiden ziyade sadece birer yorum olma özelliği taşımaktadırlar. Bu nedenle biz, burada konuyla ilgili görüşlerden kısaca bahsedecek ve detaylara girmeyeceğiz.

Bazı iktisatçılar parayı, değeri kendi maddesinden kaynaklanan bir meta⁴ kabul ederlerken, bazı iktisatçılar ise onu, değerini genel yaşamdan alan, hukuksal bir metin ya da işaret, bir simge olarak görmüşlerdir. Günümüzde ise paranın açıklanmasıyla ilgili araştırmalar daha çok paranın miktarıyla, fiyat hareketleriyle genel iktisâdî etkinlik arasındaki ilişkiler üzerinde toplanmaktadır³. Bu görüşlerin bir neticesi olarak çağdaş iktisat tarihçileri, paranın toplum tarafından genel kabul görmesini açıklamaya çalışmışlar ve bu konuda şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

1- Sosyal mukâvale teorisi: Bu teoriye göre, insanlar arasında belirli bir maddenin para olarak kullanılması konusunda serbest bir fikir birliği oluşmuştur. Bu görüşe, toplumun parayı kabul etmesinin, tek tek fertlerin kabulüne muhtaç olmadığı, çünkü genel kabulün devlet vasıtasıyla da olabileceği şeklinde itiraz edilmiştir. Dolayısıyla bu teorinin öngördüğü "fertlerin arasında serbest bir görüş birliğinden" bahsetmek zordur.

2- Paranın ticaret malı olduğunu kabul eden teori: Bu teoriye göre insanlar, ticaret malı olan parayı diğer ticaret malları karşılığında değiştirmekte ve sahip oldukları bu ticaret malıyla da başka malları takas etmekteydiler. Dolayısıyla

---

³ Bu nedenle günümüz iktisatında, paranın değeri ile miktarı ve paranın değeriyle fiyatlar genel seviyesi arasındaki ilişki üzerinde önemle durulmaktadır. Bk: Zarakoğlu, Avni, *Para ve Kredi Bilgisi*, Türkiye İş Bankası Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 182 vd; *Büyük Larousse*, Türkiye İş Bankası Vakfı Yayınları, Ankara 1993, XX, 156.

ihtiyaç duydukları malların fiyatları, para olarak kullandıkları ticaret mallarında temsil edilmekteydi. Bu teoriye de, objesinin hiç bir değeri bulunmayan paraların var olduğu ve paranın kıymetinin devlet iradesiyle belirlenebildiği şeklinde itiraz edilmiştir. Takastan (trampadan) sonra ortaya çıkan ve onun sakıncalarını ortadan kaldırmayı amaçlayan para türü, mal paradır. Mal para, mübâdele vasıtası kabul edilen ve reel değeri ile mübâdele değeri arasında uygunluk bulunan maldır. Bu para, trampanın bütün sakıncalarını ve sıkıntılarını giderememiştir. Ancak mübâdele yapan insanların arzuları arasındaki uyumsuzluğu ortadan kaldırmıştır. Mal para, sadece mahalli ticarete geçerli olmuş, belirli bir toplumda kabul görmüştür. Bunun neticesinde bütün toplumlarda kullanılabilir ve herkes tarafından kabul edilebilecek bir paraya ihtiyaç duyulmuştur.

3- Devlet iradesi teorisi: Bu teoriye göre, devletin çıkartmış olduğu yasayla para doğmaktadır. Bu teoriye, paranın oluşması için kanunun yetmeyeceği ve iktisâdî değeri bulunmadığında paranın kıymetinin olamayacağı tarzında itiraz edilmiştir.

4- Paranın fonksiyonları teorisi: Bu teori, tarih itibariyle en yeni olanıdır. Para belirli görevleri ifa edebilen maddedir⁴.

A- PARA KULLANMAKSIZIN YAPILAN MUAMELELER

(TRAMPA)

İktisâdî hayatta paranın icadından önce insanlar, aynî tevdiat (direkt mal teslimi) şeklinde ticaret yapmaktaydı. Genelde tapınaklara emanet bırakılan hayvan, tarım aletleri, değerli taşlar ve madenler, birer aynî tevdiat idi. Tapınağa emanet bırakılan değerli mallar belirli bir miktar gelir karşılığında isteyenlere veriliyordu. Dolayısıyla ilk kredi şekilleri de aynî kredi şeklindeydi. Eldeki bilgilere göre kredi muamelelerinin ilk geliştiği bölge Mezopotamya'dır. Bu dönemde tapınakların, kredi teminini durdurmasından sonra bankalar doğmuştur. Fakat bu dönemde bankacılık, garanti ve faiz haddi gibi iki problemle karşı karşıya kalmıştır. Bu tarihte

⁴ en-Neccâr, Ahmet, *el-Medhalila 'n-nazariyyati 'l-iktisâdiyye*, Dâru'l-fikir, yy 1393/1973, s. 125-126.

ortaya çıkan bankacılık çağdaş iktisatçılara göre, ibtidâî şekline rağmen ilk büyük iktisâdî devrimdir.

İlk çağlarda ticarî faaliyet gelişmiş olmasına rağmen, ticarete yüzyıllarca para kullanılmamış, mübâdeleler takas (trampa) şeklinde yapılmıştır. Takas, alış verişte bir mal bedelinin başka bir malla ödenmesidir. Takas, ilk çağlarda, insanların aldıkları ve sattıkları malların kıymetini belirleyecek bir değer ölçü olmaksızın yürütülmüştür. Sistemin uzun müddet böyle devam etmesi, kıymetin bir rakamla ifade edilmediği bir ortamda dayanılabilecek tek ölçü fayda olduğundan, genelde tüccarların karlı çıkmasına sebep olmuştur. Kısacası takas usulü, ticaret tecrübesine sahip olmayan kimseler arasında fahiş karlara zemin hazırlamıştır. Bu sistem, tacirler lehine olduğundan, ticaretin gelişmesinde merhale kaydetmiş toplumlarda dahi, uzun müddet devam etmiştir. Durum böyle olmasına rağmen takas sistemi, taşıdığı çeşitli zorluklar ve sakıncalar sebebiyle daha sonraki dönemlerde terkedilmiştir⁵. Sistem, ticaret hayatında belirli bir kolaylık sağlamış olmasına rağmen şu sakıncaları ve güçlükleri beraberinde getirmiştir:

1- Taraflar, arzuladıkları malları bulmakta güçlük çekmişlerdir: Taraflar arasında yapılacak mübâdele, aynı mala ihtiyaç duymaya bağlı idi. Oysa iki kişi her zaman aynı mala ihtiyaç duymayabilirdi. Bu nedenle piyasada yapılan mübâdeleler sıkıntı doğuruyordu. Çünkü alış verişi kolaylaştırma maksadıyla kurulan pazarda malını satmayı düşünen kişi, kendi malını alacağı malla takas edememe durumunda, önce ihtiyaç duymadığı bir malla malını takas etmek, ondan sonra da bu malla istediği malı değiştirmek zorundaydı. Bu şekilde ise tacirin uğraşmak zorunda olduğu işler artmış oluyordu.

2- Trampa yapılacak mallar arasında değer bakımından farklılıklar oluşuyordu: Mesela koyunla sığırın trampa edilmesi durumunda olduğu gibi mübâdele edilecek mallar arasında aşırı değer farkı olabiliyordu. Bu nedenle küçük pazarlarda takas nispeten kolay olmasına karşın, alınıp satılan malın çok olduğu pazarlarda, sistemin tıkanmadan işleyebilmesi imkansızdı. Çünkü trampa

---

⁵ Ergin, Feridun, *Para Siyaseti*, İÜİF Yayınları, İstanbul 1969, s. 19 vd.

sisteminde, bir malın değeri öbür mallardan her birine göre ayrı ayrı belirlenmekteydi.

3- Mübâdelesini yapılacak mallar arasında kıymet takdiri zor oluyordu.

4- Mübâdelesini yapılacak mallar uzun süre elde tutulamıyor veya saklanamıyordu.

5- Fiyatı belirsiz malların mübâdelesinin yapılması, ticarete tecrübesi olmayanları zarara uğratiyordu⁶.

B- HESAP PARASI KAVRAMI VE KIYMETLİ MADENLERİN TEDÂVÜLÜ

Para kavramının tarihte ne zaman ortaya çıktığı konusunda pek az bilgiye sahibiz. Nitekim bugün rağbet gören bazı açıklamalar, Aristo'nun kurduğu hipoteze dayanmaktadır. Bu teoriye göre, insanların bütün inanışlarında rasyonel (akılcı) oldukları kabul edilmekte ve parayı da kendi amaçlarına uygun olarak keşfettikleri açıklanmaktadır⁷. Aristo'nun ileri sürdüğü tezin, sosyal olayların insan iradesi dışında geliştiği ve insan müdahalesiyle yönlendirilemediği gerçeği göz önünde alındığında, hatalı olduğu görülecektir. Dolayısıyla para kavramı, insanın isteğine bağlı olmaksızın toplumsal gelişmelere paralel olarak gelişmiş, kavram ve obje olarak sürekli yenilenmiştir.

Toplumda iş bölümünün gelişmesiyle mübâdeleler çoğalmış ve alış veriş yoğunlaştıkça, takas edilen mallar arasında uyumsuzluklar baş göstermiştir. Bunun yanında ticari mallar arasında değerlerin izafi olmasından kaynaklanan, tecrübeli tüccarların dahi aldandığı olaylar olmuştur. Bu nispetsizliklere çare olarak insanlar arasında, seçilecek bir malın değerini öbürleri için değer ölçüsü kabul etme eğilimi ortaya çıkmıştır. Bir ortak kıymet bulma zarureti, hesap parası kavramının doğmasına yol açmıştır. Bir değer ölçüsü kabulünün zarureti anlamak, aranan

---

⁶ Ergin, Feridun. *Para ve Faiz teorileri*. Bata Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 9 vd; Sanus, Burhan Zihni. *Para Ekonomisi*. İstanbul Matbaacılık, yy 1956, s. 31; İnan, Reşat, *Para Ekonomisi*, İstanbul 1976, s. 4 vd.

⁷ İnan, s. 3.

çözümü ortaya çıkarmaya yetmemiş, bu aşamadan sonra hangi malın değer ölçüsü olacağına da kararlaştırılması gerekmiştir. Çözümü için tek bir malın değer ölçüsü kabul edilmesi zarureti herkes tarafından kabul edildiğinde ise her yöreye mahsus bir hesap parası ortaya çıkmıştır. Böylece fazla bir alanı kapsamayan ve ticarete eskiye oranla nispeten kolaylık temin eden bir para doğmuştur. Neticede ise hesap parası ne mübâdele, ne de değer saklama aracı olarak tedavül etmiş; sadece kıymet ölçüsü olarak kullanılmış; bu nedenle de paranın fonksiyonlarından sadece bir tanesini ifâ edebilmiştir. Hesap parasının bulunması, takas usulünün sakıncalarından yalnızca birini gidermiş, fakat diğer sakınca ve zorluklar ancak zaman içinde aşılabilmektedir. Bu nedenle bu dönemde alış veriş şartları, fayda ölçüsüne göre yapılan mübâdelelere kıyasla, biraz daha dengeye yaklaşmıştır.

Hesap parası kullanılmağa başlanmasından sonra, kıymet ölçüsü olabilecek malların mübâdele aracı olarak kullanıldığı bir dönem başlamıştır. İktisadî gelişmelerin sonucunda, kıymet ölçüsü ve mübâdele aracı yönü dikkate alınarak, hesap parası olarak kullanılan mallar arasında da bir tercih yapılmıştır. Bu dönemde kullanılan hesap paraları, standart olmadıkları gibi, birimleri arasında kalite farkı da mevcuttur. Ticari mübâdelelerde ödeme aracının uzun süre saklanabilmesi için küçük parçalara bölünebilmesi, herkes tarafından talep edilebilmesi için de doğada az bulunması şartı aranmıştır. Bu şartlar, daha önce kullanılan malların dışında bir ödeme vasıtasının kabul edilmesini zaruri kılmıştır. Bu nedenle bahsettiğimiz dönemde basılı bir şekilde olmasa da, altın ve gümüş gibi madenler başlangıçta külçe, çubuk ve parça olarak kullanılmıştır. Bütün bu gelişmelere rağmen hesap parasının kullanıldığı dönemde ödemelerde sadece satılan mal değil, karşılığında verilen mübâdele aracı da tartılmış ve bu aracın ayarına bakılmıştır⁸.

C- PARALI EKONOMİNİN BAŞLANGICI

Tecrübeler sonunda, hesap parası döneminde kullanılan külçe, çubuk ve benzer şekildeki madenlerin küçük parçalara bölünerek kullanılmasının daha uygun olacağı anlaşılmış, bu kanaate uygun olarak mübâdele araçları belirli standartta

---

⁸ Ergin, Feridun, *İktisat*, İÜİF Yayınları, İstanbul 1962, s. 510.

parçalar halinde kesilmiş ve üzerlerine işaretler konulmuştur. Bu uygulama hileyi güçleştirmiş ve değerli madenlerin basılarak para olarak kullanıldığı döneme geçişte son merhaleyi teşkil etmiştir.

Şu ana kadar yapılan araştırmalar, ilk paranın nerede ve kim tarafından basıldığı konusunda kesin bir belge ortaya koyamamıştır. Yüz yılın başlarında ilk paranın Anadolu'da veya Çin'de basıldığı zannediliyordu. Ancak 1924 yılında Barnaji adında Hintli bir bilgin, aşağı İndus kıyılarında Mohanjodaro kazısında bir şehir harabesine rastlamış ve bu harabelerde m.ö. 2900 yılına ait paralar bulmuştur. Diğer bir taraftan, Asur hükümdarlarından Sennashareb'in m.ö. 700 yıllarında bastırıldığı gümüş külçeleri en eski sikkeler arasında sayan yazarlar da bulunmaktadır. Çin'de ise en eski paraları Chin hanedanı bastırmıştır. Anadolu'da ilk para basanlar arasında Lidya kralı Gyges ve Croesos'un adı geçmektedir. Yunan siteleri ise sikke basmak için Larium madeninden para basmışlardır⁹. Yunan site devletlerinde tarihi verilere göre, ilk kez Atina'ya yakın Engin adasında m.ö. 600 yılında para basılmıştır. Bu tarihten önce Yunanistan'da ticaret önce Obole, daha sonra da Drachme isimli çubuklarla yapılmıştır. Atina site devletinde ise başlangıçta Didrachme, ardından da Tetradrachme isimli bir para basılmış ve bu para eski dünyada en önemli para örneğini oluşturmuştur. Roma'da başlangıçta para basılmayarak Yunan paraları kullanılmış ve daha sonra m.ö. 269 yılında, Didrachme sitalinde ilk kez bir altın para basılmıştır. Tarih itibarıyla Roma paralarıyla Yunan paraları arasındaki bu ilişki, Mekadonyalı Büyük İskender (m.ö. 356-323) dönemine kadar uzanmaktadır. Roma, Yunan paralarının kullanılmasını devlet olarak bırakmış, ancak kendi paralarının ülke dışında Yunan pazarlarında kabul görmesi amacıyla Didrachme sitalini kullanmaktan vazgeçmemiştir. Roma'da m.ö. 255 yılında zafer ilahı jüpiter'in portresini taşıyan gümüş Drahmiler basılmış, bu tarihten itibaren de Romalılar Yunan sitalinde para basmayı bırakarak, kendi sitalerinde para basmaya ve bu paraları kullanmaya başlamışlardır¹⁰. Roma'da altın para basımı m.ö. 227 yıllarına rastlamaktadır. Bu tarihten sonra basılan altın

---

⁹ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 25.

¹⁰ Atavî, Fevzi, *fi'l-iktisâdi's-siyâsi*, Beyrut 1989, s. 60-64.

paraların üzerlerinde kralların isimleri bulunmaktadır. Ancak bu paraların ağırlıkları zaman içinde sürekli değişmiştir¹¹. Romalılar, ayrıca işgal ettikleri ülkelerde kullanılmak üzere de para basmışlardır. Afrika'da kullanılmak üzere, başında fil derisi taşıyan kadın portreli paralar basılırken, Asya ülkelerinde ise başında cesaret tacı taşıyan kadın portreli paralar kullanılmıştır. m.s.312 yılından sonra, bir yüzünde İsa'nın portresi yer alan paralar basılmıştır¹². Basılan Bizans dinârları 15 mm. çapında, 4,5 gr. ağırlığındadır. Bir yüzünde başlarında taç bulunan kralın, bazen ebeveyni ile birlikte portresi yer almıştır. Bizans bakır paraları altın paralarından farklı basılmıştır. Bakır paraların üzerlerinde, paranın değerini gösteren harfler yer almıştır¹³.

İran dirhemleri 20 mm. çapında yuvarlak ve bir yüzünde Kisrâ'nın portresi vardı. Bu paraların diğer yüzlerinde Ateş Tapınağı'nın resmi yer almaktaydı. Ayrıca İran paralarının üzerlerinde Kisrâ'nın, basılan yerin ismi ve baskı tarihi yer almaktaydı¹⁴.

Paralı ekonomi, ticaret ve istihsâli mahmuzlayıcı ve milletler arası münasebetleri tahrik edici bir fonksiyon icra etmiştir. Paralı mübâdele vasıtalarının yayılması ile, medeniyetin ilerleme temposu hızlanmış ve gelişme temposunda, para bolluk ve darlığının tesirleri daima hissedilmiştir¹⁵.

II- PARA ÇEŞİTLERİ VE PARA SİSTEMLERİ

A- PARA ÇEŞİTLERİ

Çağdaş iktisatçılar, para türlerini farklı şekillerde sınıflandırmalarına rağmen, bunları analitik tasnif ve tarihi para çeşitleri olarak iki ana grupta ele almak mümkündür. İktisat tarihçileri tarafından paranın geçirdiği süreç incelenirken,

¹¹ el-Kefâfi, Nebil Abdulalîm, "el-Umle fi'l-müctemati'l-kadîme", *el-Meccelletü'l-Arabiyye*, sy. 61, (Safer 1403/Aralık 1982), s. 93.

¹² el-Kefâfi, s. 93.

¹³ Abdurrahman Fehmi Muhammed. "Ta'ribu'n-nukûd medlûlühü'l-hadîrî", *el-Menhel*, sy. 454, (1407/1987), s. 384.

¹⁴ bk: en-Nakşibendî, Nâsiruddin. *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, Bağdat 1389/1969, s. 30-33; Abdurrahman Fehmi Muhammed, s. 384.

¹⁵ Ergin, *Para Siyaseti*, İstanbul 1975, s. 28.

paranın yapıldığı madde dikkate alınmış ve bu değerlendirmeye göre para sistemleri incelenmiştir. Biz önce analitik tasniften bahsedecek ardından da batı iktisadında paranın gelişimine kısaca temas edeceğiz.

Analitik tasnif yapanlar, parayı aslî para, kaydî para ve para benzeri likiditeler olarak üçe ayırırlar. Aslî para, Merkez Bankası tarafından çıkarılan kağıt para ve Hazine tarafından çıkarılan ufaklık paradan oluşmaktadır. Kaydî paralar ise, bankalar tarafından çıkarılan paralardır. Her iki para türü yani kaydî para ile aslî para aynı fonksiyonu görmektedirler. Bunların dışında kalan bir kısım aktif kalemler, para fonksiyonunu aslî ve kaydî paralar kadar iyi ifa edememekte, buna rağmen kısmen para özelliğini taşımaktadır. Bu çeşit paralara, para benzeri likiditeler (elde hazır alım gücü) adı verilmektedir. Kısacası para benzeri likiditeler, para yerine tam olarak ikame edilemese de, likiditesi oldukça yüksek kalemleri ihtiva etmektedir. Burada likiditesi çok yüksek aktif kalemleri sırasıyla verecek olursak, şu şekilde sıralayabiliriz:

- 1- Vâdesiz mevduat
- 2- Vâdeli mevduat
- 3- Hazine bonusu
- 4- Devlet tahvili
- 5- Özel tahviller ve hisse senetleri
- 6- Cumhuriyet altını ve Reşat altını

Hangi tip mevduatın kaydî para, hangisinin para benzeri likidite sayılacağı, bahis konusu mevduatın paranın mübâdele fonksiyonunu başarmasıyla ilgilidir. Bu esasa göre bir mevduatın kaydî para sayılabilmesi için, o mevduatın bilfiil tedavül etmesi şarttır. Aslında kaydî para ayırımı, mevduatın tedavül etmesine değil, likit olması esasına dayanmaktadır. Likidite, bir malın süratle ve kolaylıkla ve nominal değerinde herhangi bir kayba uğramadan aslî paraya çevrilebilme vasfıdır¹⁶.

---

¹⁶ Hiç, s. 4 vd.

Paranın tarihi gelişimi dikkate alınarak yapılan tasnif ise şu şekildedir:

1- Mal veya metal para: Bu paranın diğer bir ismi de ölçek paradır. Kendi değeri, satın alma gücüne eşit olan paralara mal para ya da ölçek paralar denmektedir.

2- Metal parayı tam olarak temsil eden kağıt para

3- Krediyeye dayanan para çeşitleri:

a- Devlet tarafından çıkartılanlar:

aa- Ufaklık para

ab- Ufaklık para olarak kullanılan kağıt para

ac- Tedavül eden borç senetleri

ad- Kağıt para

b- Bankalar tarafından çıkarılanlar:

ba- Merkez Bankası banknotları

bb- Özel bankalara ait banknotlar

bc- Bankalardaki vâdesiz mevduat¹⁷

B- PARA SİSTEMLERİ

Çağdaş iktisatçılar, yapımında kullanılan maden ve bu paranın işleyiş kurallarını dikkate alarak para sistemlerini belirlemiştir. Batılı iktisatçılar tarafından yapılan bu tasnif, son yüzyılda bütün dünyada benimsenmiştir. Burada biz, konumuz olan İslâm dünyasında paranın tarihi gelişimi ile mukayese yapabilmek için, batı dünyasında para sistemlerine ana hatlarıyla yer vereceğiz.

¹⁷ Chandler, L. W., *The Economics of Money and Banking*, Newyork 1959, s. 16 , Lehfeldt, R. A. *Money*, Oxford University Pres, London 1926, s. 11 vd; Aren, Sadün, *İstihdam, Para ve İktisâdî Politika*, Bilgi Yayınları, Ankara 1968, s. 116-121; Kılıçbay, Ahmet, *İktisadın Prensipleri*, İÜ Yayınları, İst. 1974, s. 476-478; İnan, s. 9-10; Kocamanoğlu, Sururi, *Bankacılık Ansiklopedisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1983, s. 519; *Ansiklopedia Americana*, Ana Yayıncılık AŞ, yy. 1986-1989, XIX, 346-347; *Ekonomi Ansiklopedisi*., Paymaş Yayınları, İstanbul 1984, III, 1077.

1- Gümüş Tek Metal Sistemi:

İlk tedavül eden paralar, metal sikkelerden yapılmıştır. Bunlar arasında gümüş sikkeler, XX. yy. öncesinde en çok kullanılan metal olma özelliğine sahiptir¹⁸.

Gümüş, bir süre altından daha iyi para fonksiyonu görmüş, fakat yüzyılların akışına paralel olarak bu tercih, altın tarafına dönüşmüştür. Yapılan araştırmalar, XIX yy. sonlarında gümüş tek metal sistemini uygulayan ülkelerin nüfusunun, çift metal sistemini uygulayan ülkelerinkinden fazla olduğunu göstermektedir¹⁹.

On sekizinci yüzyıla kadar geçen süre zarfında, Avrupa ülkelerinde gümüş metal para sisteminin esasını teşkil etmiştir²⁰. Gümüş standardında, sikkelerin ağırlığı devletçe tespit edilmiş, fakat devletin kendi hesabına monopol şartları altında sikke bastırması kârlı bir sonuç doğurmamış ve paranın reel değeri ile nominal değeri arasındaki fark "Tuğra Resmi (Senyoraj Hakkı)" ile telafi edilmiştir. Gümüş pahalandıkça, sikke bastırmak hükümetler için zararlı hale gelmiş ve bu durum zamanla paranın ayarının bozulmasına yol açmıştır. Oysa buna karşılık özel şahısların resmi darphânede sikke kestirmeleri daha kârlı sonuçlar vermiştir. Fertlerin kendi getirdikleri kıymetli metali darphânede bastırmasına "Serbest Para Kesimi" adı verilmiştir. "Serbest Para Kesimi" sisteminde, devlet para tedarikini üstlenmemiş ve tedavüldeki para miktarını ayarlamamıştır²¹.

Altın piyasada mühim bir rol oynamadığı sürece gümüş sistemi arızasız işlemiştir. Ancak iki olay, gümüş paranın para fonksiyonunu yerine getirmesini güçleştirmiştir. Bunlardan bir tanesi, tedavüldeki mal ve para stoklarının artmasıdır. Ticaretin gittikçe gelişmesi sonucu ödemelerin büyük meblağlara ulaşması nedeniyle, gümüş sikkeler pahada hafif, yükte ağır araçlar haline gelmiştir. İkinci

---

¹⁸ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 45.

¹⁹ Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 17-18.

²⁰ Ergin, *İktisat*, s. 531.

²¹ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 46-47.

neden ise, altın üretiminin ve tedavülünün artmasıdır²². Altın miktarının artmasıyla, altının değerinin arz ve talebe bağlı olarak zikzaklar çizmesi ve ödemelerde devletin resmi parası ile altın arasında oranın muhafaza edilmesinde güçlük çekilmesi, piyasada karışıklığa yol açmıştır. Gümüşün giderek yükte ağır pahada hafif bir ödeme aracı haline gelmesi sonucu, bazı devletler gümüş standardını terk ederek, çift metal veya altın tek metal standardını tercih etmişlerdir²³.

Gümüş tek metal sisteminin terki, gümüşün hiç kullanılmaması demek değildir. Gümüş sikkeler, yine eskiden olduğu gibi tedavüle devam etmiş fakat, altın sisteminde gümüş resmi para birimi olmamıştır. Ayrıca para olarak daha müsâit vasıflara sahip olan altının miktarının artması, gümüş esasının gözden düşmesine neden olmuştur²⁴.

2- Altın Tek Metal Sistemi

İslâm'ın doğduğu tarihlerde yer küre üzerinde kullanılan para maddesi altın ve gümüş idi. Ancak tarihin başlangıcından beri mübâdele aracı olarak altın ve gümüş kullanılmamıştı. Tarihte altın ve gümüşü para olarak ilk kez m.ö. 2000 yıllarında Babilliler kullanmışlardır. Daha sonraki tarihlerde m.ö. VIII. yy'da Lidyalılar madenleri yumurta şeklinde para olarak kullanmışlardır. Bu tarihten sonra altın ve gümüşün para olarak kullanılması yaygınlaşmış ve milattan sonra üçüncü asırda tedavülü kesinlik kazanmıştır²⁵. Yazarlar altın tek metal sistemini, sistemin geçirdiği özellikleri göz önüne alarak üçe ayırırlar.

a- Altın Sikke Sistemi:

Altın tek metal sisteminin ilk dönemine, sistemin özellikleri göz önünde bulundurularak altın sikke sistemi adı verilmektedir. Bu dönemde, tedavülde yalnız altın sikkeler bulunmamış; bunun yanında önemli miktarda gümüş sikkeler ve banknotlar da kullanılmış, hatta altın sikkenin tedavülü banknot ve gümüşün altında

---

²² Ergin, *İktisat*, s. 532.

²³ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 46-47.

²⁴ Ergin, *İktisat*, s. 532.

²⁵ Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 36.

kalmıştır. Altın tek metal sisteminde altın, önemli ödemelerde, gümüş ise, sıradan günlük ödemelerde kullanılmıştır. Bu sistemde altın para herkes tarafından bastırılabilmesine rağmen, gümüş sikkelerin bastırılması durdurulmuş, ayrıca gümüş sikkelere kabul haddi getirilerek ufaklık para konumuna indirgenmiştir. Sikke kestirme konusunda ferde tanınan hürriyet, mutlak bir hürriyet olmayıp temelde para bastırma, resmi idare sıfatıyla devletin tasarrufu altında bulunmuştur. Vatandaşa tanınan serbesti, devletin belirlediği ölçüler içerisinde özel şahısların elindeki altın külçenin sikkeye veya sikkenin altın külçeye çevrilmesi ile sınırlı kalmıştır. Resmi olarak ilk kez 1821'de uygulamaya konan altın metal sisteminde, altınla piyasadaki diğer paralar arasında belirli bir oran oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu nispetin korunması için, basılacak altın adedine ve her adette bulunacak altının miktarına, serbest sikke basımını engelleyici herhangi bir yaptırımın olmamasına, sikke halindeki paraların külçeye serbestçe çevrilebilmesine ve altının dış kıymeti ile iç kıymeti arasında denge oluşturmak için ihracat ve ithalatın serbest olmasına, bir de banknot mevcut ise serbestçe altına çevrilebilmesine önem verilmiştir²⁶.

Avrupa'da altın standardını ilk uygulayan ülke İngiltere olmuştur. XVII. yy'da altınla gümüş arasındaki dengenin bozulması neticesinde, İngilizler 1816'da Coinage Act'ı (para basma kanunu) yürürlüğe koymuşlardır. Fakat İngilizler bu noktaya gelinceye kadar, ilki Charles II. döneminde Guinea denilen paranın bastırılması, ikincisi İsaac Newton (1642-1727)'un darphâne işlerini yönettiği tarihte olmak üzere üç önemli tecrübe geçirmişlerdir. Newton (1642-1727) zamanında, Londra piyasalarında gümüş para sıkıntısı çekilmiş; O, bu sıkıntıyı gümüşün kuvvetli para durumuna geçmesine bağlamış, gümüş fiyatını hafifçe yükselterek altınla gümüş arasında denge kurmaya çalışmıştır. Bu tecrübeler sonunda gümüşe kabul haddi konulmuş ve altın tek kıymet standardı haline gelmiştir. İngiltere'de üçüncü tecrübe, Fransız ihtilalinden sonra yaşanmıştır. Fransa'da kağıt para sisteminin iflas etmesinden sonra altına olan talep artmış, hemen ardından kambiyo (iki ülke parasının birbiriyle değiştirilmesi) işlerinde ihtisaslaşmış büyük bankerler, topladıkları gümüşü İngiltere'ye götürerek orada

---

²⁶ Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 19-20; Hiç, s. 72-73; Aren, s. 129-130.

bastırmışlar, bu sikkeleri resmi kurdan altına çevirerek Fransa'ya getirmişlerdir. Bu olayların neticesinde İngiliz hükümeti, serbest gümüş sikke kestirilmesini yasaklamıştır. İngiltere'de altın standardının kanunla kabulü ise 1816 yılında olmuştur. Bu tarihte çıkartılan “Coinage Act”, eski Guinea'ları tedavülden kaldırmış ve yerine Sterlin'i ikame etmiştir. On dokuzuncu yüzyılda, gümüş fiyatlarının istikrarsızlığı daha da artmış, fakat Sterlin altına bağlandığı ve küçük ödemelerde kullanıldığı için maden fiyatlarındaki dalgalanmalar para rejimini fazla etkilememiştir. İngiltere'de uygulanan altın standardı, Sterlin'i bütün dünyada geçerli bir para haline getirince, diğer ülkeler de altın standardını kabul etmişlerdir. Portekiz 1854'de, Almanya 1871-1873 arasında, İskandinavya devletleri 1873-1875'de, Arjantin 1881'de, Mısır 1885'de, Avusturya-Macaristan 1892'de, Bulgaristan ve Japonya 1897'de ve Amerika 1900'de altın standardını kabul etmiştir²⁷. I. Dünya Savaşı öncesinde kullanılan altın paranın değerinde her hangi bir indirim yapılmadığı ve döviz sınırlaması olmadığı için, devletler arasında para rahatça dolanmış ve nerede verimli alan bulursa oraya kaymıştır. Bunda da paranın verimliliği hareket noktasını teşkil etmiştir²⁸. Altın sikke sistemi bütün bunlara rağmen bazı zorlukları ve sakıncaları beraberinde taşımıştır. Bu sakıncalar şu şekilde özetlenebilir:

1- Altın sikke sistemini tercih eden ülkeler serbest bir para ve konjöntür politikası izlememişlerdir.

2- Bu sistem bağımsız bir kredi politikası izlenmesine engel olmuştur.

3- Yine bu sistem, gelişme politikasına engel teşkil etmiştir.

4- Bu sistem, kuvvetli buhranlara sebep olmuştur²⁹.

Altın sikke sistemi belirli kurallar çerçevesinde işlemekteydi. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

---

²⁷ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 50.

²⁸ Afaal, Namık Zeki, *Para Meselesi ve Bretton Woods Konferansı*, Alaaddin Kral Matbaacılık, Ankara ty. s. 11.

²⁹ İnan, s. 40 vd.

1- Bu altın sisteminde, para birimi belirli ayar ve ağırlıkta basılmış altın sikkelerdi.

2- Diğer paralar altına konvertibldi.

3- Darphâne masrafını karşılayarak herkes altın sikke bastırabilirdi.

4- Merkez Bankası altın sikke sisteminin kurallarına uymak zorundaydı.

5- Bu sistem, bütün ülkelerde altın metal sistemi geçerli iken uygulanmıştır³⁰. İlk cihan harbinin sonunda gelişen, harbin ağır mâlî yükünün ortaya çıkardığı para darboğazı, altın stoklarının yetersizliği, gelir dağılımının dengesizliği ve toplam para hacminin toplam harcamaları karşılayamaması gibi problemler sebebiyle altın sikke sistemi terkedilmiştir³¹.

b-Altın Külçe Sistemi:

Birinci Dünya harbinin doğurduğu sıkıntılar, altın tek metal sisteminin şeklini değiştirmeyi zorunlu kılmıştır. Harp sonrası şartlar, insanları altını günlük yaşantılarından çekerek stok etmeye zorlamış ve bu durum neredeyse bütün dünyada madeni paranın yerini kağıt paranın almasına sebep olmuştur. Harp esnasında ve daha sonra banknot basan devletler, harp biter bitmez bu paraları altınla değiştireceklerini söylemelerine rağmen, kağıt para miktarı büyük meblağlara ulaştığı için, bu taahhütlerini tutmakta zorlanmışlardır³². Bu nedenle kıymeti nispeten istikrarlı fakat, miktarı çok az olan altın, iki dünya savaşı arasında yaşanan mâlî buhranın sebebi olarak görülmüştür.

Birinci Dünya Harbi'nin bitişinden sonra devletler, eski sistemi tedricen kaldırarak, yerine altın tedavülünü gerektirmeyen yeni bir sistem ikame etmeye çalışmışlardır. Batılı devletler, bu teşebbüslerine "altın külçe standardı" adını vermişlerdir. Altın külçe sistemi, ilk kez İngiltere'de 1925'te uygulamaya konmuş ve sistem gereği özel şahısların serbest altın sikke kestirmelerine son verilmiş, kağıt

---

³⁰ İnan. s. 36.

³¹ İnan. s. 42 vd.

³² Aral. s. 7.

paraların altın paraya çevrilebilmesi kaldırılmış, İngiltere merkez bankasından altınla kağıt para arasındaki oranı koruması istenmiş ve altın ihrâcı ve ithâlâtı eskiden olduğu gibi yine serbest bırakılmıştır³³. Bu sistemde mübâdelelerde değer ölçüsü, eskiden olduğu gibi altın olmuştur. Altın külçe sistemi belki de paranın geçirdiği tarihi aşamalar içinde en kısa ömürlü olanı olmuş, ancak 1931 yılına kadar yaşayabilmiş ve bu sistemi en son terk eden ülke Amerika olmuştur.

Altın külçe sisteminde, altın sikkeler tedavülde yer almamıştır. Banknot (temsili kağıt para), para fonksiyonu görerek sistemin mübâdele aracı olmuştur. Dolayısıyla bu sistemi uygulayan ülkelerde merkez bankasına sunulan banknotların karşılığı altın sikke olarak değil, altın külçe olarak ödenmiştir. Bu tarihte altın sanayi ürünlerinde de serbest bir şekilde kullanılmıştır. Para, altın olmasına rağmen, bu durum, mal ve hizmetler karşısında paranın alım gücünün istikrarlı olmasını gerektirmemiştir³⁴. Devletler yukarıda söz edilen konvertibilite (kağıt paranın altın paraya çevrilmesi) işlemi için zorunlu asgarî had belirlemişlerdir. Mesela İngiltere bankasında konvertibilite için 400 ons (bir ons 28,349 gr'dır.), Fransa'da yaklaşık 12 kg. altın değiştirilmesi şartı aranmıştır. Özel şahıslardan bir defada bu kadar miktarda altını konvertible ettirecek çok az kişi bulunduğundan, altın değer ölçüsü ve nadiren de dış ödeme aracı olarak fonksiyonunu devam ettirmiştir. 1930'dan sonra dünya ülkeleri yavaş yavaş altın standardını terk ederek paralarının değerini kambiyo kurlarına göre ayarlamaya başlamışlar, ikinci dünya harbinden sonra ise altını resmi değer ölçüsü kabul eden yalnızca Amerika ve İsviçre kalmıştır³⁵.

Altın külçe sistemi belirli kurallar çerçevesinde yürütülmüştür. Bu kuralları özetle belirtecek olursak şunlardan oluşmaktadır:

- 1- Para birimi belirli ayar ve ağırlıkta altına bağlanmıştır.
- 2- Merkez Bankasının altın satışları sınırlandırılmıştır.
- 3- Altın sikke basımı durdurulduğundan, altın para dolaşımından

---

³³ Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 20; Zeytinoğlu, Erol, *Genel İktisat*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1971, s. 161.

³⁴ Zeytinoğlu, *Genel İktisat*, s. 161; Aren, s. 131; Atavî, s. 192.

³⁵ Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 20.

kalkmıştır³⁶.

c- Altın Kambiyo Sistemi:

Altın kambiyo sistemine az miktarda I. Dünya Harbinden önce rastlansa da, ancak harp sonrasında altın stokları tükenen batılı ülkelerde yaygın bir şekilde uygulanabilmiş ve özellikle 1929 buhranında bu sistemin önemli rolü olmuştur.

Altın kambiyo sisteminde bir ülkenin parası o ülke tarafından doğrudan altına değil, altına çevrilebilen başka bir ülke parasına bağlanmıştır³⁷. Bu şekilde parasını başka bir ülkenin parasına bağlayan ülkeye "tâbi ülke", asıl kabul edilen ülkeye de "anahtar ülke" ve bu ülkenin parasına "anahtar para" adı verilmiştir. Altın kambiyo sisteminin işleyiş kuralları ise şu şekildedir:

1- Ülke içi ve ülke dışı ödemeler için altın rezervi gerçekte altından değil, parası altına çevrilebilen bir ülkeye ait olan alacak senetlerinden oluşmuştur. Bu alacak senetleri, anahtar ülkenin efektif parası, tâbi ülkeye veya vatandaşlarına ait bankalarda bulunan mevduat, anahtar ülkeye ait tahviller, hazine bonoları ve ticari senetlerden meydana gelmektedir.

2- Tâbi ülke ile anahtar ülkelerin paraları arasındaki kambiyo kuru sabit tutulmuştur. Fakat bu hususun otomatik olarak altın giriş ve çıkışıyla sağlanmasına imkân olmamış; tâbi ülke para otoritesinin bilinçli bir alacak senedi alım satımı ile kambiyo (iki ülke parasının değişim) piyasasına müdahale etmesi gerekmiştir. Bazen tâbi ülke hiç altın rezervi bulundurmamış, bu şekilde uygulanan altın kambiyo kuruna, "saf altın kambiyo sistemi", tâbi ülkenin rezerv olarak hem altın metal, hem de yabancı ülke parası bulundurduğu sistemine de "miks (karma) altın kambiyo sistemi" adı verilmiştir. I. Dünya Savaşından sonra küçük Avrupa devletleri daha çok "miks altın kambiyo sistemini" uygulamışlardır³⁸. I. Dünya Savaşından sonra, ülkeler paralarını değişik zamanlarda devalue etmişler, yani paralarının önceye oranla daha düşük miktarda altına eşit olduğunu

---

³⁶ İnan, s. 42 vd.

³⁷ İnan, s. 46.

³⁸ Hiç, s. 107-108.

açıklamışlardır³⁹. Dünyada şu an altın standardı kullanan hiç bir ülke kalmamıştır⁴⁰. Altın kambiyo sisteminin bazı fayda ve zararları beraberinde taşıdığı gözlenmiştir. Bu sistemin taşıdığı fayda ve zararları şu şekilde sınıflandırabiliriz:

1- Altın kambiyo sistemi altından çok geniş ölçüde tasarruf sağlamış, elinde çok az altın bulunan veya hiç altın bulunmayan ülkeler dahi bu sistemi uygulayabilmişlerdir.

2- Altın kambiyo kurunu sabit tutmak suretiyle yapılacak olan anahtar para alım satımı, bu alacak senetleri rezervinin erimemesi şartıyla, altın kambiyo sistemi uygulayan ülkelerde de otomatik altın standardı teoreminin işlemesine imkan vermiştir. Çünkü sabit kur üzerinden ithalat fazlası, içerideki toplam para arzını azaltmış, ihracat fazlası ise toplam para arzını artırmıştır. Bu durum da, dış ticareten doğan para arzı değişmelerini merkez bankasının telafi etmemesi koşuluyla, fiyat etkilerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

3- Altın metal rezervi, depo, saklama ve nakil masrafları yapılmasını gerektirmesine rağmen, alacak senetleri böyle bir yük doğurmamıştır. Dolayısıyla altın kambiyo sisteminde her ülke altın stoku yapmamıştır. Tatbikatta ülkeler, ellerindeki altın stokunu kendi merkez bankalarından ziyade Londra ve New York mâli merkezlerinde kira karşılığında muhafaza etmişlerdir.

4- Altın kambiyo sistemi, anahtar ülkeler için bir takım faydalar sağlamıştır. Bu faydaların başında, anahtar paraya sahip ülkelerin uluslararası bankacılık hizmetlerinden elde ettikleri gelir gelmektedir.

5- Altın kambiyo sisteminde, artan altın talepleri karşısında anahtar ülkenin para değerini düşürmesi veya altın külçe sistemini terk ederek altın ödemekten vazgeçmesi durumunda, tâbi ülke elindeki anahtar para alacak senetlerinin değerinin düşmesi veya sıfırlanması tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır.

6- Altın kambiyo sistemini uygularken tâbi ülkenin, elindeki hisse senetleri ile altın külçe rezervleri arasında yaptığı tercihler, anahtar ülkenin toplam para

---

³⁹ Burns, Emile, *Para ve Enflasyon*, (Trc. E. Deniz), Köy Yayınları, yy. 1970, s. 12.

⁴⁰ Keyder, Nur, *Para: Teori, Politika, Uygulama*, Ankara 1993, s. 19.

arzını etkilemiştir. Tâbi ülke, anahtar ülke merkez bankasına altın satıp, mâli merkezde yer alan ticaret bankalarındaki mevduatını artırması durumunda, ticaret bankalarının merkez bankasındaki mevduatı artmış ve bu mevduat da ticaret bankalarının yaratacağı para için kanuni karşılık olmuştur. Böylece ticaret bankaları bu işlem sonucunda toplam para arzını artırabilir duruma gelmiştir. Bunun sonucu olarak ülkenin altın satın aldığı durumlarda, ticaret bankalarının merkez bankasındaki mevduatlarında azalma olmuş ve neticede bankaların yaratacağı mevduat daralmıştır⁴¹.

3- Çift Metal Sistemi (Bimetalizm)

Çift metal sisteminin bir ismi de bimetalizmdir. Bu sistem, uygulama itibariyle altın sikke sisteminden önce yer almasına rağmen, biz anlatımda kolaylık sağlamak için genel teamüle uyarak, bu konuyu altın metal sisteminden sonra ele aldık.

Gümüşün sürekli olarak değer kaybetmesi ve dolayısıyla değerinin istikrarsızlaşması neticesinde, önce Avrupa devletleri ardından da Asya devletleri çift metal sistemini terk ederek altın metal sistemine geçmişlerdir. Çift metal sistemi, 18. y.y.'in ikinci yarısından 19. y.y.'in ilk çeyreğine kadar Avrupa'da , 1762 yılından 1861 yılına kadar Amerika'da devam etmiştir. Çift metal sisteminin uygulanışı şu şekilde olmuştur:

1- Para standardı hem gümüş, hem de altın olarak belirlenmiştir.

2- Hudutsuz darphâne serbestisi kabul edilmiştir.

3- Diğer bütün paralar altın ve gümüşe dönüştürülebilmştir.

4- Altınla gümüş arasındaki değer oranını devlet tespit etmiştir⁴². Değer saklama ve değer ölçüsü olma açısından her iki metalin fonksiyonları, altın tek metal sistemindekinin benzeridir. Fakat iç mübâdelede gümüşün fiili dolaşım hacmi ve dolaşım hızı altından üstündür.

---

⁴¹ Hiç. s. 104-112.

⁴² Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*. s. 21; İnan, s. 32.

İktisat ilmi, piyasaya kıymet ve kalite itibariyle iki farklı maden sürüldüğünde oluşan tepkiyi ancak Elisabeth I. zamanında Thomas Gresham (1519-1579) isimli bir iktisatçı vasıtasıyla keşfedebilmiştir. Gresham kanununa göre kötü para iyi parayı piyasadan kovmakta, neticede ise piyasada sadece kötü para kalmaktadır. Çift maden sisteminin sakıncaları yukarıda sayılanlarla sınırlı kalmamış, bu sistemde aynı zamanda spekülasyon da olmuştur⁴³. Altın tek metal sistemini uygulayan ülkeler dış ödemelerde gümüşü kabul etmezlerken, bimetalizmi uygulayan ülkeler altın ve gümüş arasında ayırım yapmamışlardır. Gümüşün değerinin sürekli düşmesi, bu sistemde enflasyona sebep olmuştur.

XIX. y.y.'ın sonlarına doğru bimetalizmin yarar ve zararları geniş tartışmalara yol açmıştır. Geçen yüzyılın sonlarında iktisatçıları ilgilendiren tek problem, altın ve gümüş piyasalarında “Gresham kanununun”⁴⁴ tesirinin hissedilmesi değildi. İktisadî krizlerde karşılaşılan likidite sıkıntısı ve altın standardını uygulayan ülkelerde ani buhranların oluşması bu sıkıntılardan sadece en önemlisiydi. Altın standardına dönülmesi bu sakıncaları ortadan kaldırmış fakat, bundan daha önemli başka sıkıntıları gündeme getirmiştir. Bimetalizm aleyhinde bu tür tartışmalar yapılırken, bimetalist ülkelerin iktisatçıları uyguladıkları sistemin avantajlarını savunmuşlardır. Bu iktisatçılardan Leon Walras (1834-1910), “paraşüt teorisi”⁴⁵ ile gümüşün mübâdele aracı ve altının değer ölçüsü olarak avantajlarını

⁴³ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 52.

⁴⁴ Bir piyasada kıymet itibarıyla farklı, fakat aynı kanunî değere eşit iki tediye vasıtası tedavül ederse, kötü para iyi parayı piyasadan kovar. Bu kurala, “Gresham Kanunu” adı verilmektedir. Gresham kuralının uygulandığı durumlar şu şekilde sınıflandırılabilir: 1- Piyasada eski, aşınmış ve tağşiş edilmiş sikkeler ile piyasaya yeni sürülmüş ve ayarları belli olan sikkeler beraber bulduklarında, insanlar yeni sürülen yıpranmamış paraları ellerinde tutmayı tercih ederler. 2- Bir piyasada, ayrı ayrı madenlerden imal edilmiş ve aralarında kanuni bir nisbet bulunan paralar aynı anda tedavül ederse, ticari kıymeti düşük olan madeni para diğerini piyasadan uzaklaştırır. Aslında Gresham kanunun işleminin sebebi, daha çok itimad edildiğinden iyi paranın saklanmaya elverişli olması, resmi ve fiili değeri arasında olan paraların kazanç getirmesi ve iyi paranın harice kaçması, harice kaçan paranın daha değerli olması ve ülke içindeki parayla değiştirildiğinde kar getirmesidir. bk: Zeytinoglu, *Genel İktisat*, s. 157-158.

⁴⁵ Bu teoriye göre genel fiyat seviyesi, tedavüldeki para miktarına bağlıdır. Para miktarı ise, değerli maden stoku ile ilişkilidir. Fiyat seviyesindeki dalgalanmalar, kıymetli maden stoklarının fazla veya az gelmesinden kaynaklanmaktadır. Kıymet ölçüsü olarak tek bir metal kullanılırsa, bu madenin üretimindeki değişiklikler, piyasada şiddetli tepkiler doğurmaktadır. Çift metal sisteminde ise, altının nedretini, gümüş stokunun bolluğu denkleştirmekte ve

ispata çalışmış, altın miktarının yetersiz kaldığını ve bunun da enflasyonu meydana getirdiğini, bunun yanında gümüşün dolaşım gereksinimini karşılayamadığını, bimetalizmde ise her iki madenin bazı avantajlarının bir araya getirildiğini belirtmiştir. Wolowski (1816-1876) de “çift havuzlar” veya “çift rezervuar” adı verilen teorisiyle bimetalizmi savunmuştur. O, teorisini şöyle bir örnekle açıklamıştır: Aynı kaynaklardan düzensiz su akımıyla beslenen havuzlardan biri dolarken diğeri boş kalacaktır. Oysa bu havuzlar demir borularla birleştirilirse her iki havuz da eşit olarak dolacaktır. Aynen bu olayda olduğu gibi gümüşün istikrarsızlığını altınla, altının azlığını da gümüşün bolluğu ile kapatmak mümkün olacaktır. Yarım yüzyıldan fazla süren bu tartışmalara jeologlar da karışmışlardır. Viyana üniversitesinden Eduard Sues (1831-1914) ve Fransız bilginlerinden Louis de Launey (1860-1938) altının geleceğine kötü gözle bakarak, madenlerden ileride yapılacak üretime bel bağlamamak gerektiğini savunmuşlardır. Jeologların bu tahminlerine aldanan bimetalist ülkeler, tek metal sistemine geçmeye cesaret edememişler, “topal bimetalizm” adı verilen bir sistemi uygulamışlardır. Topal bimetalizm, sisteme bazı değişiklikler getirmiş, gümüş sikkelerin serbest basımı durdurulmuş ve gümüş para basım monopolü (tekeli) hükümetlere devredilmiştir. Büyük nominal değerli gümüşlere eskisi gibi sınırsız ödeme gücü tanınmamış, küçük nominal değerli gümüş sikkelere ise kabul haddi getirilmiştir. Buna rağmen bimetalist ülkeler kamu sektöründe karşılıklı olarak büyük miktarda gümüş ödemelerini kabul etmişlerdir⁴⁶.

4- Kağıt Para Sistemi

a- Aslı Para (Kağıt Para)

İktisat tarihinde kağıt paranın ortaya çıkması bir anda olmuş bir hadise değildir. Uzak doğuda Çinli tüccarların ve İngiltere’de İngiliz tüccarlarının uygulamalarını dikkate alırsak, kağıt paranın ortaya çıkışının uzun zamanı içeren

---

gümüş fiyatındaki istikrarsızlık altının yüksek kıymetiyle giderilmektedir. Bu iki madenden birinin üretimindeki ve fiyatındaki istikrarsızlığı frenlemek üzere, diğeri paraşüt vazifesi görmektedir. bk: Ergin, *Para Siyaseti*, s. 53-54.

⁴⁶ Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 22.

olaylar zincirini ihtiva ettiğini söyleyebiliriz.

Sebebi belli olmamakla birlikte dünyada ilk kağıt para Çin'de, m.s. VII. y.y'da kullanılmıştır. Ming Hanedanı döneminde 1368 yılında çıkarılan kağıt paraların üzerinde 1000 para birimi yazılmıştır. Zamanla Çin'de kağıt para öyle yerleşmiştir ki ticarete altın ve gümüş kullanmak suç sayılmaya başlanmıştır. Yalnız Çinliler paranın değerinin ülkenin zenginliği ve alınabilecek mallarla orantılı olduğunu anlayamadıklarından, zamanla bu paraların değeri düşmüş ve tedavülden kalkmıştır⁴⁷.

Hiç şüphesiz kağıt para, iktisat sistemi içerisinde tedricen bazı değişiklikler geçirerek yirminci yüzyıla gelmiş olmasına rağmen, yüzyılımızda, özellikle de yüzyılımızın ortalarında önemli değişikliğe uğramış ve daha önce kullanılmakta olan, değerli madenlerle değiştirilebilen kağıt paraların yerine, nominal değerli kağıt paralar ortaya çıkmıştır. I. Dünya Harbi sonunda, altına endeksli banknot miktarı o kadar artmıştır ki çok büyük meblağlara ulaşan banknot borçlarını devletlerin tasfiye etmesi neredeyse imkansız duruma gelmiş⁴⁸, bunun sonucu olarak Fransa, Belçika, İsviçre, İtalya'da⁴⁹ mecburi tedavül emri ile kağıt para kullanıma sokulmuş, bu durumda da altın ile kağıt paranın değerleri ve paranın dahili kıymeti ile harici kıymetleri arasında farklar meydana gelmiştir⁵⁰.

I. Dünya harbinden sonra kağıt paranın kullanılması ticari hayatta bazı mahzurları beraberinde getirmiş, adı geçen para uluslararası alanda uzun sürecek çalkantı ve tartışmalara neden olmuştur. Kağıt paranın kullanımıyla birlikte uluslararası ticarete aksaklıklar başlamış, ticaret yapan ülkeler ödemelerde kağıt para verememiş, sahip oldukları altınları da vermek istememişlerdir. Zira millî müdafaa anlayışının yanında oluşmuş iktisadî müdafaa zihniyeti, döviz kısıtlamaları nedeniyle altının ve değerli madenlerin ülke sınırları dışına çıkışına engel teşkil

---

⁴⁷ Artam, Turgay, *Para*, Ankara ty, s. 10.

⁴⁸ Aral, s. 7.

⁴⁹ el-Karadâğî. Ali Muhyiddin, *Kâidetü'l-misli ve'l-kıyemi*, Dâru'l-i'tisâm. Kâhire 1413/1993, s. 159.

⁵⁰ Aral, s. 10.

etmiştir⁵¹. Bunun yanında devletlerin kağıt paranın temsil ettiği altın oranıyla oynaması, ihracatı artırmış ve devletler arasında haksız rekabet oluşturmuştur. Bunu fark eden devletler adeta birbirleri ile yarışarak paralarının değerini düşürmüş, bu durum ise kağıt paraya olan güveni tamamen sarsmıştır⁵².

İki cihan harbi arasında, devletler arasında güven tesis edilemediğinden paranın istikrarı için gerekli emniyet de temin edilememiştir. Bu güven buhranını fertler bilse bile, devletler bilmek istememişlerdir. Bu süre içerisinde devletler, altın esasını terk edince tabii sermaye akışını da baltalamışlar, kalkınma için gerekli sermayeyi bulamayınca, bunu umumi bütçeden alınan vergilerle temin yoluna gitmişlerdir⁵³. Kağıt para bu dönemde iktisadî açıdan para özelliğini kazanamamış, daha ziyade hukuki para seviyesinde kalmış, sadece ait olduğu ülke sınırları içinde mübâdele, tasarruf ve ödeme aracı olabilmiş, hatta ait olduğu memleket sınırları içinde dahi bu işlevleri altın gibi yerine getirememiştir⁵⁴.

Kağıt para sistemi, I. Dünya Harbinden sonra terk edilerek altın para sistemine dönülmeye çalışılmış; fakat, Keynes (1883-1946)'in 1936 yılında " The General Theory of Employment, Interest and Money (İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi)" isimli eserinin yayınlanmasından sonra, altın sisteminin tam otomatik işleyişinin dayanağı olan miktar teorisi, tam istihdamı sağlamaktan uzak kaldığı için altın metal sistemi gözden düşmüş ve para arzının sadece fiyatları etkilemekle kalmayıp hem istihdam, hem de milli gelirin belirlenmesinde önemli rol oynadığı ortaya çıkmıştır. Büyük iktisadî buhranın başlangıcında, altın standardından ve konvertible rejiminden ilk ayrılan ülke Almanya olmuştur. İngiltere ise altın sistemini 1931 yılında terk etmiştir. Avrupa'da yaşanan buhrandan sonra Amerika da altın standardından ayrılarak parasının değerini düşürmüştür⁵⁵.

I. Dünya Harbinden sonra para meselesi uluslararası bir problem olmuş ve

---

⁵¹ Aral, s. 7.

⁵² Aral, s. 8.

⁵³ Aral, s. 11; İnan, s. 42 vd.

⁵⁴ Aral, s. 8; Lehfeldt, s. 22 vd.

⁵⁵ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 95.

II. Dünya Harbinde hat safhaya ulaşmıştır. Bu sebeple daha harp biter bitmez, harbin galibi devletler para problemini çözmek için çeşitli planlar hazırlamıştır. Konuyla ilgili olarak Keynes, Kanada, White, Fransız, Amerika Bankacılar Cemiyeti ve Alman Otto Fresher adlarıyla anılan planlar hazırlanmıştır. Fakat dünya çapında yankı yapan Keynes, White, Kanada ve Fransız planları olmuştur⁵⁶. II. Dünya Harbi sonrasında Amerika'da Newhempshire'de, 44 ülkeden üçyüz delegenin katıldığı “Bretton Woods” konferansı toplanmış, bu konferansa harbin mağlubu devletlerle müttefiklere düşman devletler katılmamışlardır. Biz burada önemine binaen sadece White ve Keynes planları üzerinde duracağız.

White plânı Bretton Woods'da Amerikalılar tarafından savunulmuştur. Plân, 1943 tarihinin ilk haftası neşredilmiş, 10 temmuz 1943'te tadilat görmüş ve 23 ağustosta bir tadilat daha gördükten sonra son şeklini almıştır. Bu plân, Amerika'nın kabul edilmesini arzu ettiği plandı. Bu plâna göre:

1- Uluslararası bir sandık kurularak para olaylarının takibi bu sandık tarafından yapılacaktı. Plan, bu sandığa “Tespit Akçesi” adını veriyordu. Bu sandıktan maksat uluslararası bir bankanın kurulması idi ve bunun işlevi altın rehini, nakli, mevduat kabulü ve tahvil çıkartıp borçlanmadan ibaret olacaktı. Bu bankada her ülke için, altın ve döviz mevcudu bulunacak, her ülke için ödemeler dengesi ve millî geliri göz önüne alınarak belirli bir hisse tespit edilecekti.

2- Ülkeler arasında geçerli bir para çıkarılacak, bu parayı almak isteyen ülke bankaya altın yatırarak istediği krediyi alacaktı. Alacaklı ülkenin para birimi ile bu bankanın parası Unites arasındaki kur oranı, bankanın dörtte üç azasının onayıyla tespit edilecekti. White planına göre açığı olan ülkeler, ihtiyacı olan parayı altın veya döviz karşılığında, eğer altın ve döviz yoksa belirli şartlar altında alabilecekti. White planının kredi sistemi, daha çok banka kredi sistemine benzemekteydi⁵⁷.

İngiltere tarafından ileri sürülen Keynes Plân'na gelince, buna göre üye

---

⁵⁶ Aral. s. 3.

⁵⁷ Aral. s. 15 vd.

devletler arasında kliring (takas) birliği tesis edilecek, bu işlemi yürütmek için bir banka kurulacak ve ye ülkeler bu bankaya hiç bir para yatırmadan buradan yararlanacaktı. Birliğe önce mtfevik ülkeler, ardından tarafsızlar ve en sonunda düşman ülkeler ye olabileceklerdi. Banka, her ye için bir hesap açacak, alacak ve verecekleri buraya kaydedecekti. Bu bankanın yapacağı takas çok taraflı bir takas olacak, mesela bir memleket alacağını üçüncü, dördüncü ülkeden dahi alabilecek, fakat banka yaptığı bütün işlemlerden belirli oranda pay alacaktı. Banka her ülke için açacağı krediyeye, o ülkenin harpten üç sene önceki ithalat ve ihracatını ölçü alacaktı. Keynes Plan'ı belirli ağırlıkta altın karşılığı olan ve değerini idare meclisinin belirleyeceği "Bancor" isimli bir paranın kullanımını öngörüyordu. Keynes planına göre bu para altına tahvil edilemeyecek, alacaklı ülke alacağını ancak Bancor'la alabilecek, fakat borçlu ülke altınla ödeme yapabilecekti. Bir memleket, hissesinin dörtte birinden fazla borç bakiyesi devam ettiremeyecek, eğer iki sene böyle bir borç devam ettirirse, bankadaki parası idare meclisinin kararıyla % 5 dşrlebilecekti. Borcu % 5 olan bir ülkeden banka teminat isteyebilecek, bu teminat altın, millî para, döviz veya tahvil olabilecek; ayrıca borçlu ülkenin parasının değerinin tespiti, sermaye ihracının kontrolü, borçların altınla ödenmesi gibi dhil ve hric başka tedbirler de alınabilecekti. Plana göre Bancor'la her ülke parası arasında bir değer oranı olacaktı. Bu plan, alacaklı olan ülkelere de bazı sorumluluklar yüklüyordu. Plan gereği, alacaklı ülkeler dhil ve hric kredileri dengeleyecek, parasının kıymetini artıracak, ücret ve elde edilen krlarla tedavüldeki para miktarını artıracak, ithalata ait sınırlamaları aşağı seviyelere indirecek ve başka ülkelere borç verecekti⁵⁸.

Keynes ve White plnlarının hedeflerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Keynes ve White plnları, uluslararası bir paranın kabul edilmesini zorunlu görüyordu. Keynes lke içinde tedavül etmekte olan parayı uluslararası alana çıkartarak onu müeyyide ile desteklemeyi amaçlıyor ve bu paraya da Bancor adını veriyordu. White planı ise iktisâdî bir para taraftarıydı ve kabul ettikleri paraya

---

⁵⁸ Aral. s. 16 vd.

Unites adını veriyordu.

2- Her iki plan, kabul ettikleri paranın değerini istikrarlı tutmayı amaçlıyorlardı.

3- Döviz kısıtlamaları kaldırılıyordu.

4- Ödeme bilançolarını ıslah ve biriken borçları eritmek, bu planların hedefleri arasında yer alıyordu⁵⁹. Hem Keynes hem de White, kabul ettikleri parayla altın arasında bir alaka kuruyorlardı. Bancor'un altınla alakası nazari planda kalırken, Unites'in alakası maddi planda geçerli oluyordu. Bu nedenle Bancor'u istikrar unsuru olarak görmek biraz zordur. Amerikan planının, altın ankesi olan parayla her hangi bir irtibatı yoktu. Öyle ki Unites, ne altın ne de kağıt para olarak tedavüle çıkacaktı. Amerikan planının daha çok külçe altın esasına yaklaştığı görülmektedir. Külçe altın esas, sikke altın esas kadar sağlıklı olmamasına rağmen yine de altın esasıdır. Bu itibarla altının uluslararası planda oynayacağı rolü oynayacaktı⁶⁰.

Bretton Woods konferansından sonra 1944 yılında Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu kurulmuştur. Uluslararası Para Fonu (İ.M.F.) 1930 yıllarda yaşanan ekonomik kaosun doğurduğu problemlerle tekrar karşılaşmamak için, uluslararası para birliği formu düzenlemek, uluslararası ödemeler sistemi kurmak ve ödeme güçlüğüne dengelenmesi yolunda üyelere finans temin etmek amacıyla kurulmuştur⁶¹.

1950 yılından sonra para krizleri tekrar başlamış, aylar süren tartışma ve pazarlıklardan sonra, batı dünyasının büyük mâlî güçlerini bir araya getiren "Onlar Grubu" (A.B.D., İngiltere, İsveç, Kanada, Japonya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Almanya), "sadece altını tamamlayıcı olarak milletlerarası yeni likiditeler yaratma" şeklindeki Fransız tezini savunarak, kağıt-altın yaratmak

---

⁵⁹ Aral, s. 14.

⁶⁰ Aral, s. 20.

⁶¹ Evans, R. W. -Makepeace, G. H., *Monetary Theory, Institutions and Practice*, Hong Kong 1983, s. 215 vd.; Miskhin, Frederic S., *The Economics of Money, Banking and Financial Markets*, yy 1995, s. 532.

arasında bir uzlaşmaya ulaşmıştır. Bu plan, 26 Ağustos 1967 tarihinde milletlerarası yeni likiditeler kabul edildiğinde, Para Fonu çerçevesi içinde açılmış özel çekiş haklarını kabul etmiştir⁶².

Günümüzde ise artık altın standardı tamamen kaldırılarak, ülkenin mal ve hizmet üretim miktarıyla değeri belirlenen ve satın alma gücünü kanundan alan kağıt paralar tedavülde bulunmaktadır⁶³.

b- Banka Parası (Kaydî Para)

Bazı yazarlar, bu para türüne Belçikalı iktisatçı Maurice Ansiaux (1869-1943) tarafından kullanılan “Monnaie Scripturale” kelimesinden hareketle “yazı para” veya “kaydî para” derken, bazıları da “banka parası” adını vermektedirler⁶⁴. Biz ise burada bazen kaydî para, bazen de banka parası terimlerini kullanacağız.

Bankacılığın batıda doğuşunun nedeni, ticari ortamın güvenli olmayışdır. Kıymetli madenler karşılığında verilen kağıt paralar, kaybolduklarında veya çalındıklarında gerçek değerlerini kaybettikleri kabul edilmekle birlikte, piyasada zaman içinde kanunî para haline gelmiştir. Bu nedenle kağıt para sahipleri, muhafaza amacıyla bunları bankalara bırakmışlar ve istendiğinde ödenmek kaydıyla bunların karşılığında senet almışlardır. Şu halde kaydi para, modern bankacılıkla beraber gündeme gelmiştir. Bu nedenle klasik hukuk eserlerinde bu konuya dair bilgi bulmak imkansızdır. Biz burada kaydi paranın para olup olmadığı tartışmasını daha sonraya bırakarak, bu para türünü kullanan müesseselerin tarihi gelişimini ele alacağız.

Yukarıda da değindiğimiz gibi bankacılık sistemi batıda doğmuştur. İlk büyük bankerler daha çok devlete kredi açmış ve para getirecek her şeyle meşgul olmuşlardır. Bu sahada en önemli isimler, Jacquars Coeur ve Fugger'dir⁶⁵. Başlangıçta İngiltere'de bankalar belirli alanlarda ihtisaslaşmış durumdayken, yani

---

⁶² *Meydan Laroussa*. Meydan Yayınevi, İstanbul 1969, IX, 872.

⁶³ Keyder, s. 19.

⁶⁴ Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 25-26; Zarakoğlu, s. 9.

⁶⁵ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 118-120.

her banka belirli bir tip kredi işlemiyle ilgilenirken XIX. y.y. bankacılığı karma bir karakter arz etmiştir. Fransız bankacılığı ihtisaslaşmayı İngiltere'deki kadar ileri götürememiştir⁶⁶. Alman bankacılığı ise İngiltere'nin aksi istikamette gelişmiş ve bankerler kazanç gördükleri her alana sokulmuşlardır. Alman bankaları ticaret ve iş bankalarının fonksiyonlarını birlikte yürütmüşlerdir⁶⁷.

XIX. y.y.'da sermaye belirli kimselerin elinde toplanmışken, daha sonraki yüzyılda halkın ve küçük ölçekli sanayicinin elinde büyük miktarda sermaye ve nakit oluşmuştur. İşte bu halk kitlesinin mevduatını toplayan bankalar, kendi imkanlarını kullanan bankalara oranla hakim duruma gelmişlerdir. Bankacılığın gelişmesinde dikkat çeken diğer bir özellik de temerküz faaliyetidir. Bu alanda firma sayısı azalmasına rağmen, şube sayısı artmıştır⁶⁸. Modern bankacılık XIX. y.y.'ın başından itibaren ihtisaslaşmaya başlamış, böylece günümüzdeki banka türleri ortaya çıkmıştır⁶⁹.

Günümüzde bankalar yaptıkları işlere göre ticari bankalar, merkez bankaları ve ihtisas bankaları⁷⁰, yatırım ve kalkınma bankaları, halk bankaları ve kredi kooperatifleri⁷¹ şeklinde gruplara ayrılmaktadır.

XIX. yy.'da emisyon kurumu faaliyetlerinin özel kişilerin elinde toplanması normal karşılanmaktaydı. Hatta iktisatçılar arasında, emisyon işlerinin tek bir bankanın elinde toplanmaması ve rekabet konusu teşkil etmesi gerektiğini ileri sürenler vardı⁷². II. Dünya savaşından sonraki siyasi ve idari reformlarda, merkez bankalarının çoğu devlet tarafından kamulaştırılmıştır. Böylece merkez bankaları ister kamulaştırılsınlar, ister kamulaştırılmasınlar, para siyasetini hükümetlerin direktiflerine göre belirleyen birer resmi kurum niteliğini

---

⁶⁶ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 120.

⁶⁷ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 121.

⁶⁸ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 122.

⁶⁹ Bankacılığın tarihi hakkında bk. Ergin, *Para Siyaseti*, s. 116-121; el-Bur'î, Muhammed Halil, *en-Nukûd ve'l-bunûk*, Mektebetü ma'hadi's-şark, Câmîatü'l-Kâhire, 1985, s. 79-81.

⁷⁰ el-Bur'î, s. 82.

⁷¹ Zarakoğlu, s. 63 vd.

⁷² Ergin, *Para Siyaseti*, s. 99.

kazanmışlardır⁷³. Merkez bankaları banknot çıkarmakta, devletin bankerliğini yapmakta, altın ve döviz rezervlerini ve bankaların nakit rezervlerini muhafaza etmekte ve uluslararası ödemelerde kliring (takas) kurumu vazifesi görmektedirler⁷⁴. Mevduat ve ticaret bankaları, daha çok vâdesiz ve kısa vâdeli mevduat kabul ederek, oluşturdukları fonları işletmelere ve ev idarelerine kısa ve uzun vâdeli kredi vermek suretiyle işletmekte, mûdilerin bankadan alacaklarının çekle transferine imkan tanımakta ve çeşitli hizmetler vermektedir⁷⁵. Yatırım ve kalkınma bankaları, işletmelerin ve devletin uzun vâdeli finansman ihtiyacını karşılamaktadır. Yatırım bankaları, daha çok sermaye piyasalarının geliştiği ülkelerde halkın kısa veya uzun süre kullanmayacağı tasarrufları ile işletmelerin ve devletin uzun vâdeli finansman ihtiyacını karşılamaktadırlar. Bunlar sınıî ve ticârî ortaklıklar tarafından çıkarılan hisse senedi ve tahvillerin alımına aracılık etmekte, halkın elindeki atıl fonların yatırıma dönüşmesini sağlamaktadırlar. Kalkınma bankaları ise hisse senedi ve tahvil piyasasının gelişmediği ülkelerde halkın kısa ve uzun vâdede kullanmadığı paraların uzun vâdeli finansmana dönüşmesinde aracılık etmektedirler. Halk bankaları ve kredi kooperatiflerine gelince, bunlar az önce bahsedilen bankalar tarafından kredi açılmayan mâlî durumu zayıf kişilere kredi kullandırmak üzere kurulmuşlardır. Bunlar, genelde belirtilen şahısları destek amaçlı olduklarından devlet tarafından kurulmuş veya desteklenmiştir. İhtisas bankaları, Yapı Kredi Bankası'nda olduğu gibi belirli bir alanla ilgilenen bankalardır. Ülkemizde bankaların bu kolu yeterince gelişmemiştir⁷⁶.

Bankalar isteyen kişilere kısa ve uzun vâdeli krediler vermektedirler. Bir araya gelen atıl vaziyetteki tasarruflar bu sayede yatırıma dönüşebilmekte ve bu sebeple de bankalar piyasayı canlandırmaktadırlar. Uzun vadeli banka kredileri çeşitli şekillerde verilebilmektedir. Bazen bankayla kredi alacak kişi ya da kurum

---

⁷³ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 101.

⁷⁴ Yabanoğlu, Ali Kemal, *Para Politikası*. (Seminer Tebliği), Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 1975, s. 13-16.

⁷⁵ Abdurrahman Yüsrî Ahmed, *İktisâdiyyâtü'n-nukûd*. Daru'l-câmiât el-Mısriyye, İskenderiye 1979, s. 88.

⁷⁶ Zarakoğlu, s. 63 vd.

şartlar üzerinde anlaşmakta ve alınan kredi belirlenen şartlara uygun olarak geri ödenmekte; bazen de müşteri ancak bir kaç sene sonra ödeyebileceği bir borç için bankanın kapalı muvâfakatına dayanarak kısa vâde ile kredi almaktadır. Uzun vadeli kredilerin getirdiği kazançtan vazgeçemeyen bankalar, yeterli oranda uzun vâdeli kredi bulamasalar dahi, karşılık nispetleri arasında dengeyi korumak ve likidite zaafını bilançooya aksettirmemek için, bazen bu yola baş vurmaktadırlar. Bu kredi türünde ödeme zamanı geldiğinde borçlu geri ödeme yapmamakta, banka süreyi uzatmaktadır. Bunların dışında bir başka kredi şekli de şöyledir: banka müşteriye bir hesap açmakta ve belirlenen zaman süresince bu hesap borç bakıyyesi bırakmaktadır. Uzun vâdeli kredilerin riziko payı daima yüksektir. Bu nedenle uzun vâdeli kredi kullandırdıklarında bankalar, müşteriyle beraber risk altına girmektedir⁷⁷.

Son olarak burada para çeşitlerinin gelişmesindeki bir özelliğe işaret etmek gerekmektedir. İlk paralar olan mal paralar, bir yönüyle mal özelliği taşımaktaydı. Hatta hesap parası bizzat tedavül etmeyen ve sadece değer ölçüsü görevini gören bir mal mahiyetindedir. Temsilî paraların kendi değerleri yoktur, fakat altın ve gümüş karşılığı bir değeri ifade etmiştir. Kağıt paraların ise üzerlerinde yazılı değer dışında maddi hiç bir değerleri olmadığı gibi, başka bir yerde ve gerektiğinde değiştirilebilen karşılıkları da yoktur. Kağıt para sadece itibari değeri olan bir mübâdele aracıdır. Kaydî parada ise artık elden ele dolaşan her hangi bir nesne de yoktur. Dikkat edilirse para olarak kullanılan araçlarda maddilikten maddesizliğe, somutluktan soyutluğa doğru bir gidiş söz konusudur. Fakat bu özelliği mutlaklaştırmanın da doğru olmadığını belirtmeliyiz. Gerçekten para tarihi incelendiğinde gelişmenin düz bir çizgi halinde olmadığı, para çeşitleri arasında öncelik-sonralık sırasının çok kere değiştiği, bir birine karıştığı, zaman içinde bir para çeşidinden diğerine dönüşler, tekrarlar olduğu da rahatlıkla tespit edilebilmektedir⁷⁸.

---

⁷⁷ Ergin, *İktisat*, s. 591 vd.

⁷⁸ Orman, Sabri. "Moden İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz", *Para, Faiz ve İslâm*, İSAV, İstanbul 1992, s.15 vd.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM DÜNYASINDA PARANIN TARİHİ GELİŞİMİ

I- İSLÂM ÖNCESİ ARABİSTAN YARIMADASINDA PARA

İslâm'dan önce Arap yarımadasında halkın komşu ülkelerle irtibatının olmadığı, kendi içlerine kapanık oldukları ve başka milletlerden etkilenmediklerine dair iddiaların hatalı olduğu ortaya çıkmıştır¹. Yarımada, dış dünyayla irtibatı olmayan kapalı bir çöl ülkesi değildi².

Bu bölge, tarih boyunca çeşitli ırktan milletlere barınak olmuş ve güneyde Sebe, Main ve Himyer Devletleri çeşitli tarihlerde hüküm sürmüşlerdir³. Kuzeyde ise Bizans ve İran imparatorluklarının himayesinde kurulmuş devletler bulunmuştur⁴. Buralarda kurulan devletler, güçlerini topraklarında yer alan tabii zenginliklerden değil, komşu ülkelerle yaptıkları düzenli ticaretten almışlardır. O tarihlerin dünyasında uluslararası ticaret yolu üzerinde bulduklarından, bu devletlerin gücü ve iktisâdî seviyesi yüksek olmuştur. İslâm öncesi Arap yarımadasından başlıca biri İran körfezini takip edip Hadramevt'ten Bahreyn'e, oradan da Sûr'a giden kuzey yolu, bir diğeri de Hadramevt'tan başlayan Kızıldeniz kıyısı boyunca Necd çölünün susuz kısmını takip ederek Yemen ile Petra arasında yer alan kıyı yolu ile ticaret yapılmaktaydı⁵. Ulaşım esnasında kervanların hizmeti ve güvenliği bu bölgede yaşayan kabileler tarafından temin edilmekte, bu da yerli kabilelerin önemini artırmaktaydı⁶.

¹ Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, Beyrut 1969, s. 12.

² Barkan, Ömer Lütfi, *İktisat Tarihi*, Sermet Matbaası, İstanbul 1957, s. 55-56; Tuğ, Salih, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, Ankara 1963, s. 7.

³ Mortmann, J. H., "Himyer", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1988, V, 487; Tkatsch, J., "Main", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1988, X, 267; Cevad Ali, *Târihu'l-Arab kable'l-İslâm*, Beyrut 1969, II, 315.

⁴ Tuğ, s. 7.

⁵ Lewis, Bernard, *The Arab in History*, Oxford University Pres, New York 1993, s. 16.

⁶ Hamidullah, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, (Trc. Kemal Kuşcu), İstanbul 1963, s. 46.

İslâm'dan önce Arabistan yarımadası halkı sadece komşu ülkelerle ticaret yapmaz, yarımada'nın çeşitli yerlerinde panayırlar (fuarlar) düzenleyerek iç ticarete de önem verirlerdi. Câhiliyye dönemine ait bilgi ve belge sunan eserlere baktığımızda, yarımada'da Ukaz, Mecenne ve Zü'l-mecâz gibi panayırların mevcut olduğunu görmekteyiz⁷. Bazı kaynaklar bize, bir taraftan bu bölgede düzenlenen panayırların adlarını verirken, diğer taraftan, İslâm öncesi Arap toplumunun hangi tarihlerde hangi panayırlara katıldığını nakleder. Bunlara göre, Dumetu'l-cendel, Rabi'u'l-evvel ayında kurulur ve Gassânî ve Kelb kabilelerinden hangisi üstün gelirse o idare ederdi. el-Muşakkar, Cemâdi'l-ûla'da kurulur, Benû Teym Kabilesi idare ederdi. Suhar, Receb ayının başında kurulur, buradan Rayya'ya geçilirdi. eş-Şihr, Hûd'un kabirinin bulunduğu rivayet edilen bir dağın eteğinde kurulur ve Mehre kabilesi idare ederdi. Adn, Ramazan ayının başında kurulur ve Enbalılar katılırdı. Sana, Ramazan'ın sonunda kurulurdu. er-Râbiya, Hadramût'ta kurulur ve Kinde kabilesi işletirdi. Ukaz, Zü'l-ka'de ayında kurulur, Kureyş ve diğer Arap kabileleri katılırdı. Zü'l-mecâz'dan hacca gidilirdi⁸. Yukarıda adı geçen ayları dikkate aldığımızda, Arabistan yarımadasında yılın altı ayında panayır düzenlendiği görülmektedir.

Arap kabileleri iç ticaretin dışında kışın Yemen'le, yazın da Suriye'yle olmak üzere dış ticaretle de uğraşırlardı⁹. Fakat İslâm'ın zuhurundan bir asır önce Arap yarımadası bu ticari önemini kaybetmiş, ticaret kuzeyde daha çok Basra körfezi ve Akdeniz limanları arasındaki bölgelere, Sâsânî ülkesinden Bizans ülkesine geçmişti. Durum böyle olmasına rağmen yine de bölgedeki önemli şehirlerin geçimi ticaretle temin edilmekteydi¹⁰.

⁷ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Dâru'l-fikir, y ve ty, IV, 321.

⁸ el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebi Ya'kub, *Târihu Ya'kûbî*, Dâru's-sadr, Beyrut 1992, I, 270; el-Kettânî, Abdülkebir, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, Dâru'l-kitâb el-Arabî, Beyrut ty, II, 193-194; Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, (Trc: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1994, II, 944-946.

⁹ Çağatay, Neşet, *İslâm Dönemine Dek Arab Tarihi*, T.T.K. Yayınları, Ankara ty, s. 153.

¹⁰ Çağatay, s. 152-153.

“Ekimsiz bir vâdi”¹¹ olan Mekke civarında yaşayan halk göçebe olmamasına rağmen, bu çevrede sanayi gelişmemiştir. Bu şehir halkının en mühim uğraşısı, kervanlar düzenleyerek komşu devletlerle ticaret yapmaktır. Burada yaşayan kabileler arasında en meşhur olanı, Kureyş idi. Kureyş, hem Mekke’de ve hem de bu bölgede büyük itibar sahibi idi. Bu nedenle geçtikleri yerlerde kendilerine dokunulmaz, bunun da ötesinde saygıyla karşılanırdı¹².

Araplar, Cahiliye döneminde kendilerine has bir para bulunmadığından, İran, Bizans, ve az miktarda¹³ Güney Arabistan paraları kullanmışlardır¹⁴. Fakat İran mâlîyesinin bozukluğu nedeniyle kullandıkları paralar kalitesiz olmuş, durum bu şekilde iken İslâm zuhur etmiştir. Ancak İran’ın hâlis olmayan paraları, İslâmî dirhem basılıncaya kadar hâlis para yerinde mübâdelelerde kullanılmıştır¹⁵. Onlar, Bizans’tan gelen paralara dînâr, İran’dan gelenlere dirhem, varak ve fels adını vermişlerdir¹⁶. İslâm’ın doğuşundan sonra Halife Ömer’in yaptığı ıslahattan İran dirhemlerinin on, altı ve beş miskâl ağırlığında olduğu anlaşılmaktadır¹⁷.

Cahiliye döneminde Bağlı (20 kırat, 4,265 gr.), Vasat (12 kırat, 2,556 gr.), Taberî (10 kırat, 2,132 gr.)¹⁸ ismi verilen paraların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Paranın ağırlığının net bir şekilde ayarlanamamasını göz önünde bulundurursak, Vasat ve kaynaklarda adı geçen Cürâkî (11,25 kırat, 2,398 gr.) dirhemlerinin aynı

¹¹ İbrahim 14/37.

¹² el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’an*, Beyrut 1985, XX, 204.

¹³ Hitti, K. Philip, *History of the Arabs*, London 1985, s. 217.

¹⁴ el-Belâzûrî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Yahya, *Futûhu’l-buldân*, (Nşr: Abdullah Enis et-Tabba’-Ömer Enis et-Tabba’), Beyrut 1987, s. 654; Osman b. Hadrâ, “Hasâisu’n-mukûd ve usulü’l-cibâyât fi’l-İslâm”, *Da’vetü’l-hak*, sy. 34, (er-Rabat 1392/1972) s. 65.

¹⁵ el-Mâverdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, (Nşr: Ahmed Mübârek el-Bağdâdî), Mektebetü dâri’bni Kuteybe, Kuveyt 1409/1989, s. 197.

¹⁶ el-Azimâbâdî, Muhammed Şemsü’l-Hak, *Avnu’l-ma’bûd şerhu Süneni Ebî Dâvud*, (Nşr: Abdurrahman Muhammed Osman), el-Mektebetü’s-selefiyye, Medine 1969, IX, 188; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü’l-İslâmî*, I, 2; Artuk, İbrahim, “Sikke”, *İA*, İstanbul 1988, X, 622.

¹⁷ el-Belâzûrî, s.651; el-Hatib eş-Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti meâni elfâzi’l-Minhâc*. Dâru’l-fikir, y ve ty, I, 389.

¹⁸ el-Mâverdî, *el-Ahkâmu’s-sultâniyye*, s. 196; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü’l-İslâmî*, I, 4; el-Kürdî, Muhammed Necmüddin, *el-Mekâdirü’s-şerifiyye ve’l-ahkâmu’l-fikhiyye el-müteallikattü bihâ*, Matbatü’s-saâde, y ve ty, s. 43.

para olduklarını söyleyebiliriz.

Cahiliye döneminde kullanılan ağırlık ölçüleri İslâm döneminde de aynen devam etmiş, dolayısıyla bu dönemde kullanılan dînâr ve dirhem in vezni (ağırlığı) İslâm döneminde değişmemiştir¹⁹.

II- İSLÂM'IN DOĞUŞUNDAN SONRA PARA

A- AĞIRLIK ÖLÇÜLERİ

İslâm'dan önce Araplar veznî olan eşyalarda çeşitli ölçü birimlerini, mesela gümüşte dirhem, altında miskâl ölçüsünü kullanmaktaydılar. Onlar, altın ve gümüşü vezinle (ağırlık ölçüsüyle) mübâdele etmekte ve ağırlığından şüphe duymadıkları paraları ise saymakla yetinmekteydiler. Biz burada para ile ilgili konularda adları sıkça geçen ağırlık birimlerini tanıtacağız.

1- Habbe: Türkçe'de buğday tanesi anlamına gelmektedir. Terim olarak dirhem, dînâr ve diğer ağırlık birimlerinin oluştuğu vezindir. İslâm hukukçularına göre habbe, hem delalet, hem de çeşit bakımından farklıdır. Dolayısıyla habbe, beldeden beldeye değişmektedir. Eski ölçü biriminde kullanılan habbe arpa tanesi, aynı kelime yeni vezinlerde buğday tanesi anlamında kullanılmıştır. Ne olursa olsun Iraklılar bu kelimeyi herhangi bir açıklama yapmadan söylediklerinde nohut tanesini kastetmektedirler ki, bu da, her biri dört buğday tanesi ağırlığına denk olan bir kırata eşittir²⁰. Çağımızda kullanılan ağırlık birimleriyle ifade edecek olursak, şer'î habbe, 0,0446 gr., örfî habbe ise 0,0521 gr. gelmektedir. Buna rağmen Hanefiler ve cumhur habbe konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Hanefilere göre habbe, 0,0442 gr., cumhura göre ise 0,0586 gr.'dır²¹.

2- Kırat: Kelime, Yunanca'dan Arapça'ya geçmiştir. Ağırlık olarak dânikın yarısıdır²². Bu ölçü daha çok dînâr mübâdelesinde kullanılmıştır. Bu, normalde

¹⁹ es-Sübki, Mahmud Muhammed Hattâb, *el-Menhelü'l-azbu'l-mevrûd, şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. el-Mektebetü'l-İslâmiyye, yy. 1394, IX, 124.

²⁰ el-Kürdî, s. 39.

²¹ el-Kürdî, s. 40. Konuyla ilgili bk: Özen, Şükrü, "Habbe", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1996, XV, 343 vd.

²² İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-Arab, Dâru'l-kalem*,

dînârın yirmide biri, Şamlılar yirmi dördte biri olarak kabul etmişlerdir. Şer'î kıratın ağırlığı, 3 3/7 arpa tanesidir²³.

3- Dânik: Dânik kelimesi de Yunanca asıllıdır²⁴. Ağırlık itibarıyla dirhem altıda biri kadardır²⁵. Buğday tanesiyle 8 2/5 buğday tanesi ağırlığı gelmektedir. İslâmî dânik, 2 2/3 arpa tanesidir. Dirhemi 50 2/5 arpa tanesi kabul edenlere göre dânik, 8 2/5 arpa tanesidir²⁶.

4- Dirhem: Daha sonra bu konuya temas edeceğimizden, burada detayıyla ele almayacak, sadece İslâm hukukçularına göre ağırlıklarını vermekle yetineceğiz.

Cumhura göre ----- 55 habbe²⁷----- 2,5 gr.

Hanefilere göre ----- 70 habbe²⁸----- 3,4 gr.

İbn Hazm'a göre ----- 57 habbe ve sittetu a'sari'l-habbe²⁹... 2,9 gr³⁰.

İbn Hazm bunu 55 ve sittetu aşar ve uşru habbe olarak ifade eder ki, bu hatadır. Doğru olan uşru uşri habbe olmasıdır³¹.

5- Miskâl: Ölçü birimi olarak kullanılan miskâl islam döneminde cahiliyye dönemindeki şekliyle devam etmiş, her hangi bir değişikliğe uğramamıştır³².

Beyrut 1987, VII, 375.

²³ el-Kürdî, s. 41.

²⁴ el-Kürdî, s. 42.

²⁵ İbn Manzûr, X, 105.

²⁶ el-Kürdî, s. 42.

²⁷ ed-Dusûkî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, *Hâşiye ala 'ş-Şerhi 'l-Kebîr*, Dâru'l-fikir, Beyrut ty, I, 455; el-Behûtî, Mansur b. Yunus, *Kaşşafu 'l-kınâ' an metni 'l-İkna'*, Dâru'l-fikir, Beyrut 1982, II, 229; el-Hatib eş-Şirbînî, I, 389.

²⁸ Bu konuda Bilmen, ağırlığın örfe göre seksen arpa tanesi olduğunu belirterek farklı bir miktar belirlemektedir. bk. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmûsu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985, IV, 123.

²⁹ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Muhallâ bi'l-eser*, Dâru'l-fikir, Beyrut 1408/1988, IV, 53.

³⁰ el-Kardâvî, Yusuf, *Fikhu 'z-zekât*, er-Risâle, Beyrut 1401/1981, I, 252, 260; el-Hasanî, Ahmed Hasan, *Tatavvuru 'n-nukûd fi davi 'ş-şer'ati 'l-İslâmiyye maa 't-inâyeti bi 'n-nukûdu 'l-kitâbiyye*, Dâru'l-medenî, yy. 1410/1989, s.128.

³¹ bk. İbn Hazm, IV, 53.

³² Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, *el-Emvâl*, (Camaledin Saylık), Düşünce Yayınları, İstanbul 1981, s. 499.

Türkçe'de ağırlık anlamına gelmektedir. İstilah olarak ise Araplar tarafından kullanılmakta olan fakat, basılı olmayan altın para birimidir. Basıldıktan sonra ise bu madene dînâr adı verilmektedir. Cahiliye döneminde dînârın vezninin miskâl olduğu malumdur. Bu nedenle onlar zaman zaman dînâr karşılığında miskâl kelimesini mutlak olarak kullanmışlardır. Şer'î dînâra gelince, Rasulullah döneminde şer'î dînârın mevcudiyeti ihtilafıdır³³.

Cumhura göre—72 habbe³⁴————— 3,9 gr.

Hanefilere göre —100 habbe³⁵————— 5,3 gr.

İbn Hazm'a göre —82 habbe ve selâsetu aşarı'l habbe³⁶—— 4,4 gr.

6- Nüvât: Meyvenin çekirdeği anlamına gelmektedir. Terim olarak beş dirhem gelen ağırlık birimidir³⁷.

7- Neş: Bu ağırlık birimi bazı eserlerde Nas şeklinde yer almaktadır. Araplar bu kelimeyi daha sonra Neş şeklinde ifade etmişlerdir. Kelime, sözlükte yarı (nısf) anlamına gelmektedir³⁸. Kıymeti beş dirhem olan altın mukabilinde kullanılmaktadır³⁹.

8- Ukiyye: Ukiyye kırk dirhem, yani yedi miskâl ağırlığındadır. Ukiyye, Arap yarımadasında kullanılan en meşhur ağırlık birimi olmuştur⁴⁰.

9- Rıtl: Bu kelime, rıtl ve ratl şeklinden okunmuştur. İslâm hukukçularına göre, rıtl mutlak olarak ifade edildiğinde Bağdat rıtlı kastedilmektedir. Ağırlığı on iki ukiyyedir. Bir rıtl 480 dirheme denk gelmektedir. Fakat Bağdat rıtlı İslâm hukukçuları arasında ihtilaf bulunmasına rağmen 128, 128 4/7 veya 130 dirheme

³³ el-Kürdî, s. 50.

³⁴ ed-Dusûkî, I. 455; el-Behûtî, *Kaşşâfu'l-kınâ*, II, 229.

³⁵ İbn Âbidîn, Muhammed Emir b. Ömer Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, Beyrut ty , II, 29.

³⁶ İbn Hazm, IV. 53.

³⁷ İbn Manzûr, XV. 350.

³⁸ el-Kürdî, s. 53.

³⁹ İbn Manzûr, XV. 350.

⁴⁰ el-Kürdî, s. 55.

denk gelmektedir. Şu halde Bağdat ritli dört ukiyyeye eşittir⁴¹. Kalacı ve Kuneybî tarafından yapılmış olan hukuk sözlüğü çalışmasında ise yukardaki ağırlıkların gr. cinsinden karşılıkları şu şekilde tespit edilmiştir:

Habbe.....	0, 062 gr.
Kırat.....	0, 248 gr.
Dânik.....	0, 496 gr.
Dirhem.....	2, 976 gr.
Miskâl.....	4, 24 gr.
Nüvât.....	14, 88 gr.
Ukiyye.....	119, 04 gr.
Rıtl.....	1428, 48 gr. ⁴²

B- PARA ÇEŞİTLERİ

İslâm'ın doğuşundan sonra paranın tarihi gelişimini incelerken, kullanılan para maddesine göre bir tasnif yapacak ve konuyu hukûkî açıdan önem arz eden yönleriyle ele alacağız. Günümüzde yapılan tasnifi de dikkate alırsak, İslâm dünyasında şu paraların kullanıldığını görürüz:

1- Mal paralar: Pirinç ve deri⁴³,

2- Madeni paralar:

a- Aslî paralar: Altın ve gümüş⁴⁴,

b- İstilâhî (Yardımcı) Paralar: Felsler ve katkılı (mağşuş) paralardan oluşmaktadır.

⁴¹ el-Kürdî, s. 56.

⁴² bk: Kalacı, Muhammed Ravvâs- Kuneybî, Hâmid Sâdık, *Mu'cemü lugati'l-fukahâ*, Dârü'n-nefâis, Beyrut 1988, s. 448-449.

⁴³ el-Cündî, Muhammed Şehhat, *Fikhü't-teâmül'il-mâli ve'l-masrafi'l-hadîs*, Dârü'n-nahdâti'l-Arabiyye, Kahire 1410/1989, s. 208.

⁴⁴ Lehfeldt, s. 11.

3- Kağıt paralar: Merkez Bankaları tarafından çıkartılmaktadır⁴⁵.

4- Kaydî paralar: Bankalar tarafından hazırlanmaktadır⁴⁶. Biz burada madeni ve kağıt paraların İslâm tarihindeki gelişimini ele alacağız.

1- GÜMÜŞ PARA (DİRHEM)

İslâm dünyasında yabancı ülkelere ait paralar kısa bir süre kullanılmasına rağmen, dinin oluşum safhasını ve devletin teşekkül dönemini oluşturduğundan, bu dönem önem arz etmektedir. Biz burada, genel teamüle uyararak önce gümüş paralardan söz edeceğiz.

a- Kelimenin Menşei

Dirhem kelimesi Arapça'ya Farsça'dan girmiştir⁴⁷. Bazıları bu görüşe katılmayarak Yunanca'dan türediğini ileri sürmektedirler⁴⁸. Kanaatimizce doğru olan, kelimenin Yunanca'dan, paranın İran'dan alınmış olmasıdır. Zira bu para Yunanistan'dan İran'a geçmiş, Araplar da onlardan almışlardır. İranlılar da ilk alırlarken orijinal ismini muhafaza etmişlerdir. Yunanlılar "Dırachma" ve İranlılar "Dırahm" şeklinde ifade ederlerken, bu kelime Arap diline girdikten sonra Grek ve İran'da kullanılışından farklı bir olarak "dirhem" şekline dönüşmüştür⁴⁹. Klasik Arab edebiyatında gümüş para karşılığında "Varak", "Varık"⁵⁰ veya "Verikat" kelimeleri kullanılmıştır. Bu kelimenin çoğulu "Rikât"tır⁵¹. İbn Âbidîn (1784-1836) bu kelimeyi, basılmış gümüş para anlamında kullanmaktadır⁵².

b- Rasulullah Döneminde Gümüş Para (Dirhem)

⁴⁵ *Encyclopedia Americana*, American Corporation, 1968, XIX, 346-347.

⁴⁶ el-Küfrâvî Avf Muhammed, *en-Nukûd ve 'l-mesârif fi 'n-nizâmi 'l-İslâmî*, İskenderiyye ty, s. 16-17; *Ekonomi Ansiklopedisi*, III, 1077.

⁴⁷ Aral. s. 7. Zambaur, "Dirhem", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1988, III, 594.

⁴⁸ en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü 'l-İslâmî*, I, 1; Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, I, 453.

⁴⁹ Âsım Efendi, *Kamus Tercümesi*, (*el-Okyanüsü 'l-basît fi tercemeti 'l-Kâmûsi 'l-muhît*), Dirhem md., İstanbul 1304-1305, IV, 279.

⁵⁰ el-Kehf 18/19.

⁵¹ el-Menbecî, Ebû Muhammed Ali b. Zekeriyya, *el-Lübâb el-câmiu beyne 's-sünneti ve 'l-kitâb*, Beyrut 1414/1994, I, 360.

⁵² İbn Âbidîn. *Reddû 'l-Muhtâr*, II, 31.

Rasulullah döneminde dirhem ağırlığının bilinip bilinmediği ve bu ağırlıkta bir dirhem'in tedavülde olup olmadığı tartışmalıdır. Bazılarına göre Rasulullah (s.a.v.) döneminde dirhem'in vezni bilinmekte ve bu ağırlıkta para piyasada tedavül etmekteydi. Bazılarına göre ise teoride miktarı bilindiği halde piyasada bu ağırlıkta dirhem mevcut değildi. Yine bazılarına göre dirhem'in vezni bilinmiyor ve belirli ağırlıkta dirhem tedavül etmiyordu.

Dirhem'in vezninin bilindiği ve bu ağırlıkta paranın piyasada tedavül ettiğini iddia edenlere göre, Allah elçisi hayattayken mutlak dirhemden bahsetmiş, hanımlarının mehirlerini eskiden kullanılan ağırlık birimleriyle ve paralarla ödemiş⁵³, ayrıca zekatla ilgili konularda açık bir şekilde eski ölçü birimini kullanarak, paraların zekatına dair tespitlerde bulunmuştur. Böyle bir düzenleme, Rasulullah'ın kabul ettiği miktarın dışında dirhem'in tedavülde olmasına ve bunların kullanılmasına mani değildir. Dolayısıyla Hz. Peygamber mutlak olarak dirhemden bahsedince, altı dânik olan, miskâlle arasında 7/10 oran bulunan dirhem anlaşılmaktadır⁵⁴. Rasulullah'ın ağırlık birimleriyle ilgili yaptığı düzenleme, bu tarihte bunların bilindiğini açık bir şekilde göstermektedir. Rasulullah, "Vezin Mekke ehlinin vezni, keyl Medine ehlinin keylidir." buyurmuştur⁵⁵. Rasulullah, Mekkeliler ticaretle uğraştıklarından ağırlık ölçülerini, Medineliler ziraatle uğraştıklarından hacim ölçülerini iyi bilmeleri nedeniyle, hangi malların keylî, hangi malların veznî olduğunun tespitinde bu iki şehri ölçü kabul etmiştir⁵⁶. Hz. Aişe'nin, Berîre ile aralarında geçen mükâtebe olayındaki ifadeleri de bu dönemde ağırlığın bilindiğini ve buna uygun paranın piyasada tedavül ettiğini göstermektedir. Çünkü Aişe, bu olay esnasında "Bir defada kendilerine bu miktarı vermeme istiyorlarsa" ifadesini kullanmaktadır⁵⁷. Berîre'nin dokuz ukiyye karşılığında azadlık anlaşması yaptığını ve bu paranın bir defada ödenmesinin istendiğini göz önünde

⁵³ en-Nevevî, Ebû Zekeriyya b. Şeref, *Şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru'l-fikir, 1981-1983, IX, 215.

⁵⁴ en-Nevevî, Ebû Zekeriyya b. Şeref, *el-Mecmu'*, Mektebetü'l-irşâd, Cidde ty, V, 502.

⁵⁵ ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, *Sünenü'd-Dârimî*, Buyu' 8, Dâru ihyâi's-sünneti'n-nebeviyye, y ve ty.

⁵⁶ el-Kardâvî, I, 254.

⁵⁷ Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Terceme ve Şerhi*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980, VII, 559.

bulundurursak, belirli ağırlıkta paranın tedavülde olması gerekmektedir⁵⁸. Zira bir ukiye yedi miskâl gelmektedir. Bu da bize Rasulullah döneminde, altın gümüş arasındaki 7/10 ağırlık oranının bilindiğini ve ağırlıkta paranın mevcut olduğunu göstermektedir.

İkinci bir grup, Rasulullah döneminde dirhem ve vezninin bilindiğini fakat, bu ağırlıkta herhangi bir para basılmadığını ileri sürmektedir⁵⁹. Dolayısıyla bu dönemde belirli ağırlık ölçüleri kullanılmakta ve daha sonra kendilerinden sıkça bahsedilen dînâr, dirhem, ukiye ve benzeri vezinler ağırlık birimlerini oluşturmaktadır. Bu görüşte olanlar, Dârimî'nin naklettiği bir hadise ve Abdülmelik b. Mervan'ın ilk İslâmî dirhemi başına dayanarak, Rasul-i Ekrem döneminde ağırlık ölçülerinin var olduğunu iddia etmektedirler. Dârimî'de yer alan hadise göre Rasulullah, sirvaller (içdonu) satınalmış, parayı tartan kişiye satıcının lehine tartıyı ağır yapmıştır⁶⁰. Yine Müslim'de yer alan bir hadise göre "Rasulullah, Cabir'den iki ukiye bir dirheme veya iki dirheme bir deve satın almış, devenin karşılığını öderken semeni tartmış ve Cabir'in lehine tartıyı ağır yapmıştır."⁶¹ Eğer bu tarihte dirhem ağırlığı bilinmemiş olsaydı, böyle bir satımın caiz olmaması ve ayrıca alıcıların, Rasulullah'ın kendi lehlerine tartıyı ağır yaptığını bilmemeleri gerekirdi⁶².

Üçüncü bir görüş olarak, Hz. Peygamber zamanında dirhem miktarı bilinmediği gibi, bu dönemde belirli ağırlıkta basılmış herhangi bir para da yoktur. Bu iddiaya göre İslâm dünyasında belirli ağırlıkta ilk para basan kişi Abdülmelik b. Mervan'dır⁶³.

Her üç görüşü, delilleri açısından dikkale alır ve değerlendirmeye tabi tutarsak, Rasulullah zamanında dirhem ağırlığının bilinmediği ve belirli ağırlıkta

⁵⁸ en-Nevevî, *el-Mecmu'*, V, 500.

⁵⁹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 985-986.

⁶⁰ ed-Dârimî, *Buyu'* 47.

⁶¹ Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahih*, Müsâkât 115, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

⁶² el-Kürdî, s. 72.

⁶³ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Telhisü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi el-kebir*, Mektebetü'l-Kahire, 1399/1979, II, 185; el-Kürdî, s. 73.

bir paranın ohnadığı görüşü zayıf kalmaktadır. Zira Rasulullah'ın, miktar ve aynı bilinmeyen bir paraya dayanarak zekat ve benzeri hükümlerde düzenleme yapması imkansızdır. Dirhem'in ağırlığının bilindiği fakat, Abdülmelik zamanına kadar bu ağırlıkta para basılmadığı yolundaki iddiaya gelince buna, Abdülmelik'in ilk kez İslâmî tarzda para basabilmesi için, Rasulullah zamanında tedavülde bu ağırlıkta bir paranın mevcut olmamasının gerekmeyeceği şeklinde itiraz edilmiştir. Zira Onun yaptığı iş, dirhemlerin veznini birleştirmekle ve İslâmî tarzda para basmakla sınırlı olmuştur. Ayrıca Rasulullah zamanında paranın miktarının bilindiğini gösteren pek çok hadis mevcuttur. Bu itibarla Efendimiz zamanında paranın ağırlığının bilinmediğini iddia etmek, kaynaklarla çelişkiye düşmeyi gerektirdiğinden, mümkün görülmemektedir. Şu halde Rasulullah döneminde şer'î dirhem ağırlığı bilindiği gibi, pazarda da tedavül etmekteydi. Müslümanlar bu tarihte para basmadıklarına göre⁶⁴, şer'î ağırlığa uygun dirhemlerin, İran paraları olmasından başka bir ihtimal kalmamaktadır⁶⁵.

Rasulullah döneminde kullanılan dirhemler farklı tipteydi⁶⁶. Miskâl ağırlık birimi, İslâm öncesinde olduğu gibi devam etmiş, herhangi bir değişikliğe uğramamıştır⁶⁷. Peygamber zamanında 20, 12 ve 10 kırat ağırlığında dirhemler kullanılmıştır⁶⁸. Muhtemelen bunlar, Bağlı, Vasat ve Taberî dirhemleriydi⁶⁹. Bu konuya, aşağıda dirhemlerin ağırlıklarını verirken ayrıca yer vereceğimizden burada detaylarıyla ele almayacağız.

Rasulullah çeşitli gerekçelerle para sistemine müdahale etmemiş olsa dahi, tedavül şekline ve kullanımına dair düzenlemeler yapmış, bu kabilden olmak üzere dolaşımdaki paraların kırpıntı yoluyla eksiltilmesini yasaklamış⁷⁰ ve zaman zaman

⁶⁴ el-Kürdî, s. 74 vd.

⁶⁵ el-Kürdî, s. 75.

⁶⁶ el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 196; el-Belâzûrî, s. 652; el-Mevsîlî, I, 112.

⁶⁷ İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, IX, 16.

⁶⁸ el-Mevsîlî, I, 112.

⁶⁹ Dirhemlerin ağırlıkları ve isimleri için bk: en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 3-4; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmîyye ve Istilâhâ-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, IV, 122; Pakalın, I, 454.

⁷⁰ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Buyu' 48, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *es-Sünen*, Ticaret 52, Çağrı

Hayber'de zekat tahsili esnasında olduğu gibi, mübâdeleye olumlu yönde müdahalede bulunmuştur⁷¹. O'nun paraya müdahale etmemesi, iktisâdî hayatta sıkıntılar meydana getireceği endişesine bağlanmaktadır. Zira o tarihte bütün devletler tarafından mübâdele aracı olarak kabul edilen altın ve gümüş paranın kaldırılıp yerine başka paranın ikamesi imkansız gibidir. Rasulullah böyle bir müdahalenin henüz dışa bağımlı bir ekonomiyi ne derece etkileyeceğini muhtemelen anlamış ve bu nedenle paraya müdahale etmemiştir. Zaten o dönemde para maddesi olarak kullanılacak başka değerli maden olmadığı gibi, eldeki imkanlar yeni tarzda para basmaya da elverişli değildir. Bunun yanında Rasulullah'ın dini tebliğ çalışması bu türlü bir hadiseye eğilmesine meydan vermemiştir⁷².

c- Râşid Halifeler Döneminde Gümüş Para (Dirhem)

Rasulullah'ın vefatından sonra Ebû Bekir (573-634) parayla ilgili her hangi bir düzenleme yapmamıştır⁷³.

Halifeler döneminde ilk paranın kimin tarafından hangi tarihte bastırıldığı tartışmalıdır. Kaynaklarda ilk kez para basanlar arasında Ömer (ö.23/644), Osman (ö.35/656), Ali (ö.40/661)⁷⁴, Muâviye (ö.60/680), Abdullah b Zübeyr (ö.73/692) isimleri geçmektedir. Ebû Ya'la el-Ferrâ (ö.458/1066), Raşid halifeler ve Muâviye döneminde para basılmış olduğunu kabul etmemektedir⁷⁵. Kaynakların ittifakıyla İslâmî tarzda ilk para basan Abdülmelik b. Mervan (ö.86/705)'dir. Dolayısıyla bu şahıstan önce basılan paraların tamamı, Bizans ve İran tarzındadır⁷⁶.

İslâm dünyasında parayla ilgili ilk düzenlemeler Ömer zamanında

---

Yayımları, İstanbul 1992; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 986.

⁷¹ el-Cündî, s. 210.

⁷² el-Hasanî, s. 80.

⁷³ el-Münâvî. Abdurrauf. *en-Nukûd ve'l-mekâyil ve'l-mevâzin*, (Nşr: Reca es-Samarrâî), Bağdat ty., s. 100.

⁷⁴ el-Kürdî, s. 76.

⁷⁵ Ebû Ya'la el-Ferrâ. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1403/1983, s. 181; İbn Kayyim el-Cevziyye. Şemseddin Muhammed. *İ'lâmu'l-muvakkîn*, Beyrut ty, II, 163.

⁷⁶ el-Hasanî, s. 81.

yapılmıştır. Hz. Ömer'i -tabir caizse- böyle bir ıslahata mâlî ibadetlerle ilgili şikayetler ve problemler yönlendirmiştir. Zira zekatın verilışı esnasında, İran dirhemlerinin farklı ağırlıkta oluşları nedeniyle problem çıkınca, İran dirhemlerinin veya bunlardan en çok kullanılanlar olan Bağlı ve Taberî dirhemlerinin ortalamasını "Şer'î Dirhem". kabul etmiştir⁷⁷. Bu tarihten sonra dirhemle dînâr arasındaki oran 7/10 olmuştur⁷⁸. Yirmi, on iki ve on kırat ağırlığındaki İran dirhemlerinin ağırlıklarının ortalaması olan on dört kıratı veya bunlardan en çok kullanılanları olan Bağlı ve Taberî dirhemlerinin ağırlıklarının yarısını yani altı dânikı, şer'î dirhem olarak kabul etmiştir⁷⁹. Hz. Ömer'in yaptığı ıslahatın pratikte bir neticesi olmamış, yine eski dirhemler kullanılmaya devam etmiş; yani teoride paranın ağırlığı belli olmasına rağmen, pratikte tespit edilen ağırlıkta para basılmamıştır⁸⁰. Yalnız bu ıslahat, mâlî yükümlülüklerin yerine getirilmesinde ölçü olarak kabul edilmiş ve kullanılmıştır. Fakat bu tarihte yapılan ıslahatın tek nedenin, mâlî yükümlülüklerin ödenmesindeki sıkıntı olmaması gerekir. Zira bu tarihlerde eskiden beri var olan gelen dînâr ve dirhem arasındaki mübâdele değeri uzun süre devam etmeyerek bozulmuş. Ömer zamanında bir dînâr on iki dirhem olmuştur. Hz. Ömer, yaptığı ıslahatla dînârla dirhem arasında bir oran belirlemiştir. Ebû Dâvud, Ömer'in, halifeliği esnasında okuduğu bir hutbede develerin değerinin arttığından bahsettiğini ve diyeti, altını olanlar için bin dînâr, gümüşü olanlar için on iki bin dirhem kabul ettiğini nakletmektedir⁸¹. Bu olaydan da anlaşıldığına göre dînârla dirhem arasındaki oranın bozulmasının neticesinde parayla ilgili ödemelerde netlik sağlayamama, bu düzenlemeyi zaruri kılmıştır.

Bazılarına göre İslâm hukukunda geçerli ağırlık birimine uygun ilk dirhem

⁷⁷ el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 196; el-Belâzûri, s. 652; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 112; İbn Haldun, *Mukaddime*, (Trc. Zeki Velidi Togan), MEB Şark İslâm Klasikleri, İstanbul 1988, II, 14.

⁷⁸ el-Belâzûri, s. 652; İbn Haldun, II, 14; İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin b. Mesud es-Sivâsî, *Fethü'l-kadir*, Dâru İhyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut ty, II, 163; Döndüren, Hamdi, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri*, İnce Matbaacılık, Balıkesir 1984, s. 64.

⁷⁹ el-Mâverdi, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 196.

⁸⁰ İbn Haldun, II, 14.

⁸¹ el-Azimâbâdi, XII, 284.

Ömer zamanında basılmıştır⁸². Bazı kaynaklar Ömer'in Bağlı dirhemleri bastırıldığını belirtirler⁸³. Bu tarihte para basım işiyle sadece Ömer ilgilenmemiş, O'nun zamanında bazı emirler de Sâsânî dirhemleri üzerinde küçük değişiklikler yaparak sikke bastırmışlardır⁸⁴. Bu iddiayı, h.17 tarihinde basılan Bizans tarzındaki bakır felsler desteklemektedir. Ömer'in Sâsânî tarzında para bastırıldığı kabul edilirse, bu paranın başka birilerine ait olma ihtimâlî gündeme gelmektedir. Oryantalist Sauley, yaptığı araştırmalarda 15 veya 16 h. yıllarına ait olma ihtimali yüksek bakır paralar bulmuştur. Ona göre bunlar Halid b. Velid (ö.21/642) tarafından bastırılmıştır⁸⁵. Kıvrımlı'ya göre Halid'in komutanlıktan azlinin gerçek nedeni de Bizans tarzında basılan bu paralardır. Oysa Halid'in başka nedenlerle azledildiği bütün kaynaklarda açık bir şekilde yer almaktadır. Bu paraların başka kişiler tarafından değişik amaçlarla bastırılma ihtimâlî göz önünden uzak tutulmamalıdır. Muhtemelen bu paraları, halifeyle Halid'in arasını açmak isteyen başkaları, daha açık bir ifadeyle İslâm dünyasıyla siyasi mücadele içinde olan Bizanslılar bastırmıştır. Ancak Halid'in komutanlıktan azlediliş nedenini bu olaya bağlamak yanlış olacaktır. Zira Halife Ömer, bu tür nedenlerle hareket edecek birisi değildir⁸⁶.

Piyasada mevcut dirhem ve dinârların fazla katkılı (mağşuş) olmasının, Ömer'i para basmaya götürme ihtimâlî de mevcuttur⁸⁷. Günümüzde Irak eski eserler müzesinde Ömer zamanından kalma 20 h. tarihinde basılmış iki dirhem bulunmaktadır. Bu paralar, şekil ve figür olarak tamamen İran dirhemleri gibi olup, 3,280 gr. ağırlığında, 29 mm. çapındadır⁸⁸. Paris müzesinde bulunan bir paraya

⁸² el-Hatib eş- Şirbîni, I, 389.

⁸³ en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 3; İbrahim Harekât, "el-Evdâu'l-mâlîyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-asri'l-Emevî", *Da'vetû'l-hak*, sy. 267, (1408/1987), s. 2; Abdurrahman Fehmi Muhammed, s. 384; el-Hüseynî, Muhammed Bâkır, "Dirâsât ve tahkîkât İslâmiyye an nukûdi's-sivâr ve'd-diâye ve's-şiarât", *el-Meskûkât*, sy. 5, (1974), s. 35.

⁸⁴ Artuk, "Sikke", *J. A.*, X, 622.

⁸⁵ el-Hüseynî, "Dirâsât ve tahkîkât", s. 35.

⁸⁶ el-Hüseynî, "Dirâsât ve tahkîkât", s. 36.

⁸⁷ er-Rayyis, Muhammed Ziyauddin, *el-Harâc ve'n-nuzumu'l-mâlîyye li'd-devleti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-ensâr, Kahire 1977, s. 347

⁸⁸ el-Münâvî, s. 100; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 2; el-Kürdî, s. 76

göre Ömer zamanında 3,77 gr. ağırlığında dirhemler de basılmıştır. Bu, Bağlı dirheminin ağırlığı ile aynıdır. Fakat tarih araştırmacıları Ömer'in bastırıldığı paranın, 2,832 gr. olduğunu söylerler. Bu durumda iki para arasında küçük bir fark olmuş olur ki o tarihte ağırlığın tam ayarlanamaması göz önünde bulundurulursa, bu pek önemli bir fark değildir. Ömer zamanında basılan paralar üzerine “Bismillah” ve benzeri bazı yazılar da yazılmıştır⁸⁹. Abdulmelik bu dirhemi gümüş sikke birimi kabul etmiştir⁹⁰.

Eserlerde yer alan bilgilere göre Ömer zamanında bir ara piyasada deri paralar dahi görülmüştür⁹¹. Hz. Ömer zamanında dînâr basılıp basılmadığı şu an için meçhul bir konudur. İslâm hukuku ve tarihi eserlerinde bu konuda herhangi bir bilgi bulunmadığı gibi, müzelerde de bu dönemde basılmış dînâr mevcut değildir.

Hz. Ömer devlet teşkilatında yaptığı düzenlemelerde, bu yörede mevcut medeniyet ve devlet geleneğinden yararlandığı gibi, aynı tavrı para basımı hususunda da sergilemiştir. Bağlı dirhemlerine bu adın verilmiş nedeniyle ilgili kaynakların nakillerini dikkate alırsak O, Yahudi asıllı Resu'l-bağlı adındaki bir şahsı, darphâne memuru olarak kullanmış veya bu şahsa yeri tespit edilemeyen bir darphânedeki para bastırmıştır⁹².

Kaynaklarda bu tarihlerde para maddesinin nereden elde edildiğine dair bir bilgi bulmak mümkün değildir⁹³. Ganimet yoluyla bol miktarda altın ve gümüş elde edildiğine göre⁹⁴, muhtemelen bunlardan ve eski paralardan yararlanılmıştır.

Kaynaklar Hz. Osman zamanında üzerlerine “Allahu ekber” yazılı para basıldığını naklederler⁹⁵. Irak eski eserler müzesinde, tamamen Ömer'in bastırıldığı paralara benzeyen, Hz. Osman döneminde basılmış altı adet dirhem bulunmaktadır.

⁸⁹ el-Kürdî, s. 77 vd.

⁹⁰ el-Makrîzî, Takiyyüddin Ahmed b. Abdülkadir, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, Matbaatü'l-cevâib, Kostantiniyye 1298, s. 4; Zambaur, “Dirhem”, *IA*, III, 594.

⁹¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 986.

⁹² en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 3.

⁹³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 986.

⁹⁴ el-Fezârî, Ebû İshak, *Kitabu's-siyer*, Risale, Beyrut 1987, s. 117.

⁹⁵ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 5.

Bu paraların üzerlerinde basım tarihi, yeri ve daha önce basılmış paralar üzerinde bulunmayan “bereket” kelimesi yer almaktadır. Ömer döneminde basılan paralarda olduğu gibi, bu dönemde basılan paraların ağırlıkları arasında belirli oranda fark bulunmaktadır. Fakat bu, daha önce de değindiğimiz gibi ağırlığın net bir şekilde ayarlanamamasından kaynaklanmış olabilir⁹⁶.

H. Ali, h.40 yılında Basra’da para bastırmıştır⁹⁷. Irak eski eserler müzesinde, h. 38 yılında basılmış üç dirhem bulunmaktadır. Bu paraların iki tanesi Sicistanda basılmış ve bir yüzüne “Bismillah Rabbî” yazılmıştır. Üçüncüsü ise Şircan’da basılmış, üzerlerine Kûfi harflerle “Muhammed” yazılmıştır. İslâm tarihinde paralar üzerine ilk kez bu tarihte isim yazılmaya başlanmıştır⁹⁸. Ali zamanında dînâr dirhem arasındaki mübâdele değeri 1/10 olmuştur⁹⁹.

Yukarıda kısmen temas ettiğimiz gibi bu tarihte pazarda birbirinden farklı ağırlıkta dirhemler tedavül etmiştir. Bunlardan kaynaklarda en çok bahsedilenleri, Taberî, Bağlî, Cürakî ve Cevaz dirhemleridir.

a- Taberî dirhemleri: Bu paralar, Filistin Taberiye’ye veya Mâverâunnehr bölgesindeki Taberistan’a nisbet edilmektedir. Eserlerde bu paralara Itk ismi de verilmektedir. Cumhura göre bu paranın ağırlığı 4 dânik yani 2,832 gr.’dır. Bazı araştırmacılara göre Ömer’in bastırdığı dirhemler bunlarla ağırlık bakımından aynıdır¹⁰⁰.

b- Bağlî dirhemleri: Bu paralar, İran’da bir şehir veya Irak’ta bir köy olan Re’su’l-bağl’e veya bu isimde bir şahsa nispet edilmektedir. Bu dirhemlere de Kisrevî, ed-Derahimu’s-sûd¹⁰¹ veya ed-Derâhimu’d-Deniyye (Deni) adları da

⁹⁶ el-Kürdî, s. 78.

⁹⁷ en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü’l-İslâmî*, I, 48; el-Malt, Seyyid Muhammed, *Nukûdü’l-âlem metâ zaharet ve metâ ihtefat*, el-Heyetü’l-mısriyye el-âmmeli’l-kitâb, yy. 1983, s. 37.

⁹⁸ el-Kürdî, s. 79.

⁹⁹ Artuk, “Sikke”, *İ. A.*, X, 622.

¹⁰⁰ en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü’l-İslâmî*, I, 3-4; el-Kürdî, s. 45.

¹⁰¹ en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü’l-İslâmî*, I, 3.

verilmektedir. Cumhura göre bu paraların ağırlığı sekiz dânik veya yirmi kırattır¹⁰².

c- Cürakî Dirhemleri: Bu paralar, Hemedan'ın Cürkan isimli şehrine nisbet edilmektedir. Araplar arasında en az bu paralar kullanılmıştır. Bunların ağırlığı 4,5 dâniktır¹⁰³.

d- Cevaz Dirhemleri: Bu paralar, Mekke'de basılmadığı halde bu yöreğin parası olarak şöret bulmuş ve bu civarda yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Rasûlullah'ın kastettiği ve uygulamada kullandığı dirhemler de bunlardır. Bunun ağırlığı cumhura göre altı dânik¹⁰⁴, veya 50,2/5 buğday tanesi, Hanefilere göre ise 70 buğday tanesidir. Bir miskâli yirmi kırat kabul edersek bunlar, 14 kırat diğer bir ifadeyle 2,985 gr., miskâli 21,41 kırat kabul edersek, bu durumda da 15 kırat gelmektedirler¹⁰⁵.

d- Emevîler Döneminde Gümüş Para (Dirhem)- (İslâmî Tarzda Para Basılması)

Muâviye, Ziyad b. Ebîhi'nin tavsiyesi üzerine kendi adına dirhem bastırmıştır¹⁰⁶. Muâviye, Ömer gibi on dirhemi yedi miskâl kabul etmiştir¹⁰⁷. Bu dirhemlerin ağırlıkları, onbeş kırat eksi bir veya iki buğday tanesidir¹⁰⁸. Daha sonra Ziyad da Halife'nin tespit ettiği ağırlık birimini gözeterek bu paralardan bastırmıştır. Fakat Muâviye tarafından bastırılan kalitesiz dirhemlerden bir ordu komutanının şikayette bulunmasına bakılırsa¹⁰⁹, bu paralar beğenilmemiştir. İslâm'ın ilk yıllarında dirhem küçük birimlerine rastlanmazken, bu dönemde küçük birimde dirhemler basılmış ve 1/6 oranında olanı pazarda daha çok bulunmasına rağmen, 1/2 oranında olanı daha yaygın kullanılmıştır¹¹⁰. Cahiliye döneminde kullanılan

¹⁰² el-Makrizî, *en-Nukûdü'l-Kadîme el-İslâmiyye*, s. 2-3.

¹⁰³ en-Nakşibendî, *ed-dirhemü'l-İslâmî*, I, 4; el-Kürdî, s. 44.

¹⁰⁴ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm, s. 499-500.

¹⁰⁵ el-Kürdî, s. 45, 46; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 4.

¹⁰⁶ en-Makrizî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 5.

¹⁰⁷ Ebû Ya'la el-Ferrâ, s. 174.

¹⁰⁸ Artuk, "Sikke". *İA*, X, 622.

¹⁰⁹ el-Makrizî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 5.

¹¹⁰ Zambaur, "Dirhem", *İA*, III, 595.

ağırlık birimleri Muâviye zamanında da kullanılmıştır¹¹¹.

Emevilerin ilk dönemlerinde basılan paraların üzerlerine Kisrâların portreleri basılmış ve üzerlerine yazılar yazılmıştır. Muâviye de h.51 senesinden itibaren dirhemler üzerinden Sâsâni hükümdarlarının resimlerini sildirerek, kılıç resmi kazıtmış ve Pehlevî (eski İran) harfleriyle “Emîru’l-mü’minîn” yazdırmıştır¹¹². Fakat henüz bu şekilde basılan dînârlara rastlanmamıştır.

Emevî halifeliğinin kurulmasından sonra, devlete Arabistan menşeli karşı çıkmalar olmuş ve bu karışıklık uzun bir süre devam etmiştir. Kurulan bu devletin muhaliflerinden bir tanesi de Hz. Peygamber’in muhterem eşi Aişe’nin yeğeni Abdullah b. Zübeyr ve kardeşi Musab (ö.71/690)’dır. Abdullah, Mekke’de yerleşmiş ve kardeşi Musab vasıtasıyla Irak’ı da idaresi altında bulundurmıştır. O, Mekke hakimiyeti esnasında h. 60 veya 62’de üzerlerinde Pehlevî ve Kûfi harflerle “Muhammedun Rasulullah”, “Allah vefayı ve adaleti emretti.”, ve “Emiru’l-mü’minîn” yazılı yuvarlak dirhemler bastırmıştır¹¹³ ki bunlar, İslâm tarihinde basılan ilk yuvarlak dirhemlerdir. Abdullah, sadece kendisi para basmamış, Irak valisi kardeşi Musab’a para basmasını emretmiş ve o da 70 h. yılında ağırlığı biraz eksik dirhemler bastırmıştır. Bu paraların üzerine de “bereket ve Allah” kelimeleri yazılmıştır¹¹⁴. Ancak Haccac, Abdullah’ın hakimiyetine son verince, bu paraları tedavülden kaldırmıştır¹¹⁵.

Abdumelik b. Mervan (ö.86/705), Abdullah ve Musab’ın ölümünden sonra devlet idaresinde hakimiyet tesis edince, önce 72 tarihinde bir miktar¹¹⁶, daha sonra 75, 76 ¹¹⁷ veya 79 tarihinde tekrar çok miktarda dirhem ve dînâr

¹¹¹ el-Belâzûrî, s. 652.

¹¹² es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tarihu’l-hulafâ*, Eser Neşriyat, İstanbul ty, s.218; Ebû Ya’la el-Ferrâ, s. 176; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü’l-İslâmî*, I, 9; Artuk, “Sikke”, *İA*, X, 622.

¹¹³ el-Makrîzî, *en-Nukûdü’l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 5-6; el-Kürdî, s. 81; el-Münâvî, s. 100; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü’l-İslâmî*, I, 9.

¹¹⁴ el-Belâzûrî, s. 655-656; İbn Haldun, II, 13.

¹¹⁵ el-Makrîzî, *en-Nukûdü’l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 5-6.

¹¹⁶ el-Belâzûrî, s. 656.

¹¹⁷ el-Belâzûrî, s. 654; Hitti, s. 217.

bastırılmış¹¹⁸ ve vilayetlere gönderdiği bir genelgeyle bu paraların basımını emretmiş, darphâne dışında para basımını yasaklamış, önceden kullanılan Bizans ve İran paralarını toplatmıştır¹¹⁹. Fakat Sâsâni tarzında basılmış dirhemleri bazı şehirlerde h.83 yılına kadar kullanılmış, hatta Taberistan dirhemleri İran'da mahalli hükümet döneminde h. 93 yılından Me'mun'un halife olduğu h.197 yılına kadar basılmaya devam etmiştir¹²⁰. Abdulmelik tarafından basılan bu yeni dirhemlerde basım yerinin adı yoktur¹²¹. Abdulmelik döneminde Ömer'in belirlediği ölçülerle dirhem basılmıştır. Zekatın ödenmesinde ve diğer mâlî vergilerde bu dirhemler ölçü alınmıştır¹²². Abdulmelik'in islâmî tarzda para basmasından sonra, kaliteli olduklarından, bunlar Avrupa'da Bizans paralarından daha fazla tutulmuştur¹²³.

Abdulmelik zamanında İslâmî sikkeyi basan Teymalî Sâmir isimli bir yahudidir. Basan kişinin adından hareketle bu dirhemlere ed-Derâhimu's-Sâmiriyye adı verilmiştir. Bu dönemde basılan her yüz dirhemden bir dirhem odun ve işçilik ücreti alınmıştır. Abdulmelik tarafından bastırılan paraların üzerlerine Pehlevî ve Kûfî harflerle "Emiru'l- mü'minîn" lakabı yazılmıştır¹²⁴. Bu tarihte basılan paraların üzerine bir tarafına çerçeve şeklinde "Kelime-i şahadet", diğer tarafına İhlas suresinin baş ayetleri, dirhemün bir yüzüne çerçeve şeklinde basıldığı şehrin adı, diğer yüzüne de "Muhammedun rasulullah ersalahu bi'l-hadyi ve dini'l-hakki li yuzhirahû ala'd-dini küllih velev keriha'l-muşrikûn" ayeti¹²⁵ yazılmıştır. Bir rivayete göre paraların üzerine İhlas suresini yazan Haccac (ö.95/714)'dır¹²⁶. Abdulmelik bastırıldığı parayı, bazı sahabilerin o tarihte yaşamakta olduğu

118 el-Mâverdi, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 197; İbn Haldun, II, 12; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 10; Artuk, "Sikke", *İA*, X, 622.

119 er-Rayyis, s. 209-210.

120 Zambaur, "Dirhem", *İA*, III, 594; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 10.

121 Zambaur, "Dinâr", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1988, III, 591.

122 el-Behûfî, *Keşşâfu'l-kınâ*, II, 229-230.

123 Abdurrahman Fehmi Muhammed, "Ta'ribu'n-nukûd ve medlûfuhü'l-hadârî", *el-Menhel*, sy. 454. (1407/1987), s.391.

124 en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 9.

125 et-Tevbe 9/33.

126 el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s.6; Kudâme b. Cafer, *el-Harâc ve sinâatü'l-kitabe*, Bağdat 1979, s. 59; es-Suyûtî, *Tarihu'l-hulafâ*, s. 217.

Medine'ye getirmiş, onlar paranın üzerinde yer alan yazılar hariç, basılan paraya karşı herhangi bir olumsuz tavır takınmamışlardır¹²⁷. Ayrıca bu dönem paralarının üzerlerine nokta ve halkalar kazınmış¹²⁸, paraların üzerlerine halifelerin portreleri ile birlikte bazen başkalarının resimleri de basılmıştır¹²⁹. Said b. Müseyyeb (ö.94/712) bu paralarla alış veriş yapmıştır¹³⁰. Abdülmelik'in ıslahatından sonra seri' bir dirhemın ağırlığı elli buğday tanesi ve bir arpa tanesinin beşte ikisi olmuştur¹³¹.

Haccac, beyaz dirhemler bastırması, üzerlerine İhlas suresinin ilk ayetlerini yazdırmış fakat, bunu alimler hoş karşılamamıştır¹³². Bu tarihten önce dirhemlerin üzerinde Farsça yazılar vardı. Bilginler, abdestsiz islami dirhemlere dokunmanın mekruh olduğunu ifade etmişlerdir. Mâlik'e Medine'deki dirhem ve dînârların üzerlerindeki yazıların değiştirilmesi sorulunca, o şöyle demiştir: "İlk kez Abdülmelik zamanında basıldığında, insanlar bunu olumsuz karşılamadı ve ilim ehlinin menfi tavrını görmedim. Bana şöyle bir haber ulaştı: İbn Sîrin (ö.110/728) bu parayla mübâdeleyi mekruh görmüştür. Medine'de bunu uygun görmeyen hiç kimseyi tanımadım. Ömer b. Abdulaziz (ö.101/720)'e üzerlerinde ayet bulunan bu beyaz dirhemlere Yahudi, Hristiyan ve hayızlı kadınların dokunduğu söylenince, "Sen, Rabbimizin tevhidini ve Rasulullah'ın adını değiştirirsek, aleyhimize delil olarak kullanılmasını ister misin." demiştir¹³³.

Abdülmelik'i İslâmî tarzda para basmaya götüren nedenler hakkında tarih kitaplarında çeşitli olaylar nakledilmektedir. Bunlar arasında, mâlî ibadetlerin yerine getirilmesinde kullanılan paraların ağırlıklarından ileri gelen sıkıntılar, Halid b. Yezid b. Muâviye (ö.85/704)'nin tavsiyesi ve Bizans kralının kendisine gelen

---

¹²⁷ el-Belâzûrî. s. 653.

¹²⁸ en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü 'l-İslâmî*, I, 9.

¹²⁹ en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü 'l-İslâmî*, I, 9

¹³⁰ el-Makrîzî. *en-Nukûdü 'l-kadîme el-İslâmiyye*, s.6.

¹³¹ el-Makrîzî. *en-Nukûdü 'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 8.

¹³² el-Maverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 197; el-Behûtî, *Keşşâfu 'l-kınâ*, III, 272.

¹³³ el-Makrîzî. *en-Nukûdü 'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 8, 9; *el-Mevsûatü 'l-fikhiyye*, Dirhem md., *Vezâratü 'l-evkâf ve 'ş-şuûnü 'l-İslâmiyye*, Kuveyt 1990, XX, 249.

mektuba Allah ve Elçisi'nin adının yazılışına kızması¹³⁴ neredeyse ittifakla nakledilen nedenlerdir. Oysa bunların da ötesinde para basımında etkili olan, fakat göz ardı edilmemesi gereken başka nedenler de olmalıdır. Abdülmelik'in para ıslahatı, divanların Arap diliyle kaleme alınmaya başlamasından önce gerçekleşmiştir¹³⁵. Abdülmelik'in İslâmî tarzda para basımı devlet teşkilatında yapacağı ıslahatın bir parçası olabileceği gibi, onun bu hareketinde iktisâdî nedenler de rol oynamış olabilir. Mesela devletin iktisâdî istiklaline kavuşmuş olması, İslâmî olmayan tuğra ve amblemlerin yer aldığı paraların kullanımının istenmemesi, harac gibi vergilerin ödenmesinde ağırlığı düşük dirhemlerle ödeme yapılarak hazinenin zarara uğratılması, piyasanın genişlemesinin sonucu olarak daha fazla paranın tedavülüne ihtiyaç duyulması fakat, bunun dışardan temininin zor olması ve kaliteli para basımı gibi nedenler hatırdan tutulması gereken ve İslâmî tarzda para basımında etkili olan sebepler arasında yer almalıdır¹³⁶.

Abdülmelik, uzun zamandır devam eden miskâl ölçüsünü onaylamış ve bir değişiklik yapmamıştır. O, dînârın veznini yirmi iki kırat eksi bir buğday tanesi, dirhemın veznini ise on beş kırat, bir kıratı da dört buğday tanesi, bir dânik'ı da iki buçuk kırat kabul etmiştir¹³⁷. Abdülmelik'in yaptığı para ıslahatının üç üstün yanı vardır. Birincisi, yedi miskâl on dirhem ağırlığındadır. İkincisi, büyük ve küçük paraları denkleştirmiştir. Üçüncüsü, yapılan bu işlem Rasulullah'ın sünnetine de uygundur. Bu şekilde şer'î bir dirhemın ağırlığı elli buğday tanesi ve bir arpa tanesinin beşte ikisi olmuştur¹³⁸.

Yezid b. Abdülmelik (ö.105/724) halife olunca 102 senesinde Irak'a vali tayin ettiği Ömer b. Hubeyre, altı dânik değerinde, öncekilere oranla daha saf dirhem kestirmiş, bu nedenle gümüşün değeri artmıştır. Hişam b. Abdülmelik (ö.125/743) halife olunca 106 senesinde Irak'a vali tayin ettiği Halid b. Abdullah

¹³⁴ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 6.

¹³⁵ İbrahim Harekât, s. 3.

¹³⁶ er-Rayyis, s. 207 vd.; el-Kürdî, s. 83-85.

¹³⁷ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 5-6.

¹³⁸ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 8.

el-Kasrî (126/743)'ye h.106 tarihinde verdiği emirle yedi dânik esasına dönmesini ve Vâsıt'tan başka yerlerde basılan paraların toplanmasını emretmiştir¹³⁹. Halid, bu konuda çok ciddi davranmıştır. Onun, hilesi görülen ayarcı ve baskıcıların ellerini kestiği veya dövmek suretiyle cezalandırdığı nakledilir¹⁴⁰. Daha sonra buraya Yusuf b. Ömer (ö.127/745) gelince, O para basan işçilere fazla yüklenmiştir. Hübeyriyye, Halidiyye ve Yusufiyye, Emevî döneminin en iyi paraları olarak kabul edilmişlerdir¹⁴¹.

Emeviler döneminde Abdülmelik zamanında basılmış şu an elimizde otuz iki dirhem mevcuttur. Bunların 18'i Mısır'da, ikisi Irak'ta ve 12 tanesi Avrupadadır¹⁴².

Bazı kaynaklara göre İslâmi tarzda ilk para basan Haccac'dır¹⁴³. Haccac, İranlıların nasıl para bastıklarını araştırmış ve baskı aletlerini darphânedede toplamış, külçe, saf altın, Sutuka ve Behreciye'den halife adına Bağlî dirhemlerini bastırılmış, üzerlerine Besmele ve bir sene sonra İhlas suresinin ilk ayetlerini yazdırmış fakat, üzerinde ayet bulunduğundan veya İran paralarının değerinden düşük olduğundan bunlar beğenilmemiştir. Daha sonra başkalarına da belirli bir ücret karşılığında kendi adlarına para bastırma hakkı tanınmıştır¹⁴⁴.

Rivayete göre ilk parayı h.64 tarihinde Basra'dan kaçtığında Ubeydullah b. Ziyad (67/687) bastırılmıştır¹⁴⁵. Süfyan b. Uyeyne'den gelen habere göre yedi miskâl ağırlığında ilk para basan İbn Zübeyr zamanında Hâris b. Abdillâh el-Mahzûmî'dir¹⁴⁶. İslâmi tarzda ilk para basılmasına dair pek çok olay nakledilir. İslâmî tarzda Basra'da ilk paranın h.40 yılında basıldığı rivayeti hatalıdır. Bu tarih 40 değil 90 yılıdır. Ayrıca gümüş ve altın sikkelerin baskı tarihlerinde de hatalar

¹³⁹ er-Rayyis, s. 209-210.

¹⁴⁰ el-Makrîzî, *en-Nukûdû'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 9; Artuk, "Sikke", *İA*, X, 623.

¹⁴¹ el-Belâzûrî, s. 656-657; İbn Haldun, II, 13.

¹⁴² el-Hasanî, s. 130.

¹⁴³ el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, III, 272.

¹⁴⁴ el-Belâzûrî, s. 656-657.

¹⁴⁵ el-Makrîzî, *en-Nukûdû'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 11.

¹⁴⁶ el-Belâzûrî, s. 655.

olmuştur¹⁴⁷.

Dirhem, Emeviler döneminde Muâviye, Yezid, Abdulmelik, Abdullah b. Zübeyr, Ziyad b. Ebihi, Abdullah b. Âmir, Ubeydullah b. Ziyad, Hakem b. As, Abdullah b. Hazm, Muhammed b. Abdullah, Talha b. Abdullah, Abdulaziz b. Abdillah, Ömer b. Abdillah, Musab b. Zübeyr, Mukatil b. Musmi', Ümeyye b. Abdillah, Abdullah b. Ümeyye, Muğire b. Mühelleb, Halid b. Abdillah, Bişr b. Mervan, Ubeydullah b. Ebi Bekre, Atiyye b. el-Esved, Katra b. Fucaa, Mühelleb b. Ebi Safra, Abdurrahman b. Muhammed, Haccac b. Yusuf, Abdullah b. Haris, Abdullah b. Haris, Abdurrahman b. Abdillah tarafından bastırılmıştır. Bu dönemde dirhemlerin ağırlığı 4 gr. civarında olmuştur¹⁴⁸.

Kuzey Afrika'da İslâm dünyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Bizans tesiri hakimdi. Bizanslılar tek bir darphanede para bastırdıklarından, bu paraların tedavülde olduğu bölgelerde paralar aynı cins idi ve mübâdelede güçlük yoktu¹⁴⁹. Endülüs'ün fethinden sonra burayı valiler idare etmişlerdir. İlk dönemlerde burada da Bizans paraları kullanılmış, bu nedenle paraların üzerlerinde önceleri Latince, daha sonra hem Latince hem de Arapça, son olarak da Arapça yazılar yer almıştır. İslâm öncesi döneme ait paraların terkinde dini nedenler önemli bir yer tutmaktadır. Endülüs'teki gelişmeler, ekonomi olarak Kuzey Afrika'yla yakından ilgi bulduğundan, bu bölgeyle benzerlik taşımaktadır. Endülüs'te kullanılan paraların %50'si Afrika menşelidir. İslâmî tarzda para basılmasından sonra, Hristiyan paralarda İslâmî paraların tesiri görülmeye başlamıştır. Mesela Katalonya krallığında basılan paralarda İslâmî tesir göze çarpmaktadır. Katalonya'da Hristiyan dönemde basılan paraların üzerlerinde halifenin adı yazılıdır. Ancak bu tesir bütün Avrupa kıtasını kapsayacak şekilde geniş değildir¹⁵⁰.

Emevî devletinin yıkılmasından sonra Hişam'ın torunu Abdurrahman

---

¹⁴⁷ en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 3.

¹⁴⁸ en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 6.

¹⁴⁹ Luis, Haymi, *en-Nukûdü'l-İslâmiyye fi'l-Endülüs*, (Trc. Abdullah Cemaleddin), Kahire 1993, s. 108.

¹⁵⁰ Luis, s. 108 vd.

(ö.172/788), İspanya'ya geçerek burada Endülüs Emevileri olarak adlandırılacak olan İslâm devletini kurmuştur. Endülüs'te para, bu devletin kuruluşuyla basılmaya başlanmıştır. Bu devlete ait bilinen en eski para 146 h. tarihlidir ve Abdurrahman I. dönemine aittir. Ancak Endülüs'te basılan paralar, Emevî tarzında olmuştur. Abdurrahman III (ö.350/961) Kurtuba'da bir darphâne kurdu. Bu tarihte altınla gümüş arasındaki mübâdele oranı 1/17 olmuştur. Endülüs Emevilerinin bir kaçı hariç tamamı para bastırmıştır. Endülüs İslâm devletinin yıkılmasından sonra ortaya çıkan küçük devletlerden Benu Hammûd, Benu Abbad, Benu Aftas, Benu Zîri, Benu Zi'n-nûn, Benu Amir, Benu Hûd, Dâniye melikleri, Miyorka melikleri, Tartuşa melikleri, Benû Nasr (Benu Ahmar) devletleri para bastırmışlardır¹⁵¹. Emevîlerin Endülüs'te bastırdıkları paraların bir yüzünde muhtemelen onurlandırmak amacıyla darphâne müdürünün, diğer yüzünde ise halifenin adı yer almıştır. Hazine sarayda olmasına rağmen, darphâne saray dışında kurulmuştur¹⁵².

Endülüs'te Muvahhidîn devleti (515-667/1121-1269) zamanında basılan paralarda dini ifadeler yer almıştır. Bu tarihte her iki bölge arasında ilişki devam etmesine rağmen, hem Afrika ve hem İspanya'da darphâne mevcut olmuştur. Tahminen baskı yeri yazılı olmayan paralar, Afrika tarafına aittir. Bu dönemde basılan paralarda geçmişin aksine, ebced harfleri yerine nesih harfleri yer almıştır¹⁵³.

Tavâif-i mülûk döneminde (422-484/1023-1091) geçmiş yılların tesiri görülür. Bu tarihlerde basılan paraların üzerlerinde veliahdın adı da yazılmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde, ölen halifenin adının yazılı olduğu paraların basıldığı da görülmektedir. Bu tarihlerde tecrübeli yeterli sayıda eleman olmaması nedeniyle, paranın kalitesi düşmeye başlamıştır. Buna rağmen bu dönem paralarının İspanya Hristiyan ticari hayatında büyük etkisi vardır¹⁵⁴. Murabıtlar (448-541/1056-1147) h.483 tarihinden önce İspanya'da para basmamışlar, bu işi

---

¹⁵¹ Artuk. "Sikke", *İA*, X. 623-624.

¹⁵² Luis, s. 123-125.

¹⁵³ Luis, s. 136-140.

¹⁵⁴ Luis, s. 125-131.

Afrika'da yapmışlardır. Bu dönemin paralarının baskıları güzeldir. Ancak bu devletin hükümrânlığı döneminde bol miktarda gümüş para basılmış ve altınla gümüş arasındaki mübâdele oranı 1/10 olarak kabul edilmiştir. Bu devlet tarafından bastırılan paralar, Hristiyan halk arasında da yaygın bir şekilde kullanılmıştır¹⁵⁵.

e- Abbasiler Döneminde Gümüş Para (Dirhem)

Abbasi Devletinde (132-656/750-1259) temin edilen huzurun neticesinde ticari hayat daha da gelişmiştir. Abbasiler dönemi paraları, geçirdiği değişiklikler açısından üçe ayrılır. Devletin kuruluşundan Me'mun (ö.218/833) dönemine kadar birinci dönemi (750-833), Mu'tasım Billah (ö.227/842)'ın halifeliğinden Mustakfi (ö.334/945)'nin hilafetinin sonuna kadar ikinci dönemi (833-945) ve Müstencid Billah (ö.566/1170)'ın hilafetinden devletin sonuna kadar üçüncü dönemi teşkil eder (1160-1258)¹⁵⁶.

Ebu'l-Abbas Seffâh (ö.136/754), Anbar şehrinde bastırıldığı paraların ağırlığını önce bir, daha sonra iki habbe eksiltmiştir. el-Mansûr (ö.158/775) ise ağırlığı üç habbe eksiltmiş ve Bağdat'taki darphâneyi inşa ettirmiştir¹⁵⁷. Mansûr, Bağdat'ı inşa ettirirken bir keçi bir dirhem, altmış rıtl hurma bir dirhem, Kinde'de doksan rıtl sığır eti bir dirhem, altmış rıtl koyun eti bir derhem, on rıtl bal bir dirhem fiyatındaydı¹⁵⁸.

Harun Reşid (ö.193/809) döneminde gümüşün bol olduğu doğu vilayetlerinde özellikle İran'da vergi ödemeleri gümüşle yapılmış fakat, eskiden Roma eyaletleri olan Suriye, Mısır ve komşu Arap topraklarında harac altınla ödenmiştir. Başlangıçta, Abbasiler döneminde, para standardı gümüş kabul edilmiş, harcamalar da gümüş üzerinden hesaplanmıştır¹⁵⁹. Harun Reşid döneminde dirhem eksikliği bir kırat eksi bir buğday tanesi olmuştur. Harun, paranın ayarının

---

¹⁵⁵ Luis, s. 132-135.

¹⁵⁶ en-Nakşibendî, Nâsiruddîn, *ed-Dinârü'l-İslâmî fî mathafî Irak*, Bağdat 1953, s. 37.

¹⁵⁷ Artuk. "Sikke", *İA*, X, 624.

¹⁵⁸ el-Hamevî, Yakut b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-büldân, Dâr Sâdır*, Beyrut ty, I, 459.

¹⁵⁹ Sıddîkî, S. A., *İslâm Devletinde Mâlî Yapı*, (Trc: Rasim Özdenören), İstanbul 1973, s. 234-235.

kontrolünü başkasına bırakan ilk halifedir. O, Yahya el-Bermekî (ö.187/803)'yi öldürttüktan sonra darphâne işlerini Sindî'ye bırakmıştır¹⁶⁰. Harun döneminde bir dînârla dirhem arasındaki mübâdele değeri 1/20 olmuş, yani bir dînârın alım gücü yirmi dirheme denk hale gelmiştir¹⁶¹. Emin (ö.198/813), dînâr ve dirhem bastırması, paranın ağırlığında eksiltme yapmış, Memun (ö.218/833) halife olunca bir süre para basmamış, fakat daha sonra Merv'de Rubaiyyat ismi verilen paraları bastırmıştır. H.192 tarihinde Hâşimî parasının miktarı tekrar azaltılarak yarım buğday daha eksiltmiştir. Emin, darphaneyi Abbas b. Fudayl b. Rabiya vermiş ve O da sikkenin üst tarafına "Rabbim Allah" cümlesini, alt tarafına da kendi adını yazdırmıştır. Memun, Mutasım (ö.227/843), Vasık (ö.232/847) ve Mütevekkil (ö.247/861) zamanında para aynı şekilde devam etmiş, Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra dirhemlerde katkı (mağşuşiyet) miktarını artmıştır¹⁶². Abbasilerin bu döneminde bazı devletler kurulmuş, bunlardan Maveraunnehr ve İran'da kurulan Samanîler (260-390/874-999) İslâmî tarzda para basmıştır¹⁶³. Altınla gümüş arasındaki mübâdele oranının sürekli düşmesi dikkate alındığında Abbasilerin ikinci döneminin, iktisâdî buhrana doğru gidişin başlangıcı olduğu görülmektedir. 945 tarihinde Bağdat'a giren Büveyh Oğulları (320-447/932-1055)'nin isimleri de halifenin emriyle paraların üzerlerine yazılmıştır. Abbasilerin ikinci dönemi fetret devridir. Bu dönemde dokuz halife hüküm sürmüştür¹⁶⁴.

İslâm dünyasında Abbasi halifesi el-Mütevekkil zamanına kadar paralar halis olarak kalmıştır. Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra karışıklık meydana gelmiş; israf ve harcamalar artmış, bunun yanında bazı eyaletler merkezden kopmuş, bunlar cizye ve harac vermemişler, böylece devletin gelirleri azalmıştır. Bu nedenle devlet, giderlerini karşılamak için katkılı (mağşuş) para basımına yönelmiştir¹⁶⁵.

¹⁶⁰ ed-Dürî, Abdülaziz, *Tarihu'l-Irak el-iktisâdî fi'l-karni'r-râbi'el-hicrî*, Bağdat 1948, s. 216.

¹⁶¹ Artuk. "Sikke", *İA*, X, 624.

¹⁶² el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 10-11.

¹⁶³ el-Hamevî, I, 354.

¹⁶⁴ Artuk. "Sikke", *İA*, X, 625.

¹⁶⁵ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 10-11.

Abbasiler'in ilk döneminde darphanenin nerede bulunduğu dair kaynaklarda her hangi bir kayıt yoktur. Fakat Emevilerin yıkılışından sonra darphanenin bir müddet daha Şam'da kalması mümkündür. Darphane h.146 (763) tarihinde yeni kurulan Bağdat'a taşınmıştır¹⁶⁶. Abbasi halifelerinden Memun aşırı Şii taraftarı olduğundan, kendinden sonra yerine Ali Rıza b. Musa Kazım'ı halife bıraktığı gibi, onun adına para da bastırmıştır¹⁶⁷. Abbasiler döneminde paranın ağırlığının tespiti için Mısır'ın camdan yapılmış ağırlık ölçülerinden yararlanılmıştır¹⁶⁸.

f- Bazı İslâm Devletlerinde Gümüş Para (Dirhem)

Gazneliler devletinde (351-582/962-1187), Gazneli Mahmud, Seyfu'd-devle (ö.356/967) adına Nîsâbur'da (384-385) tarihlerinde para bastırmıştır. Fakat O'nun sultan ünvanı sikkelerin üzerinde yer almamıştır¹⁶⁹. Sultan ünvanıyla İslâm dünyasında ilk para basan Tuğrul Bey'dir. Harzemşahlar (1097-1231) devletinde Atsız b. Muhammed para bastırılmış, bu şahıstan sonra Onun yerine geçen İl Arslan halife adına para bastırmıştır. Bu paralar bakır olmalarına rağmen, üzerlerine dirhem yazılmıştır¹⁷⁰.

Harzemşahlar devletini ortadan kaldırarak İslâm dünyasına yönelen Cengiz Han (ö.1227), bazılarını zamanın halifesinin adını, bazılarını da kendi adını yazdırarak gümüş para bastırmıştır. Bu devletin hakimiyeti sırasında kadınlar adına da para basıldığı görülmüştür. Moğollar devrinde gümüş ve altın para hesaplarında dirhem, miskâl, tenke, dînâr, balış ve tümen tabirlerine rastlanmaktadır. İran moğolları zamanında gümüş paranın para rejimini oluşturduğu, altının sadece süs mahiyetinde hediye olarak kullanıldığı nakledilse de, gerçekte İlhanlılar devletinde (1256-1335) altın da gümüş parayla beraber tedavül etmiştir. Bir ara iktisâdî buhran nedeniyle altın piyasada bulunmamış olsa da, daha sonra Gazan Mahmud

¹⁶⁶ Zambaur, "Dînâr", *İA*, III, 591.

¹⁶⁷ es-Suyûtî, *Tarîhu'l-hulafâ*, s. 307.

¹⁶⁸ Zambaur, "Dînâr", *İA*, III, 591.

¹⁶⁹ Artuk, "Sikke", *İA*, X, 626.

¹⁷⁰ Artuk, "Sikke", *İA*, X, 626.

zamanında tekrar kullanılmaya başlanmıştır¹⁷¹. Artuk Oğulları tarafından bastırılan paralarda Necmeddin Alp zamanına kadar halifenin adı zikredilmemiştir¹⁷².

Fatimîler döneminde (297-567/909-1171) Kahire, İskenderiye Kus şehirlerinde darphâne mevcuttu¹⁷³. Fatimîler döneminde basılan paraların nakış ve süslemeleri artmıştır. Bu paraların her iki yüzünde içiçe üç daire ve bunlarda Kûfî harflerle yazılar yer almıştır. Fatimîlerin paralarının çoğu altın ve gümüşten basılmıştır. Ancak altın ve gümüş madenin az bulunmasından dolayı, Hakim Bi Emrillah zamanında tarihte ilk kez cam paralar basılmış ve bunlar Eyyübî devleti kuruluncaya kadar tedavülde kalmıştır¹⁷⁴.

Atabek Nureddin Mahmud (ö.1174) zamanında Suriye’de Kırtas adı verilen bir para kullanılmıştır. Divan-ı mezâlim’e gelen bir grub tüccar, alış verişte hesapların dînâr üzerinden yapıldığını fakat piyasada dînâr bulunmadığını, bu nedenle bazen altmış bazen de yetmiş Kırtas üzerinden bir dînârın işlem gördüğünü şikayet etmektedir¹⁷⁵. Bu ifadeler, batı dünyasından önce İslâm ülkelerinde kağıt paranın tedavülde olduğu hissini uyandırmaktadır. Ancak Sivas Daru’ş-şifa’sına ait h.615/1218 tarihli vakfiyede I. İzzettin Keykavus’un, müteveliye Anadolu’da tedavülde bulunan beyaz gümüş “Sultanî Kırtas’lar”dan yılda dört bin dirhem maaş tahsis edişinden, “Kırtas”ın kağıt para olmadığı anlaşılmaktadır¹⁷⁶.

Selahaddin Eyyübî (ö.589/1193), Mısır’a girince orada tedavülde bulunan gümüşleri toplayıp, eritmiş ve 569 h. yılında Nureddin namına halis gümüş sikkeler bastırmıştır¹⁷⁷. 583 h. yılında Selahaddin Mısır paralarını kaldırmış ve Mısır dînârını ve dirhemini bastırmıştır. Daha sonra h.622 yılında Nâsîrî dirhemleri kaldırılmış ve Melik el-Kamil Nasıruddin Muhammed b. Adil tarafından yuvarlak

---

¹⁷¹ Artuk, “Sikke”, *İA*, X, 627.

¹⁷² Artuk, “Sikke”, *İA*, X, 627.

¹⁷³ Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul 1969, s. 305.

¹⁷⁴ Atavî, s. 77, 78.

¹⁷⁵ Turan, s. 304.

¹⁷⁶ Turan, s. 305.

¹⁷⁷ Turan, s. 305.

dirhemler bastırılmıştır¹⁷⁸. Salahaddin Eyyübî başlangıçta Nureddin Zengi adına, daha sonra da bir müddet Salahaddin Melik Salih İsmail adına para bastırmıştır¹⁷⁹. Eyyübî devletinde basılan paralar şekil itibarıyla Fatımî paralarına benzemektedir. Bu paraların ortalarında yuvarlak daireler ve bunların içinde kelime-i şهادet ve halifenin ismi yazılıdır. Eyyübî devletinde bakır paralar da basılmıştır¹⁸⁰.

Mısır'da Tolon Oğulları devletinin kurucusu Ahmed b. Tolon zamanına kadar Emevî ve Abbasi paraları kullanılmıştır. İlk kez İsmi geçen şahıs, Ahmediyye diye bilinen parayı bastırmıştır. Hakim bi Emrillah (ö.1021) zamanında h.399 tarihinde dirhemle dînâr arasındaki oran aşırı derecede büyümüş, bir Mazi dînârı 34 dirheme çıkmıştır. Daha sonra saraydan kaliteli dirhemler verilerek eski dirhemlerin mübâdelesini yasaklanmıştır. Bundan sonra kaliteli dirhemlerden 18 adedi bir dînâr kabul edilmiştir¹⁸¹.

Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed el-Hattâb el-Berzeli'ye göre bakırın bulunduğu dirhemler Ceridiye Afrikasında çokça artmıştır. İnsanlar bunlara, para adını vererek kullanmış ve çok katkılı (mağuş) olduklarından adi olanların kullanımı engellenmiştir. Bu konuyu İmam İsa ve Sultan h.707 senesinde tenkid etmişler, onlar bu paraların piyasadan kaldırılmasını savunmuşlardır. Daha sonra Huvara bölgesinden Matliyye bakırları gelmiş ve bölgede yayılmış, halife bu durum üzerine, insanların mal ve sermayesi yok oluyor diyerek bu paraları piyasadan kaldırılmasını kararlaştırmıştır¹⁸².

Memlükler döneminde çeşitli tipte paralar basılmış, bunların değerleri arasında büyük farklar bulunmuştur. Bu dönemde idareyi elinde bulunduran Sultan Salih Eyyub'un hanımı Şeceretü'd-dür, kendi adına üzerinde kendi adı yazılı

¹⁷⁸ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye* s. 14-15.

¹⁷⁹ Kahire'de darphâne Herratın isimli bölgede kurulmuştu. Burada basılan dînârlar o tarihte en kaliteli paralardı. bk: el-Makrîzî, Takiyyüddin Ahmed b. Abdülkadir, *el-Mevâiz ve'l-i'tibar fi zikri'l-hitat ve'l-âsâr*, (Nşr. Emin Fuad Seyyid), Müessesetü'l-furkân, Londra 1995, s. 271.

¹⁸⁰ Atavî, s. 78.

¹⁸¹ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 12-13.

¹⁸² el-Hattâb, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed, *Mevâhibu'l-celil li şerhi Muhtasarı Halil. Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye*. Beyrut 1995, VI. 192.

paralar bastırılmıştır. Şeceretü'd-dür'den sonra el-Eşref kendi adına para bastırması ve bir yüzüne kendi adını, diğer yüzüne Abbâsî halifesinin adını yazmıştır¹⁸³. Kalavun zamanında Mısır'da Türkler kendi adlarına para bastırılmışlardır. Rükneddin Baybars sultan olunca Zahirîyye isimli dirhemleri bastırılmıştır. Her yüz dirhemnin yetmişini yani % 70'ini halis gümüş, diğerini bakır koymuştur. H.781 tarihinde Hameviye dirhemlerinin Mısır'a gelmesiyle bu dirhemler de bozulmuştur¹⁸⁴.

Altınordu hanlarının bastırıldığı paraların üzerlerinde Kıpçak damgası vardır. Bunların paraları Ordu, Ordu pazar, Şemahi, Hacı Tarhan, Harizm, Derbend, Saray, Selman, Kırım, Gülistan, Mahşi ve Yenişehir'de basılmıştır. Kırım hanlarının çoğunluğu para bastırılmıştır. Bunların paralarının üzerlerinde ise tarak damga yer almıştır. Kırım hanları Bahçesaray, Kefe ve Gözleve'de para bastırılmışlardır¹⁸⁵.

Selçuklular, Latinlerle yaptıkları ticari anlaşmalarda altın, gümüş ve mücevherata gümrük muafiyeti tanımışlar, böylece ticareti teşvik etmişlerdir. Beyliklerde nakit paranın hudut dışına çıkmasına müsaade edilmemiştir. Selçuk altınları büyük ve yüksek ayarlı ve akçaları da halis olduğundan Bizans'da, Mısır'da revaçta idi. Moğol istilasından sonra Anadolu'da Selçuklu altınları kalmamış, Beylikler döneminde İlhani, Mısır ve Floransa altınları onun yerini almıştır¹⁸⁶.

Hindistan'da paranın tarihi gelişimini ilk araştırmaya başlayanlar oryantalistlerdir. Bu bölgede ilk kez, üzerlerinde Berhemiye yazıları bulunan bakır paralar kullanılmıştır. Bu paralar, adı geçen bölgede m.s. üçüncü yüzyıldan sonra yaygın bir şekilde kullanılmıştır. 18 yy.'dan sonra Hindistan'da yerli araştırmacılar da para ile ilgili kazılar yapmaya başlamışlardır. Yapılan araştırmalarda üzerinde Roma harfleri yer alan paralar da bulunmuştur. İngilizler kendi dönemlerinde bu tür araştırmalara önem vermişlerdir. Genel olarak Hindliler bastıkları paraların

---

¹⁸³ Atavî, s. 78.

¹⁸⁴ el-Makrizî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 15.

¹⁸⁵ Artuk, "Sikke". *İA*, X, 631.

¹⁸⁶ Turan, s. 305-306.

üzerlerine ilahlarının portrelerini ve isimlerini kazımışlardır¹⁸⁷.

İslâm'ın Hindistan'a girişinden sonra bu bölgede Ortadoğu'da hakim olan paralar kullanılmıştır. Gazneli Mahmud bu bölgeye tedavülde kullanılmak üzere on dört çeşit para dağıtmıştır. İmparator Cihangir (ö.1627) zamanında, emirlerin adının yer aldığı paralar bastırılmıştır. Moğollar zamanında basılan paraların değerleri oldukça yüksek olmuştur. Bu tarihlerde Hindistan'da yerli paraların yanında yabancı, özellikle de Avrupa menşeli paralar da kullanılmıştır¹⁸⁸. Hakim bi Emrillah zamanında Delhi'de sultan olan Muhammed b. Tuğluk'un bastırdığı paralarda halifenin ismi yer almıştır. Bu bölgede sikke, hem altın hem de gümüşten basılmış paralar için kullanılmış, fakat daha sonra bu örf terkedilmiştir. Babuurlar döneminde Hindistan'da Agra, Lahor, Delhi, Cavnpur, Fethpur, Urdu, Zafer Karin, Ahmed Abâd, Patna, Peşaver, Kabul, Burhanpur ve Allahâbâd gibi şehirlerde para basılmıştır. XVII. yüzyılda İngilizler sikke kelimesini bilinmeyen bir nedenle "Rupi" için kullanılmıştır. Paralardaki karışıklığa son vermek maksadıyla Batı Hindistan şirketi 1793 yılında yeni çıkarılan Rupiler için "19 San Rupisi" adını kullanmıştır. Bu paralar yaklaşık kırk sene İngiliz hakimiyeti altındaki Hindistan'da para birimi olarak kullanılmıştır¹⁸⁹.

Safaviler devleti hükümdarlarından Şah İsmail (ö.1524) para bastırması ve üzerlerine, bir yüzüne Âdil, Kâmil, Hâdi, Vali, Ebu'l-muzaffer, diğer yüzüne el-Sultan el-Gâzi fi Sebil Allah Ebu'l-Muzaffer ifadelerini yazdırmıştır. Adı geçen şahıs Herat, Şiraz, Eberkuh, Kâsân, Âmul ve Demavend'de para bastırmıştır. Bu hanedana mensub diğer sultanlar da para bastırılmışlardır¹⁹⁰.

Timur ilk sikkelerini Suyurgutmuş ve bunun oğlu Mahmud adına bastırmıştır. Bu paralarda Timur daima emir ünvanını kullanmış, asla sultan kelimesini kullanmamıştır. O, Tebriz, Uruş, Semerkand, Yezd, Kirman, Şiraz,

---

187 el-Elvâni, Muhyiddin. "en-Nukûdü't-târihiyye fi ahdi'l-müslimîn fi'l-Hind", *el-Ezher*, sy. 2, (1384/1964), s. 226-230.

188 el-Elvâni, s. 230-231.

189 Artuk, "Sikke", *İA*, X, 629-630.

190 Artuk, "Sikke", *İA*, X, 631.

Şebankara ve Erzincan'de para bastırmıştır. Anadolu'yu istila ettikten sonra, Karaman, Germiyan ve hatta Osmanlılardan Mehmet Çelebi ile müştereken adına para basılmıştır. Timur'un ölümünden sonra Halil Şahrüh zamanında basılan paralara "el-Sultan el-A'zam" ifadesi yazılmaya başlanmıştır¹⁹¹.

g- Osmanlı Devletinde Gümüş Para (Dirhem)

Osmanlı Devletinde para, Orhan Gazi'den Abdulmecid döneminde hazırlanan "Tashih-i ayar-ı sikke"ye kadar (1840-1880), bu tarihten "Meskukat kararnamesine" kadar (1880-1916), meskukat kararnamesinden "Tevhid-i meskukat" kararnamesine kadar ve nihayet bu tarihten başlayarak Cumhuriyet hükümetine kadar olmak üzere beş önemli değişiklik geçirmiştir¹⁹². Osmanlı Devletinde para rejimi olarak, 1840-1880 tarihleri arasında çift maden sistemi, 1880-1916 tarihleri arasında aksak sistem ve 1916'dan sonra altın metal sistemi uygulanmıştır¹⁹³. Osmanlı Devletinde gümüş para, imparatorluk kurulup, memleket zenginleşinceye kadar devletin bastırıldığı tek para olmuştur.

728-729/1327-1328 tarihine kadar Osmanlı idaresindeki yerlerde Selçuklu ve Bizans paraları kullanılmıştır. Bu tarihten itibaren dirhem esasına dayanan Selçuklu parası yerine, Moğol dilinde sikke anlamında gelen Akçe usulü kabul edilmiştir¹⁹⁴. Osmanlı devletinde kendi adına ilk para bastıran Orhan Gazi (ö.1359)'dir¹⁹⁵.

I. Murad (ö.1389) zamanında basılan paraların üzerlerinde basıldığı yer yazılı değildir. Yıldırım Beyazıt (ö.1403) zamanında basılmış olan paralarda basıldığı yer bulunmamakla beraber, baskı tarihi mevcuttur. Yıldırım Beyazıt zamanında basılan akçelerin ayarı %90'dır. Bu padişahın veziri Ali Paşa adlıyeden

---

¹⁹¹ Artuk, "Sikke", *İA*, X, 631.

¹⁹² Sanus, s. 244.

¹⁹³ Sanus, s. 448 vd.

¹⁹⁴ Ergüney, Hilmi, *Türk Hukukunda Lugat ve Istılahlar*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1973, s. 19.

¹⁹⁵ Münecimbaşı Ahmed Efendi, *Sahâifu'l-ahbâr*, (Trc: Şair Nedim), yy 1285, III, 283; Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınları, İstanbul 1971, I, 16; Sayar, Ahmet Güner, *Osmanlı İktisâdî Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları, İstanbul 1986, s. 64.

sonra ekonomide de ıslahat yapmış ve eski paraları tedavülden kaldırmıştır¹⁹⁶. Fetret devrinde Musa Çelebi, Edirne’de kendi adına para kestirmiştir. Çelebi Mehmed (ö.1421) zamanında Amasya, Ayasluk, Bursa, Edirne, Seres şehirlerinde para basılmıştır. Sultan II. Murad (ö.1451) zamanında Edirne, Bursa, Ayasluk, Bolu, Engüriye, Karahisar, Novar, Serez, Tire ve Amasya şehirlerinde para basılmıştır¹⁹⁷. Fatih Sultan Mehmed (ö.1481)’in ilk sultanlığı sırasında, Edirne’de altı kırattan beş kırata indirilmiş gümüş ve bakır paralar basılmıştır. Bu paraların basılmasından maksat, hazineye gelir temin etmek ve askerlerin aylıklarını azaltmak olabilir. Fakat para ayarının düşürülmesi, devletin gelirlerini de azalttığından istenen sonuç elde edilememiştir. Fatih’in ikinci saltanatı sırasında, babası II. Murat zamanında basılan paralar tedavülden kaldırılmış ve yeni paralar basılmıştır. Bu padişah döneminde her beş senede bir para bastırılmıştır. Fatih zamanında yukarıda adı geçen şehirlerin dışında İstanbul, Üsküp’te de darphâne kurulmuş ve para basılmıştır¹⁹⁸.

Fatih’in oğlu Cem Sultan (ö.1495), Bursa’ya hakim olduğu kısa saltanat döneminde kendi adına para bastırılmıştır. II. Beyazıt (ö.1512) zamanında da eskiden para basılan şehirlere ilave olarak Gelibolu, Ankara, Kratova, Kastamonu, Konya ve Trabzon’da para basılmıştır. Osmanlı devletinde taşrada altın para basımı bu padişahın zamanında başlamıştır. Bu padişahın zamanında paraların ağırlıkları daha da eksilmiş, fakat ayarlar yine de eskiden olduğu gibi %90 olarak kalmıştır¹⁹⁹.

Yavuz Sultan Selim (ö.1520) zamanında eski darphanelerin yanında Amid, Cezire, Mardin, Musul, Mısır, Urfa, Hısn Kayfa, Harput, Dımaşk ve Siirt’te para basılmıştır. O’nun burada basılan paralarının üzerinde sadece “Sultan” ünvanı yer almış, bu nedenle bu paralara “Sultânî” veya “Eşrefî” ya da “Şerifî” adları da verilmiştir²⁰⁰. Kanuni Sultan Süleyman (ö.1566) döneminde yukarıda adı geçen

---

¹⁹⁶ Hammer, J. V., *Devlet-i Osmâniye Tarihi*, (Trc. Ata), İstanbul 1911, I, 277.

¹⁹⁷ Artuk, “Sikke”, *İA*, X, 631.

¹⁹⁸ Artuk, “Sikke”, *İA*, X, 632.

¹⁹⁹ Artuk, “Sikke”, *İA*, X, 632.

²⁰⁰ Pakalın, *Eşrefî md.*, I, 564.

şehirlerin dışında Canca, Cezayir, Kayseri, Musul, Şerbeniçe, Sidrekapsi, Siruz, Trablus ve Zebid’de para basılmıştır. Bu tarihlerde Mısır kanunnamelerinde her yirmi beş paranın bir Eşrefi’ye denk olduğu belirtilmiştir²⁰¹. I.Süleyman zamanında fetihlerin ağır yükü nedeniyle mâlîyede dengesizlik iyice baş göstermiş, hatta paşaların şikayetlerine neden olmuştur²⁰². Bu yüzyılda Amerika kıtasının keşfi ile Avrupa’ya akan kıymetli madenler, Osmanlı ekonomisini derinden etkilemiştir²⁰³. Bu Sultan döneminde “tecdid-i sikke” yapılmış ise de, bu işlem, daha sonraki tarihlerde her padişahın yeni sikke kestirmesi nedeniyle, parayla daha kolay oynanmasına zemin hazırlamıştır. Sahih sikke ayarından sapmalarda izlenen usul, örf-i sultânî olmuştur²⁰⁴. Sikke tashihiinin zararları bilinmesine rağmen, devlet sürekli bu yolla para üzerinde ayarlama yapmıştır²⁰⁵. Bağdat’ın Osmanlı hakimiyetine girmesinden sonra (941 h.), burada da para basılmaya başlanmıştır. II. Selim (ö.1574) zamanında yukarıda adı geçen şehirlerin dışında Novaber’de, Ohri, Sakız, Siruz, Tlemsan ve Halip’te para basılmıştır. III. Murat (ö.1595) zamanında basılan paraların hat ve nakışları II. Selim’in bastırıldığı paralara benzemektedir²⁰⁶. Bu padişah zamanında paraların ayarı iyice bozulmuş, yüz dirhem gümüşten beş yüz akçe para basılması gerekirken, 800 akçe basılmıştır²⁰⁷. III. Mehmet (ö.1603) zamanında bir dirhem gümüşten sekiz akçe kesilmiştir. Bu arada bozuk olan paralar da toplatılmıştır. Her ne kadar bu toplama işi tam yapılamamışsa da, madeni paralar arasında belirli oranda denge sağlanmasına yardımcı olmuştur. Bu padişah zamanında Yemişçi Hasan Paşa sikkenin yenileştirilmesinden bahsetmiş, Rebiu’l-evvel ayının beşinci günü altın 200 den 120 akçeye indirilmiştir²⁰⁸.

---

201 Artuk, İbrahim, “Para”, *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1988, IX, 508.

202 Lütfi Paşa, *Âsafnâme*, Ankara 1982, s. 25.

203 İnalçık, Halil, *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, London 1973, s. 49; a.mlf., “*Ottoman Social and Economic History, A Review*”, (*Birinci Uluslararası Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi*, Hacettepe Üniversitesi Ankara, July 11-13, 1977), Mateksan Limited Şirketi, Ankara 1980, s. 2, 9.

204 Barkan, Ömer Lütfi, *Kanunlar*, İstanbul 1943, s. XX.

205 Mehmed Paşa, *Zübde-i vâkıât*, İstanbul 1979, II, 138.

206 Artuk, İbrahim. “Sikke”. *İ. A.*. X. 633.

207 Mustafa Nuri Paşa, *Netâicu’l-vukûât*, Ankara 1979-1980, I, 148.

208 Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, *Fezleke*, İstanbul 1286, I, 142.

II. Osman (ö.1622) zamanında paraların ayarı daha da bozulmuştur. Bu tarihte alış verişte kolaylık temin etmek için on akçeye denk onluk Osmânî kesilmiştir²⁰⁹. IV. Murat (ö.1640) zamanında İstanbul'da basılan akçelerin hem ayarları hem de ağırlıkları düşmüştür. Bu tarihten sonra beş kırattan biraz daha ağır "Para" adı verilen paralar basılmıştır. Bunların bir adedinin Mısır'da dört akçe yaptığı bilinmektedir. Mısır parası İstanbul parasına nazaran daha hafif ve daha küçüktür²¹⁰.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa (ö.1683), yapmayı planladığı devlet ıslahatının bir uygulaması olarak asker sayısını azaltarak, ödenen miktarı düşürmeyi amaçlamış, bozuk akçe yerine yeni tertip sikke kestirerek mâlîyeyi ıslahla işe başlamayı uygun görmüştür. Bu dönemde Yahudi ve Hristiyan azınlık, kaliteli paraların, sahte olduğunu ileri sürüp, toplayarak Venedik'e götürmüş ve damgasını değiştirdikten sonra geri getirerek yüksek meblağlardan satmışlardır. XVII y.y. piyasa kurunu resmi kura yaklaştırma çabalarıyla geçmiştir. Kara Mustafa Paşa, 125 akçeye tekabül eden kuruşun kıymetini 80 akçeye, altının kıymetini 250 akçeden 160 akçeye, Mısır parasının kıymetini 2 akçeye düşürmüştür²¹¹. IV. Mehmet (ö.1692) zamanında mâlî sıkıntı had safhaya ulaşmış ve paranın değeri yeniden ayarlanmış; bundan sonra halk bu paralara "Çingene Akçesi" adını vermiştir. II. Mustafa (ö.1703) döneminde harp masraflarını karşılamak için para basılmıştır. 1107 tarihinde seferin uzaması ileri sürülerek, o zamana kadar "Para" adı verilen sikkeler üç akçeye geçerken, bu tarihten sonra dört akçeye geçmesi ve seferden sonra tekrar üç akçe değere dönülmesi için ferman çıkarılmıştır²¹². Sultan III. Ahmet (ö.1730) döneminde 1116/1704 tarihinde Darphâne-i amire'de basılan "Para" %70, Mısır'da basılan "Para" ise %60 ayarında idi. Arada on dirhemlik bir fark bulunduğundan bazıları durumdan istifade etmeyi düşünmüş, bu iki parayı değiştirmişlerdir. Hükümet buna karşı halkın elinde bulunan "Paralara" el

²⁰⁹ Karaçelebizâde, Abdulaziz b. Hümâmüddin, *Ravdatü'l-ibrâr*, Bulak 1284, s. 539.

²¹⁰ Artuk, "Para", *İ. A.*, IX, 508-509.

²¹¹ Nâima, *Târih-i Nâima*, İstanbul 1281-1283, III, 435; Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 33.

²¹² Râşid, Mehmed b. Mustafa, *Tarih, Matbaa-i âmire*, İstanbul 1282, II, 360.

koymuştur. 1118 tarihinde, daha çok vergi tahsilinde kullanılan Tümen ve Abbasi paraları tedavülde kalmıştır. Bu dönemde paraların üzerlerine mukatta' harfleriyle henüz neye işaret ettikleri anlaşılmayan işaretler konmuştur. III. Mustafa (ö.1774) döneminde basılan paraların üzerlerine baskı yılı da yazılmaya başlanmıştır ki bu daha önceden üzerinde durulmayan bir uygulamadır. Bu sultanın döneminde paraların üzerlerinden Kostantiniye ismi silinerek İslâmbol konulmasına karar verilmiştir²¹³.

III. Selim (ö.1807) döneminde askeri alanda yeniliklere önem verildiğinden ekonomide herhangi bir ıslahata gidilmemiştir. IV. Mustafa (ö.1808)'nin kısa süren saltanatı döneminde ise ayarları düşük ve vezinleri noksan sikkeler bastırılmıştır. Abdulmecid (ö.1861) zamanında İngilizlerin 22 ayarı esas kabul edilmiş ve adı geçen ülkeden yeni darphâne makinaları getirilmiştir. Bu padişah döneminde sikke ayarlarında yeni değişiklikler yapılmış ve Mecidiye adı verilen paralar basılmıştır. Abdulaziz (ö.1876) zamanında para değerini yükseltmek için İngiltere'den borç alınmış fakat, bu konuda başarılı olunamamıştır. Bu dönemde yarım Mecidiye, iki kuruş hariç olmak üzere 20, 5 ve 1 kuruşlar basılmıştır. II. Abdulhamit (ö.1918) döneminde 1324 tarihine kadar 20, 10, 5, 2 ve 1 kuruşluk mecidiyeler basılmıştır. 1296 senesinden sonra artık Mecidiye basılmamıştır. Oysa bu paraların kalpazanlığı zor olduğundan belirli oranda güven duyulmuştur. Ne var ki İngiltere, Mısır ve Suriye yolu ile kalp Mecidiyeleri ülke içine sokmayı başarmıştır²¹⁴.

Sultan Reşad (ö.1918) zamanında 1327 tarihinde Islah-ı meskukat Encümeni hazırladığı raporu mâlîye bakanlığına vermiştir. Bu komisyon bakanlıktan özellikle gümüş para basılmamasını istemiştir. Osmanlı devletinde para sisteminde bu denli bir bozukluğun başlıca nedeni ayrı ayrı yerlerde para basılması idi. Ayarların tespitinden sonra basılan paralar kaliteli idiler. 26 mart 1332 tarihinde "Tevhid-i meskukat" kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre Osmanlı para sistemi, altın para sistemidir ve para birimi kuruştur. Sultan Reşad döneminde nikel paralar

²¹³ Artuk, "Sikke", *İA*, X, 636.

²¹⁴ Artuk, "Sikke", *İA*, X, 637.

da basılmıştır. Vahdeddin (ö.1926) zamanında, eski tarzında para basılmıştır²¹⁵. Osmanlı devletinin yıkılışı ile kurulan Cumhuriyet döneminde para basımı hakkında 6 Recep 1342 tarihinde bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanuna göre bronz paraların basımı mâliye bakanlığına bırakılmıştır. Cumhuriyet döneminde altın, gümüş ve bronz para basımına devam edilmiştir²¹⁶.

Burada son olarak para üzerine kazınan nakışlar üzerinde durmak yerinde olacaktır. Paraların üzerlerine fikirlerinin sembolü olarak ilk kez yazı yazanlar, Haricilerdir. Bazı İslâmî tarzda basılan paralarda ağırlığı gösteren remizler, bazılarında da kelimeler yerine harfler mevcuttur. Abbasiler döneminde Memun'un hilafeti zamanında h.99 tarihinde basılan paraların üzerlerinde d ve z harfleri, Selçuklularda Tuğrul Bey zamanında paralarda ok ve yay işareti yer almıştır²¹⁷. Bazen paraların üzerlerine, aslan ve Güneş resminin kazındığı da olmuştur²¹⁸.

Dirhem günümüzde Birleşik Arap Emirlikleri ve Fas'ın para birimidir. Libya dînârının binde biri, Suudi Arabistan riyalının yüzde biri ve Kuveyt dînârının onda biri dirhemdir²¹⁹.

2- ALTIN PARA (DÎNAR)

a- Kelimenin Menşei

İslâm dünyasında ikinci bir para türü olarak dînârlar kullanılmıştır. Kelime Latince "Deni", "Denar" veya "Denarius" kökünden gelmektedir. Arabların altın paraya neden bu adı verdikleri bilinmemektedir. Arabça ve Süryanice'de dînâr kelimesinin kullanılması, Suriye'de altın sikkeye umumiyetle bu adın verildiğini göstermektedir²²⁰. Ancak Latince'de Denarius kelimesinin öşür anlamına

215 Artuk. "Sikke", *İA*, X, 638.

216 Artuk. "Sikke", *İA*, X, 638.

217 el-Hüseynî, Muhammed Bâkır. "en-Nusûsü'l-Kur'aniyye ve'l-ehâdisu ve'l-ibârâtu", *el-Menhel*, sy. 10. (1391/1971), s. 1066-1067.

218 el-Hüseynî, Muhammed Bâkır. "Dırâsâtü'l-ihsâiyye li's-şîârât ala'n-nukûd fi asri'l-İslâmî", *el-Meskûkât*, sy. 6. (1975), s. 103-104.

219 Sahillioğlu, Halil. "Dirhem", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 371.

220 Zambaur. "Dînâr", *İA*, III, 591, 592.

gelmesi²²¹ ve eskiden Bizans'a bağılı bulunan Suriye'de toprak vergisinin bu paralarla ödenmesi, altın paraya dînâr denme nedenine ışık tutmaktadır. Araplar da anlamına dikkat etmeden, bunları orijinal ismiyle alıp kullanmışlardır. Araplar bu kelimeyi dirhem de olduğu gibi İran'dan almışlardır²²². Diğer milletler altın paraya “Dînâr” derken, Osmanlılar sadece altın demekle yetinmişlerdir. Altın kelimesi ise Türkçe'ye Moğolca “Altyan” kelimesinden gelmiştir. Adı geçen kelime Moğolca'da külçe altın, Acemistan Moğollarında “Şer’î meskuk” anlamında kullanılmış, bilahere Osmanlılara da aynı anlamda geçmiştir²²³.

Önceleri Bizanslılar dînârları gümüşten basarken, daha sonra altından basmışlar, böylece piyasada bu ismi taşıyan iki para ortaya çıkmıştır. İranlılar da Bizanslılardan alarak aynı paraları basmışlardır. Romalılar dînârı hem para, hem de dirhemın ağırlık birimi olarak kullanmışlardır. Konstantin tarafından Solidus adıyla anılan ve nizami olarak 4,5479 gr. ağırlığındaki bu altın sikke daha sonra Nomisma, Besante, Denarion Xriseon veya Denarius Aureus adıyla tanınmıştır²²⁴. Bizans tarzı dînârların ağırlığı İslâm dünyasında da aynen devam etmiştir. Bir Roma dînârı 4,54 gr. olmasına rağmen, VII. yüzyılda İran ve Bizans arasındaki savaş sonrası muhtemelen ağırlıklar yeniden ayarlanmış, bu nedenle bir Bizans dînârı 4,40 gr. olmuştur²²⁵.

Arap dil eserlerine göre ise bu kelimenin aslı “dennar” dır. Dile ağır geldiğinden “nûn” harflerinden birisi silinmiştir. Nitekim çoğulu kullanılırken “denânîr” denerek nûn'a yer verilmiştir²²⁶. Kelime Arapça'ya dînâr şeklinde geçmiş ve bu şekliyle Kur'an'da da yer almıştır²²⁷. Daha sonraki tarihlerde altın para karşılığında dînâr ve miskâl kelimesi kullanılmıştır. Bununla birlikte XV.

---

221 Pakalın, I, 451.

222 el-Cündî, s. 208.

223 Pakalın, I, 452.

224 Sahillioğlu, Halil, “Dînâr”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 352.

225 Sahillioğlu, “Dînâr”, *DİA*, IX, 353.

226 el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-Münîr*, Dînâr md., el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut ty, s. 200.

227 Âlu İmrân 3/75.

yüzyıldan itibaren altın parayı ifade etmek için kullanılan dînârın yerini Filori ve Eşrefi gibi adlar almıştır²²⁸.

b- İslâm Tarihinde Altın Para (Dînâr)

Araplar, İslâm'dan önce Roma altın sikkelerini tanımış²²⁹, aynı paraları İslâm'ın doğuşundan sonra bir müddet kullanmışlardır. İlk İslâmi sikkeyi basan Halife Abdulmelik'in h.77/696 tarihinde²³⁰ tamamlanmış para ıslahatı, bu altın sikkeyi değiştirmemiştir. Islahatı müteakib ilk dînârlar o kadar itina ile basılmıştır ki bu sikkenin hakiki ağırlığını tespit etmek kolaydır. Bu sikke yedi miskâl yani 4,25 gr. ağırlığındadır. Bu ağırlık son dönem Atina Drahmisine dayanan Bizans Solidosu'nun ağırlığına tekabül etmektedir²³¹. Abdulmelik'ten sonra altın paraların darbına devam edilmiş, hepsine dînâr adı verilmiştir. Arabların sadece kendi paralarına değil, diğer milletlerin altın sikkelerine de dînâr dedikleri, Halid b. Velid'in, h.15 yılında Tabariya'da bastırıldığı sikkenin tarifini yaparken, "Rum dînârı" ifadesini kullanmasından anlaşılmaktadır.²³²

İslâm dünyasında. adını, devrin idarecisinden alan Herakl, Kısra, Abdulmelik ve Barsbay dînârları gibi farklı paralar kullanılmıştır. Fakat dînâr deyince akla ilk gelen ve en meşhur olanı Herakl dînârlarıdır. Kısra dînârları ise, İranlılar tarafından basılmış ve ağırlıkları 8,5 gr. olan sikkelerdir. Kısra dînârları Bizans paralarından daha ağırdır. Abdulmelik tarafından bastırılan dînârlar ise İslâm'ın zuhurundan sonra ortaya çıkan Arap dînârlarının en meşhurlarıdır. Abdulmelik, bu paraları Bizans tarzında basmış ve dirhemle arasındaki şeri oranı muhafaza etmiştir²³³.

Abdulmelik'in ıslahatından sonra bir taraftan İslâmî tarzda basılan dînârlar kullanılırken, diğer taraftan Bisans dînârları da kullanılmıştır. Bunlar ilk zamanlarda

²²⁸ Sahillioğlu, "Dînâr", *DİA*, IX, 352.

²²⁹ Âlu İmrân 3/75.

²³⁰ el-Belâzûri, s. 655.

²³¹ Zambaur, "Dînâr", *İA*, III, 591.

²³² Pakalın, I, 451.

²³³ el-Kürdî, s. 48.

üzerlerindeki Hristiyanlık sembolleri kaldırılarak ve imparatorların portreleri basitleştirilerek basılmış, daha sonra üzerlerine İslâmî ibareler yazılmıştır²³⁴. Abdülmelik tarafından basılan bu sikkelerin şekli Ömer b. Abdulaziz dönemine kadar değişmemiş ve sikkeler hep bu tarzda basılmıştır. Bu tarihten sonra diğer halifeler zamanında da dînârlar bastırılmıştır. Fakat bu tarihlerde, baskı yetkisi halifeye ait bir hakimiyet sembolü iken, belirlenen tarzda olmak şartıyla valiler tarafından da para bastırılmıştır. Ümeyye Oğulları zamanında Mervânî dînârı, Haşim Oğulları zamanında Hâşimî dînârı basılmıştır. Bu iki paranın değiştirilmesi durumunda ağırlıkları eşitse, değiştirilmesinde sakınca görülmemiş, Hâşimî dînârı eksikse, çoğunluk tarafından yine sakınca görülmezken, Mâlik son durumu mekruh görmüştür²³⁵.

Her devirde dînârın farklı değerinde birimleri basılmıştır. H.92 senesinden kalma bir sikke göz önüne alırsa, Abdülmelik'in 1,44 gr.'lık sülüsü kabul etmesi muhtemeldir²³⁶. Abdülmelik'in para ıslahatından sonra basılan dînârların ağırlığı ise 4,25 gr.'dır. Adı geçen şahıs 21 kûsur kırat yerine ağırlığı 20 kırat kabul etmiştir. Abdülmelik, dînârın mübâdele değerini bir dînâra yirmi dirhem kabul etmişken, bu oran Bizans'ta bire on sekiz, Hristiyan Batı Avrupa'sında bire on ikidir²³⁷. Abdülmelik'in belirlediği bu raic oranının ne kadar devam ettiğine dair her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Daha sonraki tarihlerde dînâr'ın ağırlığı Mısır'da yapılan cam ağırlık birimleriyle kontrol edilmiştir²³⁸.

İslâm dünyasında dînârın ağırlığı miskâlle ifade edilmektedir. Miskâlin ağırlığı İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Muhtemelen bu tartışma miskâlin yöresel kullanımından kaynaklanmaktadır²³⁹. İslâm hukukçularının habbe ile yaptıkları hesapları dikkate alırsak, miskâl cumhura göre 72 habbe (3,9 gr.)²⁴⁰;

²³⁴ Sahillioğlu, "Dînâr", *D.İ.A.*, IX, 352.

²³⁵ es-Sahnûn, Abdüsselam b. Saîd, *el-Müdevvene*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994, III, 39.

²³⁶ Zambaur, "Dînâr", *İ.A.*, III, 592.

²³⁷ Sahillioğlu, "Dînâr", *D.İ.A.*, IX, 353.

²³⁸ Zambaur, "Dînâr", *İ.A.*, III, 591.

²³⁹ el-Kürdî, s. 50.

²⁴⁰ ed-Dusûkî, I, 455; el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kunâ'*, II, 229, el-Hatib eş-Şirbînî, I, 389; el-Makrîzî,

Hanefilere göre 100 habbe (5,3 gr.)²⁴¹ ve İbn Hazm'a göre 82 habbe ve selasetü a'sâri'l-habbe (4,4 gr.)'dir²⁴².

İslâmî tarzda ilk dînârın Abdülmelik zamanında basıldığında görüş birliği olmasına rağmen, bu parayı halifenin bizzat kendisinin değil, İbn Zübeyr'in mağlubiyetinin ardından Irak'a vali tayin edilen Haccac tarafından h.75 tarihinde Arab harfleriyle bastırıldığı ileri sürülmektedir²⁴³. 72-77/691-696 yılları arasında Muâviye'nin ve Mus'ab b. Zübeyr'in Irak'ta dînâr bastırdıkları söyleniyorsa da bu numismatlar tarafından henüz doğrulanmamıştır²⁴⁴.

Emeviler döneminde altın darbı tekeli halifeye ait olduğundan, paralar hilafet merkezinde basılmış, bu yüzden de üzerlerinde baskı yeri bulunmamıştır. Emeviler'in yalnız Şam ile Kahire'de ve 100/718 tarihinden sonra Kurtuba'da altın sikkeler bastırdıkları hemen hemen katidir²⁴⁵. İfrikiye (Kayravan)'de ve Abdulaziz b. Mervan'ın Mısır valiliği esnasında Fustat'ta para basılmışsa da üzerlerindeki yazılara bakarak bunların Şam'da basılıp, Mısır ve Kuzey Afrika'ya gönderildikleri zannedilmiştir²⁴⁶. Kayravan'da darbedilen en eski dînâr 100/718-719 tarihlidir. Burada daha sonraki yıllarda da dînâr darbı yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı müze kataloglarında bulunmaktadır. Yazı bakımından doğudakilere benzeyen bu dînârlar, orijinal İslâmî dînâr haline gelinceye kadar doğudaki gibi bazı aşamalardan geçmişlerdir. Ancak bu sikkeler üzerindeki yazılar Latince'dir. Hatta Mus'ab b. Nusayr'ın Afrika valiliği esnasında 85/704 darp edilen dînârın ön yüzünde Herekleios ile oğlunun büstleri, arka yüzünde ise T harfine benzeyen tepesi olmayan bir haç yer almaktadır. Ön yüzünde çerçevede kelime-i şehadetin Latince karşılığının, arkasında ise besmelenin ve dînârın baskı yerinin Latince tercümesinin kısaltılmış tercümesi bulunmaktadır. Kuzey Afrika'da 96-97/715-716 tarihlerinde

---

en-Nukûdü 'l-kadîme el-İslâmiyye, 29.

²⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddü 'l-muhtâr*, II, 29

²⁴² İbn Hazm, IV, 53

²⁴³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *el-Meârif*, el-Heyetü'l-Mısriyye el-âmmelî'l-kütüb, 1992 (altıncı baskı), s. 356-357.

²⁴⁴ Sahillioğlu, "Dînâr", *DİA*, IX, 352.

²⁴⁵ Zambaur, "Dînâr", *IA*, III, 591.

²⁴⁶ Sahillioğlu, "Dînâr", *DİA*, IX, 352.

basılan dînârların ön yüzlerinde resim yerine “Muhammedun Rasulullah”, arka yüzünde iki satır halinde “Lailahe illallah”, her iki yüzünün çerçevesinde Latince bazı harfler bulunmaktadır²⁴⁷.

Endülüs'te darp edilen 93 ve 98/712 ve 717 tarihli dînârlar üzerindeki Latince kısaltmalar biraz daha farklıdır. Afrika ve Endülüs'te dînârların yarım ve sülüsleri de basılmıştır. Mezkur iki yerde, Emevi devletinin yıkıldığı 750 yılına kadar dînâr darbı devam etmiştir. Fakat bunların örnekleri elde mevcut değildir. III. Abdurrahman zamanında 317/929 yılında tekrar basılıncaya kadar dînâr darbına ara verilmiş ve sadeve dirhem basılmıştır²⁴⁸.

Abbasiler döneminde kullanılan dînârlar Emevilerin aynısıdır. Hatta ilk üç Abbasi halifesinin idaresi döneminde ağırlıkları şer'i ölçüden biraz fazladır. Bununla birlikte daha sonraki tarihlerde çeşitli gerekçelerle dînârın küçük birimleri de basılmıştır. Dînârın ayarı tekniğin verdiği imkan nispetinde yüksek olmuştur²⁴⁹. Emevilerin yıkılışından sonra darphanenin bir müddet daha Şam'da kalması mümkündür. Darphane h.146/763 tarihinde yeni kurulmuş Bağdat'a taşınmış, Me'mun zamanında altın sikke basımı merkezin kontrolünden çıkarılmış, dirhem tipine benzer yeni bir tip benimsenmiştir²⁵⁰. Harun zamanında altının bol oluşu nedeniyle harac ve ganimetler altın olarak alınmış, valiler ve önemli devlet memurlarının maaşları altınla ödenmiş ve hediyeler ve lüks tüketim malları altınla yapılmıştır, ancak küçük memurların maaşları gümüşle ödenmiştir. Bu suretle altın, cari para standardı haline gelmiş, gümüşü süratle piyasadan kovmuştur²⁵¹. Abbasiler döneminde paranın ağırlığının tespiti için Mısır'ın camdan yapılmış ağırlık birimlerinden yararlanılmıştır. Eskiden beri doğuda ödemeler, altın sikkeler sayılarak değil de tartılarak yapıldığından, 4,25 gr. resmi dînâr, zaman zaman

---

²⁴⁷ en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 27.

²⁴⁸ Sahillioğlu, “Dînâr”, *DİA*, IX, 353.

²⁴⁹ Zambaur, “Dînâr”, *İA*, III, 592.

²⁵⁰ Zambaur, “Dînâr”, *İA*, III, 591.

²⁵¹ Sıddîkî, s. 234, 235.

hakiki dînârdan farklı ağırlıkta olmuştur²⁵².

Bağdat'ta 814 tarihine kadar basılan sikkeler üzerine darp yeri yazılmamıştır. Darp yerini dînârlar üzerine yazdıran ilk kişi Me'mun'dur. Darp yeri gösterilen sikkelerde genellikle Kâzımıye, Irak, Mısır ve Mısru'l-Mağrib'in adı geçer. Ancak kayıtlarda zikredilmemesine rağmen daha önce bahsettiğimiz gibi Bağdat da bu şehirler arasında yer almaktadır. Daha sonraki dönemlerde, yalnızca dirhem basılan San'a, Basra, Merv, İsfahan, Erdebil gibi yerlerde de dînâr basılmıştır. Bu da Abbasi devletinde bimetalizmin hakim olmaya başladığını göstermektedir. Abbasiler döneminde çift metal sistemine Harun'la girilmiştir. Muktedir Billah (ö.320/932) zamanında sayıları yirmi üçü bulan darphânelere altının nereden temin edildiği, kaynaklarda bu konuda her hangi bir bilgi bulunmadığından kapalık arz etmektedir. Zira bu dönemde Avrupa, altın stoklarının tükenişi nedeniyle gümüş monometalist para sistemine geçmiş olduğundan, bu bölgeden altın akımı imkansız gibi görülmektedir. Ancak bir taraftan Orta ve Güney Afrika'dan İslâm dünyasının batı kanadını merkeze bağlayan yolu konumundaki Kuzey Afrika'ya, iç huzurun temini sonucunda altın madeni bol miktarda gelirken, diğer taraftan Ural, Altay ve Kafkas'lardan İslâm dünyasının merkezine adeta altın akmıştır²⁵³. Mağrib'te dînârlar beşinci asrın sonuna kadar basılmıştır²⁵⁴.

Mısır, İslâm'dan önce ve sonra altın para rejimini uygulamıştır. Ancak Nureddin Zengi ve Sahahaddin Eyyübî (ö.589/1193) gibi doğudan gelen hükümdarlar döneminde, gümüş paranın piyasada hakim olduğu görülmüştür. Hatta Memlukler zamanında tedavülün mangıra (felse) dayandığı da olmuştur. Mısır, ihtiyacı olan altını Nûbe'den ve Afrika'dan gelen hacılardan temin ederdi. Ağlebîler (800-909), Sicilya, Güney İtalya ve Malta'nın fethinden sonra altını akdeniz limanlarına da ihraç etmiştir. Mısır'da Fatimiler döneminde basılan dînârlar, klasik İslâm dînârları ayarında ve şekindedir. Endülüs'te 929 yılında dînâr

²⁵² Zambaur, "Dînâr", *İA*, III, 591.

²⁵³ Sahillioğlu, "Dînâr", *DİA*, IX, 353.

²⁵⁴ Zambaur, "Dînâr", *İA*, III, 592.

darbı III. Abdurrahman'la tekrar başlamıştır. Kuzey Afrika ve Endülüs'te hakimiyet kuran Murabıtlar'ın "Murabıtı" dınârları ve onların halefleri olan Muvahhidlerin dınârları bu bölgede meşhurdu²⁵⁵. Barsbay 829-831 tarihleri arasında parayı ıslaha çalışmış ve bu konuda belirli bir oranda başarılı olmuştur. Bu isimle bilinen paraların en değerlisi Eşref Baybars'a ait olanlardır. Barsbay, 829/1225 tarihinde Kahire'de o an yaygın olarak kullanılmakta olan Filorin'in yerini almak üzere bu paraları bastırmış ve ağırlıklarını da 3,45 gr. olarak belirlemiştir ki bu, şeri dınârdan daha hafiftir²⁵⁶. Daha sonra Ebu'l-Hüseyn Cevheru'l-Katib es-Saklî, h.385 yılından sonra Mazi dınârını basmış, bir tarafına "İmamı'l-Ma'z li tevhidi'l-Ahad es-Samed", diğer tarafına "bu para Mısırdaki 385 tarihinde basıldı" ve "Muhammedun Rasulullah Erselehu bi'l-huda..." ifadelerini yazdırmıştır. Bu dınâr o kadar çok basılmıştır ki daha sonra Yakup b. Kels b. Asluc bu paradan harac toplamayı istemiştir. Hakim bi Emrillah zamanında (ö.1021) h.399 tarihinde bu paranın değeri 34 dirheme çıkmıştır. Daha sonra fiyatlar düşmüş, saraydan kaliteli dirhemler verilerek eski dirhemlerin mübâdelesini yasaklanmıştır. Bu tarihte kaliteli dirhemlerden 18 adedi bir dınâr kabul edilmiştir²⁵⁷.

Hindistan'da hiç bir zaman yerleşmemiş olan dınâr, milli altın parayı kabul eden Nâsirüddin Mahmud (644-664/1246-1265) zamanında ortadan kalkmıştır²⁵⁸. Doğuda İlhaniler (654-736/1256-1335) zamanında dınâr 6 dirhem ağırlığındadır ve altın değildir. Bu paraya dınâr denmesinin nedeni muhtemelen halkın iri gümüş paralara dınâr gözüyle bakmalarındır. Suriye'yi Fatimiler'den alan Bizanslılar burada ağırlığı ve ayarı düşük altın paralar bastırmışlardır. Selçukluların burayı geri alması, Haçlı seferlerinin başlamasına neden olmuş, Haçlı işgalinden sonra burada Fatimi taklidi altın paralar basılmıştır. Batı, ancak Haçlı seferlerinden sonra altın para standardına geri dönebilmiştir. Osmanlı Devletinde ise altın paranın Fatih devrinden

---

²⁵⁵ Sahillioğlu, "Dınâr", *DİA*, IX, 354.

²⁵⁶ el-Kürdî, s. 49.

²⁵⁷ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 12-13.

²⁵⁸ Zambaur, "Dınâr", *İA*, III, 592.

sonra basılmaya başlandığı kabul edilirse de, bazı tetkiklerde Çelebi Mehmet döneminde ortaya çıktığı ileri sürülmektedir²⁵⁹.

Dînâr, günümüzde Cezayir, Tunus, Libya, Yemen, Bahreyn, Kuveyt, Irak ve Ürdün gibi ülkelerde para birimi olarak kullanılmaktadır²⁶⁰.

3-BAKIR PARA (FELS)

a- Kelimenin Menşei

Felsle genelde bakır para kastedilmiştir. Oysa fels, bakırdan olduğu gibi demir madeninden de yapılmıştır²⁶¹. Kelime Latince follisten gelmiştir. İmparator Anastasius (491-518)'un meskûkât kararnamesinde 40 nummialık Bizans follis'lerinin adıdır. Bizans follislerinin arkasında, kıymetini gösteren M (40) işareti vardır. Ağırlığı, ilk zamanlarda takriben 30 gr. iken, daha sonra hızla azalmıştır. Arapların Suriye'yi fetihleri sırasında follis 6 gr. ağırlığındadır. K (20), I (10) ve E (5 nummia) denilen küçük Bizans bakır sikkelerinin ayarı, VII. asırdan sonra tamamıyla bozulmuştur²⁶². Fels, ilk başlarda küçük meblağdaki mübâdelelerde ufaklık para olarak kullanılırken²⁶³, daha sonraları mâlîyenin bozulması nedeniyle düşülen mâlî krizlerde asli para konumuna gelmiştir. Bu nedenle felslerin, iktisadi istikrar veya istikrarsızlıkta büyük rolleri olmuştur.

b- İslâm Tarihinde Bakır Para (Fels)

İslâm'ın zuhurundan önce ve sonra çeşitli uluslar felsin yerini tutmak üzere ufaklık para olarak yumurta, buğday, ağaç kabuğu, deniz hayvanları kabuğu ve tuğla gibi maddeleri kullanmışlardır²⁶⁴. Bu aşamadan sonra insanlar basılı olmayan bakır parçalarını ufaklık para olarak kullanmaya başlamışlardır. Daha sonra yuvarlak ve şekil verilmiş ve bir yüzüne bastıran sultanın, diğer yüzüne

²⁵⁹ Danişmend, I, 16.

²⁶⁰ Sahillioğlu, "Dînâr", *DİA*, IX, 354-355.

²⁶¹ Artuk, "Fels", *DİA*, MEB Yayınları, İstanbul 1988, XII, 309.

²⁶² Zambaur, "Fels", *İA*, MEB Yayınları, İstanbul 1988, IV, 539.

²⁶³ el-Merginânî, Burhanüddin Ebu'l-Hasan ali b. Ebi Bekr, *el-Hidâye*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, III, 86.

²⁶⁴ eş-Şâfiî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, *Dâru'l-fikir*, Beyrut 1990, III, 98.

basıldığı yerin adı ve baskı tarihi yazılmış bakır paralar basılmıştır²⁶⁵. İslâm ülkelerinde felsler bazen ağırlık ölçüleriyle (vezinle), bazen de sayıyla tedavül etmiş ve teamüle göre felslerin değeri sürekli değişikliğe uğramıştır²⁶⁶.

Raşid Halifeler döneminde fels kullanıldığına dair elde mevcut bir bilgi yoksa da, Suriye'nin fethinden sonra burada Bizans Follis'inin basımına devam edildiğinden bahsedilmektedir²⁶⁷. Abdulmelik tarafından konmuş meskukat kararnamesi felsten bahsetmemiş, yalnız bakır sikkeler için Arapça harfleri mecburi tutmuştur. En eski İslâm bakır sikkesi, Annı XVII tarihi ile Şamda basılmıştır. Fels basmak, hakimiyet sembolü sayılmadığından valilerle mahalli idareler bu hususta tamamen serbest bırakılmıştır. Bu sebeple felsin kıymeti ile vezin ve tipi basıldığı şehre göre değişmiş, bu sebeple dînâr ve dirhem gibi ülkenin her tarafında tedavül etmemiştir²⁶⁸. Suriye'nin fethinden evvel yalnızca Antakya'da para basılırken, bu tarihten sonra Araplar, Baalbek, Haleb, Hims, Şam, Urfa, Tabariya, Umman, Manbic, İliya, Filistin, Kinnisrin ve daha pek çok yerde darphâne kurmuşlardır²⁶⁹.

İran'da felsler garip bir inkişafa uğramıştır. Onuncu asrın başlangıcından itibaren bakır sikke darbı büyük şehirlere ait bir imtiyaz olmuştur. "Müstakil" denilen bu sikkelerin ön taraflarında çoğunlukla bir suret ve ters taraflarında hükümdarın değil de, basıldığı yerin ismi yer almıştır. Bu belediye sikkeleri, son zamanlara kadar Azerbeycan, Afganistan, Balucistan ve Pencap'ta tedavül etmiştir²⁷⁰.

Memlukler devrinde değeri en düşük para felstir²⁷¹. Mısır'da, bu paranın asli para olarak tedavülünün tehlikesi bilindiğinden, felsler Nasır Berkuk zamanına

---

²⁶⁵ el-Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-a'sa fi sanâati'l-inşâ'*, Mektebetü Kosta Thomas ve Şurakâuhû (et-Tabaatü'l-emiriyye'den ofset), y ve ty, III, 439-440.

²⁶⁶ el-Münâvî, s. 107.

²⁶⁷ Zambaur, "Fels", *IA*, IV, 539.

²⁶⁸ Zambaur, "Fels", *IA*, IV, 539.

²⁶⁹ Zambaur, "Fels", *IA*, IV, 539.

²⁷⁰ Zambaur, "Fels", *IA*, IV, 540.

²⁷¹ Atavî, s. 77.

kadar raic olamamıştır²⁷². Zahir Berkuk 1382 yılında sultan olunca, Muhammed b. Ali'yi saltanat menziline sorumlu kişi olarak tayin etmiştir. O da dirhem basımını durdurarak felsleri bol miktarda bastırmıştır²⁷³. Felslerin miktarı Dımaşk'tan Melik Müeyyed gelinceye kadar sürekli artmıştır. Bu şahıs, beraberinde Nevruziye dirhemlerini getirmiş, bu tarihten sonra insanlar bu paralarla alış veriş yapmışlardır²⁷⁴. Hakim bi Emrillah zamanında h.399 tarihinde bu paranın değeri 34 dirheme denk iken²⁷⁵, 756 h.'de Nasır, 24 felsi bir dirhem kabul ederek para bastırmıştır²⁷⁶. 1225 yılında Mısır'da 16 bakır sikke bir varak dirhem kabul edilmiştir. On yıl sonra bunlar ve eski Mısır dirhemleri tedavülden kaldırılınca, bu durum halka çok zarar vermiştir²⁷⁷.

Günümüzde Irak ve Ürdün'de küçük paralara fils denirken, Mısır ve Fas'ta genel olarak para için fülûs tabiri kullanılmaktadır²⁷⁸.

4- KATKILI (MAĞŞUŞ) PARA

a- Kelimenin Menşei

Mağşuş, kelime olarak halis olmayan şey anlamına gelmektedir²⁷⁹. Tarih ve hukuk eserlerinde kullanılan züyuf kelimesi de kalp (sahte) para anlamındadır²⁸⁰. Züyuf, zeyf kelimesinin çoğuludur²⁸¹. Bir dirhem zuyuf olması, katkılı (mağşuş) olmasından dolayı reddedilmesi demektir. Zuyufun ıstilahî manası da sözlük manasıyla ilgilidir²⁸². Züyuf para iki şekilde olabilmektedir. Ya kalitesi düşük para basılmakta, ya da bakırdan basılan para saf gümüşle kaplanmaktadır²⁸³.

²⁷² el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 8.

²⁷³ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 15.

²⁷⁴ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 59.

²⁷⁵ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 12-13.

²⁷⁶ el-Münâvî, s. 107.

²⁷⁷ Turan, s. 305.

²⁷⁸ Artuk, "Fels", *DİA*, XII, 311.

²⁷⁹ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, II, 1108.

²⁸⁰ Asım Efendi, III, 610.

²⁸¹ el-Feyyûmî, s. 261.

²⁸² Gözübenli, Beşir, *İslâm'da Para*, Erzurum 1986, s. 94.

²⁸³ en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, I, 8.

Beytülmal'in verdiği dirhemlerin adıdır²⁸⁴. Gümüş dirhemlerin katkılı (mağşuş) olmasının nedeni, bakır ve tunç karıştırılarak ayarının düşmesi veya bakır ve tunçtan basılması ve içindeki gümüş miktarının azalmasıdır²⁸⁵.

b- İslâm Tarihinde Katkılı (Mağşuş) Para

İslâm devletlerinde altın, gümüş ve bakır paranın dışında genelde bakır ve gümüş katkılı bir para türü daha kullanılmıştır. Hukûkî tartışmalarda diğer paralardan ayrı olarak tahlile tabi tutulduğundan, biz burada ayrı başlık altında ele alacağız.

Mütevekkil zamanına kadar Abbasilerde paralar halis olarak basılmıştır. Bu halifenin öldürülmesinden sonra sosyal çalkantılar artmış, Türklerden oluşan mevali sınıfı idareye hakim olmuş ve hilafet merkezinin otoritesi sarsılmıştır. Bunun yanında devletin lüks harcamaları artmış, merkeze bağlı vilayetlerin yarı bağımsız bir hale gelmeleri akabinde vergi gelirleri de düşmüş, böylece gelirleri azalan devlet asli para kabul edilmeyen, pek çok bunalıma neden olan ve “mağşuş para” olarak nitelenen paraları tedavüle çıkarmıştır²⁸⁶.

Katkılı (mağşuş) dirhemleri, ihtiva ettikleri maden miktarını dikkate alarak bir kaç gruba ayırmak mümkündür.

1- Gümüş miktarı katkı miktarından fazla olan katkılı (mağşuş) paralar: İslâm tarihinde el-Kâmiliyye olarak bilinen, 622 tarihinde Nâsıruddin el-Âdil ve Muhammed b. Ebû Bekir b. Eyyub tarafından bastırılmış dirhemler bu kabildendir²⁸⁷. Bu paraların üçte ikisi gümüş, üçte biri bakırdan oluşmaktadır²⁸⁸. en-Nukra adı verilen dirhemler de bu tarzda basılmış paralardır²⁸⁹.

2- Gümüş miktarı katkı ile eşit olan paralar: Salahaddin Yusuf b. Eyyub

²⁸⁴ el-Cürçânî, Ali b. Ahmed, *et-Ta'rifât*, Beyrut 1990, s. 120.

²⁸⁵ en-Nakşibendî, *ed-dirhemü'l-İslâmî*, I, 8.

²⁸⁶ er-Rayyis, s. 472.

²⁸⁷ el-Kalkaşandî, IV, 275.

²⁸⁸ el-Kalkaşandî, IV, 275.

²⁸⁹ el-Kalkaşandî, III, 439.

tarafından 853 tarihinde bastırılmış olan en-Nasırıyye dirhemleri bu kabildendir²⁹⁰.

3- Katkı miktarı gümüştten fazla olan paralar: Zâhir Berkuk zamanında bastırılan Hamevî dirhemleri böyledir²⁹¹. Bakır miktarı fazla olan Buhara dirhemleri de bu kategoride kabul edilebilir²⁹².

Tarih eserlerinde, özellikle de hukuk kitaplarında yukarıda adı geçen katkı (mağşuş) paraların dışında bu tarzda basılmış başka paralar da mevcuttur. Zuyuf, Behrece, Sutuka, Ğıtrifiyye ve Addaliye bunlardan bir kaçıdır. Zuyuf dirhemler Beytülmal'in, Behrece ise tüccarların ödemelerde kullandığı kaliteli olmayan dirhemlerdir. Sutuka, katkı (mağşuşiyet) miktarı fazla olan piyasada tedavül eden bir çeşit dirhemdir. Ğıtrifiye ise Harun Reşid zamanında Buhara valisi olan Ğıtrif b. Ata el-Kindî tarafından bastırılmış olan, bu nedenle de adı geçen şahsa nisbet edilen dirhemlerdir²⁹³. Addâfî, adle nisbet edilen bir paranın ismidir. Bu para, katkı (mağşuşiyet) oranı fazla olan dirhemdir²⁹⁴. Diğer İslâm devletlerinde bakırdan veya bakır katkısı, gümüştten değeri düşük ufaklık paralar farklı isimler altında basılmıştır. Osmanlı Devleti'nde bakır katkısı paraya "mangır" adı verilmiştir. Günümüzde ufaklık para olarak genelde maddesi nikel olan küçük değerdeki paralar kullanılmaktadır. Türkiye'de madeni ufaklık para basım yetkisi mâlîye bakanlığına aittir.

5-KAĞIT PARA

Kağıt para sistemi henüz bir yüz yıllık bir maziye sahiptir. Bu nedenle selef alimlerinin bu konuda ne düşündüklerini bilmek imkansızdır²⁹⁵.

Rivayetlere göre kağıt para denemeleri, Hz. Ömer zamanında deri parayla başlamış; fakat bu deneme devam ettirilmemiştir. H.693 tarihinde Tebriz'de

²⁹⁰ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 15.

²⁹¹ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 15.

²⁹² İbn Bezzâz el-Kerderî, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, V, 5.

²⁹³ İbnü'l-Esir, İzzeddin Ali b. Muhammed, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, Dâr sâdır, Beyrut 1400/1980, II, 385; İbn Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, VI, 275.

²⁹⁴ el-Meydânî, Abudlganî el-Ganîmî, *el-Lubâb fî şerhi'l-Kitâb*, Dersââdet Basım Dağıtım, İstanbul ty, II, 52.

²⁹⁵ el-Kardâvî, I, 271.

Sadreddin Cav adlı devlet adamı, kağıt para bastırması ve bunun tedavülünü zorunlu kılmıştır. Ne var ki bu paralar halk tarafından tutulmadığından ve piyasada karışıklık meydana getirdiğinden Bağdat'ın baskısıyla piyasadan toplatılmıştır²⁹⁶. Fakat bu uygulamanın kuzeyde Çin etkisi altında meydana gelmiş olması ihtimal dahilindedir. Ancak bütün bu denemelerde kağıt para sistemi kurulamamış, sistem olarak kağıt para İslâm dünyasında ancak batının iktisadi tesiriyle gündeme gelmiştir.

Kağıt paranın İslâm dünyasında kullanımı, ancak Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ortaya çıkmıştır. Oysa kağıt para veya madenden olmayan paralar, doğu medeniyetine ait ülkeler için hiç de yabancı değildir. Türkler, Moğollar döneminde diğer ülkelerle yaptıkları ticarete “çek” adı verilen kağıt paraları ve Bulgaristan'da halk dirhem karşılığında sincap derisinden yapılmış “Tiyin” denen paraları kullanılmıştır. Moğollar Cengizim oğlu Ögedey Kaan'ın emriyle 1236 yılında kağıt para çıkarmışlardır. İhankılar döneminde İran'da “Çao” adı verilen kağıt paraların kullanıldığını görmekteyiz. Moğollar, bir taraftan ipek parçalarından yapılmış “Kadak” adı verilen paraları, diğer taraftan da “Yastuk” ismi verilen altın ve gümüş külçeleri kullanmışlar ve bu Yastuk'ların onda birine “Sum” ve ellide birine “Satır” adını vermişlerdir²⁹⁷. Çin'de eskiden kağıt para kullanıldığı bahis mevzu ise de her türlü devlet muamelesini, yazıyı ve kültürü memurları ile birlikte Uygurlar'dan alan Moğol Kaanları her halde bu usulü de onlardan öğrenmişlerdir. Moğollar zamanında Çin'de ticaret avuç içi kadar olan ve üzerlerinde sultanın mührü bulunan kağıt para ile yapılmıştır. Bunların yirmi beşine bir “Baliş” veya “Şet” adı verilmiş ve muamelelerde bir dînâra tekabül kabul edilmişlerdir²⁹⁸.

XI. asırda Uygur hanları kumaş parçaları üzerine mühür basarak tedavülde kağıt para kullanmışlardır. “Kumdu” adını alan bu itibari kumaş parçaları eskidikleri zaman tekrar Han'ın mührü ile damgalanmış ve yenileri ile değiştirilmiştir²⁹⁹. Orta

---

²⁹⁶ Artam, s. 13.

²⁹⁷ Artam, s. 13.

²⁹⁸ İbn Batûta, *er-Rihle*, el-Matbaatü'l-hayriyye, y ve ty, s. 196; Turan, s. 303.

²⁹⁹ Turan, s. 302.

Asya'da İdil Bulgarları ve Hazarlar, ticarete deri para kullanmışlardır. Kaşgarlı Mahmut, Suvar Türklerinde de "Ekin" denen kumaş parçalarının para olarak kullanıldığını nakletmektedir. Mahmut'un "So-Altun" kelimesini "altın süftece" olarak tercüme etmesi dikkat çekmektedir. Süftece, altın değil onun karşılığı olan paradır³⁰⁰.

Osmanlı Devleti'nde ilk kez ancak 19. y.y.'da kağıt para denemeleri olmuş, 1840-1863 ve 1876-1879 yıllarında kağıt para çıkarılmıştır. II. Mahmut ve Abdülmecit zamanında ilk kez aşırı masrafi karşılamak için kağıt para basılmıştır. 1840 yılında 160 bin liralık "Kâime-i Mu'tebere-i Nakdiyye" çıkarılmış, bu paraların vergilerden % 8 gelir dağıtılarak sekiz yıl içerisinde geri toplanması düşünülmüştür. Önce 500 kuruşluk ve ardından aynı yıl 50, 100 ve 250 kuruşluk kâimeler çıkarılmıştır. İlk çıkarılan ve adına "Kâime" denen bu paralar elle yazıldığından taklit edilebilmiş; bu yüzden 1842 yılında kâimeler basılmaya başlanmıştır. Halk alışık olmadığından bu paralara fazla güven duymamıştır. Buna ilave olarak paranın değerinin ilk yıllarda % 30 düşmesi, devletin bu paraların karşılığını çabuk ödemesi ve gümrüklerde bunların para olarak kabul edilmesi neticesinde, bunlar ortadan kısa zamanda kalkmıştır. Osmanlı kâimelerinin değeri büyük olduğundan 1848'de bir kısmı küçültülerek yeniden bastırılma gereği duyulmuş, 1851 yılında 10 ve 20 kuruşluk kâimeler çıkarılmıştır. Halk, artık kâimelere alıştığından bu paralar karşılığında dağıtılan kâr payları da kaldırılmış, böylece piyasada kar dağıtılan ve dağıtılmayan iki para oluşmuştur. Neticede 1863 yılında İngiltere'den temin edilen borçla bu paralar piyasadan kaldırılmış ve böylece aynı senenin eylül ayından itibaren Osmanlı Devletinde sadece madeni paralar piyasada kalmıştır. 1876-1879 yıllarında tekrar kağıt para basımına teşebbüs edilmiş ve Osmanlı-Rus harbinin hazırlığı için 1876'da üç milyon liralık kağıt para çıkarılmasına karar verilmiştir. 31 Ağustos'ta V. Murat tahttan indirilince bu iş, II. Abdülhamit dönemine kalmıştır. Bu paralar Yemen, Hicaz ve Trablusgarp dışında bütün ülkede kullanılmak üzere, halkın itibarını kazanması amacıyla, Mâlîye Bakanı ve Osmanlı Bankasının müdürünün imzasıyla çıkarılmış, Ereğli kömürleri, krom

---

³⁰⁰ Turan, s. 304.

madenleri ve akarların gelirleri bunların karşılığı olarak Osmanlı Bankasına bırakılmış ve ihtiyaç sebebiyle toplam 16 milyon liralık kâime bastırılmıştır. Ruslar, İstanbul yakınına gelince kâimelerin değeri düşmüş, 1879 yılında bir altın 450 kuruşa, sonra 12 liraya çıkmış ve daha sonra Ayastefanos anlaşması yapılmasına rağmen kâimelerin durumu düzelmemiştir. Bunun üzerine kâimelerin kaldırılması için çalışmalara başlanmış, vergilerin 1/5 ile kâime ödeneceği ve her altın karşılığında dört yüz kâime kabul edileceği devlet kararnamesi ile açıklanmasına rağmen, kâimelerin değeri yine de düşmüştür³⁰¹. Kâimleri kaldırma teşebbüsleri sonunda 1879 yılında on adet yüzlük kâime bir altın liraya eş duruma gelmiştir. Halktan toplanan yardım ve vergiler yoluyla kâimeler toplanmış, ardından da Beyazıt meydanında yakılmıştır³⁰². Osmanlı Devletinde XX. y.y.'da harp masraflarını karşılamak üzere tekrar kağıt para bastırılmıştır. 3 temmuz 1915 tarihinde yapılan anlaşma gereği bu paraların karşılıkları Berlin ve Viyana'da sandıklar içerisinde muhafaza edilmiştir. Ne var ki bu kâimeler de istenilen sonucu verememiştir. I. Dünya harbi sonuna kadar yedi kerede toplam 161 milyon kâime çıkarılmıştır³⁰³. Bunların basılmasından sonra kâimelerin değeri daha da düşmüş, altın ve gümüş para piyasadan tamamen kalkmıştır. 1915'te altın 101 kuruş, 1918'te 472 kuruş ve 1923'te 777 kuruş olmuştur. Osmanlı Devleti yıkıldığında Türkiye Cumhuriyetine 158.750.000 liralık karşılığı olmayan kağıt para devredilmiştir³⁰⁴.

I. Dünya harbi esnasında devletlerin çoğu altın para sisteminden ayrılmıştır. Bu devletler arasında sınırları dahilinde kağıt para kullanımını cebri yapan Osmanlı devleti de vardır. Adı geçen devlet, İslâm dünyasının büyük bir kısmını hakimiyeti altında bulundurduğundan, bu ülkelerde de bazı yabancı paralarla birlikte Osmanlı para sistemi geçerli olmuştur³⁰⁵. Osmanlı Devleti'nde banknot basma işini 1863 yılında İngiliz ve Fransız sermayesiyle kurulmuş olan Osmanlı Bankası deruhte etmiştir. Bu banka, altın karşılıklı emisyon rejimi

---

³⁰¹ Artam, s. 14.

³⁰² Ergin. *Para Siyaseti*, s. 88.

³⁰³ Ergin. *Para Siyaseti*, s. 92.

³⁰⁴ Artam, s. 15.

³⁰⁵ el-Hasanî, s. 93-94.

uygulamış, tedavüldeki banknot miktarına kanuni karşılık tayin etmiştir. Fakat adı geçen banka tarafından çıkarılan banknotlar, önceki denemelerin kötü etkisi nedeniyle tutulmamış, kurulduğu tarihten 1914 yılına kadar ancak dört milyon liralık banknot basılmıştır³⁰⁶. 1924 yılında bu bankanın altın tediyatı durdurulmuş ve kağıt para cebri tedavül rejimine tabi tutulmuştur. Cumhuriyet kurulduktan sonra Osmanlı Bankası tarafından bastırılan paralar derhal kullanımdan kaldırılmamış, tediye işlemi muhtelif anlaşmalarla uzun müddet geciktirilmiştir. Nihayet 1947 yılında piyasada iki üç liraya geçen bu banknotlar, karşılıkları altınla ödenerek tedavülden kaldırılmışlardır³⁰⁷.

I. Dünya harbinden sonra İslâm devletlerinin bir kısmı düşmanlar tarafından işgal edildiğinde, bu devletler yıkılan Osmanlı Devleti'nin kağıt paralarının buralarda kullanımını durdurmuşlar ve kendi paralarını tedavüle çıkarmışlardır. Dolayısıyla işgale uğrayan İslâm ülkelerinde, sömürgeci devletlerin veya bu devletlerin sömürgesi olan ülkelerin paraları geçerli olmuştur. Mesela Mısır'da ve Sudan'da Cüneyh kullanılmış, Filistin ve Ürdün'de Sterlin'e bağlı Cünyhin kullanımı mecbur tutulmuştur. Irak ve Körfez ülkelerinde ise Sterline bağlı Hindistan Rubisi kullanılmıştır. Suriye, Lübnan, Tunus, Cezayir ve Fas'ta Frank; Libya'da Liret kullanılmıştır. Ayrıca sömürge durumundaki İslâm ülkelerinde tabi oldukları ülkelerin para sistemleri uygulanmıştır. Bu ülkelerde yabancı paranın veya para sistemlerinin uygulanması, onları maddi açıdan daha da zayıf duruma düşürmüştür. Bu ülkelerin gelir kaynakları sömürgeci ülkeler tarafından kullanılırken, adı geçen ülkeler paralarının karşılığı olan değerli madenleri bağlı buldukları batılı ülkelerde muhafaza altına almışlar, sömürgeci ülkelerdeki para olayları kısa zamanda bu ülkelerde de etkili olmuş, bağlı ülkeler, para emisyonunu kendi iktisadi gelişmelerine göre ayarlayamamış ve ihtiyat paralar zaman zaman sömürgeci ülkeler tarafından dondurulmuştur³⁰⁸. II. Dünya harbinden sonra bağımsızlığını kazanan İslâm ülkeleri milli paralarını basmışlardır.

---

³⁰⁶ Ergin, *İktisat*, s. 555.

³⁰⁷ Ergin, *İktisat*, s.556.

³⁰⁸ el-Hasanî, s. 94 vd.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür ki İslâm dünyasında paranın tarihi gelişimi, batıyla paralellik arz etmektedir. Batı dünyasında madeni ve kağıt paraların kullanıldığı dönemlerde, İslâm dünyasında da aynı paralar kullanılmıştır. Para tarihinde paralellik olması bize, bu konuda İslâm dünyasında örfün etkin olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu gelişme, her ne kadar fıkıh eserlerinde sadece altın ve gümüş paradan bahsedilse de, pratiğin gelişen olayları takip ettiğini göstermektedir. Ayrıca İslâm dünyasında teoriyle pratiğin farklı oluştuğu görülmektedir. Madeni para sistemi ile kağıt para sistemi birbirinden farklıdır. Her iki sistemin farklı olması ve bu nedenle de kağıt para sisteminde geçmişte olmayan bazı problemlerin ortaya çıkması tartışmalara neden olmuştur. Bu problemler arasında faizin yorumu, zekatta nisap miktarının belirlenmesi, sarf akdiyle ilgili bazı hususlar, enflasyon oranının telafisi ve vade farkı önemli yer tutmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM'A GÖRE PARA KAVRAMI

I-PARA TERİMİ VE KAPSAMI

A- İSLÂM HUKUKÇULARINA GÖRE PARANIN TANIMI

1- İslâm Hukukçularına Göre Malın Tanımı

Dil bilginleri malı, bir kişinin sahip olduğu nesne şeklinde tarif etmişlerdir¹. İslâm hukukçuları ise, “Kendisinde insanlar için zaruret hali dışında fayda bulunan şey”² veya “İnsan tabiatının kendisine meylettiği ve ihtiyaç için saklanabilen şey”³ şeklinde tarif etmektedirler. Yukarıda tarifte yer alan “zaruret hali dışında” kaydıyla, içki gibi haram şeyler ve köpek gibi zaruret anında mübah olanlar tarifi dışında kalmaktadır. Mal, hukukçular tarafından kapsam itibarıyla mütakavim ve gayr-ı mütakavim olarak taksime tabi tutulduğu gibi, satışa konu olan malın mahiyeti itibarıyla da deyn ayn olarak da ikiye ayrılmıştır. Ayn, kelime olarak muayyen ve müşahhas şey demektir. Mesela bir ev, bir at, bir sandalye ve meydanda mevcut bir yığın buğday ve bir miktar para ayndır⁴. Deyn ise, zimmette sabit olan şeydir⁵. Ancak kelime olarak iyi mala ve sikkesiz altına da ayn denmektedir⁶.

İslâm hukukçuları, ayn ve deyn oluşlarına göre mübâdeleyi dört gruba ayırmaktadırlar.

1- Malın malla mübâdelesi (Trampa)

¹ İbn Manzûr, XI, 635; Âsım Efendi, IV, 97.

² el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, III, 152; Erkal, Mehmet, *el-Mesâdiru'l-kadîme*, İrbid, Ürdün 1991, s. 13-14.

³ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 3; *Mecelle*, md. 126.

⁴ er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir, *Muhtâru's-sihâh*, Tibr md., Beyrut ty, s. 65; *Mecelle*, md. 159.

⁵ *Mecelle*, md. 158.

⁶ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, Ayn md., s. 410; Âsım Efendi, IV, 701.

2- Malın para ile mübâdelesi (Satım akdi)

3- Paranın mal ile mübâdelesi (Selem)

4- Paranın para ile mübâdelesi (Sarf)⁷.

Hanefî mezhebi, malı insanlar arasında kıymeti olan mevcut maddelerle sınırlandırmaktadır. Dolayısıyla onlara göre menfaatler mal olmamaktadır. Şâfiî ve Mâlikîler ise malı daha kapsamlı tanımlamakta ve menfaatleri de mal olarak kabul etmektedirler⁸.

2- Kur'an-ı Kerim ve Hadislerde Para

Para ile ilgili kelime ve kavramlar, Kur'an ve hadislerde yer almaktadır. Parayla yakından ilgisi bulunan ve yukarıda satım akdinde para kelimesi yerine kullanıldığına işaret ettiğimiz semen kelimesi⁹, Yüce Kitap'ta çok sık tekrarlanmaktadır. Bilginler Kur'an'da bu kelimenin, dünya malı¹⁰, dünya menfaati¹¹, ileri gelenlerin faydalandıkları mal ve makam¹², dünyanın geçici nimetleri¹³, değersiz dünya işleri¹⁴ ve ücret¹⁵ anlamlarında kullandığını belirtmişlerse de, temelde bu kelime Kur'an'da sözlük itibariyle fiyat ve bedel anlamına gelmektedir. Şu halde semen kelimesinin Kur'an'da da hukuktaki manasıyla kullanıldığı söylenebilir.

⁷ el-Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mesud, *Bedâiu's-sanâi' fî tertibi's-şerâi'*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut ty, V, 134.

⁸ ez-Zerka, *el-Medhal*, I, 242, 261

⁹ bk: el-Bakara 2/41, el-Bakara 2/174, Âlu İmrân 3/77, 187, el-Mâide 5/44, et-Tevbe 9/9, en-Nahl 16/95.

¹⁰ el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesud, *Meâlimu't-tenzîl*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1987, III, 83.

¹¹ Ehmâlî, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İstanbul 1979, I, 335.

¹² el-Merâğî, Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Dâru'l-fikir, y ve ty, I, 101.

¹³ Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, el-Mektebetü'l-İslâmî, yy 1407/1987, I, 106.

¹⁴ İbn Kesîr, Ebu'l-fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1988, II, 351.

¹⁵ el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-uyûn*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1992, I, 112.

Kur'an-ı Kerim'de yer alan parayla ilgili bir diğer kelime de bahs'tir¹⁶. Sözlükte bu kelime "eksik" anlamına gelmektedir. Kur'an, bu kelimeyi aynı anlamı muhafaza ederek kullanmıştır¹⁷. Kur'an'da kullanılan bir diğer kelime olan "ma'dûdât"¹⁸ ise eski dönemlerde paranın sayılarak tedavül ettiğini göstermektedir¹⁹. Bu dönemde (yani Hz. Yusuf'un yaşadığı dönemde) insanlar, bir ukiyyenin (kırk dirhemin) üstünde olan paraları tartarlar, bunun altında kalanları sayarak mübâdele ederlerdi²⁰. Kur'an'da, parayla ilgisi dolaylı olan kelimelerin yanında, parayla doğrudan ilgili kelimelere de yer verilmiştir. Yusuf suresinde "dirhem" ve Kehf suresinde ise "verik" kelimelerinin gümüş para anlamında kullanıldığını görmekteyiz²¹. Bu kelime basılı gümüş para için kullanılmış olabileceği gibi, zayıf bir görüşe göre basılı olmayan gümüş için de kullanılmış olabilir²².

Kur'an yukarıda işaret ettiğimiz gibi nitelik ifade eden kelimelerin yanında, altın ve gümüş kelimelerini de kullanmıştır. Kur'an, insanların altın ve gümüşe karşı tutkusu olduğundan²³, altın ve gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanın elim azaba uğratılacağından²⁴, toplumun, kötü işle (parayı keserek eksiltmekle) meşgul

¹⁶ Yusuf 12/20.

¹⁷ Kur'an, kardeşleri Yusuf'u satarken gerçek değerini almayı amaçladıklarını göstermek için bu kelimeyi kullanmıştır. bk: İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ahkâmu'l-Kur'an*, (Nşr: Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1987, III, 1079.

¹⁸ Yusuf 12/20.

¹⁹ ez-Zemahşerî, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ty, II, 274; el-Kurtubî, V, 155-156; Ebu's-Suûd, Muhammed b. Muhammed, *İrşâdu akli's-selîm ilâ mazâya'l-Kur'ani'l-kerîm*, Beyrut ty, IV, 261; Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbüddin Mahmud b. Abdillâh, *Rûhu'l-meâni fî tefsîri'l-Kur'ani'l-azîm ve's-sebi'l-mesânî*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, Beyrut ty, XII, 204; Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 244, y ve ty, XII; Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'an*, Dâru ihyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut ty, IV, 220.

²⁰ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân*, Eser Neşriyat, İstanbul 1987, IV, 229.

²¹ el-Bukâî, Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-durer fî tenâsübi'l-âyât ve's-suver*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1995, IV, 23; er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1990, XVIII, 87; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, (Trc. Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul 1996, II, 446.

²² el-Uceylî, *el-Cemel*, Kahraman Yayınları, İstanbul ty, III, 14-15.

²³ Âlu İmrân 3/14.

²⁴ et-Tevbe 9/34-35.

olmasından²⁵, ağırlık ve hacim ölçüsünün ve paranın eksiltilmesinin yasak oluşundan²⁶ bahsetmektedir.

Hadislerde ise altın ve gümüş sıkça geçmektedir²⁷. Hadislerde geçen zeheb, altın; verik ise gümüş anlamında kullanılmaktadır. Biz, Rasulullah döneminde parayı daha önceki bölümde incelediğimizden burada tekrarlamayacağız.

3-İslâm Hukukçularına Göre Paranın Tanımı ve Tahlili

Akıl, mübâdelenin ilk insan topluluğuyla birlikte başladığını zorunlu olarak kabul ettiğinden, para veya para fonksiyonunu icra eden vasıtaların da mezkur tarihten bu yana var olmaları gerekir. Dolayısıyla, para tarifinin ve para kavramının da aynı tarihten beri var olması gerekmektedir.

Çağdaş iktisatta para kavramı ile ilgili tartışmalar çoğunlukla Ortaçağda kaleme alınsa da, konunun daha ilk çağlardan beri bazı düşünürleri meşgul ettiği bilinmektedir. Bu tartışma sadece batıda yaşayan insanlığa has olmayıp, ticari hareketlerin olduğu her yerde mevcut olmuştur. Bu nedenle biz burada pratik ve teoriyi, her ikisini birlikte göz önünde bulundurarak, önce klasik hukuk eserlerinde paranın kelime karşılığı üzerinde duracak, daha sonra paranın tarifini ele alacağız.

Arap dilinde para karşılığında nakd kelimesi kullanılmaktadır²⁸. Nakd kelimesi fiil olarak müteaddi (geçişli)dir ve kendisinden sonra mef'ûl (nesne) almaktadır²⁹. Geçişli fiil olarak kullanıldığında, dilimizde parayı peşin ödemek ve tenkid etmek anlamına gelmektedir³⁰. Nakd kelimesi bunun yanında fiil olarak

²⁵ en-Neml 27/ 48.

²⁶ et-Araf 7/85, Hud 11/85.

²⁷ bk: el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahih*, Buyu' 54, 76, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; Müslim, *Müsâkât* 79; et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-sahih*, Dua 6, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; Ahmed b. Henbel, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, II, 437, III, 47; en-Nesâî, Ebû Abdirrahman b. Şuayb, *es-sünen*, Buyu' 41, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992; İbn Mâce, *Ticaret* 48.

²⁸ el-Hatib eş-Şirbîni, I, 389.

²⁹ ez-Zemahşeri, Cârullah Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *Esâsu'l-belâğâ*, Nkd md., yy 1985, II, 469-470.

³⁰ er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, Nkd md., s. 675.

parayı saf hale getirmek için elementlerine ayrıştırma³¹, isim olarak da basılı altın ve gümüş para³² anlamlarında kullanılmıştır.

Arap dilinde para anlamında, başka kelimeler de kullanılmıştır. Bunlardan en yaygını sikke kelimesidir. Sikke gerçekte, paranın taşıdığı işaretleri belirtmek ve paranın basıldığı tarihteki devlet başkanının kim olduğunu tanıtmak ve paranın hangi devlete ait olduğunu ortaya koymak için para üzerine vurulan mühürdür³³. Böyle olmasına rağmen, hem üzerinde yazı ve nakış bulunan, dirhem ve dînâr basmaya yarayan demir kalıba ve hem de basılı paraya sikke denmiştir. Nitekim “Rasulullah bir sebep yokken râic sikkeyi kesmeyi men etmiştir.”³⁴ ifadesinde sikkeyle, dînâr ve dirhem kastedilmiştir. Altın ve gümüşe sikke adının verilmesi, bu paralar, üzerinde yazı ve nakışlar bulunan demir kalıplarla basıldığı içindir³⁵.

İslâm hukukçuları semen kelimesini de, gerçekte ivaz (bedel) olmasına rağmen³⁶, para anlamında kullanmışlardır. Bu adet, hukuk kitaplarına da yansımış, mesela Hanefî hukukçuları sarf akdini, “semenin semene satımıdır.” şeklinde tarif etmişlerdir³⁷. Bazı hukuk eserleri bu kelimenin tanımını yaparak konuyu daha berrak hale getirmişlerdir. Onlara göre semen, bir şeyin para karşılığıdır, diğer bir ifadeyle bir şeyin para cinsinden kıymetidir³⁸. Şu halde onlar burada semenle paraları kastetmektedirler³⁹.

İslâm dünyasında aslî paraların dışında başka paralar kullanılmaya başlayınca hukukçular parayı, yaratılış itibarıyla para olanlar ve istilâhî (örf ile) para

³¹ el-Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir, *Kâmusu'l-muhît*, Nkd md., Risâle, Beyrut 1987, s. 413.

³² er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, Tibr md., s. 65; Hacı Reşid Paşa, *Din-i Mübin-i İslâm*, Matbaa-i Hayriyye, İstanbul 1328, III, 22.

³³ İbn Haldun, II, 11 vd.

³⁴ İbn Mâcc, Ticaret 52.

³⁵ İbn Manzûr, Sikke md., X, 441.

³⁶ *Mecelle*, md. 152; Kalacı-Kuneybî, Semen md., s. 154.

³⁷ el-Mevsilî, II, 39.

³⁸ es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1414/1993, XIV, 3; el-Cemal, Abdulmunim, *Mevsûatü'l-iktisâd*, Kâhire 1986, s. 521.

³⁹ el-Mevsilî, II, 39.

olanlar şeklinde ikiye ayırmak zorunda kalmışlardır⁴⁰. Altın ve gümüş yaratılış itibarıyla para kabul edilirken, diğerleri istilâhî para kabul edilmiştir⁴¹.

İstilâhî paraların altın ve gümüşe dahil edilerek onların hükümlerini alıp alamayacakları tartışılmış, bazı bilginler bu konuda insanların teamülünün esas alınacağını ifade etmişlerdir. Hanefî mezhebine göre istilâhî paralarla mübâdele caizdir⁴². Mâlik, sikkesi ve aynı (karşılığı) bulunması şartıyla derinin para olarak kullanımından söz etmektedir.⁴³ Hukukçular, felslerin para fonksiyonunu gördüğünü, ancak aslî para olmadıklarını ifade etmektedirler⁴⁴ Şâfiî, felsleri para olarak kabul etmeme eğilimindedir⁴⁵. Ancak râic felsler Hanefîlerin dışındaki mezhepler tarafından da para olarak kabul edilmiştir⁴⁶. Görüldüğü gibi ilk dönemde İslâm hukukçuları parayı fonksiyonlarına göre değil, maddesine ve insanların kabulüne göre tasnife tabi tutmaktadırlar. Aslî parayı yaratılış itibarıyla para şeklinde tarif ederken, paranın kaynağını da ortaya koymaktadırlar. Oysa batı iktisadî akımları, parayı fonksiyon veya maddesine göre tasnife tabi tutarken, onun satın alma gücünü diğer bir deyişle para olma özelliğini kimden aldığını unutmamışlar, bu meseleyi ancak kağıt para konusu gündeme geldiğinde hatırlayabilmişlerdir.

Yirminci yüzyıl öncesi dönemde yazılan eserler, altın Arap dilinde zeheb deniliş nedeni üzerinde de durarak, bir anlamda bu madenin tercih ediliş sebebini ortaya koymuşlardır. Onlara göre harcaması yani tedavülü hızlı olduğundan, altına zeheb denmiştir⁴⁷. Kıymet ifade eden madde olarak sadece altın ve gümüşün kabul

⁴⁰ İbn Âbidîn, *Tenbîhu'r-rukûd*, II, 60.

⁴¹ el-Gazzâlî, IV, 89; Dâmad, II, 116; İbn Âbidîn, *Tenbîhu'r-rukûd*, II, 60.

⁴² el-Mevsilî, II, 41.

⁴³ es-Sahnûn, III, 5.

⁴⁴ el-Haraşî, Ebû Abdullah Muhammed, *Hâşiye alâ Muhtasarı Halil*, Dâr sâdır, Beyrut ty, V, 30; el-Karâfî, Ebu'l-Abbas Şihabüddin Ahmed b. İdris, *el-Furûk*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ty, II, 358; el-Adevî, Ali es-Saîd, *Hâşiye alâ Muhtasarı Halil*, (el-Haraşî ile birlikte), Dâr sâdır, Beyrut ty, V, 30.

⁴⁵ eş-Şâfiî, III, 98.

⁴⁶ es-Sahnûn, III, 50-52; en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 493; el-Âsimî, Abdurrahman b. Muhammed, *Hâşiyetü'r-Ravdi'l-murbi'sherhu zâdi'l-müstekni'*, Besat, Beyrut 1403, IV, 363.

⁴⁷ en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızuddin Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-tenzil*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984, I, 116; Dâmad, I, 205; en-Nisâbü'rî, Nizâmuddin, *Garâibu'l-Kur'an*, (Nşr: İbrahim Avd), Mustafa el-Bâb el-Halebî, Kâhire 1962-1970, II, 162; İbn Rüşd el-Hafid,

edilmesi onları, bu iki madenin taşıdığı şartları paranın özelliği olarak kabul etmeye götürmüştür. Altın ve gümüşün para olarak kabulündeki en büyük etken tarım ekonomisinin hakim olduğu dönemlerde, bu iki madenin değerinin nisbeten istikrarlı olmasıdır. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bu şart sosyal hayatın bir gerçeği olduğu gibi, bu iki madenin o zamanki karakteri de olabilir. Nedeni ne olursa olsun hukukçular paranın istikrarlı olmasını ilk önemli şart olarak ileri sürmüşlerdir⁴⁸. Altın ve gümüşün para olarak tercih ediliş nedenini en güzel şekilde Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (1703-1763) açıklamaktadır. O şöyle demektedir: “Madenler arasında bu işlevi en iyi görecektir altın ve gümüşdür. Çünkü hacimleri küçük, maden olarak her yerde aynı, insan için son derece faydalı madenlerdir; üstelik ziynet eşyası olarak kullanılabilirler. Hem bu iki maden, hilkaten para olmak üzere yaratılmışlardır. Altın ve gümüş dışındakiler ise ictimâî mukavele ile para olabilecek özelliktedirler.”⁴⁹. Daha geniş bir şekilde konuyu ele alacak olursak, bu madenlerin kolayca para haline getirilebilmeleri, kötü kokularının bulunmaması, kalıcı olmaları, üzerlerine kolayca işaret basılabilmeleri ve üzerine konan işaretlerin uzun süre kalabilmeleri tercih edilmelerinin nedenlerini teşkil ettiği anlaşılmaktadır⁵⁰. Hukukçular, niteliklerini de dikkate alarak parayı, eşyanın değerinin belirlendiği, mazbut-munzabıt olan ve değeri artıp eksilmeyen nesne olarak tarif etmişlerdir⁵¹. Altın ve gümüş, semen olarak yaratıldıklarından artma veya eksilme özelliğine sahiptirler⁵². Dünyanın düzeni ve salahı, paraya bağlı olduğundan, bu iki madenin atıl halde tutulması (kenzi) yasaktır⁵³.

Klasik hukuk alimleri ve bunların tesirinde kalanlar, paranın mübâdele aracı ve değer ölçüsü oluşu üzerinde durmuşlar ve bu yönü ortaya çıkarmışlardır.

Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktasıt*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985, I, 222; İbn Âbidîn, *Tenbîhu'r-rukûd*, s. 57.

⁴⁸ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, II, 156.

⁴⁹ ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullah, *Huccetu'llâhi'l-bâliğa*, Dâru ihyâi'l-ulûm, Beyrut 1990, I, 133.

⁵⁰ Mütevellî-Şehhâte, *İktisâdiyyâtu'n-nukûd fi itâri'l-fikri'l-İslâmî*, Mektebetü Vehbe, Kâhire 1403/1983, s. 41.

⁵¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, II, 156.

⁵² el-Mevsilî, I, 112.

⁵³ el-Hatib eş-Şirbîni, I, 389.

Uygulama da tarife uygun bir şekilde cereyan etmiştir⁵⁴. Memleketimizde, iktisat ilminin ahlakın bir kolu olarak “ilm-i tedbîr-i menzil” adı altında medreselerde bir süre okutulduğu malumdur. Buralarda para hukuk kitaplarından farklı bir şekilde tarif edilmezken, bu konuda ilk resmi düzenleme olarak kabul edebileceğimiz 1840 tarihli meskukat kararnameşi net bir şey ortaya koyamamış, dolaylı bir şekilde paranın devletin kontrolünde olduğunu ifade etmiştir. Bu tarihlerde para, “İşte sikke denilen şey, her devlet kendi tebaasının alış verişinde, kimse birbirini aldatmamak ve gerek ağırlığında ve gerek değerinde bir fesat olmamak için padişah namına olarak damgalanmış altın ve gümüş paralardır.”⁵⁵ şeklinde tarif edilmiştir. Görüldüğü gibi bu kararname, parayı dolaylı bir şekilde klasik anlayış içinde tarif etmekte ve paranın ne olduğunun yanında niçin devlet denetiminde olduğuna da açıklık getirmektedir.

Geçen asrın sonlarında hatta I. Dünya harbine gelinceye kadar para denilince insanların aklına fonksiyonlarına göre yapılan tarife uygun paralar gelmiştir⁵⁶. Diğer bir ifadeyle para denince insanların aklına, müşterek rızaya dayanan, mübâdele vasıtası, kıymet ölçüsü ve tasarruf aracı olan meta gelmiştir. Buna göre para denince madenden olması zaruridir. Nitekim mezkur tarihlerde para, elle tutulur, gözle görülür nesnelere yapılmakta ve bizzat değer taşıyan madenlerden yapıldığından, her tarafta para fonksiyonunu icra etmektedir. Yani para hem memleket dahilinde ve hem memleket haricinde paradır. Bu para iktisadi bir cepheye sahiptir ve bütün ülkeler onu para olarak kabul etmektedir⁵⁷.

Sosyal hayatta insanların ve toplumların birbirinden etkilendikleri bir gerçektir. Bunun en büyük kanıtı olarak, para olgusunun tarih boyunca bütün toplumlarda benzer gelişmeleri kaydetmiş olması gösterilebilir. Grek kültüründe belirgin bir yeri olan Aristo’ya göre “Para, ancak faydalı ve istimal kıymeti olan şeylerden yapılabilir. Para, mübâdele vasıtasıdır, bütün şeylerin ölçüsüdür ve devlet

---

⁵⁴ el-Cüнді, s. 209.

⁵⁵ H. Ferid, *Nakid ve İtibar-i Mâlî*, İstanbul 1334, s. 225.

⁵⁶ Aral, s. 6.

⁵⁷ Aral, s. 7.

tarafından tanınmış ve emniyet altına alınmış bir külçedir.”⁵⁸ Görüldüğü gibi eski devirlerde dahi para konusunda iki şey üzerinde durulmuştur. Bunlardan biri, paranın nominal değerinin olması, diğeri mübâdelelerde devlet tarafından bağlayıcı kabul edilmesidir. Batıda iktisâdî ekoller uzun yıllar parayı bu klasik anlayıştan farklı tarif edememişlerdir. Bazıları parayı lafzî olarak tarif ederken, bazıları da rasyonel tarzda tarif etmiştir. Fakat batıda bazı iktisatçılar onu fonksiyonlarına göre tarif etmeyi daha uygun bulmuşlardır⁵⁹. Lafzî olarak tarif edenler “Para rolünü gören her şey paradır.” derken, rasyonel tarif yapanlar onu; “Ayarı ve miktarı devlet tarafından garanti altına alınan kıymetli madenlerdir.”⁶⁰ şeklinde tanımlamışlardır. Batıda paranın reel değer taşıyan maddelerden olmasını ve devlet gücüyle fonksiyon icra etmesini savunanlara “nominalist” adı verilmiştir⁶¹. Bu tariflerin daha çok Aristo’ya dayandığı ilk bakışta anlaşılacaktır⁶². Oysa günümüzde, bu tarifler geçerliliğini yitirmişlerdir. Zira I. Dünya Harbi’nden sonra para, üzerinde değeri yazılı, kağıttan ya da madenden yapılmış ödeme vasıtası şeklinde kabul edilmiştir⁶³.

Bankacılığın İslâm dünyasında yaygınlaşmasıyla birlikte, tartışma yeni boyutlar kazanmış, batı iktisadıyla paralel tanımlar yapılmıştır. Bu kabilden olmak üzere bazı bilginler parayı, fonksiyonlarına göre bazıları da niteliklerine göre tarif etmişlerdir⁶⁴. Asrımızın ileri gelen İslâm hukukçularından Hallâf, parada insanların mübâdelesini ve devletin kanun gücünü aramıştır⁶⁵. Hallâf tarafından yapılan tarif hemen hemen herkes tarafından kabul edilmiştir. Bu tarife göre para, devletin kabul ettiği ödeme aracıdır⁶⁶. Bu tarifin tercihine, paranın genel kabul görmesi ve kıymet

⁵⁸ Şaban, Şükrü, *Paranın Mahiyeti*, Ankara 1940, s. 5.

⁵⁹ Roberts, George E., *Money and Monetary Sistem*, American Chamber of Economics, Newyork 1923, s. 9; Kent, Reymond P., *Money and Banking*, Newyork 1947, s. 3.

⁶⁰ *Encyclopedia Americana*, Ana Yayıncılık AŞ, yy 1986-1989, XIX, 344.

⁶¹ Şaban, s. 6.

⁶² Sanus, s. 67.

⁶³ Kocamanoğlu, s. 518; İnan, s. 14; Zarakoğlu, s. 1, 6; *Meydan Laroussa*, Para md., IX, 866.

⁶⁴ el-Bur’î, s. 39.

⁶⁵ Mütevelli-Şehhâte, s. 47.

⁶⁶ el-Cündî, s. 208.

ölçüsü olması zemin hazırlamıştır⁶⁷. Zira devlet gücüyle desteklenen ve mübâdele aracı olarak kabul edilen nesnelere güven duyulmakta ve bunlar para fonksiyonunu tam icra edebilmektedir.

İslâm hukuku eserlerinde yer alan para tarifi naslara dayanmamakta, o zamanki dünya konjunktürünün etkisini yansıtmaktadır⁶⁸. Para sistemi, iktisâdî sistemi şartlandırır ve bir noktada tayin eder. Bu sebeple, XX. yy. başlarına kadar İslâm iktisâdî sahasında yapılan yorumları ve icihadları bir madeni para rejiminin şartlandığı iktisâdî yapının mantığı içinde değerlendirmek gerekmektedir⁶⁹. Bu itibarla altın ve gümüşün dışında bir para kullanmak, yeni bir para sistemi veya para tarifi ortaya koymak, İslâm'a ters gözükmemektedir. Bu, tamamen ictihada terk edilmiş bir konudur. Naslarla çatışmamak şartıyla diğer hukuk sistemlerinden ve iktisat ekollerinden faydalanmak mümkün olduğuna göre, hem çağdaş iktisat ekollerinden ve hem de İslâm hukukçularının hareket tarzından ve hukukun genel prensiplerinden hareketle parayı şu şekilde tarif etmek kanaatimizce daha uygun olacaktır. “Para: mallar, hizmetler, akitler ve borç ödemeleri için herkesçe kabul edilen, değişim aracı işlevini gören ve devlet tarafından desteklenen her türlü araçtır.” Bu tarife göre para çeşitlerinin tamamı (kaydı para da dahil) para olarak kabul edilmektedir.

B- PARANIN KAPSAMI

Önceki bölümde sadece paranın tarifini ele almıştık. Burada ise, İslâm tarihinde kullanılan para objelerine hukukçuların bakış açılarını ortaya koyaçağız.

1- Altın (Dînâr) ve Gümüş (Dirhem) Para

İslâm hukuku eserlerine göre, daha önce de işaret ettiğimiz gibi aslî para altın ve gümüştür. Klasik İslâm hukukçularına göre para bazı özellikleri nedeniyle paradır⁷⁰. Onlar tarafından ileri sürülen şartları sadece altın ve gümüş taşıdığından

---

⁶⁷ el-Karadâğî, s. 147.

⁶⁸ Tabakoğlu, Ahmet, *İslâm ve Ekonomik Hayat*, DİB Yayınları, Ankara 1988, s. 88.

⁶⁹ Tabakoğlu, s. 89.

⁷⁰ el-Cemal, s. 468.

yalnızca bu iki maden paradır⁷¹. Mâlikî mezhebi dînârları mecmu' ve kâime olarak ikiye ayırmaktadır. Onlara göre mecmu' kalitesiz; kâime ise ağırlığı eksiltilmiş paradır. Bu mezhep kitaplarında geçen furada ise miskâl anlamında kullanılmaktadır⁷².

İslâm altın ve gümüşün tedavül hızını kesintiye uğratmamak için zekatı emretmiş, atıl halde tutulmasını (kenzini) ve ribâyı yasaklamıştır⁷³. İslâm bilginleri ayette geçen kenz kelimesinin kapsamı üzerinde önemle durmuşlardır⁷⁴. Ayette geçen kenz, hadislerde de işaret edildiği gibi⁷⁵ zekatı verilmeyen maldır⁷⁶. İslâm'a göre altın ve gümüş kap kullanımı yasaktır. Şâfiî (ö.204/820) kadim görüşünde bu kullanımın mekruh olduğunu belirtmiştir. Kullanılmayıp, elde bulundurulması hususunda iki görüş vardır. Kuvvetli görüşe göre elde bulundurma caizdir. Zayıf görüşe göre elde bulundurma da caiz değildir⁷⁷.

2- Bakır (Fels) Para

Felslerin para olarak kabul edilip edilmeyeceği mezhepler arasında tartışmalıdır. Hanefî mezhebinde felsler örfe bağlı olarak raic oldukları takdirde para kabul edilmişlerdir⁷⁸. Bu durumda felsler kabzedilmeden taraflar akit meclisinden ayrılırlarsa, akit batıl olmaktadır. Zira bu, borcun borca satımı olmaktadır⁷⁹. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre felsler, istilâhen para (semen) sayılmakla birlikte, râic oldukları sürece bütün yönleriyle altın ve gümüş gibidir. Semeniyetin sübutu veya adem-i sübutu tarafların kabulüne bağlıdır; başkalarının bunları para olarak kabul etmeleri önemli değildir. Muhammed'e göre ise, felsler râic oldukları sürece altın ve gümüş gibidir; semeniyetin sübutu veya adem-i

⁷¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 115.

⁷² es-Sahnûn, III, 35-36.

⁷³ el-Malt, s. 42 vd.

⁷⁴ et-Tevbe 9/34.

⁷⁵ bk: el-Buhârî, Zekat 4; Ebû Dâvud, Zekât 4; ed-Dârimî, Mukaddime 46.

⁷⁶ el-Mevsilî, I, 111.

⁷⁷ eş-Şâfi el-Kaffal, Şerafeddin b. Ahmed, *Hilyetü'l-ulema*, Risâle, Beyrut 1400/1980, I, 101.

⁷⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, IV, 242; Hacı Reşid Paşa, III, 22; Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihi*, Erkam Yayınları, İstanbul 1993, s. 142.

⁷⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 25.

sübutu topluma bağlıdır⁸⁰. İnsanlar doğal olarak felslerle mübâdele yaparken çok dikkatli davranırlar. Buna rağmen bazen müsamahakar davrandıkları da olur. Dînâr ve dirhem vezni olmasına rağmen felsler adededir. Bu nedenle satımda sayılarak mübâdele edilirler⁸¹. Muhammed (ö.189/804), örfen para olduklarından yani altın ve gümüş hükmünde olduklarından, mudarabe dahil bütün şirketlerde felslerin sermaye olabileceğini kabul etmektedir⁸². Fakat Şeyhain'e (Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a) göre felslerin semeniyyeti asli değildir. Bu nedenle de felsler onlara göre ticaret malı hükmünü almakta ve ticaret malı ise sermaye olamamaktadır⁸³. Akitte belirlenmese dahi raic felslerle satım caizdir. Bu para, zimmette borç olabilmektedir. Ancak felsler tedavülden kalktıklarında durum aynen katkılı (mağşuş) paranın durumuna dönmektedir. Çünkü her iki para asıl itibarıyla ticaret malıdır ve örfen paradırlar. Râic olmayan felslerle mübâdele, para belirlenmedikçe caiz olmamaktadır⁸⁴.

Şâfiî, bir görüşünde Ahmed b. Hanbel ve Zeydiyye'ye göre, felsler para değildir⁸⁵. Hanbelî mezhebinde ikinci görüşe göre felsler, örf olarak kullanılmakta iseler paradırlar⁸⁶. Şâfiî mezhebinde daha sonra râic felslerin para olduğu görüşü kabul edilmiştir⁸⁷.

Mâlikîlerin tercih edilen görüşüne göre felslerde ribânın geçerli olacağını kabul edilmesinden⁸⁸, bunların para olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu

⁸⁰ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 118; İbnü'l-Hümâm, VI, 162.

⁸¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 27.

⁸² ez-Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*, el-Matbaati'l-emîriyye, Bulak 1314, III, 316.

⁸³ ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, III, 316.

⁸⁴ el-Kudûrî, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed, *el-Muhtasar*, Salah Bilici Yayınevi, İstanbul ty, s. 59; el-Merginânî, III, 86; Halebî, İbrahim b. Muhammed, *Mülteka'l-ebhur*, Salah Bilici Yayınevi, İstanbul ty, s. 274; Dâmad, II, 122; el-Meydânî, II, 51.

⁸⁵ eş-Şâfiî, III, 99; en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 493-494; Ahmed b. Yahya b. Murtaza, *el-Bahru'z-zehhâr*, Dâru'l-hikmeti'l-Yemeniyye, Sana 1988, III, 391; İbn Kudâme, Muvaffakuddin, *el-Muğni*, Dâru'l-fikir, Beyrut 1984, IV, 190; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, II, 156.

⁸⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 190; el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kinâ'*, III, 271.

⁸⁷ en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 493-494.

⁸⁸ el-Karâfî, *el-Furûk*, III, 259; es-Sahnûn, III, 5-6.

mezhebe göre felsten şirket sermayesi olmaktadır⁸⁹. Mâlikîler para kavramının sınırlarını geniş tutmalarına ve felsleri de para kabul etmelerine rağmen, altın ve gümüşün kendilerine has bazı hükümleri olduğunu inkar etmemişlerdir⁹⁰.

3- Katkılı (Mağşuş) Para

İslâm hukukçuları katkı (mağşuş) paradan, zekat, ribâ (sarf) ve şirket sermayesi meselelerinde bahsederler. Hanefî mezhebi katkı (mağşuş) parayı içindeki katkı miktarına göre değerlendirmektedir. Eğer içindeki altın veya gümüş miktarı katkıya (mağşuşiyete) eşit veya daha fazla ise, bu para altın veya gümüş kabul edilmekte, bunların hükümlerini almaktadır⁹¹. Katkı (mağşuşiyet) miktarı fazlaysa, ticaret malının hükmünü almaktadır⁹². Katkı (mağşuşiyet) miktarı fazla olan râic paranın sayıyla veya ağırlık ölçüsüyle borç alınması veya alım satımı caizdir⁹³. Bu durumda katkı (mağşuş) para, para tarifinin kapsamına dahil olmaktadır. Dolayısıyla da bu paralar, akitlerde sadece belirleme ile belirlilik kazanmamakta (tayin ile teayyün etmemekte) ve teslimden önce tedavülden kalkmaları halinde Ebû Hanîfeye göre akit batıl olmakta, Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre batıl olmamaktadır⁹⁴. Eğer mübâdele halinde değilse, ticaret malı hükmündedir⁹⁵. Bu durumda da beyanla belirlilik kazanmaktadır⁹⁶. Ancak bu parayla mübâdele caiz olmamaktadır⁹⁷. Satım akdinde katkı (mağşuş) paraya işaret edince, bu miktar ve vasfını açıklama olarak değerlendirilir. Kabzdan önce helak olursa, akit batıl olmaz; belirlilik kazanmış bir para olduğundan mislini

⁸⁹ ed-Dusûkî, III, 349 vd.

⁹⁰ Konuyla ilgili olarak bk: el-Haraşî, V, 30; el-Karâfî, *el-Furûk*, II, 538; el-Adevî, II, 177.

⁹¹ İbn Abdîdîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 31-32.

⁹² İbn Bezzâz el-Kerderî, Hâfızuddin Mahmud b. Şihab, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, Beyrut 1986, V, 2; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 32.

⁹³ Dâmad, II, 120; İbn Nüceym, Zeynüddin, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1985, s. 319.

⁹⁴ Dâmad, II, 120.

⁹⁵ Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmûz, *Dureru'l-hukkâm fî şerhi ğureri'l-ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1978, II, 205.

⁹⁶ Dâmad, II, 121.

⁹⁷ el-Kâsânî, V, 198.

vermek gerekir⁹⁸. Katkılı (Mağşuş) parada örf dikkate alınır. Eğer vezinle mübâdele ediliyorsa vezinle, sayıyla mübâdele ediliyorsa adetle mübâdele edilir⁹⁹. Hanefilere göre katkılı (mağşuş) para râic olunca, şirket sermayesi olabilmektedir¹⁰⁰.

Mâlikîler katkılı (mağşuş) paranın mübâdelelerde kullanımını caiz görmekte-dirler. Mâlikîlere göre katkılı (mağşuş) para, şirket sermayesi olabilir. Ancak bu parayla alınan mal, gerçekte ortaklardan birine ait olsa bile, şirketin malı olmakta, bu nedenle de ortakların malı haline gelmektedir. Eğer alınan bu mal kârla satılırsa, kar ortakların olmaktadır¹⁰¹.

Şâfiî mezhebi alimleri arasında önceleri katkılı (mağşuş) paraların alış-veriş-te kullanımı hususunda, katkı (mağşuşiyet) oranının bilinip-bilinmemesine göre farklılık arzeden fikirler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre miktarı belirli olmayan parayla ancak belirleme şartıyla mübâdele caiz olmaktadır. Bir başka görüşe göre bu mübâdele caiz değildir. Üçüncü bir görüşe göre ise belirlenmiş olması durumunda caiz olur, ancak zimmette borç olarak sabit olmaz. Dördüncü bir görüşe göre ise katkı (mağşuşiyet) miktarı fazlaysa mübâdele caiz değildir¹⁰². Daha sonra katkı (mağşuşluk) oranı bilinsin veya bilinmesin, bu paralarla mübâdele caiz görülmüştür¹⁰³.

Şâfiîlere göre bir ülkede birden fazla para mevcut ve bunların revac durumları eşitse, mübâdelenin hangisiyle yapıldığı belirtilmeden satım caiz olmamaktadır. Telef olan mallarda tazminat, revacı fazla olan parayla ödenir, ancak revacı eşitse hangi parayla ödeneceğine hakim karar verir¹⁰⁴. Şâfiîlerin meşhur olan görüşüne göre ise katkılı (mağşuş) para revacının devam etmesi şartıyla şirket

⁹⁸ Dâmad, II, 121.

⁹⁹ el-Merginânî, III, 85.

¹⁰⁰ İbn Âbidîn, Reddu'l-muhtâr, III, 340.

¹⁰¹ ed-Dusûkî, III, 517.

¹⁰² en-Nevevî, el-Mecmu', V, 497; IX, 399; el-Hatib eş-Şirbinî, I, 390.

¹⁰³ İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed. Tuhfetü'l-muhtâc şerhu'l-Minhâc, Dâru'l-fikir, y ve ty, IV, 258; el-Hatib eş-Şirbinî, II, 17.

¹⁰⁴ en-Nevevî, el-Mecmu', IX, 400.

sermayesi olmaktadır. Bu para mudârabeye akdinde şirket sermayesi olamamaktadır. Ancak es-Sübki bu görüşü kabul etmemektedir¹⁰⁵.

Hanbelî mezhebine göre ise bu konuda iki farklı görüş vardır¹⁰⁶. Bu mezhep mensupları tarafından kabul edilen bir görüşe göre katkılı (mağşuş) adı taşıyan her şeyle alım satım haramdır¹⁰⁷. Zira İslâm'da ne şekilde olursa olsun aldatma haramdır. Para, eşyanın kıymetini belirlemede ölçü olduğundan bir anlamda aldatmayı da gündeme getirmekte ve bahsedilen yasak kapsamına girmektedir¹⁰⁸. Katkılı (mağşuş) para râic dahi olsa, mudârabeye akdinde sermaye olamamaktadır. Çünkü bu paranın katkı miktarı munzabıt değildir. Bu sebeple şirket feshedildiğinde mislinin verilmesi mümkün olmamaktadır¹⁰⁹. Ancak katkı miktarı az ise şirket sermayesi olabilmektedir. Bu mezhepte tercih edilen görüş, diğer mezheplerin de kabul ettiği katkılı (mağşuş) paranın sermaye olacağını ifade eden görüştür.

Altın ve gümüş ne kadar dikkatli basılırsa basılsın, yinede bir miktar katkılı (mağşuş) olmaktadır¹¹⁰. Çünkü altın ve gümüş ancak bakır vb. madenle karıştırıldığında basılabilmektedir. Bu nedenle altında 22, 24 ayar tabiri kullanılmaktadır. Ayar düştükçe kalite de düşmektedir. Bu nedenle pazarda her ayarın ayrı bir yeri vardır. Altında şer'î en düşük ayar 12/24'tür. Fıkıhçılar ihtiyaten bu ayarın altın hükmünü aldığını kabul etmektedirler. Altıncılar ise en düşük ayar olarak 14/24'ü kabul ederler. Bundan daha aşağısını altın olarak kabul etmezler. Gümüşte, fıkıhçılar en düşük ayar olarak 50/100'ü kabul ederlerken, gümüşçüler 70/100'ü kabul ederler¹¹¹.

¹⁰⁵ el-Kalyûbî, Şihâbüddin Ahmed b. Selâme, *Hâşiye ala şerhi 'l-Mahallî alâ Minhâci 't-Tâlibîn*, Dâru'l-fikir, y ve t, III, 52y.

¹⁰⁶ Ebû Ya'la el-Ferra, s. 179.

¹⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 190; el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, III, 272.

¹⁰⁸ İbnü'l-Arabî, III, 1064.

¹⁰⁹ el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, III, 498.

¹¹⁰ el-Kâsânî, V, 196.

¹¹¹ el-Belâzûrî, s. 654-655; el-Hasanî, s. 156.

4- Kağıt Para

a- Temsili Kağıt Para

Kağıt paranın ilk aşamasını temsili kağıt paralar oluşturur. Temsili kağıt paradan maksat, bir otorite tarafından çıkarılmış, tedavülde bulunan ve karşılığında belirli bir meblağ tespit edilmiş olan paralardır. Diğer bir ifadeyle bu paraları taşıyan kimse, çıkarıcı kuruma gidip üzerinde yazılı meblağı isterse, taahhüt edilen altın ve gümüşün ödenmesi zorunludur¹¹². Bu para başkasına borç verildiğinde, yapılan işlem havale olmaktadır. Eğer havale olduğuna dair açık bir ifade yoksa, teatiyle akdi kabul edenlere göre akit tamam olmaktadır¹¹³. Bu para sisteminde, kağıt parayla altın ve gümüş arasında kanuni bir mübâdele oranı bulunmaktadır.

İslâm dünyasında kağıt paranın kullanılmaya başlanması, daha önce de temas ettiğimiz gibi batı dünyasında kullanılışından sonraki tarihlere rastlamaktadır. Avrupa'da Rönesans sonrasında kağıt para kullanılmaya başlanmasına rağmen, Osmanlı Devletinde ancak 19. yüzyılda kullanılmıştır. Gerekli bütün tedbirlerin alınmasına rağmen kağıt para bu devlet sınırları içinde I. Dünya harbine kadar tutunamamış ve birden fazla kâime ihraçı denemesinde başarısız olunmuştur. Bu dönemde kağıt para hiç bir surette aslî para olarak kabul edilmemiştir. Bunlar, devlet iradesiyle çıkarılmasına rağmen, güven duyulan din otoriteleri tarafından çözüme bağlanmadığından, halk tarafından ilk başta rağbet görmemişlerdir. Bu sürede kağıt paraların hukûkî niteliği ile ilgili pek çok tartışma olmuştur. Başlangıçta dönemin bilginleri para kavramını ve yeni çıkan para türünün hukûkî niteliğini ortaya koyamamış, ya da yanlış değerlendirmeler yapmışlardır. Bu nedenle bazı bilginler Hanbelîlere göre kağıt parada zekatın olamayacağını belirtmişlerdir¹¹⁴. Bunun yanında konunun ciddi şekilde tartışılması, bu paranın toplum içinde genel kabul görmesinin ardından, zekat gibi konularda problemlerin yaşanmasıyla olabilmektedir.

---

¹¹² el-Bur'î, s. 23.

¹¹³ el-Hatib eş-Şirbîni, II, 3-4.

¹¹⁴ el-Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed, *Kitabu'l-fikh ale'l-mezâhibi'l-erbaa*. Dâru'l-fikri'l-Arabî, y ve ty, I, 536.

İslâm hukukçuları temsili kağıt para meselesini çözüme bağlarken, daha önce hukukçular tarafından hükmü belirtilmiş bulunan mübâdele araçlarına benzetmişlerdir. Bu kabilden olmak üzere hukukçular onu, borç senedine, ticaret malına, felslere ve altın ve gümüşe benzeterek karar vermeye çalışmışlardır¹¹⁵.

Temsili kağıt para sadece Osmanlı Devleti'nde tartışma konusu olmamış, o tarihlerde İngiliz hakimiyetinde olan Hindistan'da da tartışılmıştır. Fakat bu bölge ilim adamları bahsettiğimiz gibi kağıt para da zekatın ve ribânın geçerliliğini kabul etmeyerek bir anlamda onun para oluşunu da reddetmişlerdir¹¹⁶. Ancak bu görüş daha sonraki bilginler tarafından kabul edilmemiştir. Tez konusu zekat olan Mısırlı değerli araştırmacı Yusuf el-Kardâvî “Kağıt para ancak asrımızda tanınmıştır. Dolayısıyla selef alimlerinin bu konuda hüküm vermiş olmalarını bekleyemeyiz. Zamanımız alimlerinin çoğu fetvalarını önceki alimlerin görüşlerine dayandırarak vermektedirler.”¹¹⁷ diyerek farklı görüşlerin ortaya çıkmasının bir bakıma gerçek nedenini de ortaya koymaktadır.

Bazı İslâm hukukçularına göre temsili kağıt para kesinlikle altın ve gümüş para gibi değildir. Bu alimler, temsili kağıt paranın para olmasını ve mal değeri taşımamasını kabul etmezler. Onların kanaatine göre temsili kağıt para, hüküm açısından felsler gibidir. Bu sebeple onda felslerin hükümleri geçerlidir¹¹⁸. Temsili kağıt para borç senedi, altın ve gümüş paralardan ziyade, nikel paraya benzemektedir. Zira temsili kağıt paranın değeri, nikel para da olduğu gibi hükümet kararlarıyla ve enflasyonla değişmektedir. Ayrıca bu para, madde itibarıyla altın ve gümüş değildir. Şu halde bu parayı nikel paraya (felse) benzetmek daha yerinde olacaktır. Bu parayı felslere dahil edenler gerçekte onu altın ve gümüş paradan ayırmayı istemektedirler. Bu görüş sahiplerinden bir grup, bu paralarda, ticaret

¹¹⁵ el-Husarî, Ahmed, *es-Siyâsetü 'l-iktisâdiyye ve 'n-nuzumu 'l-mâliyye fi 'l-fikhi 'l-İslâmî*, Dâru'l-kitâb el-Arabî, Beyrut 1407/1986, s. 527; Mütevellî-Şehhâte, s. 46; el-Caid, Setr b. Sevab, *Ahkâmü 'l-evrâk en-nakdiyye ve 't-ticâre fi 'l-fikhi 'l-İslâmî*, Mektebetü's-sadık, Tâif 1993, s. 176 vd; Ömer b. Abdülaziz, *er-Ribâ ve 'l-muâmelâtü 'l-masrafiyye*, (Nşr: Bekir b. Abdillâh Ebî Ubeyd), Riyâd 1414, s. 321 vd.

¹¹⁶ el-Karadâğî, s. 185.

¹¹⁷ el-Kardâvî, I, 275.

¹¹⁸ Mütevellî-Şehhâte, s. 21-22.

maksadıyla bulundurulmadığında, zekatın gerekmeceğini ve ribânın geçerli olmayacağını kabul ederler. Diğer bir grup ise bu paralarda nesie ribâsının geçerli olacağını ve zekat vermenin de gerekeceğini ileri sürerler. Bu kanaat sahiplerine göre temsili kağıt para ticaret malıyla altın ve gümüş para arasında bir yerdedir. Bu nedenle paraya benzediklerinden nesie ribâsı geçerlidir ve zekat gerekmektedir. Ticaret malına benzediklerinden dolayı da fazlalık ribâsı geçerli değildir. Oysa ihtiyaten bu görüş sahiplerinin fazlalık ribâsının da yasak olduğunu kabul etmeleri gerekmektedir. Zira fazlalık ribâsı kapısının açılması, nesie ribâsına neden olacaktır. Ayrıca kağıt paranın felslerle mukayese edilmesi de uygun değildir. Zira bu para, taşıdığı özellikler itibarıyla altın ve gümüş paraya daha çok benzemektedir.

Felslerle temsili kağıt para arasında bazı farklar vardır. Temsili kağıt para ticaret malından semeniyyete intikal ederken belirli bir değeri vardır, bu değeri, tedavülden kaldırıldıktan sonra aslına dönerken kaybetmektedir. Oysa felsler yürürlükten kaldırılrsa dahi ticari değeri yok olmamakta ve belirli bir değer taşımaktadır. Rehin bırakanın temsili kağıt parayı semeniyyetine dayanarak rehin bırakması yetersiz kalmaktadır. Değerinin artması yönüyle temsili kağıt para altın ve gümüş para gibidir. Felsler değeri düşük mübâdelelerde kullanılmaktadır¹¹⁹.

Temsili kağıt paranın borç senedi olduğunu iddia edenler, bu parayı çıkartanın paranın değerini garanti edişine dayanmaktadırlar. Temsili kağıt para, kanuni kağıt paranın bütün fonksiyonlarını icra edememekte, yalnızca taşıyan kişi ya da kurum lehine çıkartanın borçlu olduğunu ifade etmektedir. Bu alimlere göre, temsili kağıt paranın üzerinde garanti edilen değeri yazılmakta, karşılıkları Merkez Bankasında bulunmaktadır. Bu paralar tedavüle çıkartıldıklarında maddelerinin asli değeri göz önünde bulundurulmamaktadır. Bu paraları piyasaya çıkartan devlet tedavülden kaldırdığında, garanti edilen değerini ödemektedir. İlk senelerde el-Ezher üniversitesi bu görüşü benimseyenler arasında yer almıştır¹²⁰.

---

¹¹⁹ Abdullah b. Meni', "el-Varaku'n-nakdi hakikaten ve hukmen", *Mecelletü'l-mecma'i'l-fikhi*, sy. 1, (1408/1987), s. 60-62.

¹²⁰ Abdullah b. Meni', s. 53, 54.

Temsili kağıt parayı borç senedi olarak kabul edenler, bu parayla yapılan mübâdeleyi havale olarak görürler. Bu nedenle satım akdinde teati yoluyla satımı caiz kabul edenler, bu paralarla satımı da caiz görmektedirler. Bu görüş ilk dönem Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebinin ileri gelen alimleri tarafından benimsenmiştir¹²¹. Onlara göre bu paralarla selem caiz olmaması gerekmektedir. Çünkü selemde, akit meclisinde bedellerden birinin kabzedilmesi ittifakla kabul edilen şartlar arasında yer almaktadır. Oysa bu görüşe göre bahsedilen para sadece bir havale kağıdı olmaktadır. Havale ise teati alış verişini kabul edenlere göre caiz olmaktadır. Şu halde teatiyi kabul etmeyenler temsili kağıt parayı, para olarak kabul etmeyeceklerdir. Bu paralar borç senedi olduklarından sarf akdinde de kullanılamayacaklardır. Çünkü sarfın şartlarından bir tanesi bedellerin peşin ödenmesidir. Bu paraların borç senedi kabul edilmeleri durumunda zekat meselesi gündeme gelecek ve mezheplerin borçların zekatı konusundaki ihtilafları buraya da yansıyacaktır. Zimmette var olan mal veya paraların bu paraya satımı, mevcut olmayan malın satımı niteliğinde olduğundan, böyle bir satım da caiz olmayacaktır¹²².

Temsili kağıt parayı ticaret malı olarak kabul eden görüşe göre, bu para ticaret mallarının özelliklerini taşımaktadır. Onlara göre temsili kağıt para mütekavvim maldır; keyfî veya veznî değildir, dolayısıyla hadiste bahsedilen ribevî mallar grubunda yer almamaktadır. Temsili kağıt paraların üzerlerine yazılan değerleri onları mal olmaktan çıkarmaz, bu yazı mecazidir. Cins ve kadr açısından temsili kağıt parayla madeni paralar arasında ortak nokta yoktur. Bu görüşe göre temsili kağıt parayla, selemde bedellerden birinin para olması şart olduğundan, selem akdinin caiz olmaması gerekmektedir. Bu para türünde, bu görüş sahiplerine göre ribânın iki çeşidi de geçerli değildir. Ayrıca ticaret için kullanılmadıkları sürece temsili kağıt parada zekat vermek gerekmez. Gerçek şu ki temsili kağıt parayı borç senedi olarak kabul eden görüşle ticaret malı kabul eden görüş ifrat ve tefrit noktalarını teşkil etmektedir. Zira bu paranın borç senedi kabul edilmesi,

---

¹²¹ el-Cündî, s. 266.

¹²² Abdullah b. Menî', s. 54.

darlık ve sıkıntı meydana getirecek, ticaret malı kabul edilmesi ise zekatı düşürecek ve ribâ kapısını açacaktır¹²³.

b- Kânûnî Kağıt Para

Temsili parayla ilgili teorilerin tamamı ikinci dünya harbi öncesinde kalmıştır. Zira günümüz şartları tamamen değişmiş, kağıt para artık gücünü kanundan alan ve değeri ülkenin üretim gücüyle tespit edilen ödeme aracı olmuştur¹²⁴. Son zamanlardaki ilmi çalışmalar da bu paranın müstakil para (bağlayıcı kanuni para) olduğunu kabul etmektedir. Son asır Türkiyesinde yaptığı çalışmalarla büyük hizmetlerde bulunmuş olan Merhum Ömer Nasuhi Bilmen bu konuda şunları söylemektedir: “Kâime ve evrâk-ı nakdiyye denilen kağıt paralar ve bankaların istenilen zaman nakde tahvil edilen ve bedeli alınabilen banknotları nukûd hükmündedir. Çünkü bunlar altın ve gümüş gibi tedavülî müteâreftir. Bunların karşılıkları hakikî veya itibârî olarak mevcut bulunmaktadır. Bunlar, hazır bir mal demektir ve âmmenin servetini teşkil ederler. Bunlardan kâfi miktarda mala sahip olanlar, fakir değil zengin sayılmaktadır. Bunlar mücerred birer alacak senedi mesabesinde değildir. Bunların vasıtasıyla filhal, istifade kabildir. Bunlar birer nakid, birer mübâdele vasıtası olarak kabul edilmiştir. Velhasıl bunlar, sair nukud gibi istenilen zaman sarf ve mübâdele edilebilmekte ve birer kıymeti haiz olup ona göre muamele yapılmaktadır.”¹²⁵

Mecmeu’l-fikhi’l-İslâmî h. 1407 yılında Amman’da yapılan toplantıda kağıt paranın, müstakil para olduğunu, altın ve gümüşün hükümlerinin onun için de geçerli olduğunu kararlaştırmıştır. Ayrıca aynı kurum, Kuveyt’te gerçekleştirilen İslâm bankacılığı ile ilgili sempozyumda, bütün paraların peşin satımının gerektiğini

¹²³ Abdullah b. Menî’, s. 57-60.

¹²⁴ Abdullah b. Menî’, s. 62-63.

¹²⁵ Bilmen, Ömer Nasuhi, *İslâm İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul ty, s. 349.

karara bağlamıştır¹²⁶. Daha sonraki toplantılarında aynı karar gündeme getirilmiştir¹²⁷.

Kağıt para gerçek para olarak kabul edilse dahi, altın ve gümüşle arasında bazı farkların olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. İki para türünü kısaca kıyaslayacak olursak, altın ve gümüş reel değere sahipken, kağıt parada böyle bir şey söz konusu değildir. Kağıt para örfe ve kanun gücüne dayanan bir paradır. Reel değere sahip parada hem para oluşu hem de ağırlığı dikkate alınırken, kağıt parada sadece kıymet dikkate alınmaktadır. Reel değerli paralar tedavülden kaldırılrsa bile, misli olarak kalmaktadırlar. Asrımızdaki kağıt parayı da bu şekilde kabul etmek gerekmektedir. Kağıt paranın zekatı altın ve gümüş değeri ile tespit edilmektedir. Kağıt parayı her ülke kendisi çıkarmakta, bu nedenle de farklı ülke paraları arasında ribâ cereyan etmemektedir. Kağıt parayı basan devlet, değerini garanti etmektedir. Bu nedenle kağıt para alım gücünü devletten almaktadır. Kağıt para sisteminde enflasyon büyük oranlarda olurken, altın para sisteminde enflasyon yok denecek kadar az olmaktadır¹²⁸.

Yukarıda açıklanan görüşleri dikkatle incelediğimizde tamamının sosyal şartların etkisiyle ortaya sürüldüğü görülecektir. Bunun sebebi, İslâm'da paranın naslarla belirlenmiş olmaması ve keyfiyetin ictihada bırakılmasıdır. İslâm, akitlerde olduğu gibi ana prensipleri vazetmiş ve teferruata karışmamıştır. Bu açıdan mal para, madeni olan dirhem, gümüş ve katkılı (mağşuş) paralarda olduğu gibi, kağıt para da İslâm'ın prensipleriyle çelişmemektedir. Ancak kağıt paranın değerinin istikrarsız olması ve böyle bir parayla sermaye sahiplerinin başkalarının mallarını haksız bir şekilde yemeleri İslâm'la bağdaşmamaktadır. İslâm'da paranın maddesi değil, fonksiyonları önemlidir. Bu nedenle, İslâm'a göre parada aldatma unsuru

---

¹²⁶ el-Cündî, s. 219; es-Sâlûs, Ali Ahmed, *el-Muâmelâtü 'l-mâlîyye el-muâsıra*, Kâhire 1992, s. 443-445.

¹²⁷ bk. *Mecelletü 'l-mecmai 'l-fikhî*, sy 1, y 1, Mekke 1408/1987, s. 117, 121.

¹²⁸ el-Karadâğî, s. 188, 197.

olacak şeyler bulunmamalı, toplum tarafından kabul edilmeli ve devlet güvencesinde olmalı diyebiliriz¹²⁹.

5- Kaydı Para

Batı iktisâdî sistemi, bankaya ticari hayatta büyük önem atfetmekte ve piyasanın canlı tutulmasında büyük etkisi olduğunu kabul etmektedir. Durum böyle olmasına rağmen batı ile doğu farklı inanç ve kültüre sahip olduklarından, İslâmî usullerle çalışan bankanın kurulup kurulamayacağı ve bu bankanın para yaratıp yaratamayacağı İslâm dünyasında ele alınmış ve çeşitli zeminlerde tartışılmıştır.

Batı iktisatçıları dahi henüz kaydi para kabul edilen ve edilmeyen mevduat tiplerinde görüş birliği sağlayamamıştır. Bilhassa Anglo-Saksonlar, yalnız çek keşidesine müsâid mevduatı para arzı hesaplarında dikkate almak gerektiğini yazmaktadırlar. Azınlık halindeki bir grub iktisatçıya göre vâdesiz mevduat ve mâlî kurumlardaki emre hazır alacaklar da para arzına dahildir¹³⁰. Özel finans kurumlarının (veya İslâm bankalarının) banka mevduatı veya kaydı para yaratıp yaratamayacakları tartışmalıdır. Bazılarına göre bu finans kurumları -sınırlı olmakla birlikte- kaydı para oluşturabilir. Yine bazıları bunlar tarafından kaydı para oluşturulmasını kesinlikle kabul etmezler¹³¹.

Kaydı para, bankalar tarafından efektif kullanılmaksızın tedavül eden satın alma gücünü ifade etmektedir. Hesaptan hesaba nakil yapmak, çek keşide etmek ve takas usulünden faydalanmak suretiyle gerçekleştirilen ödemelerin satın alma gücü,

¹²⁹ Parada aldatma unsuru olabilecek şeylerin yasaklanması, "Bizi aldatan, bizden değildir." buyurulan hadise (Müslim, İman 164; Ebû Dâvud, Buyu' 50; et-Tirmizî, Buyu' 72) ve Rasulullah'ın sikkenin kenarlarından parça koparılmasını yasaklamasına (Ebû Dâvud, Buyu' 48; İbn Mâce, Ticaret 52; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, III, 419) dayandırılabilir. Toplum tarafından kabulü ise, paranın tedavülüyle yakından ilgilidir. Bu nedenle İmam Muhammed ıstılâhî paraların toplumun kabulüne bağlı olarak bu vasfı kazandığını ifade etmiştir. Paranın devlet güvencesinde olması ise, eski dönemlerde paranın ayarının güvenliği için şart iken, günümüzde para reel değere sahip madenlerden yapılmadığından, mübedele değerinin belirlenmesi açısından önemlidir.

¹³⁰ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 163.

¹³¹ el-Hasanî, s. 237-242.

kaydı paradır¹³². Hesaptan hesaba transferlerde, herhangi bir geçerli ödeme emri yeterlidir. Çek ve havale, normal transfer aletleridir¹³³.

Çekler İngiltere’de ortaya çıkmışlar, fakat yaygın olarak kullanılmaları ancak 1693 yılında Londra’da yargıç Lord Hold’un bu tür parayı yasaklamasından sonra olabilmektedir. Ödeme aracı olarak banknotun üstünlüğü herkes tarafından kabul edilse de, değer açısından banknotla çek arasında her hangi bir fark yoktur. Bankalar, fertlerden aldıkları mevduatın bir bölümünü ihtiyat olarak saklamak zorundadırlar ve ayrılan bu karşılığın dışında kalan bölümden para talep edenlere borç verirler. İhtiyat payı, her ülke tarafından belirlendiğinden ülkeden ülkeye farklı olmaktadır. Bir örnekle konuyu şu şekilde daha açık hale getirebiliriz: A isimli şahıs 1000 TL tutarındaki tasarrufunu B isimli bankaya yatırmakta, banka bundan devletin belirlediği kanuni karşılığı -mesela 200 TL- kestikten sonra geri kalan 800 lirayı kredi olarak vermektedir. Görüldüğü gibi bankalar ancak aldıkları mevduatın bir bölümünü borç olarak verebilmektedirler. Eğer bu mevduatı alan ikinci şahıs bu borcu tekrar bankaya yatırır, banka 800 liradan kanuni karşılığı -160 lirayı keserek üçüncü bir şahsa 640 lirayı borç olarak verecektir. Bu işlemin tekrarlanması durumunda tek tasarruf üzerinden pek çok borç verilecek ve alım gücü yaratılacaktır. Sistem dışına para sızıntısının olmadığı dikkate alınır, banka 1000 TL karşılığında 5000 TL satın alma gücü oluşturabilmektedir. Bankaların para oluşturması günümüz iktisadında şu formülle belirlenmektedir. $M = r \times D$ Bu formülde D yatırılan mevduatı, r banka ankesini ve M nihai mevduatı göstermektedir¹³⁴. Banka sisteminin özellikle ekonomisi oturmamış ülkelerde sıkıntı doğurmasının temel nedeni olan mudilere istenildiği anda tasarruflarının geri ödenememesi, buradan kaynaklanmaktadır. Ayrıca bankaların satın alma gücü yaratması (kaydı para) ile enflasyon arasındaki irtibat bugün bütün iktisatçılar tarafından kabul edilmektedir¹³⁵.

¹³² Genel Ekonomi Ansiklopedisi, Milliyet Yayınları, İstanbul 1988, II, 501.

¹³³ Ergin, Para ve Faiz Terorileri, s. 25.

¹³⁴ Ergin, Para Siyaseti, s. 154.

¹³⁵ Abdurrahman Yüsrü Ahmed, s. 93 vd; Ergin, İktisat, s. 610-612.

Bankalar tarafından mübâdele aracı olarak kullanılan çekler, artık günümüzde geçmiş dönemlerdeki kağıt paranın fonksiyonlarını görür hale gelmiştir. Fakat banka paralarının, tedavülde kabul oranı genel olmadığı gibi bağlayıcı da değildir. Şu kadar var ki çekin kullanımı günümüzde eskiye oranla daha yaygındır. Bankalar ellerindeki atıl paraları emanet olarak vermekte, üzerinde hesap sahibinin adı yazılı bir defter vererek bu parayı vedia şeklinde kullanılmaktadır. Burada müdiin yatırdığı parayla, bankanın cari hesap açmak suretiyle yarattığı banka parası arasında ayırım yapmak gerekmektedir.

Kaydî parayla ilgili tartışılması gereken bir diğer konu da havale meselesidir¹³⁶. İslâm hukukçularına göre havalenin meşruiyeti sünnet ve icma'ya dayanmaktadır¹³⁷. Havale türü uygulamalar daha sahabe döneminde başlamıştır. Said b. Müseyyeb'in dedesinin Hz. Ali (r.a.)'deki alacağını başka birine havale etmesi ve bu şahsın ölümü, bize sahabe döneminde bu akdin uygulandığını göstermektedir¹³⁸.

İslâm hukuku eserlerinin yazıldığı dönemlerde uygulanan süftece, günümüz bankacılığında kullanılan çeke benzerdir¹³⁹. Süftece, Farsça sefte kelimesinden türetilmiştir. Süftece, Kamus sahibinin tarifine göre: "Bir tacirin, yahut başka bir memlekete giden kimsenin, yolda tehlike bulunduğu, yahut muhafazası güç olduğu için, ortağı veya arkadaşı olan bir kimseye, gideceği memlekette kendisine ödemek üzere para veya mal vermesidir."¹⁴⁰ Bu kağıda yazılı mal, sarraflar tarafından veya iletilen kişi tarafından gidilen ülkede hamiline ödenmektedir.

¹³⁶ Abdussemi' Ahmed İmam, *Usûlü'l-buyu' el-memnûa*, Dâru't-tibâati'l-muhammediyye, Kâhire 1957, s. 120.

¹³⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 54. Havaleyle ilgili hadislerin değerlendirmesi için bk. Bekir b. Abdillâh Ebû Zeyd, *el-Eczâü'l-hadisiyye*, Dâru'l-âsime, Riyad 1996, s. 15-38.

¹³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 59; İbn Kudâme, Şemseddin Ebu'l-Ferec. *eş-Şerhü'l-kebir*, Dâru'l-fikir, Beyrut 1984, V, 55.

¹³⁹ Mütevellî-Şehhâte. s. 111.

¹⁴⁰ Âsım Efendi, I, 774.

İslâm hukukçuları süfteceyi, menfaat temin eden bir ödünç muamelesi sayarak mekruh görmüş, ancak meblağın şartsız verilmesi ve ardından da vesika yazılması halinde caiz olacağını belirtmişlerdir¹⁴¹.

Havalede gündeme gelen bedellerin ayrı meclislerde kabzının mümkün olup olmayacağı, fikhın teşekkül etmeye başladığı ilk dönemlerden beri tartışılmıştır. Ebu Hanife ve Şâfiî'nin de dahil olduğu Cumhur aynı mecliste kabzın gerçekleşmesinin şart olduğunu ileri sürmektedirler. Abdurrazzak, Ahmed ve İbn Mace (ö.273/883), İbn Ömer'den şu hadisi nakletmektedirler: "Rasulullah'a Baki'de deve satıyorum, dînâr karşılığında satıyor, fakat dirhem alıyorum veya dirhem karşılığında satıp dînâr alıyorum dedim. Bunun üzerine Rasulullah da aranızda bir şey mevcutken, ayrılmadığımız sürece günün fiyatıyla almanda bir beis yoktur buyurdu¹⁴². Bu hadisi incelediğimizde kabzda önemli olanın bu mananın gerçekleşmesi olduğunu görürüz. Buna, örfü eklersek, her şeyin kabzının kendi ortam ve şartlarına göre belirlenmesinin daha uygun olacağı sonucu ortaya çıkacaktır. Zira kabz mutlak bir terimdir, "örf olan şey şart koşulmuş gibidir." kaidesi gereği örfü kabul etmek daha uygun olacaktır. Dolayısıyla banka parasının teslim edildiği yerde akit meclisinin gerçekleştiğini kabul etmek, hukuk mantığı ve toplum yararı açısından en uygunu olacaktır¹⁴³. Pozitif hukuk da mektupla veya benzeri şeylerle haberleşmede akit meclisini, karşı tarafın düşünmesine ve kabul haberinin gelmesine yeterli olacak zaman olarak belirlemektedir¹⁴⁴. Şu halde yazılı haberleşme olarak telakki edebileceğimiz havalede, havalenin pratikte alındığı zamanı akit meclisinin devamı olarak kabul etmek, yukarıda da belirttiğimiz gibi hem hukuk hem de iktisadi hayat için daha yararlı olacaktır.

---

¹⁴¹ İbnü'l-Hümâm, VI, 77; İbn Cuzey, Muhammed b. Ahmed, *Kavâninü ahkâmü's-şer'iyye*, Âlemü'l-fikir. Beyrut 1986, s. 295; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, Dâru İhyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut 1406/1986, III, 304; Karaman, Hayreddin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul ty, II, 603.

¹⁴² eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylû'l-evtâr*, Mektebetü külliyyât el-Ezheriyye, yy 1399/1978, VI, 293.

¹⁴³ ez-Zerka, Mustafa Ahmed, "el-Mesârîf", *Mecelletü'l-mecmai'l-fikhi*, sy. 1, y. 1, (Mekke 1408/1987), s. 87.

¹⁴⁴ Reisöğlü, Sefa, *Borçlar Hukuku*, Beta Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 58-59.

Kaydî parayla ilgili olarak tartışılması gereken bir diğer konu da, borcun veya alacağın havalesi meselesidir. Bu konuda Şîrâzî, “havale yapmanın alacaklı olacağını, zira havalenin borcun borca satımı olduğunu, dolayısıyla alacaklı olmayan bir kişi havale yapmayınca, ma'dumun satımı olacağını ve bunun ise sahih olmayacağını” söylemektedir¹⁴⁵. Bankalar, havale yaparken ya borçlu ya da alacaklı durumunda olmaktadır. Ayrıca bankalar dış havaleyi teminat mektubuyla ya da seyahat çekiyle yapabilmektedir.¹⁴⁶ Havale yapan kişinin alacaklı olması şartını göz önünde bulundurursak, banka parasının sahih olabilmesi için bankada mevduatın olması şarttır. Ayrıca çek keşidesi için bankada mevduatın olması gerekmektedir. Aksi takdirde klasik kaynaklarda yer alan bilgilere göre karşılığı olmayan çekle mübâdele, borcun borca havalesi olacağından caiz olmayacaktır.

Müşterinin parasını bankaya yatırması vedia (emanet) olarak gözüke de, mana itibarıyla karz (ödünç) hükmündedir¹⁴⁷. Akitlerde lafızlara değil, manaya bakılır¹⁴⁸. İslâm hukukuna göre çek, zekat, faiz ve sarf konularında kağıt paralarla aynı hükümleri paylaşmaktadır¹⁴⁹. Ancak iktisadî sistem içinde çekle kağıt para arasında bazı farlar vardır:

- 1- Çekin kullanımı ihtiyarî, kağıt paranın kullanımı zorunludur.
- 2- Çeki sınırlı sayıda insan kullanırken, kağıt parayı herkes kullanmaktadır.
- 3- Çekin miktarını kişi belirleyebilirken, kağıt paranın birimlerinin belirlenişi devletin kontrolündedir.
- 4- Çekin değeri karşılığı alındıktan sonra biterken,- kağıt paranın kullanılmakla değeri bitmemektedir.
- 5- Borçlu alacaklıya çeki vermekle borcu son bulmazken, banknotun verilmesinde borç son bulmaktadır.

---

¹⁴⁵ eş-Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, *el-Mühezzeb*, (Nşr: Muhammed ez-Zuhayfi), Dâru'l-kalem, Dimaşk 1417/1996, III. 305.

¹⁴⁶ el-Cündî, s. 227.

¹⁴⁷ el-Hasanî, s. 247.

¹⁴⁸ *Mecelle*, md. 3.

¹⁴⁹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, s. 349.

6- Çek, hükmî paradır. Çünkü bu, cari hesapları temsil etmektedir.

7- Bu para, bankaların kârlarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

8- Çek daha çok ekonomik açıdan gelişmiş ülkelerde yaygın olarak kullanılmaktadır.

II-PARADA BULUNMASI GEREKEN NİTELİKLER

Paranın özelliklerini fizikî ve iktisâdî olarak ikiye ayırmak mümkündür. İktisâdî sistemde her iki özellik de aynı derecede önemlidir. İslâm hukuku eserlerinde bahsettiğimiz ikili ayırım açık bir şekilde ifade edilmemekle birlikte, hukukçular tarafından ele alınan meselelerde, onların hareket tarzlarından her iki ayırımın göz önünde bulundurulduğu anlaşılmaktadır. Burada şuna işaret etmekte yarar vardır; paranın fiziki özelliklerinin uygulamadan hareketle mi tespit edildiği, yoksa bu kurallar belirlenip ona uygun para mı kullanıldığı burada önemlidir. Bu soruya verilecek cevap ancak şu şekilde olabilir: Paralı ekonomiye gelinceye kadar insanların yaşadıkları tecrübeler, onlara paranın hangi vasıflara sahip olması gerektiğini öğretmiştir. Ancak onlar bu kuralları yazıya aktarmamışlar, tatbikle ortaya koymuşlardır. Şu halde bu kurallar önceden tespit edilmemiş olup, teamülden hareketle ortaya konmuştur. İnsanlığın tecrübî mirası ortak olduğundan, biz burada günümüz iktisadını da göz önünde bulundurarak konuyu ele alacak ve paranın niteliklerini ortaya koyacağız. Ancak burada şunu belirtmekte fayda görmekteyiz ki bu özelliklerden bir kısmı madeni, bir kısmı da kağıt parayla ilgilidir. Biz hangi özelliğin hangi tür paraya ait olduğuna işaret edeceğiz.

A- FİZİKİ ÖZELLİK

1- Para, uzun süre elde bulundurmağa elverişli olmalıdır. Diğer bir ifadeyle para, trampada ortaya çıkan bir güçlük olan saklama zorluğunu ortadan kaldıracak şekilde dayanıklı olmalıdır. Aksi takdirde trampada yaşanan zorluk burada da geçerli olur ki bu da mübâdelede arzulanmayan bir durumdur.

2- Kolay taşınabilir olmalıdır: Trampanın ikinci mahzuru da taşınma zorluğudur. Bu zorluk aynı mübâdeleden nakdi mübâdeleye geçişi zorunlu kılmış ve insanlığa paranın kolay taşınır bir maddeden olması gerektiğini göstermiştir.

3- Paralar arasında tecânüs olmalıdır (misli olmalıdır): İslâm hukuku eserlerinde karz, gasb ve bey' bahislerinde üzerinde en fazla durulan konu paranın misli olmasıdır. Parada aranan bu özellik, parayı birbirinden ayırmak, tanımak ve dolayısıyla ona güven duymak için önemlidir. Zira paranın para fonksiyonunu görebilmesi için kullanacak durumda olanların itimadını kazanması şarttır.

4- Küçük değerlere bölünebilir olmalıdır: Yani küçük değerde hizmet ve mal satın almayı mümkün kılacak derecede küçük değerlere ayrılabilir olmalıdır.

5- Para nadir olmalıdır (Reel değeri olan madenlerden, altın ve gümüşten olmalıdır): İnsanlık ancak üçüncü aşamada madenleri para kullanmış, madenler arasında da en kolay şekil verilmesi, saklanabilir olması ve insanlar tarafından rağbet görmesi nedeniyle altın ve gümüş para olarak kabul edilmiştir. Madenler arasında, hacimlerinin küçük, fertlerinin bir birine benzemesi nedeniyle altın ve gümüş para olmaya en uygun olanıdır. Dolayısıyla altın ve gümüş tabiatı itibarıyla semendir, diğerleri ise ıstılâhî paradır¹⁵⁰. Bu nedenle altın ve gümüşün eşya olarak kullanımı yasaklanmıştır¹⁵¹. Altın ve gümüş, parada bulunması gereken yukarıda bahsedilen nitelikleri taşıdıklarından tarihte uzun bir zaman para olarak kabul edilmiştir.

6- Kolayca taklit edilemez olmalıdır.¹⁵² Bu nitelik, daha çok paranın emniyete alınmasına yöneliktir. Gerek madeni para sistemlerinin, gerekse kağıt para sisteminin hakim olduğu dönemde, para devlet güvencesine alınarak taklidi engellenmeye çalışılmıştır. Bu nitelik her ne kadar çağdaş iktisat eserlerinde dile getirilse de, İslâmî kaynaklarda da aynı konuya atıfların olduğu dikkat çekmektedir. İslâm devletlerinde basılan madeni paraların üzerlerine sultan sikkesinin kazınması ve bazı ifadelerin yazılması bu amaca matuftur. Günümüzde ise durum daha

---

¹⁵⁰ ed-Dihlevî, I. 133.

¹⁵¹ es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, (Nşr: Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdâdî), Dâru'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut 1987, s. 588.

¹⁵² Sanus, s. 157.

dikkatle ele alınmakta, sahte para basımına karşı kanuni müeyyideler konmaktadır. Ayrıca paralar özel bir şekilde hazırlanmakta ve sahtesinden ayırt edebilmek için üzerlerine kolayca taklit edilemeyecek işaretler konulmaktadır.

7- İnsanlar tarafından genel kabul görmelidir: Bu nitelik daha ziyade madeni para sistemlerinin söz konusu olduğu dönemler için geçerlidir. Günümüzde kanunî kağıt paraların bu şekilde bir niteliğe ihtiyaçları yoktur. Zira onlar devlet denetiminde ve garantisindedir.

Klasik eserlerde yer alan ıstılâhî (örfi) para kavramı bu şartın tezahürü niteliğindedir. Ancak daha önce temas ettiğimiz gibi ıstılâhî para İslâm hukukçuları tarafından aslî para olarak değil de, adeta yardımcı para olarak kabul edilmişlerdir. Yine de bu paraların insanlar tarafından kabul edilmesi şartını dikkate alırsak, onlara göre de, genel kabul görme sıfatının önemli olduğunu söyleyebiliriz.

8- Sınırsız sürüm gücüne sahip olmalıdır:¹⁵³ Gerçekten parayı trampadan ayıran temel özelliklerden bir tanesi de sınırsız sürüm gücüne sahip olmasıdır. Eğer paranın bu niteliği kabul edilmeyecek olursa, her mübâdele için para basımı gerekecek, bu da devlet idaresine ağır yükler getirecektir.

9- İnsan tabiatının meylettiği mal olmalıdır:¹⁵⁴ Bu nitelik de madeni para sistemlerinde geçerlidir. Günümüzde para maddesi insanlar için önem taşımamakta, onlar paranın ifade ettiği mübâdele değerine önem vermektedirler. Bu nedenle bu nitelik bugün geçerliliğini yitirmiş durumdadır.

10- Fertler için faydalı olmalıdır:¹⁵⁵ Parada aranan bir diğer nitelik mütekavvim yani dinen yararlanılması serbest bir mal olmasıdır¹⁵⁶.

11- Para tayinle belirlilik kazanmamalıdır (tayinle taayyün etmemelidir): Şâfiî, Züfer¹⁵⁷., Mâlik ve bir görüşünde Ahmed altın ve gümüşün tayinle belirlilik

¹⁵³ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 27.

¹⁵⁴ Mütevellî-Şehhâte, s. 15.

¹⁵⁵ el-Bur'î, s. 16.

¹⁵⁶ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 3.

¹⁵⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 15.

kazandığını ileri sürmektedirler¹⁵⁸. Hanefî mezhebine göre ise para tayinle değil, ancak kabzla belirli hale gelir¹⁵⁹. Mesela müşteri elindeki yüzlük altını göstererek “şu altın ile bu malı satın aldım”, satan da “verdim” dese, müşteri aynen o altını vermeğe mecbur değildir. Aksine o parayı vermeyip, yerine mislî olarak başka bir para verebilir¹⁶⁰.

B- İKTİSÂDÎ ÖZELLİK

Paranın iktisadî özelliği üzerinde İslâm hukukçuları önemle durmuşlardır. İbn Haldun Mukaddime’inde sebatı (istikrarı) paranın niteliği olarak kabul etmektedir¹⁶¹. Pratikte paranın istikrarlı olmasına önem verildiği gibi, hukuk eserlerinde de konu ele alınmış ve önemine atıfta bulunulmuştur.

İslâm dünyasında paranın tarihini incelerken gördüğümüz gibi paranın değerinin istikrarsızlaştığı dönemlerde, devlet idarecileri tedavüle yeni para sürerek istikrarsızlaşan parayı kullanımdan kaldırmışlardır. Paranın değerinin istikrarlı olmasını en açık bir şekilde eserinde ele alan İbn Kayyim olmuştur. Ona göre aslî para olan dînâr ve dirhemler, malların semenleri olduğundan mazbût (düzenli) ve munzabıt (istikrarlı) olmalı; yani değeri sürekli inip çıkmamalıdır. Eğer paranın değeri istikrarsız olursa, değer olarak kabul edeceğimiz ölçü olamaz; aksine ticaret malı olur. İnsanların mallarının değerini tespit edecekleri paraya ihtiyaçları zaruridir. Bu tespit ise ancak değerinin bilinebileceği bir semenle (parayla) olur¹⁶².

III- ALTIN VE KAĞIT PARANIN KARŞILAŞTIRMASI

Burada kağıt ve altın para ile, bu paraların kullanıldığı para sistemleri kastedilmektedir. Beşer tarihinde para maddelerinin sürekli bir değişim içinde olduğunu göz önünde bulundurursak, insanlığın şu ana kadar sorunsuz bir şekilde ihtiyaçlarını karşılayacak bir para maddesini keşfedemediklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.

¹⁵⁸ İbnü’l-Hümâm, VI, 259.

¹⁵⁹ el-Mevsilî, II, 41.

¹⁶⁰ Mecelle, md. 243.

¹⁶¹ el-Cemal, s. 468.

¹⁶² İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-Muvakkîn*, II, 156.

Uzun süre kullanılan madeni paralar taşıma güçlüğü, aşınma, hırsızlık ve kaybolma riski gibi bazı zorluklarının yanında üretiminin az olması nedeniyle terkedilmiş; bu para türünün yerini almak üzere ortaya atılan kağıt para ise ondan daha vahim bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Bu paranın kullanılmaya başlamasından bir süre sonra devletler, adı geçen paranın basımını kendi tekeline almış, bunun sonucunda da para rejimlerinde emisyonun hazine lehine suistimali ve merkez bankasının piyasayı gerektiği gibi besleyememesi gibi bazı emisyon problemleri ve devalüasyon meselesi gündeme gelmiştir¹⁶³.

Madeni paraların kıt oluşu nedeniyle karşılıksız basılarak enflasyon oluşturması imkansız gibi görülse de, paranın ekonomik istikrarsızlıklardan kolay etkilenmesi ve ekonomik büyümeye müsait olmaması telafi edilmesi zor sıkıntılar doğurmuştur. Mesela I. Dünya Harbi sonrası Almanya'da yaşanan ekonomik krizden bütün Avrupa ülkeleri kısa zamanda etkilenmiştir. Oysa bu mahzurları ortadan kaldıracak düşünülen kağıt paranın emisyon hacmi, ülkenin üretim kapasitesine göre ayarlanmasına rağmen, zaman zaman suistimal edilerek karşılıksız para basılması en az madeni paralar kadar sakıncalı olmuştur. Buna rağmen günümüzde devletlerin tamamı merkez bankalarının kontrolündeki kağıt paraları kullanmaktadırlar.

İnsanların madeni para sistemini terk ederek kağıt para sistemine geçişlerindeki temel sebeplerden bir tanesi, yukarıda söz ettiğimiz gibi bu madenlerin ekonomik gelişmelere ayak uyduramayacak kadar kıt olmasıdır. Gerçi biz paranın fiziki özellikleri arasında nadir olma niteliğini de saymış ve bunun günümüz için geçerli olmadığını belirtmiştik. Ancak insanlığın kağıt para rejimine geçişinin, acı tecrübelerin sonucunda olduğunu burada bir kez daha hatırlamakta fayda vardır. Özellikle I. Dünya Harbi'nde ve daha sonra bol miktarda paraya ihtiyaç duyulması, yeni bir para türünün icadının gereğini ortaya koymuştu. Şu halde yeni para, ekonomik gelişmeyi frenlemeyecek ya da otomatik kontrol aracı fonksiyonunu ifa etmeyecek, sadece mübadele vasıtası olacaktır.

---

¹⁶³ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 100.

İktisatçılar, paranın ekonomik gelişmedeki önemini ancak 1929 buhranında anlayabilmişler ve para politikası adı altında yeni bir disiplin ortaya koymuşlardır. Kağıt para tecrübesi, henüz yeni olmasına rağmen, bir taraftan yeni para sisteminden memnun olmayanların tepkileri, diğer taraftan meydana gelen istikrarsızlık, bu sistemin kısa süre içinde sorgulanmasına neden olmuştur. Özellikle A.B.D.'de tekrar altın para sistemine dönülmesini savunanlar ortaya çıkmıştır. Oysa geri kalmış ülkelerin, ezilmelerinin nedeni olarak bu para sistemini göstermeleri ve bu yönde umumî bir kanaat oluşması bir bakıma haklı gibi görünse de, geri dönüş artık zannedildiği gibi kolay değildir. Zira altın maden sistemine dönülmesi durumunda enflasyon artacak, bu da ticaret açığını ve devalüasyonu gündeme getirecektir¹⁶⁴.

Kağıt ve altın para sistemleri arasında bir mukayese yapacak olursak, iki para sistemi arasında şu farkların olduğu görülecektir:

1- Madeni paralar reel değere sahipken, kağıt para, para olma özelliğini kanundan almaktadır.

2- Madeni paralarda ağırlıkları da dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla altın ve gümüşün ağır oluşu onun değerinin fazla olduğunu göstermektedir.

3- Madeni paralar tedavülden kaldırılrsa dahi onların zati değerleri yok olmamaktadır. Oysa kağıt para tedavülden kaldırıldığında sadece kağıt değeri kalmaktadır.

4- Zekat konusunda kağıt paranın nisabı altın ve gümüşle belirlenmektedir.

5- İki ülkenin kağıt parası değişilirken, fazlalık ribâsı cereyan etmemektedir. Altın ve gümüş parada ağırlık önemli olduğundan, farklı devletlerin paraları arasında da faiz cereyan etmekteydi.

---

¹⁶⁴ Ekelund, Robert B.- Tollison, Jr. Robert D., *Economics*, Harper Colligs, 1994, s. 846.

6- Kağıt para, onu çıkartan ülkenin ekonomik durumundan çok kolay etkilenmektedir. Enflasyon, deflasyon gibi para olayları bu para sistemlerinde sıkça görülmektedir¹⁶⁵.

IV- PARA BASIMI

İslâm dünyasında para basımı, gelenekçi bir yaklaşımla devlete ve devleti şahsında temsil eden sultana veya halifeye ait bir hak olarak kabul edile gelmiştir. Bu nedenle de devletin başında bulunanlar, paraları sadece resmi darphânedede bastırmışlar ve üzerlerine resmi mühür mahiyetindeki sikkeyi kazıtmışlardır.

İslâm devletlerinde mâlî işlerle beytülmal ilgilenmiştir. Türkçe karşılık olarak “mal evi” manasına gelen beytülmal, İslâm hukukunda sadece devlet mallarının muhafaza edildiği bir hazine olarak değil, aynı zamanda devletin taşınır taşınmaz mal varlığının bütünü ve leh ve aleyhindeki hak ve borçların sabit olduğu müstakil bir kurum olarak kabul edilmiştir¹⁶⁶. Nitekim klasik eserler beytülmalin devlet mallarının muhafaza altına alındığı bir yerden ibaret olmadığını, onun hak ve borçlara ehil bir kurum -müellifler bunu cihet kelimesiyle ifade ederler- olduğunu belirtirler¹⁶⁷.

Beytülmalin teşkilatı bir mâlî kurum olarak Hz. Ömer döneminde ortaya çıktığı söylene de, onu mâlî bir kurum ve fizikî bir mekan olarak Hz. Peygamber dönemine kadar götürmek mümkündür¹⁶⁸. Beytülmalin gider kalemlerinin başında zekat toplayan memurlarının maaşları gelmektedir¹⁶⁹. Bunun dışında ordunun masrafları, bayındırlık, eğitim ve sağlık gibi kamu giderleri, zekat ve humus gelirlerinin dağıtımı, genel yardımlar beytülmalin harcama alanları arasında yer almaktadır¹⁷⁰.

¹⁶⁵ el-Karadâğî, s. 187 vd.

¹⁶⁶ Erkal, Mehmet, “Beytülmal”, *DİA*, İstanbul 1992, VI, 92.

¹⁶⁷ el-Mâverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 278.

¹⁶⁸ Erkal, “Beytülmal”, *DİA*, VI, 90.

¹⁶⁹ Mevlânâ Şibli en-Nu'man, *İslâm Tarihi*, (Trc: Ömer Rıza Doğrul), Âmidî Matbaası, İstanbul 1345/1927, VII, 303.

¹⁷⁰ el-Mâverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 266 vd; Erkal, “Beytülmal”, *DİA*, VI, 94.

Beytülmal, beytü'l-mâli'l-hâs (hazine-i hâssa veya hilafet hazinesi), beytülmal ve beytü'l-mâli'l-müslimîn kısımlarına ayrılır. Beytü'l-mâl'i'l-hâs devlet başkanına ait gelir ve gider kaynaklarına mahsus hazinedir. Halife ailesine buradan aylık verilir, halifenin evinin korunma giderleri, yabancı hükümdarlara gönderilen hediyelerin masrafları buradan karşılanırdı. Beytülmal ise, bir çeşit devlet merkez bankasıdır; fakat günümüzde merkez bankalarının gördüğü bütün işleri görmemektedir. Beytü'l-mâli'l-müslimîn, sadece müslümanlara ait görünse de, yalnızca müslümanlara yönelik hizmet vermezdi. Vazifesi tüm tebaanın refahının sağlanmak, imar işleri ve sosyal yardım gibi konularla ilgilenmekti¹⁷¹. Yapılan incelemelerden beytülmalin, para basmak, kredi vermek ve faiz haddini kontrol etmek dışında merkez bankasının bütün görevlerini yerine getirdiği anlaşılmaktadır¹⁷². Dolayısıyla beytülmal, kısmen merkez bankasının, kısmen de mâliye bakanlığının fonksiyonlarını icra etmiştir.

Yukarıda ifade edildiği gibi İslâm devletlerinde mâli işlerle beytülmal ilgilendiği halde, para ve piyasanın kontrolü başlangıçtan itibaren farklı kurumlara tevdi edilmiştir. Piyasanın denetlenmesi ve paranın kontrolü “ihtisap müessesine” terk edilirken¹⁷³, para basımı darphâneye bırakılmıştı. Darphâne, hemen hemen bütün İslâm devletlerinde mevcut olmuştur. Bu müesseseyi, devlet başkanı tarafından tayin edilen darphâne âmiri idare etmiştir. Darphânenin halifenin kontrolünde bulunduğu kaynaklarda açıkça ifade edilmesine rağmen, başka şehirlerde darphâne bulunması ve kalıpların merkezde hazırlanarak buralara gönderilmesi, devlet başkanlarının müesseseye değil, hükümlanlık simgesi olan sikkeye önem verdiklerini göstermektedir. Nitekim Harun'un, Yahya el-Bermekî'yi darphâne amiri tayin ederek, idareyi ona bırakması da bunu açıkça göstermektedir¹⁷⁴. Bu gelenek daha sonraki tarihlerde de devam etmiş, hatta kendi kültürlerine göre devlet yapısı kuran Moğollarda, darphâne büyük emire tevdi

---

¹⁷¹ Mannan, *İslâm Ekonomisi*, (Trc: Bahri Zengin- Tevfik Ömeroğlu), Fikir Yayınları, İstanbul 1976. s. 335-336.

¹⁷² Mannan, s. 337.

¹⁷³ el-Mâverdi, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 332 vd.

¹⁷⁴ el-Makrizî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 9-10.

edilmiştir¹⁷⁵. Darphânenin devlet kontrolünde olmasının nedenlerinden birisi, belki de en önemlisi paranın saflığını korumaktır. Oysa darphânenin devletin kontrolünde olması, ekonomik gelişmeler karşısında paranın saflığını korumaya yeterli olmamış, Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra dirhemlerde katkı (mağuşuşiyyet) miktarı artmıştır¹⁷⁶.

Darphâne, Emeviler döneminde Şam'dayken, bu devletin yıkılışından sonra 146/763 tarihinde yeni kurulmuş Bağdat'a taşınmıştır. Başlangıçtan beri fels basımı serbest olmasına rağmen, aslı paraların basımı merkezin kontrolünde olmuş; ancak Me'mun zamanından itibaren altın sikke de merkezin kontrolünden çıkarılmıştır¹⁷⁷. Bu sebeple felsin kıymeti ile vezin ve tipi, basıldığı şehre göre değiştiğinden dînâr ve dirhem gibi ülkenin her tarafında tedavül etmemiştir¹⁷⁸. Büveyh Oğulları zamanında hükümet, darphaneleri mültezimlere vermeye başlamış ve isteyene para bastırma hakkı tanımıştır. İslâm ülkelerinde sarraflar râic bedelle halktan kıymetli madenler alarak halkla darphâne arasında aracı olmuşlardır. Hükümet, para bastırma isteyen kişilerden sadece odun bedeli ve darp masrafı olarak çeşitli oranlarda para almıştır¹⁷⁹. Darphânedeki gayr-ı müslimlerin de çalıştırıldığı anlaşılmaktadır¹⁸⁰.

Darphânedeki paranın basılması tamamen el emeğine dayanmaktadır. Eskiden sikke kalıpları yazı ve nakışları ters olarak elle hakkaklar tarafından hazırlanırdı. Bu kalıplar bronz, demir veya çelikten idi. Sikkenin ön yüz kalıbı sabit, arka yüz kalıbı hareketli idi. Böylece ön kalıp bir örs içine gömülür, arka yüzün kalıbı için bir sap yapılırdı. Külçe, ayarı ve ağırlığı tespit edildikten sonra parçalara ayrılır, pul denen düz yuvarlak haline getirilirdi. Bu parçalar fırında ısıtılır, sonra iki kalıp arasına yerleştirilir ve üstteki kalıba çekiçle vurularak yazı ve tasvirler pullara

¹⁷⁵ Turan, s. 303.

¹⁷⁶ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 10-11; er-Rayyis, s. 472.

¹⁷⁷ Zambaur, "Dînâr", *İA*, III, 591.

¹⁷⁸ Zambaur, "Fels", *İA*, IV, 539.

¹⁷⁹ el-Emîr, Muhammed, *el-İklîl şerhu Muhtasarı Halil*, Mektebetü Kâhire ty, s. 207; Artuk, "Sikke", *İA*, X, 622.

¹⁸⁰ el-Makrîzî, *en-Nukûdü'l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 6.

basılmış olurdu¹⁸¹. Emeviler, Abbasiler, Ubeydiler ve Sinhaciler döneminde basılan paraların tamamının üzerinde yazı ve tasvir vardı¹⁸².

İslâm tarihinde paralar devlet başkanının adına basılmasına rağmen, bazen bunun istisnaları da olmuştur¹⁸³. İslâm hukukçularına göre devlet başkanından başkasının, saf dahi olsa dirhem ve dînâr bastırması mekruhtur. Çünkü para bastırma devlet başkanının vazifelerindendir¹⁸⁴. Devlet başkanının katkı (mağşuş) para basması caiz ise de, bilmeyen insanların mübâdelede aldanma ihtimâlîne binaen mekruh görülmüştür¹⁸⁵. Para basımının sultana havale edilmesinden, para emisyonunun devlet başkanının görevi olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre arz talep dengesini devlet başkanının denetlemesi gerekecektir¹⁸⁶.

İslâm hukukçularına göre para basma belirli şartlara bağlıdır.

1-Para basma yetkisi sadece devlet başkanına ait bir yetkidir¹⁸⁷.

2-Devlet ihtiyaç kadar para basmalıdır.

3-Çıkarılan para kaliteli olmalıdır. Çünkü katkılı (mağşuş) parada parayı bozma ve hak sahiplerine zarar verme söz konusudur¹⁸⁸.

Para üzerinde sahtekarlık yapanlara ağır cezalar verilmiştir. İbn Zübeyr ve Mervan b. Hakem (ö.65/685) dirhemden parça koparanın elini kestirmiştir¹⁸⁹. Ebân b. Osman (ö.105/723) Medine emiri iken, paradan parça koparana otuz sopa atmış ve halk arasında dolaştırmıştır¹⁹⁰. Yukarıda geçen bilgilerden paranın

181 Artuk, "Sikke", *İA*, X, 622; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü 'l-İslâmî*, I, 8.

182 İbn Haldun, II, 15; en-Nakşibendî, *ed-Dirhemü 'l-İslâmî*, I, 9.

183 Abbasi halifelerinden Me'mun aşırı şii olduğundan, Ali Rıza b. Musa Kazım'ı veliaht tayin etmiş ve onun adına para bastırmıştı. bk: es-Suyûtî, *Târihu 'l-hulafâ*, s. 307.

184 el-Hatib eş-Şirbînî, I, 390; Ebû Ya'la el-Ferrâ, s. 181; İbn Haldun, II, 12

185 en-Nevevî, *el-Mecmu'*, V, 494; el-Behûtî, *Keşşâfu 'l-kınâ'*, III, 272.

186 el-Karadâğî, s. 137.

187 Ebû Ya'la el-Ferra. s. 181.

188 es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekir, *Katu 'l-mücadele inde tağyîri 'l-muâmele*, (el-Hâvî içinde), Dâru 'l-kütübi 'l-Arabî, Beyrut ty, I, 134-135.

189 el-Mâverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 199; Ebû Ya'la el-Ferrâ, s. 183.

190 el-Belâzârî, s. 658; el-Mâverdî, *el-Ahkâmu 's-sultâniyye*, s. 199.

ağırlığını eksiltene el kesme veya dayak cezası (celde) verildiği anlaşılmaktadır. Ancak ta'zir cezası kapsamında dayak cezası tasvip edilmektedir¹⁹¹. Ayrıca bu tür işlemlerle uğraşan kişiler pazardan uzaklaştırılır, pişman olduğu belli oluncaya kadar veya bir müddet pazara dönemez¹⁹². Bu kişilerden, eksiltmek suretiyle haksız bir şekilde elde ettiği mal alınır, sahiplerine verilir; eğer sahipleri bilinmiyorsa, âmmeye harcanır¹⁹³.

Şâfiî'ye göre paranın ağırlığını eksiltmek ihtiyaçtan kaynaklanıyorsa, bu iş mekruh değildir. Ancak ihtiyaç olmadığı halde böyle bir şey yapmak mekruhtur. Çünkü ihtiyaç olmamasına rağmen malı eksiltmek, cahilliktir. Ahmed b. Hanbel ise konuyla ilgili şunları söylemektedir: "Eğer dirhemlerin üzerinde Allah ismi varsa, bunların parçalanması mekruhtur; yok ise mekruh değildir. İslâm bilginleri hadiste geçen yasağı çeşitli şekilde yorumlamışlardır. Basra kadılığı yapmış olan Muhammed b. Abdillâh el-Ensârî yasağı, bu parçaların külçe haline getirilip, bu şekliyle piyasaya sürülmesi; başkaları ise bu dirhemlerden kap ve süs eşyası yapılması veya makasla kenarlarından kesilmesi şeklinde yorumlamaktadır¹⁹⁴.

el-Behûtî'nin nakline göre paranın kuyumculuk ve fakire yardım maksadıyla parça koparılması haramdır. Çünkü Rasulullah, insanlar arasında revaçta olan paranın parça koparılmasını yasaklamıştır¹⁹⁵. Fakat para kalitesizse veya kaliteli olup olmadığı ihtilâflı ise, durumu belirtmek için paradan parça koparmak caizdir¹⁹⁶. Mâlik ve Medine alimlerinin çoğu parça koparılmış paranın kullanımının mekruh olmasını, karışıklığa sebep olmasına ve ağırlığının eksiltilmiş olmasına bağlar¹⁹⁷. Parça koparılarak ağırlığının eksiltilmesi yer yüzünde fesad

¹⁹¹ el-Mâverdi, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 199.

¹⁹² el-Hattâb, VI, 193.

¹⁹³ İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam, *Mecmû'u'l-fetâvâ*, (Nşr: Abdurrahman b. Muhammed), Âlemü'l-kütüb, Riyad 1412/1991, XXIX, 474.

¹⁹⁴ el-Mâverdi, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 199-200.

¹⁹⁵ Hadisle ilgili bk: Ebû Dâvud, *Buyu'* 48; İbn Mâce, *Ticaret* 52, Ahmed b. Hanbel, III, 419.

¹⁹⁶ el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, III, 272.

¹⁹⁷ el-Mâverdi, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 198; Kâdi İyâz, *Mezâhibu'l-hukkâm fi nevâzili'l-ahkâm*. Beyrut 1990, s. 260. İslâm Hukukçuları, paranın ağırlığının eksiltilmesinin yasaklanmasında hadis ve ayetlere dayanmaktadırlar. Onlar, Hûd kavminin paraları makasla kesip ağırlığını eksilttiklerini ve değerini düşürdüklerini, Şuayb kavminde de aynı

sayılan dinar, İbn Rüşd'e göre veznî değil adedîdir¹⁹⁸. Ağırlığın eksiltilmesinin haram kabul edilmesinde delil olarak kullanılan "bahs"¹⁹⁹ kelimesi Reşid Rıza'ya göre ağırlığın ve hacmin eksiltilmesinden daha kapsamlıdır. Bahs, müsâvamede aldatmayı, hileyi ve manevi hakları eksiltmeyi içine almaktadır²⁰⁰.

Madeni para sistemlerinde, reel değerli madenlerin tedavülünün otomatik olarak büyümeyi ve istikrarı sağlayacağı düşünülmüştür. Altın ve gümüş parayı, belirli şartlara altında isteyen darphanede bastırabilirken, kağıt para sisteminde kağıt para basımı Merkez Bankası'nın kontrolündedir. Merkez Bankası, belirli kanunî şartlara bağlı olarak emisyon hacmini belirler. T.C. Merkez Bankası, altın, döviz, tüccar senetleri, hazine bonoları, tahviller, kamu sektörüne ait borçlar mukabilinde emisyon yapabilmektedir. T.C. Merkez Bankasının emisyon yetkisi tamamen şekil yetkisidir; fiili yetki hükümetlere aittir. Yukarıdan da anlaşılacağı üzere, kağıt para ihracında elastikiyet mevcuttur²⁰¹.

Batı iktisat sisteminde de para ve siyasi egemenlik kavramları arasındaki ilişki bir hayli eskidir. Para basımının prens veya hükümdarlara ait bir imtiyaz olduğuna dair, tarih boyunca kökleşmiş bir kanı vardır. Kanonistler²⁰² orta çağda hükümdarların kudretlerini sarsmaya çalıştıkları halde, bu kanıyı sarsmaya muvaffak olamamışlardır. Batıda bu kanaat R. J. Pothier (ö.1772) tarafından benimsenmiştir²⁰³. Çağdaş iktisada anlayışına göre devlet:

---

olayın yapıldığını ve bu işin yasaklandığını nakletmektedirler. bk: eş-Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, VI, 385.

¹⁹⁸ Ebu'l-Velid İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *el-Beyân ve 't-tahsîl*, İhyâi't-türâs el-Arabî, Katar ty, VI, 474.

¹⁹⁹ Hûd 11/85; eş-Şuarâ 26/183.

²⁰⁰ Reşid Rıza, *Tefsîru 'l-menâr*, Dâru'l-fikir, Beyrut ty, VIII, 525.

²⁰¹ Hiç, s. 53-54; Kılıçbay, s. 488-490; Keyder, s. 155 vd.

²⁰² Kanonistler, kilise hukukçularıdır. Ortaçağ Kanonistleri, iktisâdî sorunları Aristo felsefesi ışığında ele almışlardır. Para ticaretini ve faizi haram saymışlardır. Adil fiyat ve adil ücret doktrinlerini benimsemişlerdir. Fiyatı, üretime harcanmış emeğe bağlı görmüşlerdir. Ücreti de işçinin almış olduğu kanaatkâr ve perhizkâr hayat tarzına göre ayarlamaya taraftar olmuşlardır. bk: *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, I, 476.

²⁰³ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 33. Robert Joseph, yaşadığı çağda büyük hukukçular arasında kabul edilmiştir. 1699 y.ında doğmuş ve 1772 tarihinde ölmüştür. Fransız Medeni Kanunu hazırlanırken, eserlerinden faydalanılmıştır. Paranın siyasi karakterini incelemiş ilk bilim adamları arasında yer almaktadır. O'na göre para devlete ait bir kıymettir. Siyasi iktidar, para

- 1- Para fonksiyonu görecekt maddenin büyüklüğüne ve ayarına,
- 2- Ödeme araçlarının emisyon rejimlerine ve taşıyacağı değere,
- 3- Para emisyonunun denetlenmesine ve

4- Paranın kendi simgelerini taşımasına müdahale etmiştir²⁰⁴. Dolayısıyla devletin paraya müdahalesini iki noktada toplamak mümkündür. Devlet, para rejimine ya mâlî menfaatler, ya da siyasî nedenlerle müdahale etmektedir. Para basımı tarihte daha çok hakimiyet sembolü olarak kabul edilmiştir²⁰⁵. Para basımına devletin müdahalesi daha ziyade malî menfaatlerle alakalı olmuştur. Zira para mekanizması dört kanaldan hazineye gelir sağlamıştır:

1- Mal para basılırken, devlet belirli bir darphâne resmi almaktadır. Devletin aldığı bu paraya tarihte “Tuğra Hakkı” veya “Senyoraj Hakkı” adı verilmiştir.

2- Mübâdele değeri, reel değerinden az olan ufaklıkların basımını bizzat devlet yapmıştır. Sikkenin resmî kıymeti ile içindeki maden değeri arasındaki fark ise devlete kalmıştır.

3- Hazinece basılan kâimeler, hazine hesabına hasılat kaynağı teşkil etmiştir.

4- Devlet özel teşebbüs tarafından işletilen Merkez Bankası’ndan faizsiz avans almakta, Merkez Bankasının reeskont²⁰⁶ karından bir kısmını hazineye intikal ettirmektedir. Dolayısıyla Merkez Bankasının karından pay almaktadır²⁰⁷.

V- PARANIN PARAYLA DEĞİŞİMİ (SARF AKDİ)

A- TANIMI

üzerinde büyük haklara sahiptir. Pothier, para hakkındaki kanaatlerini Kanonistlerden ve Oresmus’tan alarak geliştirmiştir. O, daha sonra Knapp tarafından ifade edilen “Devlet-Para” teorisinin öncüsü say.abilir. bk. *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, II, 756.

²⁰⁴ İnan, s. 15.

²⁰⁵ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 34.

²⁰⁶ Bir bankanın elinde bulundurduğu, vâdesi gelmemiş y.tleri bir başka bankaya iskonto ettirmesi yani paraya çevirtmesidir. bk: *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, II, 768.

²⁰⁷ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 34.

Sarf kelimesi fazlalık, nakil²⁰⁸, def²⁰⁹, süslü söz söylemek ve iktisap anlamlarına²¹⁰ gelmektedir. Bu sebeple ziyade anlamında tatavvu namazlara da sarf denmektedir²¹¹. Bu akde sarf denmesinin nedeni, kişinin paranın sadece zatından faydalanması ve fazlalık istememesi veya bu akitte insanın bedelin intikaline muhtaç olmasıdır²¹². Terim olarak sarf, aynı veya farklı cins paraların değişimidir²¹³.

Sarf, bey' lafzının geçerli olduğu özel bir satım akdidir²¹⁴. Hanefîler, sarf akdini "Paranın (semenin) parayla (semenle) mübâdelesî" olarak tarif ederler²¹⁵. Şâfiîler ve Hanbelîler ise semen yerine nakid kelimesini kullanırlar ve sarf akdini "Aynı cins veya farklı cins paraların (nakitlerin) birbirleriyle değişimi" şeklinde tanımlarlar²¹⁶. Mâlikîler ise sarf bahsinde başka terimler de kullanırlar ve konuyu murâtala²¹⁷, mübâdele ve sarf olarak üç başlık halinde ele alırlar²¹⁸. Onlara göre murâtala, altının altın, gümüşün gümüşle, külçe halinde veya külçe halinde olmaksızın ağırlığı dikkate alarak (vezinle) değişimidir. Mübâdele, sikke halindeki altın ve gümüşün kendi cinsleriyle sayıyla (adedî olarak) değişimidir. Murâtala ve mübâdelede aynı anda kabz şarttır. Sarf ise altın ve gümüşün farklı cins paralarla değişimidir. Bu tür sarf akdinde de aynı anda kabz şarttır, ancak cinsler farklı olduklarında fazlalık caizdir²¹⁹.

---

²⁰⁸ Dâmad, II, 116.

²⁰⁹ el-Cürcânî, s. 138; Miras, Kamil, *Sahîh-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yayınları, Ankara 1974, VI, 358.

²¹⁰ el-Fîrûzâbâdî, sarf md., s. 1068.

²¹¹ et-Tahânevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâfu istilâhâtı 'funûn*, Beyrut ty, II, 837; el-Merginânî, III, 81.

²¹² el-Behûtî, *Keşşâfu 'l-kınâ'*, III, 266; et-Tahânevî, II, 837.

²¹³ el-Mevsilî, II,40; Halebî, s. 271; *Mecelle*, md. 121; Serkis Orpelyan, *Miftâhu'l-mecelle*, İstanbul 1299, s. 624.

²¹⁴ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *es-Seylü'l-cerrâr el-mütedeffiki âlâ hadâiki 'l-ezhâr*, Kâhire 1404, III, 157.

²¹⁵ el-Mevsilî, II, 39; el-Kudûrî, s. 58; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 234

²¹⁶ el-Hatib eş-Şirbînî, II, 25.

²¹⁷ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, VI, 93.

²¹⁸ el-Adevî, V, 36.

²¹⁹ el-Adevî, V, 36.

Sarf konusu ele alınırken, İslâm hukukçuları aynı anda iki akdin yapılıp yapılamayacağı hususunu da tartışmışlardır. Onlar sarf akdiyle beraber cüâle, sarf, müsâkat, şirket, nikah ve kırâd akitlerinin yapılmasını kabul etmezler. Çünkü bu akitlerin hükümleri, satım akdinden farklıdır²²⁰.

B- SARF AKDİNİN DAYANDIĞI DELİLLER

Sarf akdi ile ilgili deliller hadislerde yer almaktadır. Hadis kitaplarında çeşitli sahabîlerden nakledilen bu konuyla ilgili hadislerde genellikle ribâ üzerinde durulmakta, dolaylı bir şekilde de ribâyâ düşülmeden para değişiminin nasıl yapılacağı gösterilmektedir.

Rivayetler farklı sahabîlerden gelmesine rağmen, ifadeler ve bazen de muhteva aynı şeyleri anlatmaktadır. Ebû Said el-Hudrî'den gelen bir rivayette Rasulullah, "Altını altın karşılığında ağırlıkları eşit olarak satın, birini diğerinden fazla yapmayın. Gümüşü gümüş karşılığında ağırlıkları eşit olarak satın, birini diğerinden fazla yapmayın. Bu mallardan mevcut olmayanı mevcut olan karşılığında satmayın."²²¹ ve Ebû Bekre'den gelen rivayette "Altını altın karşılığında eşit bir şekilde, gümüşü gümüş karşılığında eşit bir şekilde satın (değiştirin). Altını gümüş karşılığında, gümüşü altın karşılığında dilediğiniz gibi satın." buyurmaktadır²²². Başka hadislerde Allah Elçisi sadece altın ve gümüşü ele almamakta, ribevî malların değişiminden de bahsetmektedir. Ömer'den gelen bir rivayette Rasulullah "Altın karşılığında altın peşine peşindir, gümüş karşılığında gümüş peşine peşindir, hurma karşılığında hurma peşine peşindir, buğday karşılığında buğday peşine peşindir, arpa karşılığında arpa peşine peşindir, aralarında fazlalık yoktur." buyurmaktadır²²³.

²²⁰ el-Hattâb, VI, 145; İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed, *Kavâninü'l-ahkâmi 'ş-şeriyye*, Âlemü'l-fikir, yy. 1985, s. 254.

²²¹ el-Makdisî, Hâfız Abdulgani, *Umdetü'l-ahkâm min kelâmu hayri 'l-enâm*, Dımaşk 1408/1988, s. 187. Aynı rivayet için bk: İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, IV, 379; el-Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali, *el-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, Beytül-hikme, Tunus 1992, II, 195.

²²² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, IV, 379.

²²³ el-Buhârî, *Buyu'* 78; Müslim, *Müsâkât* 81-83; Ebû Dâvud, *Buyu'* 13; en-Nesâî, *Buyu'* 50; İbn Mâce, *Ticaret* 48; ed-Dârimî, *Buyu'* 41; Ahmed b. Hanbel, II, 262, III, 47-49.

Rasulullah, uygulamalarıyla da bu konuya açıklık getirmiştir. O, kötü hurma iyi hurma değişiminde eşitliğe dikkat etmiş²²⁴, hatta Hayber’de iken kendisine üzerinde değerli taş ve altın bulunan bir kın getirilmiş, bu altının kından çıkarılmasını isteyerek “Altın karşılığında altın tartısı tartısınadır.” buyurmuştur²²⁵. Rasulullah’ın sözlü beyanlarının ve tatbikatının dışında konuyu bizzat kendisine sorarak açıklık getirmesini isteyen sahabiler de olmuştur. Bera’ b. Azib ve Zeyd b. Erkam Bu konuyla ilgili olarak, “Biz Rasulullah zamanında ticaretle uğraşırdık. Rasulullah’a sarf akdini sorduk, “peşin olunca bir sakıncası yoktur, veresiye olursa uygun olmaz cevabını verdi.” demektedirler²²⁶.

Yukarıda yer alan hadislerin dışında konuyla ilgili olarak sahabî ve tabiûn neslinden bazı kişilerin görüşlerinin de delil olarak kullanıldığı olmuştur. Hz. Ömer bu konuda “Gümüğü altın karşılığında biri veresiye biri peşin satmayın. Biri evine girinceye kadar süre istese, ona süre tanıma. Ben, sizin için ribâdan korkuyorum.” demektedir²²⁷. Ebu’l-Minvâl diyor ki: “Bera’ ve Zeyd’e sarf akdini sordum. Onlardan her biri diğeri için “benden daha hayırlı” diyor (ve diğerrinin cevap vermesini istiyor)du. İkiisi de Rasulullah’ın altınının gümüş karşılığında veresiye satımını yasakladığını söylüyorlardı.”²²⁸

C- ŞARTLARI

1- Alış-Verişin Peşin Olması:

Bu şart, ribâyı engellemek için, altı malın konu edildiği hadiste yer alan “hae ve hae” lafızlarına²²⁹ dayanılarak ileri sürülmektedir²³⁰. Bu nedenle sarf akdinde akit meclisi önemli bir yer tutmaktadır.

²²⁴ el-Mâzerî, II, 201.

²²⁵ el-Mâzerî, II, 200.

²²⁶ et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu müşkili’l-âsâr*, (Nşr: Şuayb Arnaut), Müessesetü’r-risâle, Beyrut 1994. Hadis No: 6059, XV, 331.

²²⁷ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Kitabu’s-sarf 813, (Muhammed eş-Şeybânî rivayeti), Beyrut ty.

²²⁸ el-Makdîsî. *Umdetü’l-ahkâm*. s. 188.

²²⁹ İbn Rüşd el-Hafid, II, 164.

²³⁰ eş-Şevkânî, *Neylü’l-evtâr*, VI, 343.

İslâm hukukçularına göre bedellerden biri kabz edilince, eşitliğin temini için diğerini de o mecliste kabz etmek gerekmektedir²³¹. Eğer bedellerden biri teslim edilmeden taraflar meclisten ayrılırlarsa, ribâ oluştuğundan akit batıl olmaktadır. Bu konuda İslâm bilginleri arasında icma vardır²³². Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî alimlere göre ayrılık, bedenle olmalıdır²³³. Dolayısıyla taraflar meclisten ayrılmadıkları sürece akit devam ediyor demektir. Kısacası bu mezheblere göre kabulün icabın hemen peşinden olması şart değildir. Şâfiî mezhebine göre ise kabul ile icap ardarda olmalıdır²³⁴. İslâm hukukçuları arasında aynı mecliste kabzın yapılmasının şart oluşundan hareketle, elçi veya mektupla sarf akdinin yapılıp yapılamayacağı da tartışılmıştır. Genel kanaate göre aynı mecliste kabz şartı gerçekleşmediğinden elçiyle sarf akdi yapılamamaktadır²³⁵.

İslâm hukuku literatüründe aynı mecliste kabz şartının altın ve gümüş cinsi paralar için geçerli olduğu bütün hukukçular tarafından kabul edilirken, bazı hukukçular aynı şartın râic felslerin altın ve gümüşle değişiminde aranmayacağını ifade etmektedirler. Bu konuda İbn Teymiyye (ö.728/1328) şunları söylemektedir: “Râic felslerle gümüşün sarfına (değişimine) gelince, bunlarda da aynı mecliste kabz şart mıdır? Bu konuda iki görüş vardır ve Ahmed’den her iki görüş de nakledilmiştir. Birinci görüşe göre felslerle aslî paralar arasındaki değişimde aynı mecliste kabz şarttır. Çünkü bu mübâdele sarf cinsindedir ve râic felsler (para olarak kullanılma yönüyle) aslî paralara benzerler. Dolayısıyla bu paraların değişimi de sarftır. İkinci görüşe göre iki para arasındaki değişimde aynı mecliste kabz şart değildir. Çünkü bu para, asıl itibarıyla urûzdur ve para olması ârizîdir.”²³⁶ Görüldüğü gibi bu tartışma, hangi paraların para kabul edildiğine bağlıdır.

²³¹ el-Merginânî, III, 82; *el-Fetâva'l-hindiyye*, III, 217.

²³² İbn Münzir, Muhammed b. İbrahim, *el-İcma*, Dâru'l-kalem, Beyrut 1987, s. 111 vd.

²³³ el-Kâsânî, V, 215; İbnü'l-Hümâm, VI, 261-262; İbn Cüzey, s. 252.

²³⁴ eş-Şâfiî, III, 31; el-Hatib eş-Şirbînî, II, 6; en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 199, el-Hattâb, VI, 128; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fikhiyye Kâmusu*, VI, 20; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 82-83.

²³⁵ *el-Fetâva'l-hindiyye*, III, 217.

²³⁶ İbn Teymiyye, XXIX, 459-460; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 24.

Sarf akdiyle ilgili olarak İslâm hukuku eserlerinde tartışılan konulardan biri de zimmette borç olan paraların sarfıdır. Ebû Hanife'ye göre zimmette borç olan paraların sarfi caizken, Mâlik'e göre ödeme zamamı gelmişse caizdir. Şâfi'ye göre ise kesinlikle caiz değildir²³⁷. Aynı mecliste kabz şart olduğu gibi, kabzdan önce sarf bedelinde tasarruf da caiz değildir²³⁸.

Akit meclisinde bedellerin tesliminin şart olması nedeniyle, sarf akdinde ibra, hibe, istibdal, havale ve sarf bedeliyle borçtan düşme caiz olmamaktadır²³⁹.

2- Cinsler Aynı Olunca Miktarın Eşit Olması:

Sarf yapılacak mallar mislî olmalıdır²⁴⁰. Bu nedenle para, akit ile zimmette borç olarak sabit olmaktadır²⁴¹. Aynı cins paralar ağırlıkları eşit bir şekilde değiştirilir; değişimde kalite ve kuyumculuk farkı dikkate alınmaz²⁴². İbn Mesûd (ö.32/652), Ömer zamanında Kûfe'de beytûlmal görevlisi iken, başlangıçta işçiliği cins farkı gibi kabul etmiş ve iki farklı işçilik arasındaki fazlalığı caiz görmüştü. Daha sonra bu görüşünü Ömer'e sormuş, o da bu uygulamanın yanlış olduğunu belirtmiştir²⁴³. Ancak Ebû Hanife ve Muhammed'e göre sarf bedeli zuyûf para olunca, ödeme kasır eda olduğundan, alacaklı kişinin akit meclisinde bu parayı sahibine verip kaliteli para isteme hakkı vardır²⁴⁴.

Sarf akdinde, akit meclisinde paranın miktarı bilinmelidir²⁴⁵. Paranın miktar ve vasfının bilinmesi, mecliste mevcut ise müşahade ile, değilse miktar ve

²³⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 186; Kâdihân, Fahreddin Hasan b. Mansur, *el-Fetâvâ*, Dâru İhyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut 1986, II, 255; Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istulâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, VI, 94.

²³⁸ el-Merginânî, III, 82.

²³⁹ el-Kâsânî, V, 218; İbn Cüzey, s. 253; Dâmad, II, 116. Borcun düşürülmesi demek olan ibra, sarf yapanlardan birinin sarf bedelini başka parayla değiştirmesi demek olan istibdal ve havale, bedeller aynı mecliste kabz edilmediği için caiz olmamaktadır. Sarf bedeliyle borçtan düşme ise daha çok taraflar arasında ihtilaf çıkması nedeniyle caiz görülmemektedir.

²⁴⁰ İbn Rüşd el-Hafid, II, 163.

²⁴¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 3.

²⁴² el-Mevsilî, II, 31.

²⁴³ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 8.

²⁴⁴ es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *el-Usûl*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984, I, 54.

²⁴⁵ el-Mevsilî, II, 40; Halebî, s. 271.

vasfını belirtmekle olmaktadır²⁴⁶. Tek para kullanılan bir bölgede akit esnasında hangi parayla ödeme yapılacağı belirlenmezse, akit sahih olmakta ve kullanılan para ile ödeme yapmak gerekmektedir²⁴⁷. Eğer bir bölgede birden fazla para kullanılıyor ve değerleri arasında fark varsa, akit fasit olmaktadır²⁴⁸.

Sarf akdinde ölçü birimi, Hicaz halkının ölçüsüdür. Dolayısıyla bu yöre halkının ağırlık ölçüsüyle alıp-sattıkları mallar (veznî kabul ettikleri) ağırlık ölçüsüyle alınıp-satılmalı, hacim ölçüsüyle alıp-sattıkları (keylî kabul ettikleri) ise, hacim ölçüsüyle alınıp-satılmalıdır. Eğer Hicazlıların bir malı hangi ölçü birimiyle kullandıkları bilinmiyorsa, Şâfi'ye göre bunlara en yakın eşya dikkate alınır, Ebû Hanife göre ise her bölge kendi örfüne göre hareket eder²⁴⁹.

Sarf ve ribâ konusunda katkılı (mağşuş) ve halis paranın hükmü, Hanefilere göre aynıdır. Onlara göre cins birliği durumunda, miktarların eşit olması ve teslimin aynı anda yapılması şarttır. Çünkü Rasulullah "Altın karşılığında altını, ağırlıkları eşit olarak satın, birini diğerinden fazla yapmayın. Gümüş karşılığında gümüşü, ağırlıkları eşit olarak satın, birini diğerinden fazla yapmayın. Altın ve gümüşten mevcut olmayanı, mevcut olana satmayın." buyurmuştur²⁵⁰. Eğer cinsler farklıysa, sadece aynı anda teslim şarttır²⁵¹. Ebû Hanife'ye göre iki dirhem ve bir dînârın iki dînâr ve bir dirhem karşılığında satımı caizdir. Bu satımın caiz olmasının nedeni, her cinsin karşı cinse mukabil satıldığına kabul edilmesidir. Züfer, bu satımı caiz görmemektedir²⁵². Eğer çoğunluğu altın veya gümüş oluşturuyorsa, değiştirilecek mallar arasında cins birliği mevcutsa, miktarın eşit olması ve aynı anda değişim şarttır. Az olan katkının (mağşuşiyetin) önemi yoktur. Çünkü altın ve

---

²⁴⁶ *Mecelle*, md. 238.

²⁴⁷ el-Behûtî, *Keşşâfu 'l-kınâ'*, III, 266.

²⁴⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 18.

²⁴⁹ İbn Kudâme, *eş-Şerhu 'l-kebîr*, IV, 175.

²⁵⁰ el-Buhârî, *Buyu'* 78.

²⁵¹ İbnü'l-Hümâm, V, 369.

²⁵² el-Mevsîfî, II, 40.

gümüşte az miktarda da olsa daima katkı halinde başka madenler bulunmaktadır²⁵³.

Katkılı (mağşuş) mallarda katkı miktarı fazlaysa, paranın aynı cins ya da farklı cins mal karşılığında satımı isteniyorsa, fazlalık caiz olmakla birlikte aynı anda teslim şarttır. Bu satımın caiz olmasının nedeni farklı cinslerin birbirlerine mukabil kabul edilmesidir. Fakat katkı (mağşuşiyet) miktarı fazla olan altın veya gümüş, saf altın ve gümüşle mübâdele edilirken, saf altın veya gümüş miktarının, katkılı maldaki altın veya gümüşten fazla olması gerekmektedir. Çünkü saf altın veya gümüş, katkılı durumdaki malda bulunan altın veya gümüşle eşitlenmeli, fazla gelen ise katkı miktarına tekabül etmelidir²⁵⁴. Şu halde onlar böyle bir satışın caiz olmasını, katkılı maldaki maden miktarının bilinmesine ve paranın maldan fazla olmasına bağlamaktadırlar. Hanefiler, ticaret malıyla karışık bir halde bulunan altın ve gümüşün satımının dört şekilde olabileceğini ve bu şıklardan her birine göre ayrı ayrı hüküm vermek gerektiğini belirtmektedirler.

1- Eğer şahıs altın veya gümüş bulunan süsün içindeki madenin daha fazla olduğunu biliyorsa, bu satış fasittir.

2- Eğer süsteki altın ve gümüş miktarı bedelle aynı ağırlıktaysa, bu satış önceki şıkta olduğu gibi fasittir.

3- Eğer süsteki altın veya gümüş miktarının daha az olduğunu biliyorsa, satım caizdir.

4- Hangisinin daha az olduğunu bilmiyorsa, Hanefî mezhebine göre satım fasit, Züfer'e göre caizdir²⁵⁵.

Şâfîilere göre katkılı (mağşuş) dirhem katkılı veya saf dirheme satımı caiz değildir. Çünkü bu paralar ribevî iki malı ihtiva etmektedirler. Onların bu konudaki prensibi şöyledir: Bir satış iki farklı ribevî malı veya bir ribevî bir de ribevî

²⁵³ el-Kâsânî, V, 196; el-Merginânî, III, 81; Dâmad, II, 116.

²⁵⁴ ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 141; Halebî, 272-273; el-Mâzerî, II, 201; el-Menbecî, II, 495; Kâdhân, II, 252.

²⁵⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 5;

olmayan iki malı ihtiva ediyorsa, bu caiz değildir²⁵⁶. Onlar bu konuda, Müslim'in Fudayl'dan naklettiği şu hadise dayanmaktadırlar: "Ben Hayber günü içinde altın ve inci bulunan bir gerdanlığı on iki *dînâra* aldım. İnciyi gerdanlıktan ayırdığımda, aldığım malın bu meblağdan daha fazla olduğunu gördüm. Bunu Rasulullah'a anlattım, O da: "Bu madenler ayrılmadan, satış yapılmaz." buyurdu."²⁵⁷.

Mâlikî mezhebine göre ise katkılı (mağşuş) dirhemlerin farklı cins paraya satımı kabzın aynı anda olması şartıyla caizdir. Kendi cinsine satış yapılırsa, miktarın eşit olması gerekir²⁵⁸.

Hanbelî mezhebi ise katkılı (mağşuş) paraların aynı cins karşılık satımını, katkı (mağşuşiyet) miktarı eşitse caiz görmektedir. Onlara göre dirhemlerde az miktarda katkı (mağşuşiyet) sürekli bulunduğundan, bu miktar önemli değildir. Ancak altın ve gümüş ile katkı (mağşuşiyet) arasında fark fazlaysa veya miktar bilinmiyorsa, satım caiz değildir. Bu mezhebe göre katkılı (mağşuş) paranın saf paraya satımı caiz değildir. Çünkü saf paradaki altın oranı, katkılı (mağşuş) paradakinden fazladır²⁵⁹.

İmam Muhammed'e göre ıstılâhen semen sayılan paralar, semeniyetleri devam ettiği sürece aslı para olan altın ve gümüşle aynı hükümleri alırlar²⁶⁰. Yani felslerin birbirleriyle mübâdelelerinde sarf hükümleri geçerlidir; satım akdinde ise tayinle belirlilik kazanmazlar (tayinle taayyün etmezler). Felslerin para özelliği taşımaları, toplumun genel kabulüne bağlıdır. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre ise, felsler ıstılâhen para sayılmakla birlikte, râic olduklarında bütün yönleriyle altın ve gümüşün hükümlerini almazlar. Kendi cinsleriyle mübâdele edildiklerinde, tayinle belirlilik kazanırlar. Bu paraların para özelliği taşımaları veya taşımamaları, sadece âkideynin kabulüne bağlıdır. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre âkideynin kabulü ile felslerin para olma özellikleri son bulunca, urûz hükmünü alırlar, tayinle belirlilik

²⁵⁶ el-Hatib eş-Şirbînî, II, 28.

²⁵⁷ Müslim. Müsâkât 90.

²⁵⁸ es-Sahnûn, III, 33, 39; ed-Dusûkî, III, 43; el-Hattâb, VI, 128.

²⁵⁹ el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, III, 261; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 174.

²⁶⁰ el-Bâberî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud, *el-İnâye ala'l-Hidâye*, Dâru ihyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut ty, VI, 162.

kazanırlar. Felsler adedi olarak satıldıklarından, adediyatta da ribâ geçerli olmadığından bir felsin iki felse karşı ayınlarıyla satışı caizdir. İmam Muhammed'e göre ise, bu paraların para olma özellikleri toplumun kabulüne bağlı olduğundan, âkideynin bunları para kabul etmemesiyle para olmaktan çıkmazlar. Bu nedenle de tayinle belirlilik kazanmazlar. Mübâdelede tayinle belirlilik kazanmayınca bir felsin iki felse karşılık satımı, bir dirhem iki dirhem karşılığında satımı gibi olmaktadır²⁶¹. Maveraünnehir alimleri de Muhammed'in görüşünü benimsemişler ve bu satışa izin verilmesi durumunda ribâyâ yol açılacağını ileri sürmüşlerdir²⁶². Yukarıda geçen "felslerin ayınlarıyla satışı" ifadesindeki "ayınları" kelimesi, iki felsin belirlilik kazanması (taayyün etmesi) nedeniyle demektir, Arapça ifadede yer alan bâ maa anlamında değil, sebep bildiren bâ anlamındadır²⁶³. Tayinle belirlilik kazanmış fels ticaret malı hükmünde olduğuna göre, felsle felsin yukarıda geçen değişimi mal olarak mübâdelesini ifade etmektedir.

Felslerin birbirleriyle değişimi, belirlilik kazanmış olma ve olmama (yani hukuk eserlerindeki ifadesiyle felsin aynıyla ve aynıının gayrısı ile değişimi) itibarıyla dört şekilde olabilir. Birincisi belirlilik kazanmamış bir felsin belirlilik kazanmamış iki felse karşılık satımı, ikincisi belirlilik kazanmış bir felsin, belirlilik kazanmamış iki felse karşılık satımı, üçüncüsü belirlilik kazanmış iki felsin belirlilik kazanmamış bir felse karşılık satımı ve dördüncüsü belirlilik kazanmış bir felsin belirlilik kazanmış iki felse karşılık satımıdır. İlk üç satış caiz değildir. Ebû Hanife ve Ebû Yusuf ile Muhammed arasında tartışma konusu olan dördüncü şıktır²⁶⁴. Görüldüğü gibi raic felsler Muhammed'e göre tayinle belirlilik kazanmaz (tayinle taayyün etmez) iken, Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre kendi cinsleriyle değiştirildiklerinde felsler tayinle belirlilik kazanmaktadırlar.

---

²⁶¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 118; el-Merginânî, III, 63; İbnü'l-Hümâm, VI, 162-163, 277; el-Kurlânî, Celâleddin, *el-Kifâye*, Dâru ihyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut ty, VI, 279; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 180, 242; Gözübenli, *İslâm'da Para*, s. 95 vd.

²⁶² İbn Bezzâz el-Kerderî, V, 5.

²⁶³ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 180.

²⁶⁴ İbnü'l-Hümâm, IV, 162 vd.

Şâfîiler altın ve gümüşte ribâ illetinin galib semeniyet olduğunu ileri sürerler. Onlar, bu illetin altın ve gümüş dışındaki paralarda bulunmadığını yani illetin kâsır olduğunu ifade ederler²⁶⁵. Bu görüşe göre felslerde ribâ cereyan etmemekte ve dolayısıyla bir fels iki felse satılabilmektedir. Ancak Suyûtî'nin "en doğru görüşe göre felslerde ribâ cereyan etmez."²⁶⁶ ifadesinden, bu paralarda ribânın geçerli olduğunu kabul edenlerin de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Mâlikî mezhebine göre felsler mutlak semeniyet illeti ile semendirler. Dolayısıyla felslerin kendi cinslerine satışında aynı anda kabz şarttır. Farklı cinslere satışında ise fazlalık caizdir, ancak aynı anda kabz gerekmektedir²⁶⁷.

3- Şart Muhayyerliğin Öne Sürülememesi:

Sarf akdinde tarafların her ikisi için de şart muhayyerliği hakkı yoktur. Zira bu muhayyerlik, mülkiyetin oluşmasına veya tamamlanmasına engel teşkil etmektedir. Böyle bir şartın bulunması durumunda akit fasit olmaktadır. Ancak akit meclisinde şartı ileri süren taraf şartından vazgeçerse, akit fasitlikten çıkıp cevaza dönüşür. Fakat Züfer bu akdin yine de cevaza dönüşmeyeceği kanaatinde²⁶⁸.

4- Akitte Sürenin (Vâdenin) Olmaması:

Sarf akdi, İslâm hukukçuları tarafından ribâ gerekçesiyle vâdeli olması kabul edilmeyen akitler arasında sayılmaktadır²⁶⁹. Dolayısıyla bedellerin tesliminin gecikmesi durumunda, kabz da gecikecek ve akit fasit olacaktır²⁷⁰. Farklı paraların değişiminde vâdenin yasaklanmasının nedeni açıktır. Akdin tarafları, kabzın tehiriyle bir fazlalık elde etmek suretiyle haksız kazanç elde etmeyi arzu

²⁶⁵ er-Remlî, Muhammed b. Ahmed, *Nihâyetü'l-muhtâc li şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-fikir, Beyrut 1984. III, 433.

²⁶⁶ el-Mahallî, Celâleddin, *Şerhu Minhâci't-tâlibîn*, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Mısır ty, II, 170.

²⁶⁷ es-Sahnûn. III. 5.

²⁶⁸ el-Mevsilî, II, 39-40; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhâ-ı Fıkhiyy Kâmûsu*, VI, 91; ez-Zuhaylî. Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmîve edilletuhâ*, Dâru'l-fikiri, Dımaşk 1989. IV, 638; Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 327 vd..

²⁶⁹ İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, s. 356.

²⁷⁰ el-Mevsilî, II, 39-40; Ebu'l-Fadl Veliyyüddin el-Basîr, *en-Nihâye alâ metni'l-gâye ve't-tahkik*, Matbaatü'l-istikâmet. Kâhire ty, II, 25-26; ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV, 638.

edebilirler²⁷¹. İşte bu fazlalığı (ribâyı) engellemek için sarf akdinde süre kabul edilmemektedir.

D- KAMBIYO İŞLEMLERİ

Sarf akdi, tariften de anlaşılacağı üzere iki şekilde olmaktadır. Bu akit aynı cins paraların değişimi şeklinde olabileceği gibi, farklı cins paraların değişimi şeklinde de olabilir²⁷². Günümüzde uygulama olarak döviz işlemlerine benzeyen bu akit, uygulama alanı olarak ticaret hayatında geniş yer tutmaktadır.

Günümüz iktisadında bir ülkenin başka bir ülke parasıyla değişimi kambiyo kelimesiyle ifade edilmektedir. Kambiyo, İtalyanca “Cambio” kelimesinden alınmıştır. Sözlükte değiştirme, bozdurma, değer, fiyat şeklinde tanımlanmaktadır. Dilimizde, çeşitli memleket paralarının birbirine göre fiyatları anlamına geldiği gibi, yabancı memleket paralarını veya bu paralar üzerinden düzenlenen çek, poliçe, bono ve kredi mektubu gibi çeşitli ödeme araçlarını da belirtmektedir²⁷³. Genel olarak kambiyo rejimi olarak bilinen kurallar topluluğu, millî paraların ekonomik faktörlerle iç ve dış değerleri arasındaki dengenin bozulması sonucunda bu dengenin yeniden kurulmasını ve bu amaçla ödemeler dengesinin planlı bir şekilde yönetilmesini sağlamak üzere saptanan bir takım kurallar ve yaptırımlardan oluşur. Altının tek mübâdele aracı olduğu devirlerde kambiyo rejiminden bahsedilmesi mümkün değildir. Altın karşılıklı kağıt para döneminde de durum aynıdır. Çünkü bu tarihlerde altının değeri, ihtiva ettiği altın miktarıyla ölçülmekteydi. Başka bir deyişle bu dönemde altının ayrı bir değeri yani “madde” olarak değeri vardır²⁷⁴.

---

271 el-Cündî, s. 215 vd.

272 el-Cündî, s. 214.

273 Özek, Gönül, *Döviz Ders Notu*, Türkiye İmar Bankası TAŞ, Şubat 1983, s. 1; Sürek, Leyla-Uzunhan, Ayşe-Yazıcı, Tülin, *Döviz*, Türkiye İş Bankası AŞ, Doğu Matbaası 1985, s. 1.

274 Sürek-Uzunhan-Yazıcı, s. 1-2. Burada günümüzde kambiyo işlemlerinde kullanılan bazı terimlerin tanımlarına kısaca değinmekte fayda vardır. Türkçe’de kambiyo işlemlerinde en sık kullanılan terim dövizdir. Döviz, yaygın olan kanaatin aksine sadece yabancı ülke parası değil, bu paralarla ödeme yapmayı sağlayan her türlü hesap, belge ve vasıtalaradır. (bk: Keyder, s. 14; Özek, s. 1) Efektif alış veya satış, madeni veya kağıt paraların alım-satımıdır. (bk: Keyder, s. 14; Özek, s. 2) Konvertibl döviz, diğer ülke paralarına kolayca çevrilebilen dövizdir. Bu tür dövizler, değer, istikrar, işlem ve ticari hacim açısından uluslararası bir

...Kağıt para sisteminde, döviz kurları ya satın alma gücü paritesine göre ya da arz-talep dengesine göre belirlenir. Satın alma gücü paritesine göre, iki ülke kağıt parası arasındaki pariteyi tayin için, bunların satın alma güçlerinin dikkate alınması gerekir. Bu fikri, İsveçli Gustaw Cassel ileri sürmüştür. I. Dünya Harbinden sonra, ülkelerin altın standardını terk etmeleri üzerine döviz kurlarının tekrar ayarlanmasıyla ilgili olarak Cassel, her ülkenin iç fiyat seviyesindeki, yani parasının satın alma gücündeki değişiklikleri hesaplamak ve yeni pariteleri buna göre tespit etmek gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak, fiyatlar umûmî seviyesinin tespitinde kullanılacak kesin bir aracın olmaması, döviz kurlarında sadece milletlerarası ticarete kullanılan malların dikkate alınmasının gerekmesi, daha önceden iki ülke parası arasında parite bulunmaması durumunda yeni bir parite tespitinin imkansız olması ve döviz kurlarının ülkenin dış dengesini temin etmesi gerekmesi ancak iç fiyatların dikkate alınması durumunda bunun mümkün olmaması nedeniyle satın alma paritesi fikri kabul görmemiştir²⁷⁵.

Arz-talep prensibine göre ise, döviz kurları da herhangi bir malın fiyatı gibi arz-talebe göre teşekkül eder. Mesela Türkiye çeşitli dış ödemeler için Türk Lirası arz eder. Yabancılar da, Türkiye'deki ödemeler için Türk Lirasını talep ederler. Fiyat ise arzın talebe eşit olduğu noktada teşekkül eder. Hiç şüphe yoktur ki, döviz arz-talebi paraların satın alma güçlerinin tesiri altındadır. Ancak bir para, sadece o parayı çıkartan ülkeden mal satın almak için talip edilmez. Sermaye yatırmak veya yardım etmek için de o ülkenin parasına talep olur. Bunlar paraların

---

geçerliliğe sahiptir. Ancak bir ülkenin özel koşullarından dolayı başka ülkelerde konvertibl olarak nitelendirilen bazı paralar, o ülkede konvertibl olamayacağı gibi tersi de söz konusu olabilir. (bk: Özok, s. 2, Sürek- Uzunhan- Yazıcı, s. 4) Bir ülke parasının diğer ülke paraları karşısındaki değerine kur denir. Kambiyo borsalarında alım-satımlardan oluşan döviz fiyatlarına câri kur denir. Yabancı paraların alım-satımı serbest, ulusal parası devredilebilir ve konvertibl olan ülkelerin borsalarında bu kur geçerlidir. Parite ise yabancı paraların birbirlerine olan oranıdır.(bk: Özok, s. 3-4, Sürek- Uzunhan- Yazıcı, s. 8) Devalüasyon, millî paranın dış değerinin düşürülmesidir.(bk: Ergin, *Para Siyaseti*, s. 321; *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, I, 203) Revalüasyon ise, millî paranın dış değerinin artırılmasıdır. Bu terim, devalüasyonun karşıtıdır. Revalüasyona az rastlanır. Merkez bankasında ihtiyaçtan fazla altın ve döviz biriktiğinde, aşırı derecede gelişen rezervlere karşılık yapılacak emisyon yüzünden enflasyon olmaması için revalüasyon yapılır. Bazen de milletlerarası ödemelerin ahenkli bir ortama getirilmesini kolaylaştırmak için revalüasyon yapıldığı olur.(*Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, II, 774)

²⁷⁵ Aren, s. 156-158; Kılıçbay, s. 542 vd.

satın alma gücüyle ilgili muameleler değildir. Sermaye hareketleri, fiyatlar seviyesinden ziyade, faiz haddine veya yatırımların karlılığına bağlıdır. Şu halde, döviz arz-talebinin, yalnızca paraların satın alma güçlerini aksettirmesi mümkün değildir²⁷⁶.

Döviz kurunu belirlemek için ya serbest kur politikası ya da sabit kur politikası izlenir. Serbest kur politikasında, ülke parasının kıymeti, tam bir serbestiyet içinde işleyen arz-talep mekanizmasına bağlı olarak tespit edilir. Bu sistemde, ekonominin dış dengesi, arz-talep kurallarına göre her gün değişebilen döviz kurları vasıtasıyla temin edilir. Sabit kur politikasında ise, serbest piyasa mekanizması bozulmadan veya serbest piyasa tamamen ortadan kaldırılarak ve yerine döviz kontrolü konularak uygulanır. Serbest piyasa sisteminde, döviz kurlarının istikrarı, para otoritesinin döviz piyasasına alıcı ve satıcı olarak müdahale etmesiyle temin edilir²⁷⁷.

Günümüzde serbest piyasada bankalardan ve döviz bürolarından döviz temin edilebilmektedir. Döviz büroları ise, alım-satım arasındaki kur farkından belirli bir oranda kar alarak kazanç temin etmektedir. İki ülke parası farklı kabul edileceğinden, bu paralar arasında fazlalık ribâsı cereyan etmeyecektir. Ancak farklı cins malların mübâdelesinde nesie ribâsına engel olmak için aynı anda kabız şartı bulunduğundan, döviz alım satımının peşin yapılması gerekmektedir. Çünkü İslâm, paraların ve faiz cereyan eden diğer malların mübâdelesinde peşin değişim esasını getirmekle, bunların ticaretini sınırlamayı ve haksız kazanç haline getirilmelerini önlemeyi amaçlamıştır²⁷⁸.

---

²⁷⁶ Aren. s. 158-159.

²⁷⁷ Aren. 159-161.

²⁷⁸ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 334.

VI- FAİZ (RİBA)

A- İSLÂM ÖNCESİ TOPLUMLARDA VE SEMÂVÎ DİNLERDE

FAİZ

Tarihi bilgilere bakılırsa, faiz çok eskiden beri, hatta paralı ekonomiye geçişten çok önce bilinmekteydi. Hammurâbî (m.ö. 1792-1750) M.Ö. 1950 tarihlerinde yayınladığı kanunlarında faizi yasaklamıştı. Eflatun (m.ö. 427-347) da faizin yasaklanması taraftarıydı. Aynı dönemlerde yaşamış olan Aristo (m.ö. 384-322) ise, parayı beşeri ihtiyaçların giderilmesi ve mübâdelenin kolaylaştırılması için bir araç kabul ediyor, mal mübâdelesiyile bağdaşmayan faizi yeriordu²⁷⁹.

Aynı tarihlerin dünyasında hüküm sürmüş olan Isparta Devleti'nin faizi onayladığını ya da bu işlemi kanuni olarak düzenlediğini bilmiyoruz. Onların faize bulaşmamalarının nedeni, belki de ticari toplumsal yapıya sahip olmamaları veya bu devletin kanunlarının yolcuların kendi altın ve gümüşlerini biriktirmelerine (ya da dışarı çıkarmalarına) müsaade etmemiş olmasıdır. Çünkü bu devlette para biriktirmenin cezası idamdı²⁸⁰. Atina ve Romalılarda ise faiz önce yasak olmasına rağmen, tüccar sınıfı ortaya çıktıktan sonra yavaş yavaş kabul görmeye başlamıştır. Ancak insan ruhuna ve yardımlaşma anlayışına aykırı olduğu gerekçesiyle faiz haddi aşırı bir kontrol altında olmuştur. Dolayısıyla bu devlet, vatandaşlarını aşırı faizden korumak için pek çok kanuni düzenleme yapmıştır²⁸¹. Her iki devlette borcunu ödeyemeyen kişi, alacaklının malı kabul edilmiştir. Solon ıslahatı, borçlunun sorumluluğunu malıyla sınırlamış ve faiz oranını da % 12 olarak belirlemiştir. 12 Levha kanunları da aynı faiz oranını kabul etmiş, ancak Jüstinyen,

²⁷⁹ el-Cemal, s. 386; Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 126 vd. Bu konuda Aristo şunları söylemektedir: "Faizcilikten pek çok nefret edilir ve bu nefret tamamen haklıdır. Çünkü faiz, paranın adına varolduğu şeyin bir ürünü değil, paranın kendisinden çıkan bir kazançtır. Para bir değiş tokuş aracı olması için düşünülmüştür. Faiz ise paranın kendisindeki bir artışı gösterir. Faizden, bir tahıl ürünü ya da bir hayvan yavrusuymuş gibi kazanç diye söz ediyoruz. Çünkü her canlı benzerini doğurur. faiz de paradan doğan paradır. Dolayısıyla bütün servet edinme yolları içinde doğaya en aykırı olan budur." bk: Aristoteles, *Politika*, (Trc. Mete Tuncay), Remzi Kitabevi, İstanbul 1975, s. 33-34.

²⁸⁰ Dıraz, Abdullah, *Dirâsât İslâmiyye*, Dâru'l-kalem, Kuveyt 1393/1973, s. 151.

²⁸¹ el-Cemal, s. 387.

tüccarlarla soylular arasında ayırım yaparak, tüccarlar için oranı % 12, soylular için ise % 4 olarak belirlemiştir²⁸².

Eski dünyanın ve Grek kültürünün beşiği kabul edilen Mısır'da da faiz bilinmekteydi. Fravunlar döneminde XXIV. aileden olan Buhurus tarafından faizin sermayeyi aşması yasaklanmıştı²⁸³.

İlahi dinlerde faizin konumuna gelince, Yahudilik ve Hristiyanlığın faizi kesin olarak yasakladığı görülmektedir. Yahudilikte bu dine mensup olanlar arasında faiz yasakken, diğer din mensuplarıyla aralarında faiz uygulamaları aynı hükme tabi tutulmamıştır. Hristiyanlıkta ise Luka İncili m.s. 34-35'de faizi yasaklamış olmasına rağmen, bu dinin mensupları tarafından daha sonraki yüz yıllarda faiz resmen kabul görmüştür²⁸⁴.

Yukarıda da değindiğimiz gibi Yahudilikte faiz kesin bir şekilde yasaklanmıştır. Tesniye kitabında "Para faizi olsun, zahire faizi olsun, yahut ödünç verilen her şeyin faizi olsun, faizle kardeşine ödünç vermeyeceksin. Yabancıya faizle ödünç verebilirsin; fakat kardeşine faizle ödünç vermeyeceksin." denmektedir²⁸⁵. Ahd-i Atik'de "Eğer kavmime, yanında olan bir fakire, ödünç para verirsen, ona murabahacı olmayacaksın; onun üzerine faiz koymayacaksın." denmektedir²⁸⁶. Aynı konu Levililer'de de ele alınmaktadır²⁸⁷. Ahd-i Cedid'de ise karşılıksız borç verme sevap olarak kabul edilmiştir²⁸⁸. Kitab-ı Mukaddes'te bunların dışında faizi yasaklayan pek çok delil vardır. Hristiyan din adamları İsa'dan gelen bu öğretilerin ribâyla muameleyi yasakladığında fikir birliği içindedirler. Hatta yaşadığı tarihlerde şartlar karşısında müsamahalı davranmakla itham edilmiş din adamlarından, ribâyı yasaklayan ifadeler nakledilmiştir. Bu kişiler

---

282 Dıraz, s. 149 vd.

283 es-Senhûrî, Abdurrazzak, *Masâdiru'l-hak*, Beyrut ty, III, 195.

284 es-Senhûrî, III, 195.

285 *Kitab-ı Mukaddes*, Tesniye, Bab 23, ayet 19-20.

286 *Kitab-ı Mukaddes*, Hurûc, Bab 22, ayet 25.

287 *Kitab-ı Mukaddes*, Levililer, Bab 25, ayet 35-37.

288 *Kitab-ı Mukaddes*, Luka, Bab 6, ayet 34-35.

arasında yer alan Skubar: “Ribâ yasak değildir diyen, dinden çıkmıştır.” demektedir²⁸⁹.

Faiz yasağını, 789 senesinde Avrupa medeni kanunu da kabul etmiş ve Ortaçağ boyunca bu fikir Avrupa’da hakim olmuştur. Rönesans’tan sonra bu anlayış peyderpey değişmeye başlamıştır. Bir taraftan tüccar sınıfının ortaya çıkması ve bir taraftan da kilisenin hakimiyetinin zayıflamasıyla, önceleri istisna kaydıyla daha sonraları da kânûnî düzenlemelerle faiz kabul edilmiştir²⁹⁰. Tatbikatta faizin kabul edilmesi XIV. Luis (ö.1715)’le başlamış ve adı geçen şahıs 1662 yılında Dankerk’in savaş masraflarını karşılayabilmek için faizle para almıştır. XVI. yy. sonlarında yasalarda, bu konuda kâsırın mallarıyla ilgili bazı istisnalar konmuş, onların mallarının ribâ yoluyla işletilmesine izin verilmiştir²⁹¹.

Kilise içinde faize karşı yumuşak tutum Aziz Thomas (ö.1535)’dan sonra başlamıştır²⁹². Bu şahıstan sonra ödünç verilen paranın karşılığında bir miktar fazla para alınması kilise tarafından da kabul edilmiştir. Kilise bu tarihlerde kendi kontrolünün dışında cereyan etmekte olan faize kılıf aramaya çalışmıştır. Onlara göre borç veren kişi çıkar kaybına uğradığı, borcun ifası geciktiği ve borç veren kazanç elde etme imkanını yitirdiği için faiz meşru kabul edilmiştir²⁹³. Dînî reformistlerden olan Kalvin, parayı tarla gibi kabul etmiş ve sonuçta faizi kira gibi görmüştür²⁹⁴. Kilise bu aşamadan sonra faize de isim bulma gayreti içine girmiştir. Onlar ribâ anlamında olan usury yerine fâide anlamına gelen interest kelimesini kullanmışlardır²⁹⁵. Ortaçağda en yaygın olan faiz ilişkisi, borçlunun borcunu

---

289 Dıraz, s. 151.

290 el-Cemal, s. 389; Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 136-137.

291 Dıraz, s. 152.

292 Ortaçağ boyunca kilisenin faize karşı tutumu ile ilgili olarak bk: Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 136-137.

293 Oğuz, Orhan- Uludağ, İlhan, *Genel Ekonomi*, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, İstanbul 1981, s. 39; es-Senhûrî, III, 195 vd.

294 Konrad J., *İktisad Tarihi*, (Trc.Mehmed Vehbi), Mataa-i âmire, İstanbul 1339/1923, s. 13.

295 el-Malt, s. 64. İngilizcede usury, tefecilik ve fahiş faiz; interest ise faiz, menfaat ve yarar anlamına gelmektedir. bk: İz, Fahir-Hony, H. C., *The Oxford English-Turkish Dictionary*, interest md., usury md., ABC Kitabevi, İstanbul 1990, *Longman Dictionary of Contemporary English*, interest md., usury md., Librairie du Liban, 1990.

ödeyememesi ve tecil mukabili belirli bir bedelin alınması şeklinde olmuştur²⁹⁶. Daha sonraki tarihlerde faizli işlemler şirketlerde hileli bir şekilde kendini göstermiştir. Bir tarafın sermaye, diğer tarafın emeğiyle ortak olduğu şirkette, şirkete emeğiyle katılan, sermayesiyle ortak olanın zararını garanti etmiş, buna mukabil sermaye sahibi kârının bir kısmından vazgeçmiştir. Mal sahibi bu şirkette sadece kâra ortak olmuştur. Bu sigorta akdini bir başka akit, satış akdi izlemiştir. Sermaye sahibi, işçiye gerçek bir bedel karşılığında muhtemel karını satmıştır. Yani sermaye sahibi önce kâr-zararda ortak olmuş, daha sonra mesela % 30 olarak tespit edilen muhtemel kârı ve sigorta karşılığında %10 düşmüş, bu aşamadan sonra da % 20 olan muhtemel kârının %10'unu da satmış ve geriye kalan 10 için faiz almıştır. Bu dönemde ikinci bir hileli işlem daha vardı ki buna "Contracu Mohatrae" adı verilmekteydi. Bunun şekliyse şöyleydi: Bir kişi 400 değerinde bir malı iki sene sonra ödemek üzere veresiye olarak birine 500'e satıyor, daha sonra müşteri aynı malı satan kişiye 400'e geri veriyordu. Böylece müşteri iki sene sonra ödemek üzere satandan 400 borç almış oluyordu²⁹⁷.

Batı toplumu belirli bir süre sonra faizin yasallığını kabul ettiği gibi, yasal oluşuna neden arama eğilimine de girmiştir. Bu alanda çeşitli nazariyeler ileri sürülmüştür. Klasik iktisatçılardan kabul edilen Jhon B. Say (ö.1832)'a göre faiz, sermayenin üretime katılma payıdır. Alman Wilhelm Roscher (ö.1894) de aynı kanaate sahiptir²⁹⁸. Klasik ekolün kurucularından olan Adam Smith (ö.1790) ve Ricardo (ö.1823), faizi borçlunun alacaklının parasını kullanması nedeniyle elde ettiği kâra karşılık ödediği tazminat olarak telakki etmişlerdir²⁹⁹.

İlk Merkantinistler, düşük faiz haddinin avukatlığını yapmışlardır. Sir Thomas Culpaper ve Sir Josiah Child (ö.1699) bunlara dahildir. Ayrıca Mun (ö.1641) ve Thomas Manley gibi faiz haddini indirmek için ya para arzının artması veya para talebinin azalması gerektiğini kabul edenler de olmuştur. Nasso William

---

²⁹⁶ Dıraz, s. 153.

²⁹⁷ es-Senhûri. III. 197-198.

²⁹⁸ Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 178.

²⁹⁹ Mahmut Ahmet, *İslâm İktisadi*, (Trc: Yusuf Ziya Kavakcı), Çağaloğlu Yayınları, İstanbul 1975, s. 47.

Senior (1790-1864) faizi tüketimden vazgeçme veya tüketimi tehir dolayısıyla ödenen bedel olarak kabul etmiştir. Bu nazariyeye, “faizin ictinab nazariyesi (Abstinence theory of interest)” denmektedir. Sosyalist bir yazar olan Lassalle (ö.1864), “Fedakarlığın karşılığı, sermayenin sağladığı kardır.” sözüyle Marshall’a gönderme yapmıştır. Daha sonra Marshall (1842-1924) tenkitlerden kurtulmak için ictinab yerine bekleme deyimini kullanmıştır³⁰⁰. Marshall’a göre tasarruf eden, parasını tüketmekten süresiz olarak vazgeçmiş değildir. Aksine belirli bir dönem için, tüketimi gelecek bir güne ertelemektedir. Bu nedenle de bir özendirici gerekmektedir³⁰¹.

Böhm Bawerk (1851-1914) gibi Avusturyalı ekonomistler, faiz ödenmesindeki nedenin zaman tercihi olduğunu ileri sürmektedirler. Bu teoriye göre kişi şu anki malı gelecekteki mallara tercih ettiğinden faiz doğmaktadır. Bawerk para farkını, Fisher zaman tercihinin, son yüzyılın meşhur iktisatçısı Keynes nakit tercihinin savunmaktadır³⁰². Avusturya ekolünün adeta ismiyle özdeşleştiği Bawerk, zaman tercihinin şu şekilde açıklıyor: “Bugünkü eşya aynı tip ve aynı sayıdaki müstakbel eşyadan daha kötüdür. Bu maruzat, benim takdim edeceğim faiz nazariyesinin özü ve merkezidir.”³⁰³ Bu yüzden O, faizsiz borcun piyasa fiyatından daha düşük bir fiyatla yapılan bir satışa eşit olduğu neticesine varmaktadır.

Faiz nazariyelerinden bir tanesi de “verimlilik (productivity theory)” nazariyesidir. Bu nazariyenin taraftarları verimi, sermayenin tabanında mevcut bir meziyet telakki etmekte ve faizi de bu verime mukabil bir ücret olarak kabul etmektedirler³⁰⁴.

Son dönem faiz nazariyeleri, faizin niçin ödendiğini değil, miktarının nasıl belirlendiğini açıklamaktadır. Öyle görülüyor ki faize sağlam bir temel bulmak için

---

³⁰⁰ Mahmud Ahmet, s. 46.

³⁰¹ Mannan, s. 231.

³⁰² Mannan, s. 233, 235.

³⁰³ Mahmut Ahmet, s. 49.

³⁰⁴ Mahmut Ahmet, s. 48.

bir müddet körü körüne yürümüş olan iktisatçılar, bütün eşyanın fiyatlarını tespit formülü olan arz-talepten müteşekkil fiyat nazariyesini kendileri için rahat bir sığınak bulmuşlardır. Onlar, fiyat nazariyesinin bir mübâdele, faiz nazariyesinin bir bölüşüm problemi olduğunu unutmuşlardır. “Ödünç verilebilir fonlar” teorisine³⁰⁵ göre faiz haddi, kredi arzını veya belirli bir müddet içinde para miktarındaki net artışın ilavesi ile tasarrufları, kredi talebine veya o müddet içindeki net tasarrufun ilavesi ile yatırıma eşit kılan fiyattır. Keynes’e (likidite tercihi teorisine)³⁰⁶ göre ise faiz haddi, tasarruf sahiplerinin az çok likit hale gelmesini isteyecekleri ve kendilerine istinaden bankacılığın da az çok yatırım haline gelmesine rıza gösterecekleri şartlarla tayin edilebilir³⁰⁷. Klasikler tarafından ileri sürülen faizin tasarrufu teşvik ettiği yolundaki görüş, Keynes gibi ekonomistler tarafından sert bir dille eleştirilmiştir. Keynes(1883-1946), tasarrufla yatırım arasındaki dengeyi, faiz oranından çok, gelir düzeyinin sağladığını savunmaktadır. Ona göre tasarruf, yatırım ve istihdama bağlı olduğu kadar, faiz oranına da bağlıdır³⁰⁸. “Likidite tercihi” teorisine göre, faiz haddinin düşürülebileceği bir asgari had vardır.

---

³⁰⁵ Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisi, faiz haddinin teşekkülünü açıklayan bir görüştür. Bertil Ohlin ve D. H. Robertson gibi iktisatçılar para arzının da, faiz haddine hassas olduğunu ileri sürerek, Ödünç Verilebilir Fonlar Teorisini kurmuşlardır. Bu teoriye göre, faiz haddini, ödünç verilebilir fonların arzı ile talebi tayin etmektedir. Ödünç verilebilir fonların arzına, tüketim kredisi temin etmek, eskimiş sabit tesisleri yenilemek, yeni tesisler kurmak, likidite tercihinin etkisiyle elde hazır para tutmak gibi faktörler tesir eder. Ödünç verilebilir fonlar arzı ise, gelirlerden yapılan tasarruflar, daha önce yapılan tasarruflar, firmaların amortismanına ayırdıkları paralar ve emisyon kurumunun ve bankaların yarattıkları paralardan beslenir. bk: *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, II, 721-722.

³⁰⁶ Likidite Tercihi terimi, John Maynard Keynes’in *Genel Teori* isimli eseriyle iktisat ilmine girmiştir. Fertlerin ve firmaların kaynaklarını hazır para halinde tutmak eğilimi, likidite tercihi terimiyle ifade edilmektedir. Fertler ve firmalar muâmele, ihtiyat ve spekülasyon sâikiyle para talep edebilir. Muâmele sâikiyle talep edilen para, aktif piyasa faaliyetlerini besler ve iktisâdî aktiviteyi devam ettirmeye yarar. İhtiyat sâikiyle talep edilen para, ileride belirebilecek durumlar ve öngörülemeyen harcamalar içindir. Piyasa hareketlerinden ve fırsatlardan menfaat sağlamak üzere hazır tutulan satınalma gücü ise, spekülasyon sâikiyle para talebini oluşturur. Faiz hadlerinin normal dalgalanmalarında, muâmele ve ihtiyat sâiki duyarlı değildir. Bu iki tabep, piyasa faaliyetlerinin ve iktisâdî güvenlik koşullarının fonksiyonudur. Spekülasyon sâikiyle para talebi ise, faiz haddinin fonksiyonudur. Faiz haddi yükseldiğinde, spekülasyon sebebiyle para talebi daralır. Faiz haddi düşünce, spekülasyon sebebi ile para talebi genişler. bk: *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, II, 574-575.

³⁰⁷ Mahmut Ahmet, s. 50.

³⁰⁸ Mannan, s. 230.

Spekülasyon sâikiyle para talebi genişledikçe, faiz haddi de aşağı inecektir. Para miktarının artması, bu noktadan sonra faiz haddini etkilemeyecektir³⁰⁹.

Modern teoride, faizin para arzına tesiri bakımından iki tezle karşılaşılmaktadır. Birinci grup bilginler, para arzının faiz karşısında elastikiyetinin sıfır civarında olduğunu kabul ederler. İkinci grup bilginler ise banka mevduatı yanında banka dışı faiz getirici kıymetlere ve tasarrufun çözümlenmesine para kirasının bir dereceye kadar tesirinin olacağını savunurlar³¹⁰. Faiz, bono ve tahvillerin borsa kıymetlerine değil, itibârî kıymetlere göre tahakkuk ettirilir. Bu sebeple menkul kıymetlerin borsa rayiçleri ucuzladıkça, getirdikleri fiili kapital faizi yükselecektir. Bono ve tahviller düşmeye başladıktan sonra, getirecekleri fiili faizi tatminkar buldukları anda bir çok kimse tekrar satıma başlayacaklardır³¹¹.

Faiz, buhranların doğmasında ilk safha, orta safha ve nihai safha olmak üzere üç aşamada rol oynar. İlk safhada faiz buhranının tohumlarını eker, faiz yükü dolayısıyla üretimin marjinal mâlîyeti yükselir, fakat henüz mala karşı yeter talep vardır. Ancak ücretler daima geri kalmaktadır. Bu safhada yapılan muazzam kâr, ticaret aleminde iyimser bir hava doğurur. Böylece insanlar üretimi düşünürler. Sermaye talebi arttıkça faiz oranı da artar. Orta safhada spekülâtif maksatlı sermaye talebi faiz haddinin tekrar yükselmesine neden olur. Ücretliler fazla kâr ve aşırı güven içinde üretime devam ederler ve bir zaman sonra fazla üretimin ilk belirtileri görülür. Nihâî safhada kredi taleplerinin kazanç vaad etmeyen maksatlar için kullanılacağını gören bankalar, kredileri kısmak ister. Umumiyetle Merkez Bankaları iskonto oranını yükselterek işaret verirler. Bankalar faiz oranını yasak olan seviyeye kadar çıkarırlar. Böylece bir taraftan işsizlik artar, bir taraftan da piyasa durgunlaşır³¹².

Faizli sistem, henüz üretim gerçekleşmediği halde sermayenin alacağı payı belirler. Üretimin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği, gerçekleşirse bile ne kadar

---

309 Ergin, *Para ve faiz Teorileri*, s. 98.

310 Ergin, *Para Siyaseti*, s. 174.

311 Ergin, *Para Siyaseti*, s. 178.

312 Mahmut Ahmet, s. 52-53.

gerçekleşeceği belli değildir. Bu sistemde emeğin payı muallakta kalmaktadır. İşte faizin çıkmazı buradadır. Müteşebbis, elinde sermaye bulunması durumunda, sermayenin faizi kadar kâr elde ederse, sadece mâfiyetini karşılamış olacaktır. Kapitalist sistemde kâr yoktur, faiz vardır. Bu nedenle de kapitalist sistemi benimseyenlerin, faizsiz finans kurumlarını anlamaları zordur.

B- İSLÂM ÖNCESİ ARAP TOPLUMUNDA FAİZ

Câhiliye Arap toplumundan günümüze yazılı bir belge ulaşmamıştır. Bu nedenle bu dönem hakkında bilgi edinebildiğimiz kaynaklar, Kur'an, hadisler, bu döneme ait şiir ve darb-ı mesellerden oluşmaktadır.

İslâmî eserlerde, Câhiliye döneminde faiz uygulamasının çok yaygın olduğundan bahsedildiğini hemen hemen herkes bilmektedir. İslâm öncesi Arap toplumu ilahî dinlere ait pek az bilgiye sahiptir. Bu nedenle çoğu muamelelerinde arzu ve heveslerine göre hareket ediyorlardı ki bunlardan bir tanesi de herhangi bir örfî ve kânûnî sınırlamaya tabi tutulmadan yapılan faiz muâmelesi idi. Araplarla, ilâhî dinlere mensup komşu milletler arasındaki ticarî ilişkilerin faizli piyasa doğurması hayret uyandırıcıdır. Zira yukarıda da bahsettiğimiz gibi Hristiyan ve Yahudi dinleri temelde faizi haram kabul etmektedir³¹³.

İslâm'ın doğuşundan önce Arabistan yarımadasına faiz sistemi girmiş, dahilî ekonomi faiz üzerine kurulmuştu³¹⁴. Kureyş eşrafının her biri bankerdi³¹⁵. Peygamber tebliğ görevine başlamadan önce Medine'de olduğu gibi çeşitli şehirlerin ekonomisi bu sisteme adapte olmuştu. Bu şehrin ekonomisinde Yahudiler hakimdi³¹⁶. Mekke'de ise mevsimlik ticaretin sonucu mevsimlik gelir kaynakları mevcuttu. Halbuki insanların ihtiyaçları sınırsızdı ve mevsim takvimini tanıyamıyordu. Bu nedenle onlar, ihtiyaçlarını gidermek için mal ticaretine önem vermişlerdi³¹⁷. Mekke'de mal bol olmasına ve ticaret imkanı bulunmasına rağmen, bir zaman

---

³¹³ Dıraz, s. 152-153.

³¹⁴ Doi, Abdurrahman, *Shariah*, Tâ Hâ Publisher, London 1984, s. 379.

³¹⁵ Miras, VI, 387.

³¹⁶ Doi, s. 379.

³¹⁷ el-Cemal, s. 391.

sonra bu bölgenin eşrafi faize yöneldi. Faiz oranı neticede % 40'lardan % 100'lere ulaştı. Hiç şüphesiz bu grup, alacaklı oldukları kişilerin kızlarını ve ailelerini fuhşa zorluyorlardı. Öyle ki ribâ borcu, çoğu kişiyi çöle kaçıp eşkiyalık yapmaya mecbur etmişti³¹⁸.

Câhiliye döneminde uygulanan faiz hakkında bilgi edindiğimiz hadisler “cahiliye ribâsı”ndan, Kur'an ise “mürekkebi (ed'âf-ı mudaaf) faiz”den bahsetmektedir. Hadislerde, Kur'an'da yer alan borç faizi ve sadece sünnetin haram kıldığı alış-veriş faizi olmak üzere iki grup hükmün bulunduğu tespit edilmektedir. Borç faizi hakkındaki hadisler çok azdır. Bu durum borç faizinin yeterince bilindiğini göstermektedir. Alış-veriş faizi, Arapların daha önce bilmedikleri, Hz. Peygamber tarafından açıklanan bir faiz türüdür. Peşin alış verişte ortaya çıkan faize “fazlalık faizi” (ribe'l-fadl), vâdeli alış verişte ortaya çıkan faize de “veresiye faizi” (ribe'n-nesie) denilmiştir. Alış-veriş faizi ile ilgili ilk açıklamalar hicretin 7. yılında Hayber Gazvesi (m.s. 628) sırasında yapılmıştır. Kur'an borç faizini Medine döneminin ikinci veya üçüncü yılında yasaklarken, alış-veriş faizinin yasaklanması bundan dört beş yıl sonraya rastlamaktadır.³¹⁹

Câhiliye döneminde uygulanan borç faizi ile hadislerde yer alan nesie faizi, faizde zamanın faktör olması nedeniyle birbirlerine benzeseler de, gerçekte birbirlerinden tamamen farklıdır. Şöyle ki Câhiliye faizinde zamana mukabil borcun artırılması söz konusu iken, hadislerde yer alan nesiede borca her hangi bir ilave yoktur. Şu kadar var ki bu ribâda eşit miktarda aynı cins malın veya aralarında miktar birliği bulunan farklı cins malın veresiye ödenmesi söz konusudur. İlk bakışta da fark edileceği gibi Câhiliye ribâsının yasak oluş nedeni açıktır. Nesie ribâsının yasaklanma nedeni ise o dönem için anlaşılması ve kavranması zor, bu nedenle de hemen akla gelmeyen bir şeydir. Hatta nesie ribâsının yasaklanma nedeni ancak paraların büyük miktarda değer yitirmeye başladığı zamanlarda, özellikle de XIX. yy.'dan sonra anlaşılabilmiştir. Rasulullah, peşin ödenecek bir

---

³¹⁸ el-Cemal, s. 392.

³¹⁹ Özsoy, İsmail, “Faiz”, *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 111.

bedelin belirli bir zaman sonra ödenecek bedelden daha kıymetli olduğunu fark etmiştir.

Câhiliye döneminde borç faizi şu şekilde uygulanmıştır: Ödünç veren başta belirli bir miktar faiz vermek şartıyla veya bu şartı ileri sürmeden borç verir³²⁰, alan kişi borcun vâdesi geldiğinde ödeyemezse, tehire karşılık borcun miktarını artırır³²¹ ki kaynaklarda yukarıda da işaret ettiğimiz gibi buna “Câhiliye ribâsı” adı verilmektedir³²². Rasulullah tarafından Veda Haccı’nda yasaklanmış olan bu ribâdır³²³. Ayette geçen “ed’âf-ı mudaaf” (mürekkep-bileşik) faiz ise, bu dönemde borç faizinin uygulama şeklini ifade etmektedir ki günümüzde buna bileşik faiz denmektedir³²⁴.

C-İSLÂM'IN FAİZE BAKIŞI

1- Faizin (Ribâ'nın) Tarifi

Ribâ, Arap dilinde rabâ, yarbû (ربو) şeklinde kullanılan fiilden türetilmiş isimdir. Kûfeliler, tesniyesinde yâ ile yazımını uygun bulurken, Basralılar Mushaf'ta vav ile yazıldığını belirterek yâ ile yazımına itiraz etmişlerdir. Ferrâ' (761-822) da, Hirelilerin dillerinde “er-Ribâ (الربا)” şeklinde kullanıldığını, Hicazlıların yazıyı onlardan öğrenmesi nedeniyle Arap dilinde de vavla yazılması gerektiğini iddia etmektedir³²⁵. Ribâ kelimesi sözlükte ziyade, artma ve ilave anlamlarına

³²⁰ Gözübenli, Beşir, “İslâm'da Faiz Yasağı ve Paralı Ekonomi”, *İslâm Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1992, s. 84.

³²¹ İbn Cüzey, s. 255; Enver İkbâl Kureşî, *İslâm and The Theory of Interest*, Delhi 1983, s. 64-65.

³²² eş-Şevkânî, *es-Seylü 'l-cerrâr*, III, 70.

³²³ İbn Rüşd el-Hafid, II, 106.

³²⁴ Miras, VI, 390.

³²⁵ el-Hattâb, VI, 126; en-Nevevî, Ebû Zekeriyye b. Şeref, *Tahrîrû 't-tenbih*, Dâru'l-fikir, Dımaşk 1990, s. 200.

gelmektedir³²⁶. Bu nedenle etrafından yüksek yere “er-Râbiye” adı verilmektedir³²⁷.

Ribânın, sözlük anlamından farklı terim manası vardır. Riba terimi, Hz. Ömer’in “Rasulullah bize ribâyı tam açıklamadan vefat etti.”³²⁸ deyişinden de anlaşıldığı gibi, sahâbiler döneminde de kullanılmıştır. Çünkü ribâ kelimesi sözlük anlamında kullanılmış olsaydı, Hz.Ömer’in onu bilmesi gerekirdi³²⁹. Kur’an-ı Kerim, kelimenin sözlük anlamında tasarrufta bulunarak tahsis yoluna gitmiştir. O, “Yahudilerin ribâ almalarını” ifade ederken bu terimi, haram kazanç için kullanmış ve terim anlamındaki ribâyı değil, haram malı kastetmiştir³³⁰.

İslâm hukukçuları ribâyı temelde birbirinden farklı olmayan şekillerde tarif etmişlerdir. Terim olarak ribâ, akitte şart koşulan fazlalıktır. Zayıf bir görüşe göre ise fazlalık bulunsun veya bulunmasın ribâ, bir vasıf nedeniyle oluşan fasit akitten ibarettir. Mesela ziyade bulunmadığı halde dirhemın dînâr karşılığında veresiye satımı ribâdır³³¹. Bazı hukukçular ise, ribâyı şeklini ön plana çıkararak tarif etmişlerdir. Onlara göre ribâ, dinin kabul ettiği ölçü biriminde denk oldukları bilinmeyen husûsî bir ivaz üzere ya da her iki bedelin tehiriyle veya sadece birinin tehiriyle yapılan akittir³³².

İslâm açısından, illet bulunduğu aynı cins eşyada fazlalığın veya tehirin ya da farklı cins eşyada tehirin ribâyı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Neticede aynı cins veya farklı cins eşyanın mübâdelesinde ya madden ya da manen bir fazlalık

³²⁶ İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed, *ez-Zevâcir an iktirâfi'l-kebâir*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1988, I, 221; el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, (Nşr: Abdulmutî' Emin Kalacı), Dâru'l-vefa, Kâhire 1991, Babu'r-ribâ, Hadis no: 11009; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 109.

³²⁷ el-Cassâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Ahkâmu'l-Kur'an*, Beyrut 1985, III, 183.

³²⁸ el-Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 183; es-Senhûrî, III, 201; Kalacı, Muhammed Ravvâs, *Mevsûatu Fıkhî Ömer b. Hattâb*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1989, s. 423.

³²⁹ el-Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III, 183.

³³⁰ Tevfik el-Hakîm, *Muhtasarü Tefsiri'l-Kurtubî*, Beyrut 1977, s. 204.

³³¹ el-Mevsûlî, II, 30.

³³² eş-Şirvânî-el-İbâdî, *Hâşiye ala Tuhfeti'l-muhtac bi şerhi'l-Mihhac*, (Tuhfetü'l-muhtac ile birlikte), Dâru'l-fikir, y ve ty, IV, 272; er-Remlî, III, 424; Ebu'l-Fadl Veliyyüddin el-Basîr, II, 30.

gündeme gelmektedir. Sarf ve ribâyı düzenleyen hadislerde ise mal mübâdelesî, yani aynî mübâdele düzenlenmiştir. Dolayısıyla reel değerli paraların kullanılmadığı ve mübâdelenin aynî olmaktan çıktığı günümüzde, İslâm hukukçularının koyduğu prensiplerden hareketle ribânın (faizin) yeniden tanımlanması gerekmektedir.

Reel değerli paraların kullanıldığı tarihlerde, ıstılâhî para olarak nitelenen yardımcı para konumundaki felslerin değerinin altın veya gümüşle tespit edildiğini dikkate alırsak, kağıt paralarda her fazlalığın faiz kabul edilemeyeceği sonucuna varırız. Zira günümüzde kullanılan kânûnî kağıt paraların değerleri satın alma gücünden kaynaklandığından, yani satın alabildiği mal onun değerini oluşturduğundan, bizzat kendisi değer taşımamakta, başka maddeler aracılığıyla değeri tespit edilmektedir. Bu yönüyle kağıt paralar, madenî paraların kullanıldığı tarihlerdeki felslere benzemektedir. Fiyatlar genel seviyesindeki değişme oranında para değer kaybettiğinde, değişen bu oranın ilavesiyle ancak paranın gerçek alım gücü ortaya çıkacaktır. Bu nedenle İslâm açısından ancak pozitif faiz yasak olabilir³³³. Ayrıca hadiste yer alan ribevî malların mübâdelesî aynî mübâdele (takas) kapsamında yer almaktadır. Oysa günümüzde aynî mübâdele nadiren kullanılmaktadır. Şu halde Rasulullah (s.a.v.) Kur'an'da yasaklanan ribâyı, kendi döneminin iktisâdî yapısını dikkate alarak yorumlamış ve altın, gümüş, buğday, arpa, tuz ve hurmayı örnek vererek mübâdelenin nasıl olacağını belirlemiştir. Sarfla ilgili hadisleri dikkate aldığımızda, faizin yasaklanmasının temel nedeni olarak ağırlık ve hacim itibarıyla fazlalığı ve tehiri görmekteyiz. Aynî mübâdele sisteminin kullanıldığı bir dönemde, mallar ağırlıklarına ve hacimlerine göre mübâdele edildiğinden, her fazlalık kaçınılmaz bir şekilde faiz olacaktır. Ancak günümüzde mübâdele nominal değerli parayla yapıldığından, “faizin, değer itibarıyla fazlalık” olarak anlaşılması İslâm'ın ruhuna en uygunu olacaktır. Paranın değeri alabildiği mal miktarıyla ifade edildiğine göre, yukarıda da temas ettiğimiz gibi İslâm

³³³ Net faiz oranından, enflasyon oranının düşülmesiyle gerçek (reel) faiz bulunur. Reel faizin hesaplanmasında $[(1+r) / (1+p)]-1$ formülü kullanılır. Gerçek faiz sıfırdan büyük çıkarsa, pozitif faiz, küçük çıkarsa negatif faiz söz konusudur. Formülde r = nominal faiz oranını, p = enflasyon oranını göstermektedir. bk: Keyder, s. 13; Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 260; Zeytinoglu, *Genel İktisat*, s. 383; Büyükdeniz, Adnan, *Türkiye'de Faiz Politikaları*, Bilim Sanat Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 94.

açısından enflasyonun altındaki bir ilavenin (negatif faizin), faiz olarak telakki edilmesi hatalı olacaktır.

2- Faiz Yasağının Dayandığı Deliller:

İslâm öncesi Arap toplumunun ribâ ile içli dışlı olduğu, hatta Mekke ve civarında bu işin yaygın hale geldiğini az önce belirtmiştik. Bu derece faizle iç içe olan bir toplumda faizin birdenbire yasaklanması elbette zor, hatta imkansızdır. Bu nedenle İslâm kolaylık sağlamak ve uygulanabilir bir kanun koyabilmek için tedricilik metodunu izlemiştir.

İslâm, faizle ilgili düzenlemeye Mekke döneminde başlamış ve Medine’de tedricilik metoduna uygun bir şekilde konuyla ilgili ayetler nazil olmuştur³³⁴. Mekke’de inen ayette faizle verilen malın Allah katında artmayacağı belirtilmiş³³⁵, ikinci merhalede kendilerine faiz haram kılındığı halde bu işi yapıp da cezalandırılmış olan Yahudiler örnek verilmiş³³⁶, üçüncü aşamada fahiş faiz yasaklanmış³³⁷ ve son olarak da faizi açık bir şekilde yasaklayan ayet inmiştir³³⁸.

Bazıları, ed’âf-ı mudaaf faizi yasaklayan ayeti ileri sürerek, az miktardaki faizin yasak olmadığını iddia etmişlerdir. Oysa bu kişiler, ayette yer alan “edâf” kaydının malın değil, ribânın sıfatı olduğunu unutmuşlardır. Ayrıca mantukun delaletinin belirli şartları vardır³³⁹. Bunların da ötesinde Bakara suresi 278 ve 279. ayetlerden bu iddianın yanlış olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır.³⁴⁰ Bakara sûresinde faizi kesin bir şekilde yasaklayan ayetlerde³⁴¹ ribâ ile bey’ arasında doğrudan bir ilişki kurulmasından, ribânın yeni bir değer yaratmadığı ve üretken olmadığı; oysa mübâdelenin üretken olup yeni bir değer yarattığı sonucu

³³⁴ Dıraz, s. 156; Gözübenli, “İslâm’da Faiz Yasağı ve Paralı Ekonomi”, s. 79-82; Muhammed Abdulvahid Ganim, “Tahrimu’r-Ribâ”, *Mecelletü’l-mecma’l-fikhi*, sy 1, y. 1, (1408/1987), s. 99, 117.

³³⁵ er-Rûm 30/39.

³³⁶ en-Nisa 4/160-161.

³³⁷ Âlu İmrân 3/130.

³³⁸ el-Bakara 2/278, 281.

³³⁹ Abdussemi’ Ahmed İmam, s. 99.

³⁴⁰ Seyyid Sâbık, *Fikhu’s-sünne*. İhyâi’t-türâs Arabî, Kâhire ty. III,177.

³⁴¹ el-Bakara 2/278-279.

çıkılmaktadır. Yine eşit ve iki taraflı rizikolu bir mübâdele (bey') ile tek taraflı rizikolu mübâdele (ribâ) arasında bir mahiyet farkı olduğu belirtilir. Bu şekilde İslâm'ın sadece tüketime yönelik borçlardaki faizi yasaklamış olduğu tarzındaki görüş de reddedilmiş olmaktadır³⁴². Zaten ribâ kelimesinden, “ana paradan fazla olan miktar” anlaşılmaktadır.

Faiz konusunda inen ayetler mücmeldir, onları hadisler açıklamaktadır³⁴³. Hanefilerin, hukuk eserlerinde delil olarak kullandıkları, ribevi malları belirleyen hadisler, Ömer, Ubâde b. Sâmit, Ebu Saîd el-Hudrî ve Muâviye b. Ebî Süfyan (ö.60/680)'dan nakledilmektedir³⁴⁴. Ribâ konusunda delil olarak kullanılan en meşhur hadis, ribevi malları sayan hadistir. Bu hadiste Rasulullah “Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla miktarları eşit ve peşine peşindir. Cinsler farklı olduğunda, peşin olmak kaydıyla dilediğiniz gibi satınız.” buyurmuştur³⁴⁵. Ömer b. Hattab'dan nakledilen hadiste Rasulullah, “Altın karşılığında altın peşin olduğunda faiz olmaz. Gümüş karşılığında gümüş peşin olduğunda faiz olmaz. Buğday karşılığında buğday peşin olduğunda faiz olmaz. Arpa karşılığında arpa peşin olduğunda faiz olmaz.” buyurmaktadır³⁴⁶. Hz. Ömer tarafından nakledilmekte olan bu hadis, nesie ribâsının haram olduğunun açık delilidir³⁴⁷. Bir keresinde Ömer, “Siz sanıyorsunuz ki biz ribânın çeşitlerini tamamen biliyoruz. Vallahi, ribânın hepsini bilmek benim için Mısır'ın ve çevresinin bana ait olmasından daha iyidir. Fakat olgunlaşmamış meyvenin satımı ve altının gümüş karşılığında veresiye satımı gibi ribânın kısımları vardır ki bu kimseye kapalı değildir (herkes onu bilir).” demiştir³⁴⁸.

---

³⁴² Khurshid, Ahmet, *Elimination of ribâ: Consept and Problems*, İslâmâbâd 1994-1995, s. 34; Tabakoğlu, s. 69.

³⁴³ en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 487.

³⁴⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 110.

³⁴⁵ Müslim, *Buyu'* 76.

³⁴⁶ el-Makdisî, *Umdetü'l-ahkâm*, Bâbu'r-ribâ ve's-sarf 280.

³⁴⁷ İbn Rüşd el-Hafid, II, 107.

³⁴⁸ es-Sahnûn, III, 47.

Üsâme'den gelen bir hadiste Rasulullah "Ribâ ancak nesiededir." buyurmuştur³⁴⁹. Ancak Üsâme'nin naklettiği hadisin hükmünün yürürlükten kaldırıldığı (mensuh olduğu) nakledilmektedir. Ancak İslâm bilginleri, Üsâme hadisinin neshedildiği şeklindeki iddiayı, neshin ihtimalle sabit olmayacağını ileri sürerek reddetmektedirler. Muhtemelen İbn Abbas'ın fazlalık ribâsı (ribe'l-fadl) ile ilgili görüşünden döndüğü haberi, neshi kabul edenlere ulaşmamıştır ve bu haberin mensuh olduğunu zannetmişlerdir. Oysa ribânın nesiede olacağını belirten hadis mefhumuyla, hadiste açıkça yer alan cinslerde fazlalık ribâsının olamayacağını açıklamaktadır. Ribevî mallarda fazlalık ribâsının gerçekleşeceğini açıklayan hadisler ise umumu tahsis etmektedir. Ayrıca fazlalık ribâsının haram olduğunu belirten hadisler, mantukuyla haramlığa işaret etmektedir. Mantukun delaleti mefhumun delaletinden daha güçtür³⁵⁰. Fazlalık ribâsının yasak olduğunu belirten Ebû Saîd el-Hudrî'nin naklettiği hadis, bu konuda nassıyla delil olmasına rağmen, Üsâme b. Zeyd'in naklettiği hadis nassıyla delil değildir. Üsâme'nin naklettiği hadisten fazlalık ribâsının yasak olduğunun anlaşılması, ancak delilü'l-hitaba (mefhûmu'l-muhâlefetle) mümkündür ki bu delil özellikle teâruz halinde nas karşısında zayıf kalmaktadır³⁵¹.

İbn Mesûd'dan gelen bir diğer hadiste "Rasulullah, faiz yiyene, verene, şahitlik edene ve yazana lanet etmiştir."³⁵² İbn Mesûd'dan gelen bir hadiste faizin yetmiş üç çeşit olduğu, en hafif olanının günahının kişinin annesiyle zina etmesi gibi olduğu belirtilmiş³⁵³, Abdullah b. Hanzala'dan gelen bir hadiste ise bir dirhem faizi bile bile yiyen kişi, otuz altı zaniden daha kötü olarak nitelendirilmiştir³⁵⁴. Rasulullah, Cahiliye döneminde uygulanan ribâ türlerinin tamamını Veda

³⁴⁹ et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmad b. Muhammed, *Şerhu meâni'l-âsâr*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1987, IV, 64; ed-Dârimî, *Buyu'* 43; İbn Kayyîm, *l'lamu'l-muvakkîn*, II, 155.

³⁵⁰ eş-Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr*, III, 71.

³⁵¹ İbn Rüşd el-Hafid, II, 163.

³⁵² eş-Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI, 338; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Şemseddin, *el-Kâfi*, el-Kütübü'l-İslâmiyye, Beyrut 1985, II, 53; İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, Dâru'l-fikir, Beyrut 1989, V, 234.

³⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed, *Bulûğu'l-merâm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1986, er-Ribâ 2.

³⁵⁴ eş-Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, VI, 338.

Haccı'nda yasaklamış, ilk olarak da amcası Abbas'ın faizli işlemlerini durdurmuştur³⁵⁵.

3- Faizin Çeşitleri:

Yukarıda temas ettiğimiz gibi İslâm tarihinde faizi dar alanda tutanlar olduğu gibi, bütün ticari ilişkileri kapsayacak şekilde sınırlarını genişletenler de olmuştur. Faiz yasağı hususunda aşırı davrananlar, ribâ ve ribâ şüphesi üzerinde durmuşlardır. Bunlar, sadece ribâdan değil, aynı zamanda ribâ şüphesinden de kaçınmaya çalışmışlardır. Faizi geniş manada ele alanlara mukabil onu, Abdullah b. Abbas, Üsâme b. Zeyd, Zeyd b. Erkam, İbn Zübeyr³⁵⁶ ve Muâviye³⁵⁷ dar manada, sadece nesie faizi olarak kabul etmişler, ancak bu görüş daha sonraki İslâm hukukçuları arasında kabul görmemiştir³⁵⁸.

İbn Rüşd ve İbn Kayyim (ö.751/1350) ribâyı, nesie ve fadl olarak ikiye ayırmıştır. Onlar, nesie faizine bizzat açık bir şekilde haram (celî) veya kesin haram gözüyle bakarken, fazlalık (fadl) ribâsının bizzat haram olmayıp nesieye yol açması nedeniyle haram olduğunu, bu nedenle yasaklığının kesin olmadığını, sedd-i zeria kabilinden olduğunu ileri sürmüşlerdir³⁵⁹.

İslâm hukukçuları arasında ribâyı nesie ve fadl olarak ikiye ayıranlar olduğu gibi, onu nesie, fadl, yed ve kard ribâsı olarak dörde ayıranlar da vardır. Kard ribâsı gerçekte fadl ribâsıdır. Dolayısıyla bunlara göre de ribâ üç gruptan

³⁵⁵ el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübra*, Kitabu'l-buyu', Babu tahrimi'r-ribâ. Dâru'l-fikir. y ve ty. V, 274. Peygamberimizden faizin kesin bir şekilde yasaklandığına dair pek çok hadis nakledilmektedir. Bu hadisler, hadis eserlerinin buyu' bölümlerinde ribâ, ticaret gibi başlıklar altında yer almaktadır. Yukarıda verilen kaynakların dışında bilgi için bk. İbn Mâce, Ticaret, Hadis no: 2273, 2277; Ahmed b. Hanbel, XV, 68, 70; el-Beğavî, Ebû Muhammed b. Hüseyin b. Mesud, *Şerhu's-sünne*, Beyrut 1983, VIII, 50-55.

³⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 134; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 134.

³⁵⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 9. Muâviye b. Ebi Süfyân, yasağın basılı altın ve gümüşle alakalı olduğu, külçe altın ve gümüşü kapsadığı kanaatindedir. bk: ez-Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbâki, *Şerhu'z-Zürkânî ala'l-Muvatta'*, (Nşr: İbrahim Avteh), Mektebetü Mustafa el-Bâb el-Halebî. yy 1381/1961, IV, 225; Tefik el-Hakîm, s. 206..

³⁵⁸ es-Senhûrî, III, 201. Hanefî hukukçularına göre İbn Abbas ribâ ve muta ile ilgili görüşünden daha sonra dönmüştür. bk. es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 112.

³⁵⁹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *I'lâmu'l-Muvakkîn*, II, 154; İbn Rüşd el-Hafid, II, 106; es-Senhûrî, III, 202.

oluşmaktadır³⁶⁰. Bu taksimde gündeme gelen yed ribâsı bedellerin ya da bir bedelin kabz edilmediği satımdır³⁶¹. Kardla fazlalık ribası arasında belirgin bir fark vardır. Kard ribâsında taraflardan biri için menfaat söz konusudur³⁶².

Fıkıh müdevvenatını incelediğimizde, özellikle Maverâünnehir’de hileli yollarla, Ortaçağ Avrupa’sında benzeri uygulamalara işaret ettiğimiz faizli işlemlerin yapıldığını görmekteyiz. Bu civarda “İne” adı verilen satış, gerçekte faizin kapalı ve hileli şeklinden başka bir şey değildir³⁶³. Oysa Hanefî hukukçular bu satışı mekruh görmektedirler³⁶⁴.

Günümüzde ticari hayatta yaygın uygulama alanı bulunan vâdeli satış ile nesie (tehir) ribâsı arasındaki farkın ya da benzerliğin ortaya konmasında fayda vardır. Zira bazı yazarlar vâdeli satışta gündeme gelen farkı nesie ribâsı kapsamında ele almaktadırlar³⁶⁵. Vâdeli satış meselesi İslâm hukukçuları arasında ihtilafli bir konu olup, lehte ve aleyhte fikir beyan edenler olmuştur. Aleyhte fikir beyan edenler, “Bir satış içinde iki satış”³⁶⁶ ve “Bir satış içinde bir veya iki şartı”³⁶⁷ yasaklayan hadislerle ve akitte faiz şüphesine dayanmaktadırlar. Bu nedenle vâdeli satışı ve bu satışla gündeme gelen vâde farkını ele almadan önce, bir satışta iki satış ve bir satışta iki şart problemini incelemek yerinde olacaktır.

Hanefî hukukçu Kâsânî (ö.587/1191) bir satış içinde iki satışı (bir safkada iki safkayı) “Sana şunu ya bir ölçek buğday veya iki arpa karşılığında sattım.”³⁶⁸ örneğiyle açıklamaktadır. Hanefî hukukçulardan Serahsî (ö.490/1097) ise bu konuda şunları söylemektedir: “Satış şu vâdeye kadar şu fiyata, peşin olursa şu fiyata yahut bir ay vâde ile şu fiyata, iki ay vâde ile şu fiyata denilerek yapılırsa akit

³⁶⁰ İbn Hacer el-Heytemî, *ez-Zevâcir*, I, 221-222.

³⁶¹ Ebu’l-Fadl Veliyyüddin el-Basîr, II, 24.

³⁶² eş-Şirvânî- el-İbâdî, IV, 272.

³⁶³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmu’l-muvakkîn*, III, 323; İbn Rüşd el-Hafîd, II, 122.

³⁶⁴ Davut b. Yusuf el-Hatîb, *el-Fetâva’l-gıyâsiyye*. Matbaatü’l-emiriyye, Bulak 1322, s. 153.

³⁶⁵ Uludağ, Süleyman, *İslâm’da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış*, Dergah Yayınları, İstanbul 1979, s. 44, 45, 127, 130.

³⁶⁶ et-Tirmizî, *Buyu’* 18; en-Nesâî, *Buyu’* 73; Ahmed b. Hanbel, II, 71, 175, 177, 179.

³⁶⁷ Ebû Dâvud, *Buyu’* 68-69; ed-Dârimî, *Buyu’*, 26; Ahmed b. Hanbel, II, 179.

³⁶⁸ el-Kâsânî, V, 158.

fasittir. Çünkü bu durumda satım akdi, belirli bir fiyat karşılığında yapılmamıştır. Peygamber bir satış içinde iki şartı yasaklamıştır. Bu örnek, bir satış içinde iki şartın tefsiridir. Şer'î akitlerde mutlak yasaklama fesadı gerektirir. Ancak taraflar kendi aralarında anlaşır, belirli bir satış bedeli tespit etmeden ayrılmaz ve bu tek fiyat üzerinde satışı bitirirlerse bu caizdir. Çünkü bu takdirde, akdin sahih olmasının şartını yerine getirmiş olurlar.”³⁶⁹ İbn Abidîn (Ö.1252/1836) de konuyu şartlı satış içinde mütalaa etmiştir³⁷⁰.

Müzenî (ö.264/878) ise hocası Şâfiî'ye atfen bu konuda şunları söylemektedir: “Bir satış içinde iki satışın iki şekli vardır. (Birinci şikkî): “Sana şu köleyi peşin bine veya bir sene vâdeli iki bine sattım; bunlardan hangisini sen ve ben istersek akit ona göre tamam olacaktır.” şeklindedir. Bu satış, bedeli meçhul olan bir satış akdidir. Diğer bir şekil ise: “Sen bana evini bine satman şartıyla bende şu köleyi sana bine sattım.” şeklindedir.”³⁷¹ Yukarıda yer alan her iki misalden de anlaşıldığı gibi, bir satış içinde iki satışta akdin hangi bedel karşılığında yapıldığı belli değildir. Şâfiî mezhebinin önemli kaynak eserleri incelendiğinde, bu satışın yasaklanmasının vâdeli satıştan değil, bedelin meçhul oluşundan kaynaklandığı görülecektir³⁷². Şâfiî de peşin bir dînâr olan bir elbiseyi, veresiye iki ay sonra iki dînâra denk dirhemle almayı bir satış içinde iki satış, bir şart içinde iki şart olması ve veresiye dirhem karşılığında altın alınması nedeniyle yasak kabul etmektedir³⁷³. Kâsânî'nin verdiği misalde, bedeli kesinleştirilmeden yapılan satışın, akdin yasaklanmasında etkili olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Şu halde çeşitli vâdeler olmasına rağmen akit meclisinde belirli bir fiyat kesinleştirilirse, bu satış yasak kapsamına girmemektedir.

³⁶⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 7, 8, XIV, 36.

³⁷⁰ İbnü'l-Hümâm, V, 468; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 122. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bk. ez-Zuhaylî, Muhammed, *en-Nazariyyâtü'l-fikhiyye*, Dâru'l-kalem, Dimaşk 1993, s. 85-117.

³⁷¹ el-Müzenî, *el-Muhtasar*, II, 204, Mısır ty.

³⁷² Karaman, Hayreddin, “Alış-Verişte Vâde Farkı”, *Alış-Verişte Vâde Farkı ve Kar Haddi*, İSAV, İstanbul 1987, s. 28.

³⁷³ eş-Şâfiî, III, 34; İbn Cerir et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed, *İhtilâfu'l-fukahâ*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ty, s. 54-56; Davut b. Yusuf el-Hatîb, s. 153.

Konu ile ilgili olarak *Neylû 'l-evtâr*'da değişik örnekler verilmekte ve hangi şartlar altında bu satışın faiz olacağı ortaya konmaktadır. “Bir adam diğerine bir ay sonra bir ölçek buğday teslim etmesi şartıyla bir dînâr veriyor. Süre tamam olup teslim tarihi geldiğinde, satıcı malı tedarik edemeyince, “bende alacaklı olduğun bir ölçek buğdayı bir ay vâde ile bana iki ölçğe sat.” diyor. İşte böyle bir satış olması durumunda iki satış meydana gelir, ileri sürülen şartı kabul ederse bu satış faiz olur.”³⁷⁴ Vâde farkında vâdeyle ortaya çıkan fiyata karşılık bir mal bulunduğundan, satış hukuk ölçüleri içinde ribâ kapsamına girmezken, zimmette borç olarak geçmiş miktarın vâde sebebiyle artması durumunda, artık para mal karşılığında değil, para karşılığında veya malın mal karşılığında satımı söz konusudur ki bu durumda ortaya çıkan fazlalık ribâ olmaktadır³⁷⁵.

Mâlîk'e göre peşin ve veresiye iki fiyatla yapılan satışta, taraflar iki fiyattan birini tercih hakkına sahip olmadıkça, satış caiz değildir. Çünkü Rasulullah bir satış içinde iki satışı yasaklamıştır³⁷⁶.

Vâdeli satışın caiz olduğunu savunanlar “Allah alış verişi helal, ribâyı haram kıldı.”³⁷⁷ ve “Ey inananlar! Belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğinizde onu yazın. Aranızda bir yazıcı adaletle yazsın.”³⁷⁸ ayetlerine dayanmaktadırlar. Bu ayetler satış işlemlerini mutlak bir şekilde düzenlediğinden peşin ve vâdeli satışlar bu ayetlerin kapsamına girmektedir³⁷⁹. Ayrıca son ayette yer alan deyn (borç) kavramı, zimmet borcu, vâdeli borç veya veresiye anlamlarına gelmektedir. Bir fıkıh terimi olarak ise iki bedelden birisi peşin, diğeri zimmette vâdeli borç olan her muameleye deyn denmektedir. Arap dilinde hazır olan şeye ayn, mevcut olmayan şeye deyn dendiği de olmaktadır³⁸⁰. İslâm hukukunda alacağın ertelenmesi mutlak veya şartlı olabilir. Mutlak erteleme, alacağın bir ay vb.

³⁷⁴ eş-Şevkânî, *Neylû 'l-evtâr*, VI, 287.

³⁷⁵ Özsoy, İsmail, *Faiz ve Problemleri*, İzmir 1993, s. 326.

³⁷⁶ ez-Zürkânî, IV, 269.

³⁷⁷ el-Bakara 2/275.

³⁷⁸ el-Bakara 2/282.

³⁷⁹ Döndüren, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 297.

³⁸⁰ el-Kurtubî, III, 377; el-Cassâs, *Ahkâmu 'l-Kur'an*, II, 207.

bir süre ertelenmesidir. Böyle bir erteleme karz-ı hasen dışı alacaklarda geçerli ve alacaklı için bağlayıcıdır. Şartlı erteleme ise borçlunun ödeyeceği miktarın yarısını belirli bir tarihte, diğer yarısını da ondan sonraki bir tarihte ödemeyi taahhüt ettiği, alacaklı ilk ödemeyi kabul ettiği ve geri kalan borç miktarının direkt tehir edilmiş olduğu borçtur³⁸¹. Vâdeli satışta, satış bedelini ödeme tarihinin veya taksitli ödeme durumunda vâde tarihlerinin belirlenmiş olması ve müstakbel bir şarta bağlı bir satışın yapılmaması gerekmektedir³⁸². En kısa ve en uzun vâde için belirli bir tarih yoktur. Ömür boyu hatta tarafların yaşayabileceklerini tahmin ettikleri yaş süresini aşan vâdeler de geçerlidir. Ancak süresi gelmeden borçlu ölürse, vâde düşer ve miras tealluk ettiğinde muaccel borç haline gelir. Satıcının ölümü borcu muaccel hale getirmez³⁸³.

Vâdeli satışı, Zeynelâbidîn b. Hüseyin, Nâsır, Mansurbillah, Hadeviyye ve İmam Yahya gibi bilginler yasak kabul etmektedirler. Bunlara karşılık Şâfîiler, Hanefiler, Zeyd b. Ali, Müeyyedbillah ve çoğunluk İslâm hukukçuları (cumhur) çeşitli delillere dayanarak caiz görmektedirler³⁸⁴. Hiç şüphe yok ki bu cevazın şartı yukarıda da değindiğimiz gibi fiyatın belirli olmasıdır³⁸⁵.

İslâm hukukçularının yukarıdaki değerlendirmelerinden sonra konuyu faiz (ribâ) açısından ele alacak olursak, şunlar söylenebilir. İslâm hukuku eserlerinde faizin, deyn ve bey' olarak ikiye ayrıldığını görürüz. Deyn faizi, karz muamelelerinde ana paraya belirli bir miktarın eklenmesi veya vâdesi geldiği halde ödenemeyen borcun belirli bir miktar eklenerek terihiriyle ortaya çıkmaktadır. Bey' faizi ise Rasulullah zamanına kadar Araplar tarafından bilinmeyen, ancak O'nun tarafından belirlenmiş olan bir faizdir ki, bu peşin alış verişlerde fazlalık, veresiye

³⁸¹ Döndüren. *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s. 299.

³⁸² en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 412-414.

³⁸³ Ali Haydar Efendi, *Dureru'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, Matbaa-i tevsii't-tubâat; İstanbul 1330/1912, I, 396-397; *Mecelle*, md. 245-246.

³⁸⁴ Karaman, "Alış-Verişte Vâde Farkı", s. 28; Ömer b. Abdülaziz, s. 242-243. Son asır bilginlerinden Elmalı Hamdi Yazır tefsirinde "Farklı cins bedeller arasında, mübâdele edilen mallar bir birlerine tekabül ettirildiklerinde fazlalık olmaması nedeniyle vâde farkı caizdir." demektedir. bk. Elmalı, I, 965.

³⁸⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 7, 8, XIV, 36.

alış verişlerde nesie faizi olarak cereyan etmektedir. Bir satışın fazlalık ribâsı olması için aynı cins malın peşin, biri diğerinden fazla olarak satılması gerekmektedir. Aynı şekilde bir satışın nesie ribâsı olması için ise, ister aynı cins ister farklı cinsten olsunlar iki malın mübâdelesinde bedellerden birinin veresiye olması gerekmektedir. Son şıkkın bir tek istisnası bedellerden birinin para olması durumudur ki ister satış taksitli olsun ister bedel peşin mal veresiye olsun bu tür satışta faiz cereyan etmemektedir. Bunun sebebini biraz da kamu vicdanının değer ölçüsü olarak paraya tanıdığı imtiyazda aramak icap eder. O halde veresiye satılması sebebiyle bir malın fiyatının vâdeye göre artırılması demek olan vâdeli satış, ne deyn faizine ne de bey' faizine girmektedir. Vâdeli satış bey' faizine girmemektedir. Zira bedellerden biri paradır. O halde malın bedelinin, vâde nisbetinde enflasyona veya faiz oranlarına göre ayarlanması, şekil açısından faizli işlemlere benzese de, faiz kapsamında yer almamaktadır. Vâdeli satış borç faizine de girmemektedir. Zira vâdeli satışta ne bir karz işlemi ne de vâdesi gelmiş bir borcun tehiri söz konusudur³⁸⁶. Bu demek değildir ki vâdeli satışlar hiç bir zaman faiz kapsamında yer almayacaktır. Belirli bir fiyat üzerinden akit peşin olarak kesinleştikten sonra, teklif hangi taraftan gelirse gelsin vâdeye karşılık bedelin artırılması durumunda veya satıcı ile alıcı çeşitli fiyat ve vâde şekillerinden birisi üzerinde anlaşıldıktan sonra vâde her hangi bir değişiklik meydana gelmesi durumunda vâdeli satış faiz kapsamına girmektedir³⁸⁷.

Peşin alış-veriş veya vâdeli alış-veriş akit kesinleştikten sonra ilâve yapılması ribâ kapsamına girerken, ilk pazarlık esnasında ortaya çıkan vâde farkının ribâ kapsamında yer almaması, faizin ödeniş nedeniyle yakından ilgilidir. Şöyle ki peşin-alış verişte alıcının teklif ettiği peşin ve düşük fiyat net kâra ve mala, vâdeli satışta satıcının teklif ettiği yüksek ve vâdeli fiyat satmakta olduğu mala ve karşılaştığı bazı zorluklara ve mahrumiyetlere tekabül etmektedir. Tüccar veresiye satmakla parayı hemen elde edememekte, nakit sıkıntısı çekmekte ve mal devrânının yavaşlaması nedeniyle kar marjında belirli oranda bir düşüşle

---

³⁸⁶ Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, s. 327 vd.

³⁸⁷ Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, s. 329.

karşılaşmaktadır. Ayrıca bunların dışında tahsilat zorluğunu ve rizikoyu da üstlenmektedir. Görüldüğü gibi vâde farkı sadece zamanın fonksiyonu değil, bazı mahrumiyetlerin, enflasyonun ve risklerin bir fonksiyonudur. Bu durumlar altında satıcının peşin fiyatına vâdeli satması, ancak karz-ı hasende geçerli olan fedakarlığı gerektirecektir. Oysa bir satıcı için ilk öncelikli şey kardır³⁸⁸. Günümüzde vâde farkının faize benzetilmesinin en büyük nedeni hiç şüphe yokturki vâdenin zaman dikkate alınarak artırılmasıdır. Bu artışın faiz sayılması aklen mümkün olmadığı gibi, hukuk tekniği açısından da imkansızdır. Çünkü bir kez çeşitli nedenlerle vâde farkı caiz sayıldığında, vâdeye dayanak olarak kabul edilen sebeplerin uzun süre içinde daha fazla bulunması nedeniyle, vâde miktarının belirli oranda fazla oluşunu da kabullenmek gerekecektir. Halbuki ister veresiye olsun ister peşin olsun, kesinleşmiş akitten sonra akde ilave edilen yeni fiyat, mala değil direkt olarak zamana ve başka şeylere tekabül etmekte ve bu nedenle de mal olarak karşılığı bulunmamaktadır. İslâm hukukuna göre karşılıksız olan her kazanç ribâ olduğundan, bu vâde farkı da ribâ kapsamında yer almaktadır.

Son yüzyılda özellikle batının tesiriyle İslâm dünyasında da faizle ribâyı ayıran kişilerin olduğu görülmektedir. Bu şahıslar faizi değil de ribâyı haram saymaktadırlar. Oysa bunların yanıltığı gün gibi açıktır. Zira Kur'an'da yer alan ribâ kelimesinin başındaki belirlilik takısı, adı geçen işlemin o tarihlerde bilindiğini göstermektedir ki Câhiliye toplumunda uygulanan faizin hem artış hem de tehir şeklinde olduğuna biz daha önce temas etmiştik. Başka bir grup ise faizle ribâ arasında öz itibarıyla fark bulunmadığını ileri sürmektedirler³⁸⁹. Günümüzde eskiden olduğu gibi faizi normal karşılayan ve kabul etmeyenler de vardır. Onlara göre faizle kâr arasında hiç bir fark yoktur. Oysa biraz dikkatlice bakıldığında bu iki işlemin arasında bâriz farkların bulunduğu hemen görülecektir. Bu farkları şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Ticarete risk vardır, faizde kredi açan için risk yoktur³⁹⁰.

³⁸⁸ Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, s. 331 vd.

³⁸⁹ Mannan, s. 224-228.

³⁹⁰ Tabakoğlu, s. 69.

2- Kâr girişim eseridir, faiz böyle değildir.

3- Mal ve bedel teslim edildikten sonra ticaret son bulurken, faizde para ödenmediği sürece faiz geliri devam edecektir.

4- Ticaret istihdam oluştururken, Keynes'in ifade ettiği gibi faizin parasal değeri, para dışı üretim mallarında faizin mala oranla değerini artıracak, bu da üretimi engelleyecektir. Faiz istihdam üzerinde şaşılacak bir rol oynamaktadır. Buna ilave olarak faiz, istihdam düzeyini sınırlamaktadır.

5- Ticaret, toplumsal ilişki nedeniyle uygarlığın gelişmesine yardımcı olurken, faiz yardımlaşmayı ortadan kaldırmaktadır³⁹¹.

Hiç şüphesiz İslâm dünyasında faizle ilgili yorumlar yukarıdaki ifade ettiklerimizle sınırlı değildir. Şeyh Çaviş, ad'âf-ı mudaaf (mürekkep) faizin yasaklandığını iddia ederken, Reşid Rıza ilk akitte faiz olmayacağını, Devâlibi ve Şeyh İsa maslahat sebebiyle şartların değiştiğini, faizin yasak olmayacağını ileri sürmektedirler³⁹². Ülkemizde Süleyman Uludağ ise ed'âf-ı mudaaf faizin yasak olduğunu iddia etmektedir³⁹³.

İslâm'ın faizi yasaklamasının ahlâkî ve iktisâdî nedenleri vardır. Bir başkasına yardım amacıyla borç veren, faiz almakla bu kişinin mağduriyetinden yararlanmayı düşünüyor demektir. Faizin yasak oluşunun toplumsal nedeni ise, ahlâkî zafiyet ve iktisâdî bozukluktur. Faizli işlem yapan toplum, eşyayı insanın yerine koymakta ve ona değer vermemektedir. İktisâdî açıdan ise, zenginler zayıfları daima sömürmekte ve güçlünün hakim olduğu bir toplum ortaya çıkmaktadır. Bazıları parayı verenin hak mahrumiyetine uğradığını, bunu telafi için faiz alması gerektiğini ileri sürseler de, bu nazariye pek de doğru değildir. Çünkü parayı verenin, karşı tarafın elindeki malla irtibatı olmadığı gibi, onun ne zararına ne de karına ortaktır. Nimet külfete göre (el-Harâcu bi'd-damân) olduğuna göre bu şahsın içinde yer almadığı bir ticari faaliyetten kar alması elbette haksızlık olacaktır.

---

³⁹¹ Mannan, s. 284-285.

³⁹² Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, s. 153-176.

³⁹³ Uludağ, s. 41.

Az önce değindiğimiz faizle kâr arasındaki farklardan da anlaşıldığı gibi, faiz bazı nedenlerle yasaklanmıştır. Bu nedenleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- 1- Faiz karşılıksız bir işlemdir.
- 2- İçtimâî borçlanmayı (yardımlaşmayı) ortadan kaldırmaktadır.
- 3- Ticareti terke sebep olmaktadır.
- 4- Fertlerde fazilet hissini öldürmektedir³⁹⁴.

Çağımız iktisâdî hayatı göz önünde bulundurulduğunda, faizin zararı geçmiş yüz yıllara oranla daha kapsamlıdır. Günümüz iktisâdî hayatında faizle aşağıda vereceğimiz alanlar arasında direkt ilişki söz konusudur. Bu nedenle faiz, doğrudan iktisâdî hayatı ters yönde etkilemektedir.

- 1- Faizle kapitalizm,
- 2- Faiz tasarruf ve yatırım,
- 3- Faizle işsizlik,
- 4- Faizle ekonomik durgunluk,
- 5- Faizle kıt kaynaklar,
- 6-Faizle borçlanma,
- 7- Faizle gelişmemiş ülkeler (dolayısıyla fakirlik),
- 8- Faizle dünya barışı arasında direkt bir ilişki mevcuttur³⁹⁵.

4- Faizin İlleti:

İllet, kanun koyucunun (şâriin) varlığını hükmün varlığına, yokluğunu da hükmün yokluğuna işaret kabul ettiği ve hükümle arasında açık bir alaka (münasebet) bulunan şeydir³⁹⁶. Mesela sarhoş etme özelliği içkinin haram

³⁹⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, II, 157, 158; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 108; Miras, VI, 390.

³⁹⁵ Mannan, s. 238.

³⁹⁶ ez-Zerka, *el-Medhal*, I, 303; Zekiyyüddin Şa'bân, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru'l-kitâb el-

kılınmasında ve malı telef etmek, o malın tazmin edilmesinde illettir. Dolayısıyla sarhoş etme özelliği var olduğundan içki haram olmaktadır. Malın telef edilmesi durumunda da tazminat gerekmektedir. Bu açıklamalar dikkate alındığında, illet mevcut olduğunda ribâ oluşmaktadır.

Hanefilere göre ribevî mallarda illet (faizin yasaklanma nedeni) cins maâ'l-kadr'dır³⁹⁷. Cins, alt kategorisinde nevî bulunan isimdir. Aralarında ortak özellikler bulunan varlıklar topluluğuna cins denilmektedir. Türkçe'de tür ve çeşit kelimeleriyle karşılanmaktadır. Nevî ise farklı maddeleri içeren isimdir ve Türkçe'de ancak çeşit kelimesiyle karşılanabilmektedir. Dolayısıyla nevî, kapsadığı maddelere göre cins olmakta, cins de üst kategorilerine göre nevî olmaktadır. Mesela altın cinsinin nevîleri (çeşitleri) Mağribî ve Dokrûrî'dir³⁹⁸.

Hanefilere göre cins birliği hadiste geçen "altına karşılık altın, gümüşe karşılık gümüş" ifadesinden çıkartılmaktadır. Ribevî malları sayan hadiste geçen altın ve gümüşte kadr ile ifade edilen şey ağırlık birimidir. İslâm hukukçularına göre naslarla keylî (hacim ölçüsüne dahil) veya veznî (ağırlık ölçüsüne dahil) olduğu belirlenmiş mallar ebediyen bu ölçülerle mübâdele eder ve hangi malların keylî, hangilerinin veznî olduklarında Rasulullah dönemi örfü ölçü olarak kabul edilir. Ağırlık biriminde Mekke, hacim ölçülerinde de Medine dikkate alınır³⁹⁹. Ancak Ebû Yusuf'tan hangi malların veznî ve hangi malların keylî kabul edilecekleri konusunda örfü de dikkate aldığı nakledilmektedir. Zira Ona göre nas (Mekke ve Medine'de yaşayan) insanların örfüne göre inmiştir; bu nedenle de örf dikkate alınır. Nas bulunmayan konuda ise, hukûkû delil olduğundan örf dikkate alınır⁴⁰⁰. Şu halde cins, keyl ve vezinde iki mal farklı olunca hem fazlalık, hem de nesa (vâde) caiz olmaktadır. Cins ve kadr birliği bulunduğu, fazlalık ve tehir olursa,

---

Câmiî, Kâhire ty. s. 207; Kalacı-Kuneybî, illet md., s. 319.

³⁹⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 113.

³⁹⁸ el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, III, 254; Ma'mûratü'l-azîzî, Muhammed b. Yusuf, *Ta'rifatu azîziyye*, İstanbul 1315, s. 27.

³⁹⁹ eş-Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr*, III, 77.

⁴⁰⁰ el-Mevsîlî, II, 31.

ribâ oluşmaktadır⁴⁰¹. Kadr birliği olmakla birlikte farklı cins mallar mübâdele edilecek olursa, mesela altınla gümüş, buğdayla hurma mübâdele edilecekse, bu takdirde eşitlik şart olmayıp yalnızca peşin olmaları şarttır. Birisi tartılan, diğeri ölçülen iki mal mübâdele edilecek olursa, ne eşitlik ve ne de peşinlik şartı vardır. Mesela altın veya gümüş, yahut para ile buğday karşılıklı rızaya göre peşin ve veresiye, eşit veya farklı miktarlarda mübâdele edilebilirler⁴⁰².

Hanefî mezhebinde felslerde ribânın geçerli olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Belirlilik kazanmadıkları durumda (ayınlarının gayrıyla mübâdele edildiklerinde), felslerin birbirleriyle mübâdelesinde ittifakla faiz cereyan etmektedir. Ancak Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre felsler birbirleriyle mübâdelede belirlilik kazanırken, Muhammed'e göre bu durumda belirlilik kazanmazlar. Bu nedenle Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre belirlilik kazanmış bir felsin belirlilik kazanmış iki felse satımı caizdir. Muhammed'e göre ise bir felsin iki felse satımı caiz değildir⁴⁰³.

Hanefilere göre ribâ illeti müteaddîdir, hadiste sayılan malların dışında da geçerlidir. Ancak Hanefî kaynaklara göre bu görüş, Osman el-Bettî ve Davud ez-Zâhirî (ö.270/883) tarafından kabul edilmemiştir⁴⁰⁴.

Şâfiî'nin eski görüşüne (kavl-i kadimine) göre altın ve gümüşte ribâ illeti keyl ve vezindir⁴⁰⁵. Bu bilginin yeni görüşüne (kavl-i cedîdine yani Mısır'daki görüşüne) göre ise altın ve gümüşte ribâ illeti, semeniyet-i gâlibedir. Onlar semeniyet-i gâlibeyi, semenin cevher (para özelliğinin asıl) olmasıyla ifade ederler⁴⁰⁶. Onların "gâlib" kelimesiyle ifade etmek istedikleri şey, bu madenlerin satım akdinde genelde bedel olarak kullanılmasıdır. Genelde semen olan ise altın ve

⁴⁰¹ eş-Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr*, III, 67-68.

⁴⁰² el-Mevsilî, II, 30-31; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, II, 207-208.

⁴⁰³ Konuyla ilgili bk: es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 118; el-Merginânî, III, 63; İbnü'l-Hümâm, VI, 162-163, 277; el-Kurlânî, VI, 279; el-Mevsilî, II, 31.

⁴⁰⁴ el-Mevsilî, II, 30; es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 112.

⁴⁰⁵ en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 494.

⁴⁰⁶ el-Hatib eş-Şirbînî, II, 25; el-Makarri, Şerafüddin İsmail b Ebî Bekir, *İhlâsu'n-nâvî fi irşâdi'l-gâvi ilâ mesâliki'l-Hâvî*, Kâhire 1410/1990, II, 25.

gümüştür. Bu nedenle ribâ bu mezhebe göre sadece altın ve gümüşte cereyan etmektedir⁴⁰⁷. Altın ve gümüşteki illet kasır olduğundan, bunların dışındaki paralarda ribâ gerçekleşmemektedir⁴⁰⁸.

Ancak Şâfiî mezhebine mensub bazı alimlerin ifadelerinden bu görüşün dışında başka görüşü savununların da olduğu anlaşılmaktadır. Celaleddin el-Mahallî (ö.864/1459), yazdığı *el-Minhâc* şerhinde “Doğru olan görüşe göre râic felslerde ribâ geçerli değildir.”⁴⁰⁹ ifadesi, bunu açık bir şekilde göstermektedir. Yukarıda geçen ifadelerden bu mezhepte felslerde ribânın geçerli olduğunu kabul edenlerin bulunduğu anlaşılrsa da, bunların kimler olduğuna dair herhangi bir kayıt yoktur. en-Nevevî (ö.676/1277) bu görüşün Horasanlı alimlere ait olduğundan bahsetse de, bununla kastının Hanefî alimler olup olmadığına dair açık ve net bir bilgi yoktur⁴¹⁰. *İhlâsu'n-nâvî*'de ise altın ve gümüşte riba illetinin semeniyet⁴¹¹; *Nihâyetü'l-muhtâc*'ta ise nakd⁴¹² olduğu belirtilmiştir. Şâfiî mezhebinde felslerde ribanın geçerli olduğunu kabul edenlerin, mutlak semeniyet illetini kabul ettikleri söylenebilir.

Mâlikî mezhebinde ribâ illetinde ihtilaf vardır. Bir görüşe göre “gâlib semeniyet”, bir diğer görüşe göre ise “mutlak semeniyet” illettir⁴¹³. Birinci görüşe göre felslerde riba geçerli değilken, ikinci görüşe göre bu paralarda da ribâ geçerlidir. Dolayısıyla mutlak semeniyet görüşünü benimseyenlere göre fels ve başka paralarda ribâ cereyan etmektedir⁴¹⁴. Ancak İbn Rüşd, otoriter Mâlikî bilginlerin ribâ illetini, cins birliği ve semeniyet olarak kabul ettiklerini ifade

⁴⁰⁷ el-Makarrî, II, 25; Ebu'l-Fadl Veliyyüddin el-Basîr, II, 24; eş-Şirvânî- el-İbâdî, IV, 279.

⁴⁰⁸ eş-Şâfiî, III, 98; Gözübenli, “İslâm'da Faiz Yasağı ve Paralı Ekonomi”, s. 84.

⁴⁰⁹ el-Mahallî, II, 170.

⁴¹⁰ en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 493.

⁴¹¹ el-Makarrî, II, 25.

⁴¹² er-Remlî, III, 424.

⁴¹³ el-Adevî, V, 56.

⁴¹⁴ el-Haraşî, V, 56.

etmektedir⁴¹⁵. Mâlikîlere göre bu mallardaki illet kâsır illettir. Bu nedenle gümüş ve altından başka mallarda ribâ geçerli değildir⁴¹⁶.

Mâlikî mezhebine göre aynı cins malın birbirine satımında hem nesie ve hem de fazlalık haramdır. Farklı cins malın satımında ise sadece nesie yasaktır. Onlara göre değer açısından üstün olanla değeri düşük olanın birbiriyle mübâdelesi de yasak kapsamındadır⁴¹⁷. Altın ve gümüşün altın karşılığında, altından ve gümüşten yapılmış kabın altın veya gümüş karşılığında peşin satımı, gümüş veya altın üçte bir oranında ya da daha az ise caiz değildir. Eşheb ve Ali b. Ziyad bu konuda farklı görüş benimsemektedirler⁴¹⁸.

Paralarda ribânın illeti konusunda Hanbelî alimleri Ahmed b. Hanbel'den iki farklı görüş nakledeleler⁴¹⁹. Birinci görüşe göre paralarda ribâ illeti vezin ve cins birliğidir. Mesela dînâr veya dirhem kendi cinsleriyle mübâdele edilince ölçü vezindir. İkinci görüşe göre illet semeniyet-i gâlibedir. Bu, Şâfîilerin genelde semeniyet cevheri ifadesiyle anlatmaya çalıştıkları şeyle aynıdır. Ancak İbn Kudâme (ö.620/1223) semeniyet-i gâlibe illetine itiraz etmekte ve “Bu vasıf muttarid değildir. Çünkü bu vasıf illet olursa, bakır ve pamukta olduğu gibi, veznî olan malların selem sermayesi olmaması gerekir. Oysa bu iki malın selem sermayesi olması hukuken uygundur.” demektedir⁴²⁰. Bu durumda da illeti tespit edilmeye çalışılan eşya ile illet arasında birlik temin edilememiş olmaktadır. Bu da bu illetin geçersiz olduğunu göstermektedir⁴²¹. el-Mirdâvî de semeniyet-i gâlibe illetine muttarid ve muna'kis (illetten hükme veya hükümden illete geçiş) olmaması nedeniyle itiraz etmektedir⁴²². Ona göre muttarid olmama semeniyet-i gâlibe

---

⁴¹⁵ İbn Rüşd el-Hafid, II, 107.

⁴¹⁶ İbn Rüşd el-Hafid, II, 107.

⁴¹⁷ İbn Cüzey, s. 254.

⁴¹⁸ el-Hattâb, VI, 127.

⁴¹⁹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 137-138; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, II, 53-54.

⁴²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 137.

⁴²¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, II, 156.

⁴²² el-Mirdâvî, Alâuddin Ebu'l-Hasan Ali b. Süleyman, *el-İnsâf ilâ ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf alâ mezâhibbi Ahmed*, (Nşr: Muhammed Hamid el-Fâkî), Dâru İhyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut 1956, V, 12.

illetinin felslerde, münakis olmama ise aynı illetin külçe ve basılı olmayan mallarda geçerli olmaması anlamına gelmektedir.

Hanbelî mezhebinde en kuvvetli görüşe göre ribâ illeti semeniyettir. Bu nedenle İbn Teymiyye'ye göre bir felsin iki felse satımı caiz değildir⁴²³. Gâlib semeniyet illeti bulunduğu, hüküm kendi illeti ile beraber meydana geldiğinden⁴²⁴, riba oluşmaktadır. Ancak semeniyet görüşünü kabul etmeyenler bir felsin iki felse satımını caiz görmektedirler⁴²⁵.

Zahiriler, illetin tespitinde kıyası kabul etmezler. Bu nedenle onlar, ribevî malları hadiste geçen altı sınıfla sınırlandırılırlar. Bu görüş Tâvus, Mesrûk, Şa'bî, Katâde ve Osman el-Bettî'den de nakledilmekte⁴²⁶ ve Zeydiyye mezhebince de benimsenmektedir⁴²⁷. Şüphesiz bu görüş, İslâm hukuku prensipleriyle çelişmektedir. Bu nedenle Cumhur, onlarla aynı kanaatleri paylaşmamışlardır. Mesele iktisâdî ve hukûkî yönüyle iyice düşünüldüğünde, XX. yy. öncesi için Hanefilerin tespitinin isabetli olduğu görülür. Nitekim bazı hukukçular da Hanefilerin illet konusunda daha isabetli olduklarını kabul etmişlerdir⁴²⁸.

Rasulullah'ın, zamanının şartlarını göz önünde bulundurarak hadislerle Kur'an'da geçen ribâ kavramını açıkladığı ve yorumladığı; bu hadisleri yorumlayarak İslâm hukukçularının ribâ illetini tespit ettiğini göz önünde bulundurursak, değişen şartlar karşısında, hadislerden yararlanarak illetin yeniden tespiti zorunlu hal almaktadır. Zira, Hanefiler tarafından ileri sürülen kadr maâ'l-cins illeti, ağırlıkları ile tedavül eden paraların yerine değerle mübâdele eden kağıt paralar gündeme geldiğinden, günümüzde geçerli olmamaktadır. Şöyle ki kağıt paralar, ne hacim ne de ağırlık ölçüleriyle tedavül etmektedir. Bu nedenle de Hanefilerin kadr illeti kağıt paralarda geçerli olmamaktadır. Hanefilerin ağırlık

⁴²³ İbn Teymiyye, XXIX, 468-471.

⁴²⁴ İbn Emir Padişah, *Teyşîrû 't-Tahrîr*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut ty, III, 209.

⁴²⁵ el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, III, 252.

⁴²⁶ İbn Hazm, VII, 403.

⁴²⁷ Ahmed b. Yahya b. Murtaza, III, 385 vd.

⁴²⁸ İbn Rüşd el-Hafid, II, 109.

ölçüleriyle işlem gören paralar için tespit ettikleri illette ısrar edilecek olursa, kağıt paralarda ribâ oluşmayacaktır. Oysa bu aklen ve hukûken kabul edilemeyecek bir durumdur. İlet ichtihadla tespit edildiğine (yani naslarda açık bir hüküm bulunmadağına) göre, yeniden illetin tespitinde dînî açıdan bir sakınca olmadığı gibi, tam aksine İslâm'ın kesin bir şekilde yasakladığı faize engel olacak bir yorumla İslâm'a uygun davranılmış olacaktır. Şu halde ribevî malları sayan hadiste geçen ağırlık ölçüleri ile tedavül eden altın ve gümüşte, kadr maa'l-cins illeti isabetli iken, günümüzde bu illeti semen olarak belirlemek daha uygun olacaktır. Bu yorum, altın ve gümüş XX. yy. öncesi ister basılı olsun, ister külçe halinde olsun para olarak kullanıldığından, hadisin amacına da uygun düşmektedir. Diğer dört malda (buğday, arpa, tuz ve hurmada) ise, kadr maa'l-cins illetinin aynen devam etmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Zira, günümüzde eşyalar eskiden olduğu gibi ya ağırlık veya hacim ölçüleriyle ya da sayıyla işlem görmektedir.

VII- PARALARIN ZEKATI

A- ZEKATIN TANIMI

Zekat, temizlik ve artma anlamlarına gelen z-k-y ( ) kökünden mastar bir kelimedir. Bu kelime, maldan çıkarılan belirli bir miktarı ifade için de kullanılmaktadır. Mesela malın zekatı şu kadar dendiğinde bu anlam kastedilmektedir. Terim olarak zekat, müslümanın, zekata tabi malın belirli bir miktarını ayette bilerlenen yerlere vermesinden ibaret olan senelik mâlî ibadettir⁴²⁹. Başka bir ifadeyle zekat, belirli miktarda malın, Allah rızası için hak sahibi olan müslümanlara temlikidir⁴³⁰.

Zekat, İslâm'ın beş temel esasından birisi olup, Hicretin ikinci yılında Şevval ayında Ramazan orucu ve fitreden sonra farz kılınmıştır⁴³¹. Zekatın farz oluşu ayet ve hadislerle sabittir. Kur'an'da zekatın verilmesinin gerektiği açıkça

⁴²⁹ Halebî, s. 59; Hacı Reşid Paşa, III, 8.

⁴³⁰ el-Mevsilî, I, 99; Bilmen, *İslâm İlmihali*, s. 329; Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, Erkam Yayınları, İstanbul 1992, s. 483.

⁴³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bârî*, III, 266; Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 485.

ifade edilmektedir⁴³². Bunun yanında zekatın farz olduğunu gösteren pek çok hadis vardır⁴³³. Eshab, zekat vermeyenle savaşmayı düşünmüş ve daha sonra gelen nesiller zekatın farz oluşu hususunda görüş birliği içinde olmuşlardır.

Kur'an'da yirmi yerde namazdan sonra zekatın zikredilmesi, ona verilen önemi göstermektedir. Zekat, sırf özel mahremiyetten doğan bir sadaka değildir. O, İslâm devletinin müslümanlara yükümlü kıldığı mecbûrî bir vergidir⁴³⁴. Bu nedenle Zekat, klasik dönemlerde İslâm kamu mâlîyesinin temelini ve özünü oluşturur. Ahlâkî, sosyal ve ekonomik açıdan önemli olan zekat, insanı mal hırsından koruması, zengini toplumdaki fakirliği yok etme bilincine ulaştırması ve ekonomik açıdan servet dağılımında eşitlik sağlama yönüyle önemlidir⁴³⁵. Bu ideal verginin işleyişi, gelir dağılımındaki dengesizlikleri yok edecek, enflasyonist eğilimlerin giderilmesine yardımcı olacaktır. Ülkedeki para miktarının dengesiz artışı, mallarda kıtlık olması, paranın tedavül hızının artması yanında, eşit olmayan servet dağılımı da enflasyonist eğilim doğurmakta ve piyasanın bozulmasına neden olmaktadır. Bu verginin iyi bir şekilde uygulanması, zamanla dengeyi sağlamaktadır⁴³⁶.

Çağdaş iktisatçıların vergide aradıkları şartları dikkate alırsak, zekatın bu nitelikleri taşıdığını görürüz. Adam Smith (ö.1790)'in kamu mâlîyesi alanında ileri sürdüğü eşitlik, belirginlik, uygunluk ve iktisat şartlarının⁴³⁷ zekatta aynen geçerli

⁴³² bk: "Namazı kılın, zekatı verin." (el-Bakara, 2/10), "Müminlerin mallarından zekat al ki onları temizleyip mallarını çoğaltsın." (et-Tevbe, 9/103) ve "Hasat günü ürünün hakkını verin." (el-Enam, 6/141) ayetlerinde zekat açık bir şekilde emredilmektedir.

⁴³³ "İslâm beş temel üzerine kurulmuştur. Bunlardan biri de zekat vermektir." (el-Buhârî, İman 12; Müslim, İman 19, 23) ve Muaz Yemen'e giderken Hz.Peygamberin "Onlara bildir ki Allah kendilerine zekatı farz kılmıştır. Zekatı oranın zenginlerinden al, fakirlerine ver." (el-Buhârî, Zekat 1; Ebû Dâvud, Zekat 5; İbn Mace, Zekat 1; en-Nesâi, Zekat 46) ifadeleri zekatın farz oluşunu ifade eden hadislerden bir kaçıdır. Bunun dışında zekatın miktarıyla alakalı olmak üzere zekatın farz oluşunu ifade eden pek çok hadis mevcuttur.

⁴³⁴ Sıddıkî, s. 18 vd.

⁴³⁵ Mannan, s. 392.

⁴³⁶ Mannan, s. 379.

⁴³⁷ Sıddıkî, s. 28. Eşitlik; her devlet tebasının kendi kabiliyetine göre, hükümeti desteklemesini; yani her ferdin elde ettiği gelir oranında devlete katkıda bulmasını; belirleyicilik, her ferdin ödemek zorunda olduğu verginin belirli ve kesin olmasını; uygunluk, verginin, mükellef için en uygun zamanda ve en uygun tarzda tahsilini ve iktisat, her verginin, devlet hazinesine getireceği hasılat üzerinden mümkün olduğu kadar az masrafı gerektirecek biçimde tahsil edilmesini ifade eder. bk: Sıddıkî, s. 28 vd.

olması, onun batı iktisat eğilimlerine göre de uygulanabilir bir vergi olduğunu göstermektedir. Fayda teorisine göre bir ferdin ödemesi gereken vergi, onun devletten aldığı fayda miktarıyla orantılı olmalıdır. Bu kural bize şu an saçma gelmesine rağmen, feodal vergilerin nakit ödendiği ve devlet gelirlerinin feodal lordlardan alacaklara bağlı olduğu Ortaçağ'da, böyle bir teori zamanın mevcut düzenine uygun olabilir. Fayda teorisi yerini zamanla mâlî teoriye bırakmıştır. Bu teoriyi savunanlar, gelirin âdil ya da gayr-ı âdil oluşu yerine, gelirin mümkün mertebe tedbirli toplanması esasıyla ilgilenmişlerdir. Bundan başka vergiyi harcama açısından açıklayan bir başka teori daha vardır. Bu teoriye göre, belirli vergiler gereksiz lüks tüketimi engellemektedir. Sosyal-politik teoriye göre ise vergi, bir gelir kaynağı oluşu yanında, bir iktisâdî ve sosyal alettir. Bu teoriyi savunanlar, vergiyi gelir adaletsizliğini azaltan bir alet olarak telakki etmektedirler⁴³⁸. Ayrıca iktisâdî alanda para olarak kabul edilen bu madenlerden zekat alınması, bu madenlerin atıl tutulmalarına engel olacaktır. Zira bu paraların kenz haline getirilmesi, yaratılış amaçlarına ters düşecek ve toplumda düzeni bozacaktır⁴³⁹.

Zekatın sosyal alanda yukarıda anlattıklarımızın dışında başka faydalarının da olduğu bir gerçektir. Ancak bu yararlarını çağdaş vergi kuramlarıyla tam olarak ifade etmek imkansızdır. Zekat, ister devlet tarafından toplansın, isterse fertler kendileri gerekli yerlere versin, fertler arası dayanışmadır. Zekatın veren fert açısından da psikolojik faydaları vardır. Zekatı veren kişi, verme duygusu gelişeceğinden gözü kara mal sevdalısı olmayacaktır. Böyle bir durumda da, ne pahasına olursa olsun kendi menfaati için toplumun gelir kaynaklarını sömüren zengin kişi olmayacaktır. Şu halde zekat bir taraftan dengesiz gelir dağılımını engellerken, diğer taraftan fertte mal hırsını önleyecektir. Alan açısından zekatın taşıdığı önem ise en az diğer yararları kadar önemlidir. Bir şekilde mağdur olmuş ya da mâlî yardıma muhtaç olmuş kişi yanında kendi derdini paylaşacak kişilerin olduğunu fark edecek ve özellikle 19. yüzyılda batıda olduğunun aksine sermaye düşmanı olmayacak, birilerinin iyi durumda olmasının gerektiğinde kendisi için

---

⁴³⁸ Sıddîkî, s. 25 vd.

⁴³⁹ el-Hatib eş-Şirbîni, I, 389.

faydalı olacağını bilecektir. Kısaca zekat, toplumda farklı imkanlara sahip kişiler arasında diyalog kuracak ve sevinçlerin ve sıkıntıların birlikte paylaşılmasını sağlayacaktır.

B- NİSAB MİKTARI

Nisab; dilimizde, miktar, hisse ve yeter derece anlamına gelmektedir. Terim olarak, zekat ve sadaka gibi dînî ibadetlerle yükümlü olmak için hukûken gerekli olan belirli miktar mal veya serveti ifade eder⁴⁴⁰. Nisab miktarı hadislerde sarîh olarak yer aldığından bu konuda alimler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur⁴⁴¹. Altında nisab miktarı yirmi miskal, gümüşte ise iki yüz dirhemdir⁴⁴². Yirmi miskalde yarım miskal, iki yüz dirhemde beş dirhem zekat verilir⁴⁴³. Dolayısıyla kırk miskalde bir miskal, iki yüz dirhemde beş dirhem zekat verilir ki bu, 1/40 demektir. Günümüz ölçü birimiyle altının nisabı 80 gr., gümüşün nisabı 560 gr.'dır. Ancak İslâm hukukçuları örfî ağırlık birimlerini esas aldıklarından⁴⁴⁴, Osmanlılar altının nisabını 95, gümüşünkini 640 gr. kabul etmişlerdir⁴⁴⁵.

Belirlenen bir miktarı aşan, fakat bir sonraki miktara ulaşmayan, iki nisab arasındaki altın ve gümüşte zekatın verilip verilmeyeceği İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Cumhura göre nisabın üzerinde kalan miktardan kırkta bir zekat verilir⁴⁴⁶. Onlar bu görüşlerinde “Her kırk dirhemden birini getiriniz. İki yüz

⁴⁴⁰ Ergüney, nisab md., s. 366, Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm'da Zekat Müessesesi*, İstanbul 1983, s. 12; Kal'acı-Kuneybî, nisab md., s. 480.

⁴⁴¹ Hasan el-Basri'den farklı bir görüş nakledilse de bu konuda mezheb sahibi imamlar arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. bk. İbn Münzir, s. 39; Sa'dî Ebû Ceyb, *Mevsûatü'l-icma fi'l-fikhi'l-İslâmi*. Dâru'l-fikir, Dimaşk 1984, I, 483.

⁴⁴² ez-Zeylaî, Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, Dâru ihyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut 1393/1973, II, 369; eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Asl*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1990, II, 89; Ahmed b. Hanbel, I, 148, III, 85; el-Makdîsî, Bahâuddin Abdurrahman b. İbrahim, *el-Udde şerhu'l-Umde*, Mektebetü'r-Riyâd, y ve ty, s. 35, İbn Hazm, IV, 51; eş-Şevkânî, *es-Seylû'l-cerrâr*, II, 18.

⁴⁴³ el-Mevsîlî, I, 111; Mehmed Zihni Efendi, *Nimet-i İslâm*, Mataa-i âmire, İstanbul 1316-1329, Kitabu'z-zekât, s. 15.

⁴⁴⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 30.

⁴⁴⁵ Döndüren, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, s. 504. Sudan Faysal İslâm Bankası miskâli 4,457 gr. olarak belirlemiştir. Nisab, Irak miskâliyle yaklaşık 100, acem miskâliyle 96, cumhura göre yaklaşık 91 gr.'dir. bk. ez-Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmi*, II, 759.

⁴⁴⁶ İbnü'l-Hümâm, II, 163.

dirhemi buluncaya kadar bir şey vermeniz gerekmez. İki yüz dirhem olunca, beş dirhem zekat gerekir. Bunun üzerinde olan miktarda hesabına göre zekat verilir.”⁴⁴⁷ hadisine dayanmaktadırlar. Ebû Hanife’ye göre yirmi miskâlden fazla olan altın dört miskâle, iki yüz dirhemden fazla olan gümüş kırk dirheme ulaşmadıkça bu fazlalık için zekat gerekmez. Nisabdan sonraki kırk dirhem için bir dirhem, dört miskâl için bir miskâl zekat verilir⁴⁴⁸. Ebû Yusuf ve Muhammed’e göre ise, nisabtan sonraki miktar ne kadar olursa olsun, hesap dikkate alınır; yani 1/40 zekat verilir⁴⁴⁹. Mesala Birinin iki yüz otuz dokuz dirhem gümüşü bulursa, Ebû Hanifeye göre yalnız iki yüz dirhem için beş dirhem zekat gerekirken, diğer Ebû Yusuf ve Muhammed’e göre nisab miktarını aşınca bütünü üzerinden kırkta bir zekat gerekmektedir⁴⁵⁰.

İslâm hukuk ekolleri arasında tartışılan konulardan biri de altın ve gümüşte nisabın tamamlanması mevzuudur. Hanefiler nisab miktarının eksik mallar bir birine katılarak tamamlanabileceğini kabul etmektedirler⁴⁵¹. Onlar bu görüşlerinde Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec’den nakledilen hadise dayanmaktadırlar⁴⁵². Mâlik, bir rivayette Ahmed, Hasan el-Basrî, Katâde, Evzâî ve Sevrî de aynı görüşü paylaşmaktadırlar⁴⁵³. Nisabın tamamlanmasını kabul edenler, bunun cüz ya da kıymet itibarı ile yapılmasında ihtilaf etmektedirler. Mâlikîler, Hanbelîler, Ebû Yusuf, Muhammed ve Evzâî nisabın cüz itibarıyla tamamlanacağını kabul etmektedirler. Onlara göre yarısı altın, yarısı gümüşten veya üçte biri altından üçte ikisi gümüşten nisab tamamlansa, bu iki madenden zekat vermek gerekir. Zira

⁴⁴⁷ es-Sehâranfûrî, Halil Ahmed, *Bezlü'l-mechûd fî halli Ebî Dâvud*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut ty, VIII, 60; Hatib et-Tebrizî, Muhammed b. Abdillâh, *Mişkâtü'l-mesâbih*, (Nşr: Nâsiruddîn el-Elbânî), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1961, Hadis no: 1799, I, 567.

⁴⁴⁸ es-Semerkandî, Alâuddin, *Tuhfetü'l-fukahâ*, Beyrut 1405/1984, II, 266; el-Mâverdi, *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, s. 152-153; Halebî, s. 65.

⁴⁴⁹ Halebî, s. 65.

⁴⁵⁰ ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 762.

⁴⁵¹ el-Mevsilî, I, 111; es-Semerkandî, II, 266.

⁴⁵² el-Menbecî, I, 356.

⁴⁵³ ed-Dusûkî, I, 455; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 598; Ebu'l-Velid İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Mukaddimât*, Dâr sâdir, Beyrut ty, s. 212-213.

bunların toplamı nisabı oluşturmaktadır⁴⁵⁴. Bunlara karşılık Ebû Hanife nisabın kıymet itibarıyla tamamlanması kanaatindedir. Ona göre birinin elinde yüz elli dirhem ve elli dirhem değerinde dört dînâr bulursa, bunlardan zekat vermek gerekmektedir. Çünkü değer itibarıyla bunların toplamı nisaba ulaşmaktadır⁴⁵⁵. Şâfiî mezhebine göre ise, nisab miktarı, altın ve gümüş farklı cins olduğundan birbirine katılarak tamamlanamaz⁴⁵⁶. Her iki görüşün delilleri incelendiğinde, bu madenlerde semeniyet (para olma) özelliği ortak olduğundan nisabın tamamlanmasını savunanların daha isabetli oldukları görülmektedir.

Rasulullah döneminde tespit edilen nisab miktarlarının, değişen iktisâdî şartlar nedeniyle günümüzde aynen devam edip-etmeyecekleri tartışma konusu olmuştur. Bazı araştırmacılar, Hz. Peygamber döneminde tespit edilen nisab miktarlarının günümüzde ihtiyaçları gideremeyeceklerini ileri sürerek, nisabın artırılmasını teklif etmektedirler. Ancak bu kişiler neyi ölçü olarak nisab miktarının artırılacağı konusunda net bir şey ortaya koymamaktadırlar. Yusuf el-Kardâvî, bu görüşü kesin bir şekilde kabul etmemektedir. Zira O'na göre bu görüş kabul edildiği takdirde, naslara ve icmaya aykırı bir durum ortaya çıkacaktır. O bu kanaatinde, zekatın dini bir ibadet olduğu ve ebedilik vasfı bulunduğu, miktarın değiştirilmesi durumunda bu özelliğin yok olacağı ve bu kapının açılmasının dini şartların yok olmasına neden olacağı gibi nedenlere dayanmaktadır⁴⁵⁷. Ancak kendisi de Rasulullah döneminde kabul edilen nisab miktarlarının, özellikle de altın ve gümüşün değer kaybettiğini, bu nedenle de para için sabit bir nisab miktarının tespit edilip-edilmeyeceğini tartışmaktadır.

Tarihî süreç içinde mübâdele aracı vazifesi gören altın ve gümüş, sürekli değer kaybetmiştir. Serahsî'nin ifadesine göre hayvanların zekatında kıymet dikkate alınmıştır. Mesela bir koyun Rasulullah döneminde beş dirhem, bir deve kırk dirhemdir. Bu nedenle beş deve zekatın farz oluşu aynen iki yüz dirhem gümüşte

⁴⁵⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 598; ed-Dusûkî, I, 455; İbnü'l-Hümâm, II, 169.

⁴⁵⁵ el-Kâsânî, II, 19; el-Cassâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali, *Muhtasarü İhtilâfî'l-ülema li't-Tahâvî*, Dâru'l-beşâir, Beyrut 1996, I, 430.

⁴⁵⁶ el-Hatib eş-Şirbînî, I, 389.

⁴⁵⁷ el-Kardâvî, I, 244 vd.

zekatın farz oluşu gibidir⁴⁵⁸. Dolayısıyla nisab miktarları değer bakımından o dönemde birbirlerine denktir.

Günümüzde hem altın-gümüş değer kaybetmiş, hem de nisab malları arasında değer bakımından farklar oluşmuştur. Günümüzde 85 gr. altın ve 560 gr. gümüşün alım güçleri eşit olmadığı gibi, bunların karşılığı olan paraya veya mala sahip olanlar da zengin kabul edilmemektedir. Şu halde altın ve gümüşün, Rasulullah dönemine olduğu gibi nisab kabul edilmesi durumunda, bu, zekatın hikmetini yansıtmayacak; gerçekte fakir olan bir kişi de zekatla mükellef olacaktır. Bu durumda Rasulullah zamanında nisabın tespitinde, niçin bu miktarda malın ölçü kabul edildiğinin tespiti gerekir. Rasulullah zamanında nisab miktarı mal, küçük bir ailenin bir senelik geçimi için yeterliydi⁴⁵⁹. Bu tarihlerde vasıfsız bir işçinin aylığı 200 dirhem idi. Bu asgarî geçim için yeterli idi⁴⁶⁰. Ömer b. Hattab, Kûfe'ye kadı tayin ettiği Şurayh'a 100 dirhem aylık ve ihtiyaç miktarı kadar buğday tahsis etmişti⁴⁶¹. Abdülmelik, yaptığı vergi ıslâhâtında asgarî geçim için 200 dirhemi yeterli kabul etmiştir⁴⁶². Şu halde zenginliğin gerçek ölçüsü, bir senelik ihtiyaca yetecek mal varlığıdır. Rasulullah'ın tespit ettiği miktarlar ise, o dönemde bir senelik ihtiyaca yetecek mal miktarının tespitinden ibarettir.

Ancak bir senelik ihtiyacın mutlak olarak zenginlikte kıstas kabul edilmesi, özellikle günümüzde Türkiye'yi dikkate alacak olursak, suistimallere yol açacağı gibi, yeterli bir belirleyicilik arz etmemektedir. Zira Rasulullah döneminde vahada yaşayan bir ailenin yaşam standardı ile şehirde yaşayanlar arasında pek fazla bir fark yok idi. Her iki grubun günlük gıdasını aynı tarım ve hayvansal ürünler oluşturmaktaydı. Mal varlıkları da aynı idi. İnsanlar, altın ve gümüş gibi para olarak kullanılan madenlere ve deve, koyun ve sığır gibi hayvanlara sahip idiler. Oysa günümüzde gelir dağılımının adaletsiz olması nedeniyle fertler arasında geçim

⁴⁵⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, II, 150.

⁴⁵⁹ ed-Dihlevî, II, 110-111.

⁴⁶⁰ Salih Ahmed, *et-Tanzîmâtü 'l-ictimâ'iyye ve 'l-iktisâdiyye fi 'l-Basra fi 'l-karni 'l-evveli 'l-hicri*, Bağdat 1953, s. 282.

⁴⁶¹ Ali İbrahim Hasan-Hasan İbrahim Hasan, *en-Nuzumu 'l-İslâmiyye*, y ve ty, s. 293.

⁴⁶² Salih Ahmed, s. 279.

standardı da değişmiştir. Mesela İstanbul'da elit bir grubun aylık kazancı ile Anadolu'da köylü bir ailenin kazancı aynı olmadığı gibi, yaşam standartları da aynı değildir. Ülkemizde, batıdaki gibi herkesin rahatça yetecek gelire sahip olması da söz konusu değildir. Bu nedenle belirli bir varlığın, zenginlik ölçüsü kabul edilmesi imkansızdır.

Mutlak olarak yıllık ihtiyaç kadar mal ve altın ve gümüş nisabı zenginlik ölçüsü olarak kabul edilemeyeceğine göre, hadislerde yer alan diğer nisab mallarının kullanılması en uygunu olacaktır. Toprak mahsullerinin değeri hayvanlara oranla, Rasulullah döneminden günümüze büyük oranda değiştiğinden, zenginlik ölçüsü olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Günümüzde hayvanların değerleri arasında da farklılıklar oluşmuştur⁴⁶³. Yusuf Kardâvî deve ve koyunun nisab olarak kabul edilmesini savunuyorsa da⁴⁶⁴, devenin her yerde bulunmaması ve hayvanların nisablarının değer bakımından farklılaşması, ayrıca değeri düşük olanın kıstas kabul edilmesi durumunda fakir olanların da zengin kabul edilmesi, değeri yüksek olanın kabul edilmesi durumunda ise zenginlik sınırının yukarı çekilmesi ihtimali bulunduğundan, bu durum da uygun olmamaktadır.

Her devirde herkesin müstağni kalamayacağı ve değeri aslı olan eşyanın esas alınması daha uygun olacaktır. Yukarıda sayılan nedenlerle nisabı tespit edilen malların ortalaması alınmalıdır⁴⁶⁵. Ancak her kişinin kendi bölgesinde bulunan, hadislerde nisabı tespit edilmiş malların ortalamasını alması daha isabetli olur. Mesela Türkiye'de koyun ve sığırın ortalamasını almak ve bunu nisab olarak kabul etmek kanaatimizce daha uygundur.

Ancak günümüzde yazılan ilmihal türü çoğu eserde nisabla ilgili bu tartışmalara yer verilmemektedir. Bunun yanında bu kanaate yüzyılın başında yaşamış olan Hacı Reşid Paşa şiddetle karşı çıkmakta ve şöyle demektedir: "Daha önceki İslâm alimleri paralarla, ticaret malları ve hayvanlar arasındaki farklara itibar

---

⁴⁶³ Mesela 1998 y.ında Türkiye'de bir koyun 35-40, bir sığır 150-200 milyon lira arasında idi. Buna göre $40 \times 40 = 1.600.000.000$, $30 \times 200 = 6.000.000.000$ lira yapmaktadır.

⁴⁶⁴ el-Kardâvî, I, 267 vd.

⁴⁶⁵ Yavuz, s. 322 vd.

etmeyip, Ebû Yusuf'un ichtihadına uygun bir şekilde paralarda vezni dikkate almış ve yirmi miskâlin nisab olacağını ifade etmişlerdir. İki yüz dirhem gümüş, kıymet yönüyle altından daha düşük ise de zekat nisabı kabul edilmesi fakirlerin menfaatindedir."⁴⁶⁶

C- PARALARIN ZEKATI

İslâm hukukçuları hangi tür malların zekata tabi olduklarını belirtirken bu konuda bize net ölçüler vermişlerdir. Onlar zekatın alınacağı malları dörde ayırırlar. İlk bölümü altın ve gümüş gibi ticari mallar, ikinci bölümü sığır ve evcil hayvanlar, üçüncü bölümü tarım ürünleri ve dördüncü bölümü maden ve hazineler oluşturur. Bunun yanında bazı mallar ise zekattan muaf tutulmuşlardır. Bunlar mükâteb köleler, ağır borcu olan kişi, üretme amacı olmayan ya da hayatın zarûfî ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılan mallar, bu sınıftan olmak üzere oturan evler, giyilen elbiseler, mutfak takımları, hizmetçi köleler, binek hayvanları, kullanılan silahlar, yiyecekler, altın ve gümüşten yapılmamış süs eşyaları, inci yakut gibi kıymetli taşlar, kitaplar, aletler, küçüklere, delilere ve gayr-ı müslimlere ait mallar ve telef olmuş mallar zekattan muafırlar⁴⁶⁷.

Altın ve gümüş ister para olarak basılmış olsun, ister külçe halinde olsun, ister mücevherat halinde olsun ve isterse kap-kaçak olsun zekatını vermek gerekir⁴⁶⁸. Altın ve gümüşün işlenerek kadınlara küpe ve erkeklere yüzük gibi süs eşyası yapılması mübahtır. Bunlarda zekatın olup olmadığı tartışmalıdır. Mâlik, Ahmed ve Ebû Sevre göre zekat gerekmezken, Ebû Hanife ve Süfyan es-Sevrî'ye göre zekat gerekmektedir⁴⁶⁹.

Hanefilere göre katkılı parada, katkı oranı eşit olanla az olandan zekat vermek gerekirken, fazla olandan zekat vermek gerekmemektedir. Çünkü katkı

⁴⁶⁶ Hacı Reşid Paşa, III, 13-15.

⁴⁶⁷ Sıddikî, s. 2. 43. Altın ve gümüşün dışında kalan madenlerde zekatın gerekmeyeceği hususu umumun kabul ettiği bir görüştür. Ancak Hasan el-Basrî, Ömer b. Abdulaziz ve Ebû Yusuf'tan anberde beşte bir zekat gerektiği nakledilmiştir. bk. eş-Şâşi el-Kaffal, III, 76-77.

⁴⁶⁸ el-Mevsîlî, I, 111; İbnü'l-Hümâm, II, 163.

⁴⁶⁹ eş-Şâşi el-Kaffal, III, 83.

oranı eşit olandan ihtiyaten, az olan ise para hükmünde olduğundan zekat vermek gerekmektedir⁴⁷⁰. Eğer katkılı para ticaret amaçlı kullanılıyorsa ve değeri nisabı tamamlıyorsa, zekat vermek gerekir⁴⁷¹.

Şafî mezhebine göre altın ve gümüş saf olduklarında hüküm yukarıda bahsettiğimiz gibi iken, katkılı (mağşuş) olduklarında, zekatta bu iki maden dikkate alındığı için saf miktar nisabı tamamlayıncaya kadar zekat gerekmemektedir⁴⁷². Altın ve gümüş karışık durumdaysa, nisab miktarına ulaşıyorlarsa, ayrı ayrı zekatları verilir. Nisaba ulaşmıyorlarsa bir şey verilmez. Eğer katkı yüzdeleri bilinmez ancak nisabtan az olmadıkları ve birinin diğerinden fazla olduğu bilirse, daha çok olan dikkate alınarak zekat verilir⁴⁷³.

Mâlikî mezhebine göre katkılı (mağşuş) para râic olduğunda halis para gibidir. Zekat konusunda halis olan miktar dikkate alınır. Eğer fazla olan miktar altın ve gümüşse ve nisabı tamamlıyorsa zekat vermek gerekir⁴⁷⁴. Hanbelî mezhebine göre katkılı (mağşuş) paralarda, altın veya gümüş oranı nisabı tamamlarsa zekat gerekmektedir. Ancak saflik oranı bilinmiyorsa, maden ayrıştırıldığında saflik oranı nisaba ulaşıyorsa zekat verir. Nisabı hesaplamada ihtiyatlı davranır⁴⁷⁵. Mesela kişi katkılı (mağşuş) paradaki gümüş miktarının 180 veya 200 olduğunda şüpheye düşerse, 200 kabul eder. Katkı (mağşuşiyet) miktarı bilinmiyorsa katkılı paranın zekatı, katkılı olmayan altın ve gümüşle verilir. Eğer katkı (mağşuşiyet) miktarı biliniyorsa, bu paradan da zekat verilebilir. Eğer saf miktar nisabı tamamlamazsa, elinde zekat miktarını tamamlayacak başka paralar varsa onları da katarak zekat verir. Katkılı (mağşuş) paranın kuyumculukta değer kazanması durumunda, kıymet dikkate alınır, ancak sanat dikkate alınmaz⁴⁷⁶.

470 es-Semerkindî, II, 265.

471 es-Semerkindî, II, 265.

472 el-Hatib eş-Şirbînî, I, 390.

473 el-Hatib eş-Şirbînî, I, 390; er-Remlî, III, 86-87.

474 el-Emîr, s. 91, 361.

475 İbn Kudâme. *el-Muğnî*, II, 599.

476 el-Behûtî, Mansur b. Yunus, *Şerhu münteha 'l-irâdât*, Âlemü'l-kütüb, Beyrut ty, I, 402.

Hanefilere göre râic felslerde zekat gerekmektedir. Çünkü bu para, para hükmündedir. Ancak altın ve gümüşte zekat hesaplanırken ayınları dikkate alınırken, felslerde kıymet dikkate alınmaktadır. Şu halde felslerin değeri altın ve gümüş cinsinden nisabı tamamlarsa, zekat gerekmektedir⁴⁷⁷. Mâlikîlere göre râic olsalar dahi, felslerde zekat gerekmemektedir⁴⁷⁸. Şâfiîlere göre felslerde zekatın gerekmeyeceği anlaşılmaktadır⁴⁷⁹. Hanbelî mezhebine göre felslerde zekat gerekmektedir⁴⁸⁰.

Kağıt parada zekat meselesine gelince, bu paralar ve altın gümüş dışında kalan nikel paralar Rasulullah döneminde bilinmiyordu. Dolayısıyla bunların zekatı hakkında nas yoktur. Ancak altın ve gümüşün iktisâdî özelliklerini taşıdıklarından, bu paralarda da zekat gerekmektedir⁴⁸¹. Bazıları bu paraların aslî para oluşundan hareketle, 1/40 zekat vermek gerektiğini savunmaktadır⁴⁸². Altın ve gümüş gibi reel değeri bulunan paraların yerini günümüzde kağıt paranın almış olması ve onların gördüğü bütün fonksiyonları görmesi nedeniyle, kağıt parada onlarda olduğu gibi 1/40 zekat vermek İslâm'ın ruhuna daha uygun olacaktır.

Bankadaki hesaplara gelince, bunların istendiği an çekilmesini dikkate alarak elde mevcut para veya en azından müdiin alacağı olarak kabul edebiliriz. Ebû Hanife'ye göre borç üç kısma ayrılmakta; kuvvetli ve orta dereceli borçlarda kabzdan önce, zayıf borçta ise kabzdan sonra zekat vermek gerekmektedir⁴⁸³. Buna göre bankadaki para borç kabul edilse dahi, zekat vermek gerekmektedir.

---

⁴⁷⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, II, 32.

⁴⁷⁸ el-Adevî, II, 177.

⁴⁷⁹ eş-Şâfiî, III, 98.

⁴⁸⁰ el-Behûtî, *Keşşâfu'l-kınâ*, II, 235.

⁴⁸¹ Mütevellî-Şehhâte, s. 48.

⁴⁸² el-Cündî, s. 265. Bununla birlikte kağıt parayla ilgili farklı görüş ileri sürenler de vardır. Ancak bu görüşler, temsili kağıt parayla ilgilidir. Zira bu eserlerin kaleme alındığı dönemde temsili kağıt paralar tedavüldedir. Bu nedenle çoğu yazar bu tartışmalarla, kanûnî kağıt para arasında bağlantı kurarak hataya düşmektedir. bk: Gâzî el-İnâye, *el-İktisâdü'l-İslâmî, ez-zekât ve'd-darîbe*. Beyrut 1995, s. 184-185; Abdullah b. Menî', s. 53 vd.

⁴⁸³ el-Cündî, s. 270. Ebû Hanifeye göre karz kuvvetli borçtur. Hayvanların ve hizmetçilerin aslı ihtiyaçlarıyla alakalı borçlar orta dereceli borç, mehir ve diyet gibi haklardan doğan borçlar ise zayıf borçtur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İSLÂM'A GÖRE PARANIN FONKSİYONLARI

Paranın fonksiyonları kavramıyla iktisatta, paranın îfa ettiği görevler kastedilmektedir. Bu itibarla fonksiyonların tespiti teoriden ziyade pratiğe dayanmaktadır. Yani toplumun para olarak kabul ettiği maddeler, hangi tür işleri yerine getiriyorsa, onlar paraların fonksiyonu olarak kabul edilmiştir.

Paranın fonksiyonları temelde örfe dayandığı için, örfteki değişikliklerin parayı da etkilemesi kaçınılmazdır. Ancak tarih süreci içinde paranın fonksiyonlarını incelediğimizde, onun değişmez denebilecek bazı fonksiyonları beraberinde taşıdığını görürüz. Burada şunu ifade etmekte yarar görmekteyiz ki; klasik İslâm hukuku ve mâliye ile ilgili eserlerde bu fonksiyonlar açık bir şekilde ifade edilmemektedir. Bu nedenle biz ana başlıklarda çağımız iktisatçılarının kabul ettikleri terimlere yer verecek; klasik hukuk eserlerindeki dolaylı atıflardan yola çıkarak bu kavramlara İslâm hukukçularının yaklaşımlarını inceleyeceğiz.

I-PARANIN DEĞER ÖLÇÜSÜ OLMASI

A- GÜNÜMÜZ İKTİSADINDA PARANIN DEĞERİ VE FİYATLAR GENEL SEVİYESİ

Paranın değer ölçüsü olması, beraberinde değerinin tespitini gündeme getirmektedir. Şu halde para, mübâdelelerde kullanılan vasıta olduğuna göre, paranın değerinin tespiti nasıl yapılacaktır?

Paranın değerinin tespiti konusuna girmeden önce, bu kavramın ne anlama geldiği üzerinde durmak gerekmektedir. İktisat ilminde paranın kıymeti, onun satın alabildiği eşya miktarıyla ölçüldüğünden, bu terim karşısında zaman zaman “satın alma gücü” kavramı da kullanılmaktadır. Eşyanın kıymetine fiyat dendiğine göre, fiyat hem eşyanın hem de paranın kıymetini belirlemektedir. Şu halde bir paranın değerinin değişmesinde mübâdeledeki eşya miktarı ve mübâdeledeki para miktarı

değeri kişisel ve subjektif bir değer olup, kişinin mallara verdiği önemdir ve kişilere göre değişmektedir. Mübâdele değeri ise bir mal karşılığında elde edilecek bir diğer mal miktarıyla açıklanmaktadır⁵. Bu nedenle günümüzde iktisatçılar, standart kıymet ölçüsü olabilmelerine göre parayı, kuvvetli para, sağ para ve zayıf para olarak üçe ayırmaktadırlar. Onlara göre satın alma gücü istikrarsız olan paralar, standart kıymet ölçüsü olma özelliğini de kaybederler⁶. Kuvvetli paranın diğer bir ismi de nadir paradır. Bunlar, satın alma gücü resmi değerinden fazla olan paralardır. Bir ülkede dış ödemeler aktifinin kabarması veya bir hakim ekonomi parasının milletlerarası ödemelerde standart kıymet ölçüsü ve mübâdele aracı olması, o paranın kıymetli para konumuna geçmesini temin edebilir. Resmi kıymeti ile gerçek satın alma gücü arasında az çok denklik olan paralar sağ paralardır. İktisâdî dengeyi koruyabilen ülkelerdeki paralar, daha çok sağ paradır⁷.

Tarih boyunca paranın değeriyle ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Eski dönemlerde, paranın değerini, nispî nedreti (az bulunan bir madde olması),

---

¹ Suvla, Refii Şükrü, *Para Kıymetindeki Tahavvüllerin Sebepleri*, Kenan Matbaacılık, İstanbul 1944, s. 298.

² Kocamanoğlu, s. 519.

³ Locke paranın iki değeri olduğunu belirtiyor: Faiz raiciyle ölçülen kullanma (istimal) değeri ve mübâdele değeri. bk: Keynes, John Maynard, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, (Trc. Asım Baltacıgil), İstanbul 1969, s. 316.

⁴ Aftalion, M., *Para Denemeleri*, (Trc. Şerif Dosdoğru), İstiklal Matbaası, Ankara 1956, s. 9.

⁵ Oğuz- Uludağ, I, 16.

⁶ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 31.

⁷ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 32.

halkın güveni ve satın alabildiği metanın değeri belirlemekteydi⁸. Batı dünyasında paranın değerini, değer nazariyesinden yola çıkarak açıklayanlar da olmuştur. Bazılarına göre bir şeyi diğerinden daha değerli kılan, onu elde etmek için harcanan emektir. Bu nazariyenin temeli Adam Smith zamanında mevcut olmasına rağmen ancak açık bir şekilde Ricardo (ö.1823) tarafından ortaya konulabilmiştir. Daha sonraki yıllarda gündeme gelen Marksizm değeri emeğe atfetmektedir. Oysa biz bir şeye fiyat verirken, onu almaya olan isteğimizle fiyatı belirleriz. Nitekim iki kimse aynı şeyi almayı düşünmelerine rağmen, aynı ücreti vermeyi istemeyebilmektedirler⁹. Paranın değerini belirlemede diğer bir kriter ise sonuncu fayda nazariyesidir. Fayda, bir şeyin ihtiyaçlarımızı giderebilme kabiliyetidir. Başlangıçtan beri iktisatçılar kıymet mefhumuyla karşılaştıklarında faydayı düşünmüşlerdir. Onlar, bir şey kıymetli ise aynı zamanda faydalıdır zannetmişlerdir. Bazı iktisatçılar ise bir şey kıymetli ise nadirdir diye düşünmüşlerdir. Fakat nedret ve fayda tek başına kıymetin esası olamamaktadır. Şu halde her ikisini birleştirmek gerekmektedir¹⁰. Sonuncu fayda içinde hem nedret hem de fayda erimiş halde yer almaktadır. Gerçekte son cismin giderdiği ihtiyaç hangi oranda ise, faydası da o orandadır. Sonuncu fayda nazariyesi, kıymetin psikolojik nazariyesidir. Bu nazariyeye göre kıymet faydaya tabi olmaktadır¹¹.

Paranın nedreti ve alabildiği malın değerinin, tam bir şekilde belirleyici rol oynamadığını İbn Haldun (ö.1406) Mukaddime isimli eserinden ifade etmektedir. O, günümüzde olduğu gibi kıymet nazariyesini ilmî bir şekilde açıklamakta ve paranın değerinin arz ve talebe bağlı bulunduğuna işaret etmektedir¹². Bu nazariye, Ortaçağ İslâm dünyasında yaygınlık kazanmadığı gibi, 1929 yılındaki buhrana kadar da anlaşılamamıştır. Anılan tarihe kadar İslâm dünyasında paralar değerlerini, çok sık kullanılan metalden olmalarından, yani kullanım değerinden

---

⁸ *Büyük Larousse*, XX, 9156.

⁹ Aftalion, s. 11.

¹⁰ Aftalion, s. 12.

¹¹ Aftalion, s. 15.

¹² İbn Haldun, II, 322-324; el-Cemal, s. 474.

almaktaydılar. Aynı durum hiç şüphesiz batı toplumları için de geçerliydi. Para olarak kıymetli madenlerin kullanılması, hacmi küçük ancak değeri büyük paralar elde edilmesine ve bunların kolayca taşınabilmesine ve bölünebilmesine imkan tanımıştır¹³. Şu halde insanlığın para maddeleriyle ilgili yaşadığı tecrübe bize, önceki asırlarda bütün toplumu saran bir ekonomik yapı bulunmadığından, kısacası ferdî ticârî ilişkiler yaygın olduğundan, reel değerli madenlerin para olarak kullanılmasının zarurî derecede önemli olduğunu göstermektedir.

Günümüzde paranın değerinin hesaplanması, eskiye oranla o kadar kolay değildir. Genel olarak paranın değerinin hesaplanmasında toptan eşya, tüketici, geçinme ve millî gelir kapalı fiyat indeksinden yararlanılmaktadır. Paranın kıymet ölçüsü fonksiyonunu tam olarak yerine getirebilmesi için, değerinin istikrarlı olması gerekmektedir. Bir malın değeri o malın fiyatıyla ölçülmesine rağmen, paranın değeri satın alabildiği mal ve hizmetlerin toplamıyla ölçülmektedir. O halde paranın değeri fiyatlar genel seviyesi ile ters orantılıdır. Mesela fiyatlar iki misline çıkmışsa, paranın değeri yarı yarıya düşmüş demektir. Bu nedenle paranın değerindeki değişimleri izleyebilmek için fiyat indeksleri tertip etmek gerekmektedir. Paranın değerinin ölçülmesi söz konusu olduğuna göre, bunu gösterecek fiyat indeksinin bütün malların fiyatlarını kapsaması gerekmektedir.

Paranın kıymetini izleyebilmek için kullanılan fiyat indeksleri, nispi fiyat ortalamaları ile yapılırlar ve genellikle indekslere, piyasada bulunan bütün mallar yerine temsili mahiyette ve mahdut sayıda bir kısım mallar dahil edilirler. İndeksler dahil edilecek malların sayısı ülkeden ülkeye farklılık arz eder. Mesela İstanbul Ticaret Odası tarafından tanzim edilen indekse 96 mal konu olurken, Almanya'da 400 kadar, A.B.D.'de 800'den fazla mal indekslere dahil olmaktadır¹⁴. Bazılarına göre az sayıda malı ihtiva eden indeksler daha sıhhatli iken, bazılarına göre ise indekse dahil olacak mal sayısı mümkün olduğunca artırılmalıdır. Ancak indeksler yapılırken, ülkenin ekonomik seviyesi ve kişilerin hayat standartları dikkate

---

¹³ *Büyük Larousse*, XX, 9156.

¹⁴ *Zeytinoğlu, Genel İktisat*, s. 198.

alınmakta ve buna göre indekse dahil olacak mallar tespit edilmektedir.

İndeks düzenleyebilmek için kullanılacak malların yıllık fiyat ortalamaları alınır; bir başlangıç yılı tespit edilir. Başlangıç olarak alınan bu yıl 100 rakamıyla ifade edilir. Bu rakam, indekse konu olan malların itibârî seviyesini göstermekte, diğer yılların rakamları buna göre artan veya azalan bir değer kazanmaktadır. Bu esasa göre hazırlanan indekslere, “Sabit Temel” indeksler adı verilir. Fiyat indeksleri belirli zaman esasına göre hazırlanır; aylık, üç ve altı aylık veya yıllık düzenlenirler¹⁵.

Nihâî malların tespiti zor olduğundan hammaddeler ele alınmalıdır. Burada da toptan fiyatların tespiti yoluna gidilmelidir. Bu şekilde hammaddelerin toptan fiyatlardaki değişimleri tespit eden toptan eşya fiyatları indeksi pratikte umumi fiyat indeksi yerine kullanılmaktadır. Milli gelir hesaplarından da kapalı yahut dolaylı yoldan bir umumi fiyat seviyesi indeksi hesaplamak mümkündür. Herhangi bir yıla ait cari fiyatlarla gayr-ı sâfi milli hasıla indeksini, o yıla ait sabit fiyatlarla (yani temel bir yıl fiyatlarına göre hesaplanmış) gayr-ı safi milli hasıla indeksine bölmek suretiyle, milli gelir hesaplarında kapalı bir şekilde kullanılmış olan fiyat indeksini tespit edebiliriz. Buna milli gelir hesapları kapalı fiyat indeksi (İmplicit GNP price index) adı verilmektedir. Geçim indeksi (Cost of Living) ise belirli geçim seviyesinin idamesi için yapılması gerekli olan toplam masraflardaki aylık veya yıllık değişimleri göstermektedir. Bu şekilde belirlenen toplam harcamaların o ay veya yılki fiyatlarla değerlendirilmesi ile geçim indeksi tespit edilmiş olur¹⁶. Türkiye’de çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından tüketici ve toptan eşya fiyat indeksleri düzenlenmektedir¹⁷.

Beşerî iktisadın ilmî bir disiplin haline gelişinden günümüze kadar paranın değeriyle ilgili çeşitli teoriler ileri sürülmüştür. Biz burada Miktar Teorisi üzerinde duracağız.

---

¹⁵ Zeytinoğlu, *Genel İktisat*, s. 199.

¹⁶ Hiç, s. 55-57. Konuyla ilgili bk: Zeytinoğlu, Erol, *Genel İktisat*, s. 200-203; Kılıçbay, s. 492 vd.

¹⁷ *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, I, 312.

B- GÜNÜMÜZ İKTİSADINDA PARA MİKTARI VE FİYAT İLİŞKİSİ (MİKTAR TEORİSİ)

1- Klasik Miktar Teorisi:

İktisatçılar eskiden beri paranın kıymetini teorilerle açıklamaya çalışmışlardır. Fiyatlarda meydana gelen değişimleri, paranın miktarı ile açıklayan teorilerden birisi de miktar teorisidir¹⁸.

Miktar teorisine göre, para miktarındaki değişimler dorudan doğruya ve aynı oranda fiyatlar genel seviyesine de tesir eder. Bu teoriye göre paranın kıymeti tedavül fonksiyonu yerine getiren para hacmi ile ters orantılı olarak değişme gösterir. Yani paranın miktarı çoğaldıkça fiyatlar yükselmekte, başka bir ifadeyle paranın kıymeti düşmekte, para miktarı azaldıkça, fiyatlar düşmekte, yani paranın değeri yükselmektedir¹⁹.

Para kıymetini, para miktarı ile açıklamaya çalışan teoriler Ortaçağ müellifleriyle başlamıştır. Bunlar arasında Nicole Oresma (1323-1383), Copernic (1473-1543) Davanzati (1529-1600) ve John Locke (1632-1704)²⁰ Petty (ö.1687) Cantillon (ö.1734) ve Berkeley (ö.1753) yer alır²¹. Ancak bu teoriyi geliştiren en önemli kişi J. Bodin (1530-1596)'dir.

J. Bodin'e göre bir milletin ana serveti sayılan altın ve gümüşün ülkeye girişine mani olunmamalıdır. Ancak hayatı pahalandıran ve mübâdelelerin gereği şekilde yapılmasını engelleyen para ayarındaki değişikliklerden ve bilhassa üretimi mümkün olan tüketim mallarının miktarı ile uygun bir hacimden daha fazla paranın

---

¹⁸ İktisat tarihinde, 1776 yılından başlayarak 20. yy.'a kadar devam eden iktisâdî görüşün temsilcilerine "Klasikler" adı verilmektedir. Kurucusu Adam Smith'tir. Bu akım, endüstri devrimiyle birlikte doğmuştur. Klasikler, liberal bir doktrinin savunucusu olarak fikir mücadelesine başlamışlardır. Ancak bunlar, su katılmamış bir iktisâdî liberalizmi savunmamışlardır. Sosyal konulara ilgi göstermişler, asgarî ücrete karşı çıkmışlar, sendikacılık hareketine ılımlı yaklaşmışlar ve tam istihdamı benimsemişlerdir. bk: *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, II, 520-521.

¹⁹ Zeytinoğlu, *Genel İktisat*, s. 173.

²⁰ Zeytinoğlu, *Genel İktisat*, s. 173.

²¹ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 207; *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, "Miktar Teorisi", II, 640.

tedavülde bulunmasından kaçınılmalıdır²².

Klasik sistem içinde miktar teorisinin gelişimi, John Locke ve David Hüme gibi iktisatçıların görüşleri üzerine kurulmuştur. Klasik sistemin kurucularından olan Adam Smith, bu iktisatçılardan etkilenmiştir. Adam Smith, para değerini genel denge teorisi içinde ele almıştır. O, altın ve gümüş para yerini kağıt paranın almasını önermekle beraber, çıkarılan kağıt para miktarının altın ve gümüş miktarından fazla olmaması gerektiğini söylemiştir²³. Adam Smith'in yaklaşımı, para miktarıyla fiyatlar arasındaki ilişkiyi kurma bakımından, miktar teorisinin izlerini taşımaktadır. Ancak bu yaklaşım, para talebini dikkate almamakta, arz yönüne ağırlık vermektedir²⁴. Adam Smith (ö.1790), para değerini kendi teorisi kapsamı içinde ele almıştır. Madenlerden bol miktarda ve kolayca altın ve gümüş elde edilmesiyle, bu metallerin ucuzlayacağını ve dolayısıyla diğer fiyatların yükseleceğini ifade etmiştir. O, para değeri ile diğer malların mübâdele değeri arasındaki ilişkiye, altın ve gümüşün nispi fiyatları açısından bakmış ve diğer bütün mallar gibi altın ve gümüşün, kendi nispi değerlerinin ihtiva ettikleri emekle ölçülebileceğini düşünmüştür²⁵.

Klasiklerin miktar teorisini benimsedikleri genellikle kabul edilmektedir. Ancak Jean Baptiste Say (ö.1832)'in görüşleri hakkında bazı tereddütler vardır. Say, mahreçler kanununu açıklarken, dolaylı olarak para talebine önem vermiştir. O, "Gerçek para, malların kendisidir." görüşünü ileri sürerken, miktar teorisini benimsediğini göstermektedir. Diğer taraftan O, para miktarının mal talebinin fonksiyonu olarak değiştiğini ileri sürerek, miktar teorisini talep açısından incelemiştir²⁶. David Ricardo (ö.1823), altın fiyatlarının yükseliş nedenlerini araştırmış, kağıdın da altın gibi para fonksiyonu görebildiğini ileri sürmüştür.

---

²² Zeytinoğlu, *Genel İktisat*, s. 173.

²³ Serin, Vildan, *Para Politikası*, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1987, s. 50.

²⁴ Serin, s. 51.

²⁵ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 102; Zeytinoğlu, *Genel İktisat*, s. 174.

²⁶ Serin, s. 54.

Ricardo, paranın madenden farklı bir satın alma gücü olduğunu ileri sürmüştür²⁷. Ricardo tarafından kurulan “Currency Principle” veya “Currency School”²⁸, para miktarının fiyatlara etkisine aşırı önem vermiştir. Para miktarının para kıymetine etkisini ilk kez ilmi bir şekilde açıklayan Ricardo, paranın kıymetini onun nedretinde aramış, bu niteliği yalnızca kağıt para için ileri sürmüştür. Zira Ricardo, kıymetli madenlerden yapılmış paranın kıymetini, üretimleri için harcanan emekten aldığını ileri sürmüştür²⁹.

Ricardo, yazılarında külçe altın sistemini tavsiye etmiştir. Banknot iç piyasada aynı hizmetleri gördüğünden, altının dış ticarete kullanılması taraftarı olmuştur. Para tedavül hacmine bağlı olarak fiyatların yükselmesi veya düşmesi sonucunda, dış ticaret dengesinin etkileneceğini kabul etmiştir. Fiyat yükselişlerinin ihracatı zorlaştıracağına ve ithalatı artıracağına dikkat çekmiştir. Say, para miktarının piyasa talebine bağlı bulunduğunu ileri sürmüştür. Para talebi artınca, satınalma ihtiyacının tüccar senetleriyle karşılanacağını ifade etmiştir. O’na göre her mal kendi talebini yarattığından, para miktarının yetersizliği gibi bir nedenle piyasanın tıkanması söz konusu olamayacaktır³⁰. Jhon Stuart Mill, yalnız altın ve gümüş stoklarıyla banknot tedavül hacmi üzerinde durmamak ve kredinin satınalma gücünü de tahlillerde göz önünde tutmak gerektiğini savunmuştur³¹. Mill, para teorisine dolaşım hızı kavramını geliştirerek katkıda bulunmuştur³². Klasik ekole

---

²⁷ Serin, s. 51.

²⁸ Tedavüldeki banknotların % 100 altın karşılığının olması gerektiğini savunan görüşe Currency Principle adı verilmektedir. Merkez Bankası’nın altın karşılığı emisyon yanında, avans gibi bankanın efektifini genişleten, alacak işlemlerine dayanarak para ihraç edebilmesine de Banking Principle ismi verilmektedir. Bu görüşün en önemli savunucusu, Thomas Took’tur. Currency Principle İngiltere’de, Banking Principle Kıta Avrupası’nda hakim olmuştur. Currency Principle tarihe karışmıştır. Günümüzde Merkez Bankaları’nın para ihracı, Banking Principle bağlanmıştır. bk: Serin, s. 54-55.

²⁹ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 102; Zeytinoğlu, *Genel İktisat*, s. 174.

³⁰ Hiç, s. 181. Say tarafından ileri sürülen bu teoriye “Mahreçler Kanunu” adı verilir. Buna göre, her arz kendi talebini yaratır. Çünkü üretimde bulunan herhangi bir kimse, bu üretimle elde ettiği geliri mutlaka ihtiyaçlarını gidermek için kullanacaktır. Ancak bu kanunu takas ekonomisi için düşünmek nisbeten kolay ise de, paralı ekonomilerde de kullanıldığı ileri sürülmüştür. bk: Hiç, s. 181 vd.

³¹ *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, “Miktar Teorisi”, II, 641.

³² Serin, s. 52.

mensup Smith, Ricardo ve Mill'in miktar teorisiyle ilgili ileri sürdükleri fikirler, Hume ve Locke'nin fikirlerinden nüanslarla ayrılmaktadır³³.

Newcomb, mal talebine para miktarının bir fonksiyonu olarak bakmakta ve para miktarı ile fiyatlar genel düzeyinin aynı oranda değişmesi halinde, mal talebinin değişmeyeceğini, başka bir deyişle dengenin bozulmayacağını ileri sürmektedir. Thomas Took (ö.1858) ise, para değerinin saptanmasında para talebinin de dikkate alınması gerektiğini ileri sürmektedir. O, miktar teorisini benimsemesine rağmen, para miktarındaki değişmelerin mutlak fiyat dalgalanmalarına neden olacağını kabul etmemekte ve fiyatların kambiyo kurları veya psikolojik nedenlerle değişebileceğini savunmaktadır³⁴.

2- Neo-Klasik Miktar Teorisi:

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında ve yirminci yüzyıl başlarında, para kıymetini formüllerle ifade etmeye çalışan iktisatçılar birbirini izlemiştir³⁵. Miktar teorisi, bu iktisatçılar tarafından çeşitli şekillerde ele alınmış ve yorumlanmıştır³⁶.

Leon Walras (ö.1910), para kıymetindeki dalgalanmaların sebebini kıymetli maden üretimine ve emisyonu bağlayan Ricardo sisteminden ayrılmıştır. Satın alma gücü biriminin kıymetini yalnız para arzına değil, aynı zamanda para talebine bağlayarak tahlile çalışmıştır. Kurduğu bu teorinin iktisat ilmindeki önemi, ölümünden sonra daha iyi anlaşılmıştır³⁷.

Miktar teorisini en son şeklini Irving Fisher vermiştir. Ona göre ekonomideki muamele hacmi ve paranın tedavül hızı önceden verilmek kaydıyla, para miktarındaki değişiklik aynı oranda fiyatlarda kendini göstermektedir.

---

³³ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 208.

³⁴ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 213; Serin, s. 52 vd.

³⁵ XX. yy. başlarında ortaya çıkan iktisâdî fikrin temsilcilerine "Neo-Klasikler" ismi verilmektedir. Bu akım, homojen karakterli değildir. İlmî kişilikleri ve doktrin görüşleri birbirlerinden çok farklı iktisatçılardır. Neo-Klasik ekol, sosyalistlerin klasiklere yönelttiği tenkitlere tepki olarak doğmuştur. İlk tanınmış siması Walras'tır. bk: *Genel İktisat Ansiklopedisi*, II, 685.

³⁶ Kent, s. 373-399.

³⁷ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 213.

Amerikalı iktisatçı Irving Fisher (1867-1947) tarafından kurulan denklemde efektif para, kaydi para miktarları ve bunların el değiştirme hızı ile muamele hacmi ve fiyatlar genel seviyesi arasındaki ilişki şu şekilde formüle edilmiştir. $P \times T = (M \times V) + (M' \times V')$. Bu denklemde yer alan M' kaydi parayı, V' kaydi paranın el değiştirme hızını göstermektedir. Ancak daha sonra Fisher'in formülü $M \times V = P \times T$ şeklinde basitleştirilmiştir³⁸. Bu formülde M para miktarını, V tedavül hızını, P fiyatlar seviyesini ve T mübâdele hacmini göstermektedir. Fisher mübâdele denklemi adıyla anılan bu denklemde, faraziyeye göre M , V veya T 'deki değişiklik P 'yi de etkileyecektir. Bu unsurlardan V , halkın gelir elde etme süresi olarak benimsediği geleneğe ve ona etki eden şartlara, o da ekonominin kaynaklarına ve teknolojik yapısına bağlıdır. Bu nedenle kolay kolay değişmezler. Geriye istendiği anda değiştirilecek unsur olarak M kalmaktadır. M de kısa vâdede O ve V 'yi etkilemez. Şu halde M 'de meydana gelecek değişiklik doğrudan doğruya P 'ye aksedecektir. Görüldüğü gibi teori V ve T 'yi kısa vâdede değişmez kabul etmektedir. Bu faraziyeye göre, teorisinin mantiki izahını doğru kabul etmek gerekmektedir³⁹.

Fisher'in teorisi Simon Newcomb'dan mülhemdir. Newcomb, para miktarı ile fiyatlar aynı oranda değişirse, talebin seviyesini muhafaza edeceğini ve dengesizlik olmayacağını düşünmüştür. Para arzı yönünden miktar teorisini ele alanlardan bir tanesi de İspanyol Banos'tur. Bu şahıs Fisher'in eksikliğini tamamlamaya çalışmıştır⁴⁰. Kısaca Fisher'in teorisini şu şekilde özetleyebiliriz: Paranın alım gücündeki değişmeler ancak para ve emtia miktarlarındaki değişmelerle meydana gelebilir. Şu halde paranın kıymeti ancak para miktarına bağlıdır⁴¹.

Cambridge ekolüne mensup iktisatçılardan Marshall ve Pigou, para talebi sorununu Fisher'in yaklaşımına çok benzeyen, fakat farklı bir tarzda ele almışlardır.

---

³⁸ Zeytinoğlu, *Genel İktisat*, s. 174-175; *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, "Miktar Teorisi", II, 641.

³⁹ Zeytinoğlu, *Genel İktisat*, s. 175 vd.

⁴⁰ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 221.

⁴¹ Suvla, *Para Kıymetindeki Tehavvüllerin Sebepleri*, s. 300.

Bu iktisatçılar, bir ülkenin muamele hacmini karşılamak için ihtiyaç duyduğu parayı, bireyin tercihlerinin belirleyeceğini varsaymışlardır. Bu ekolden olanlara göre, para talebinde, servet, faiz oranları ve bekleme etkili olacaktır⁴². Cambridge denklemine göre, fiyatlar genel seviyesini, para arzından çok para talebi belirleyecektir. Bu nedenle bu teoriyi savunanlar, fiyatlar üzerinde etkin olma bakımından haltın para tutma arzundaki değişmelere önem vermektedirler. Cambridge yaklaşımında para, muamele ve ihtiyaç amacıyla talep edilmektedir. Spekülasyon amacıyla talep söz konusu değildir. Cambridge yaklaşımı, genel fiyat seviyesinde halkın para talebinden doğan değişmelere, para miktarındaki değişimler kadar yer vermemektedirler⁴³.

Marshall'a göre, fertlerin ellerinde tuttıkları para miktarı (diğer bir ifadeyle para talebi) sabitken, piyasadaki para miktarı (para arzı) artarsa, paranın satınalma gücü düşer ve fiyatlar yükselir. Para arzı azalırsa, satınalma gücü artar ve fiyatlar düşer⁴⁴. Marshall, halkın para talebindeki değişmelerde psikolojik nedenlerden doğan iddihar olayının önemli bir etken olduğu görüşünü savunmuştur. Dolayısıyla O, muamele amacıyla birlikte iddihar amacıyla yapılan para talebini de dikkate almıştır⁴⁵.

Pigou'nun para talebi görüşü, marjinal fayda teorisinden etkilenmiştir. Pigou'ya göre, paranın toplam efektiflere oranı, marjinal fayda teorisi tarafından belirlenmektedir⁴⁶.

Bazı iktisatçılar miktar teorisini gelir teorisine yorum getirmişlerdir. Gelir teorisine Avusturya ekolü büyük hizmet vermiştir. Bu nedenle bu teoriyi benimseyen ilim adamları arasında, marjinal fayda ve marjinal kıymet kavramlarını para kıymeti tahlillerine dahil etmeye özen gösterenler olmuştur. Gelir teorisinin tahlil ettiği konulardan bir tanesi paranın sosyal kıymetidir. Para kıymetini ve fiyat

---

⁴² Serin. s. 71.

⁴³ Serin. s. 74-75.

⁴⁴ Kılıçbay. s. 499.

⁴⁵ Serin. s. 75.

⁴⁶ Serin. s. 77.

hareketlerini, gelir seviyesindeki ve bölüşümündeki değişikliklerle izah tarzı, miktar nazariyesinin bir varyantıdır. Bu teoriye göre, para miktarının artması veya azalması, gelirlerin doğması veya dağılması sonucunda fiyatlara tesir etmektedir. Bu teorinin basit şekilde formülü şöyledir: $R=PQ \times R$ gelirleri, P genel fiyat seviyesini ve Q reel istihali göstermektedir⁴⁷.

Miktar teorisini gelir ve bu gelirin harcanması yönüyle açıklayan başlıca iktisatçılar arasında Wicksell (ö.1926) yer almaktadır. Bu şahıs miktar teorisiyle mahreçler kanununun bağdaşmadığını düşünen ilk kişidir. O, şu noktalarda miktar teorisini yetersiz görmektedir: Konjonktür dalgalanmalarıyla para hacmindeki değişiklikler, birbirine paralel seyretmektedir. Miktar teorisi, konjonktür dalgalanmalarının nedenlerine dair tatminkar açıklamalar yapamamaktadır. Ayrıca miktar teorisi, para hacmi genişleyince fiyatların yükseldiğini varsaymaktadır. Halbuki fiyat yükselmesi para hacminin artmasına neden olmaktadır. Miktar teorisi toplam arz talep üzerinde durmaktadır. Oysa birbirinden farklı iki piyasa mevcuttur. Tüketim malları piyasası ve sermaye malları piyasası. Birinci piyasanın dengesi arz ve talebin ahengine, ikincisinin dengesi ise yatırıma bağlıdır. Piyasaları ayrı ayrı tahlil etmediğinden, miktar teorisi meselenin ruhuna nüfuz edememektedir⁴⁸. Wicksell, savunduğu faiz teorisi ile miktar teorisinin boşluklarını doldurmaya çalışmıştır. Bu iktisatçı faizi tabii faiz ve piyasa faizi olarak ikiye ayırmış, birincisinin kredi talebi ile tasarruf denk olduklarında, ikincisinin kredi ilişkilerinde oluşacağını ifade etmiştir. Ona göre tabii faiz değişebilmekte, tasarrufla aralarında ilişki bulunduğundan tabii faiz yükseldiğinde tasarruf da artacaktır. Wicksell'e göre para iki boyutlu bir kontitedir. Bu boyutlar miktar ve tedavül hızıdır. Dolayısıyla paranın etkenliğini bu iki boyutun çarpımıyla elde etmek gerekmektedir⁴⁹.

Cambridge ekolüne mensup iktisatçılardan ve Fransız iktisatçılar Rogaro ve Aftalion da gelir teorini savunmuşlardır. Bu iki iktisatçı miktar teorisinin

---

⁴⁷ Ergin, *Para Siyaseti*, s.239-240.

⁴⁸ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 214.

⁴⁹ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 215; Serin, s. 79 vd.

yetersizliğine dair sayısız örnekler bulmuşlardır. Nogarò'ya göre altın stoku üretime değil, ödemeler blançosuna bağlıdır. Kıymetli maden, bol olduğu ve menfaat görmediği yerden kaçar. Altın fiyatlarının artmasıyla fiyatların artması söz konusu olamaz⁵⁰. Aftalion (ö.1956)'un ifadesiyle gelir nazariyesiyle miktar teorisi arasında, kambiyo ve dış fiyatlar miktar nazariyesinde etkili değil iken, gelir nazariyesinde etkili olması, heri iki nazariyede altının durumu, gelir arttığında fiyatların artması, Merkez Bankasının hükümete açtığı avanslar nedeniyle fiyatların yükselmesi, banka kredileri ve kayıtlara müstenit para hali, fiyatlar ve gelir değişikliğinde uygunluğun bulunmaması ve son olarak fiyatların, para miktarını ve tedavül süratini etkilemesi gibi farklar vardır⁵¹. Ayrıca gelir teorisini kuran Wieser (ö.1926) de miktar teorisini hatalı bulmuştur⁵².

A. Aftalion, fiyat hareketinin para miktarına mutlak surette bağlı olamayacağını ileri sürmüştür. Ona göre halkın zihniyeti, hisleri ve bilhassa gelecek için tahminleri para değerinin tayininde rol oynamaktadır. Aftalion tarafından savunulan bu teoriye iktisatçılar arasında psikolojik para teorisi denmektedir. Bu teori temelde nominalist para teorilerine karşı ileri sürülmüş ve marjinalizm temel prensibine dayandırılmıştır. Aftalion, para kıymeti ile üretim hacmi arasındaki bağların mutlak olamayacağını, tasarruf hacmine psikolojik etkenlerin de tesir edeceğini varsaymıştır. Ona göre kıymete tesir eden psikolojik etkenler özellikle deflasyon zamanlarında kendisini belli etmektedir. Ayrıca siyasi olaylar da para değeri üzerinde etkin rol oynamaktadır⁵³.

John Maynard Keynes (ö.1946)'e göre fiyatlar genel seviyesi para miktarına bağlı olmakla birlikte, para miktarı bu değişmeyi tek başına sağlayamaz. Artan para miktarının fiyatları yükseltmesi için harcanması gerekmektedir. Harcamaya etki eden unsurlar ise farklıdır. Fertler paralarını tüketim ve yatırım harcamaları şeklinde harcarlar. Bunlardan birincisi tüketim temayüllerine (tüketim

---

⁵⁰ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 226.

⁵¹ Aftalion, s. 134 vd.

⁵² *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, "Psikolojik Para Teorisi", II, 642.

⁵³ *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, "Psikolojik Para Teorisi", II, 760.

eğilimlerine), ikincisi olan yatırımlar ise bir yandan faiz haddine, diğer bir yandan da sermayenin marjinal verimine bağlıdır. Tüketim eğilimi fertlerin gelirleri arttıkça tüketimlerini ne oranda artırdıklarını göstermektedir. Genellikle gelir arttıkça tüketim de artmaktadır. Ancak bu artış, gelir arttıkça daha az oranda olmaktadır. Tasarruf edilen kısım ise faiz haddi arttıkça yatırımcıya verilmektedir. Bu surette onlar da, belirli devrelerde yatırım mallarına harcanır. Yatırım yapacaklar ise yatırıma harcayacakları paralara ödedikleri faiz ile o yatırımın sağlayacağı gelir arasındaki farkın, yani sermayenin verimine (daha açık bir ifadeyle sermayenin marjinal verimine) göre harcama yaparlar. Bu şartlar altında, artan para miktarının harcamayı tayin eden faktörlerin tesiri ile harcadığı düşünüldüğünde durum nasıl olacaktır? Artan para, mallara talebi artıracığından, ilave talebin ilave arz ile karşılanmasını gerektirmektedir. Eğer ekonomide atıl işgücü ve sermaye varsa, bunlar üretime katılarak, arzı, ilave talebi karşılayacak kadar artırır. Bu durumda fiyatlar artmaz. Ancak harcamalar artıp, atıl işgücü ve sermaye teçhizatı üretime katılmaya devam ederek, atıl kapasiteyi azaltırsa, üretimin marjinal masrafları da, azalan verim kanunu sebebiyle yükselmeye başlayacaktır. Böylece fiyatlarda yükseliş başlayacaktır. Atıl kapasitenin tamamı kullanılınca, artık bu noktadan sonra, talebi karşılayacak arz artışı olmayacağından, fiyatlar artan para miktarı kadar artacaktır. Konuyu bir örnekle açıklayacak olursak: Ekonomideki para miktarı 1 milyar lira artırılıp, bunun tamamı harcanmak istenirse ve bu paranın ancak yarısı mal ve hizmet arzı ile karşılanabiliyorsa, diğer 500 milyon liralık artış fiyatları yükseltecektir. Eğer tamamı arz tarafından karşılanabilecekse fiyatlar yükselmeyecektir. Ekonomi tam kapasite halinde ise piyasada bir milyar liralık fazla talebe karşılık, aynı miktarda üretim artışı olmayacağından, bir milyarın tamamı fiyatları artıracaktır⁵⁴.

Klasik sistemle Keynes arasında bazı farklar vardır. Klasik sistemde para sadece muamele amacıyla talep edilirken, Keynes spekülasyon amacını da ilave etmiştir. Klasik sistemde para stoku doğrudan fiyatlara yansırken, Keynes'e göre

---

⁵⁴ Kılıçbay, s. 501-502; Ergin, *Para ve Faiz Teorileri*, s. 223 vd.

para stokunun bir kısmı fiyatları yükseltirken, bir kısmı da yatırım ve üretim tarafından massedilmektedir. Klasik sistemde ekonomi her zaman tam istihdamda iken, Keynes sisteminde eksik istihdam söz konusudur⁵⁵.

3- Modern Miktar Teorisi:

Miktar Teorisiyle ilgili görüşler 17. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Ancak Büyük Dünya Bunalımı Miktar Teorisini büyük bir çıkmaza itmiştir. Para otoritelerinin bu bunalıma çare bulamamaları, bunalım çıktıktan sonra hızla tam istihdama dönülememesi, para politikasının istikrar aracı olmakta yetersiz kaldığını düşündürmüştür. Bu yöndeki kuşkular, Keynes'in Genel Teorisi'nden sonra büsbütün artmıştır. Ancak Keynes'in ileri sürdüğü teori de bir müddet sonra tutarsız bulunmuş ve Modern Miktar Teorisi ileri sürülmüştür. Bu teori, Friedman tarafından 1956 yılından sonra kaleme alınan bir dizi makaleyle gündeme getirilmiştir. Friedman'a göre çağdaş miktar teorisi, "bir üretim teorisi veya bir parasal gelir teorisi veya bir fiyat seviyesi teorisi" olmayıp, bir para talebi teorisidir. Sonradan "Modern Miktar Teorisi" adını alan bu teoriye göre para, bir aktif (asset) değerdir ve servet edinme yöntemlerinden biridir. Friedman tarafından gündeme getirilen bu yeni akım, iktisat tarihinde moneterizm olarak adlandırılmıştır⁵⁶. Friedman, liberal doktrini savunmasına rağmen, piyasaya para ve tedavül vasıtası arzını, bir yıldan ötekine devamlı olarak mutedil oranda ve en fazla %5 oranında artırılmasını savunmuştur. Ona göre fiyat ve gelirdeki bütün önemli değişimler para arzındaki büyük değişmelerle birlikte olmaktadır⁵⁷. İkinci Dünya Harbi sonrasında para miktarındaki artışın, anayasada belirlemesini ileri sürenler de olmuştur. Bu

---

⁵⁵ Serin, s. 125.

⁵⁶ Savaş. s. 875. Paraya kişilerin mal varlıkları içinde diğerleri kadar yer veren moneterizm, kaynağını klasik miktar kuramına dayanan anti-Keynesçi bir tepki olarak 1950'li yıllarda doğmuştur. 1960'lı yılların Chicago okulunca geliştirilen akımın öncülüğünü Milton Friedman yapmıştır. Moneteristlere göre, parasal varlıklarla diğerleri arasında kurulmuş denge sürdürülmelidir. Eğer para miktarı hedeflenenenden farklı olursa, ekonomideki unsurlar gerçek ya da mâli aktifler satın alarak veya satarak buna tepki gösterirler. Böylece bütün mal varlığı yeniden dengelenirken, nominal gelirden değişme olur. Moneteristler faizleri ikinci derecede önemli görmektedirler. Asıl dikkatleri, para stoklarındaki artış ya da azalıştır. bk: *Genel İktisat Ansiklopedisi*, II, 660.

⁵⁷ Serin, s. 150-154.

grupta yer alanlara “Anayasal İktisatçılar” adı verilmektedir. Bunlar arasında Friedman da yer almaktadır⁵⁸.

C- İSLAM'A GÖRE PARANIN DEĞER ÖLÇÜSÜ OLMA FOKSİYONU

İslâm hukukçuları paranın pek çok fonksiyonun olduğuna temas etmişlerdir. Onlar paranın temel fonksiyonları arasında değer ölçüsü olmasını kabul etmektedirler. Bu görüşlerini şu ifadelerle açıklamaktadırlar: “Malların semeni, diyet ve telef olan malların kıymet ölçüsü” olmasıdır⁵⁹. “Dînâr ve dirhemler, malların semenidir. Semen malların değerinin bilindiği miyar (ölçü)dür. Dolayısıyla semenin mazbût ve mahdût olması, değerinin yükselip, düşmemesi gerekir. Eğer semenin değeri yükselirse veya düşerse, mallara değer ölçüsü olamaz. Bilakis hepsi ticaret malı olur. İnsanların, malların değerini tespit edecekleri paraya ihtiyaçları zaruridir. Bu tespit ancak kıymetin bilineceği bir fiyatla olur.”⁶⁰ “Allah dînâr ve dirhemi kendileriyle malların değerleri belirlensin diye, diğer mallar arasında aracı ve hâkim olarak yaratmıştır. Mesela bu deve yüz dînâr, şu kadar Zaferan şu yüze eşit denir. Dolayısıyla bu iki mal, aynı şeye denktir, şu halde birbirlerine eşittirler. Allah altın ve gümüşü insanlar onları mübâdelelerde kullansın ve eşya arasında adaletli bir şekilde hâkim (değer ölçüsü) olsunlar diye yaratmıştır. Onların yaratılışlarındaki başka bir hikmet de başka mallar arasında mübâdele aracı olmalarıdır. Çünkü bu iki maden değerlidir, (mübâdelelerde) onların bizzat kendileri amaç değildir. Onların diğer eşyaya nispetleri aynı şeydir. Onlara sahip olan sanki her şeye sahip olmuştur.”⁶¹.

Yukarıdaki ifadelerden, İslâm bilginlerinin paranın değer ölçüsü olması ile ilgili görüşlerinin, günümüz iktisatçıların görüşleriyle paralel olduğu anlaşılmaktadır. Ancak İslâm hukukçuları tarafından kıymetle semenin aynı şey

---

⁵⁸ Savaş, s. 1015.

⁵⁹ İbn Rüşd el-Hafid, II, 130.

⁶⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu 'l-muvakkîn*, II, 156.

⁶¹ el-Gazzâlî, IV, 88.

olup-olmadığı tartışılmıştır. Bazı hukukçular semenle kıymetin aynı şey olduğunu kabul etmişlerse de, kıymetin bir şeyin piyasa fiyatı (semen-i misil) olduğu kabul görmüştür⁶².

İslâm piyasada fiyatların serbest bir şekilde oluşmasını tercih etmiş ve bu nedenle bazı prensipler koymuştur. Bu çerçevede fiyatların teşekkülüne müdahale edilmemesi⁶³, alıcı ile satıcı karşı karşıya gelerek satışın yapılması⁶⁴, ihtikarın (karaborsacılığın)⁶⁵, haksız rekabetin⁶⁶ ve aldatmanın yasaklanması⁶⁷ prensipleri kabul edilmiştir. Bu prensiplerle, gereksiz aracı kârlarının ve spekülâtif faaliyetlerin ortadan kalkması nedeniyle belirli ölçüde gereksiz fiyat artışının önüne geçilecektir. Bu durum, maliyet enflasyonunun önlenmesi açısından da önemlidir. Bir malın bu prensipler ışığında oluşan fiyatı ve dolayısıyla da bedeli (semeni), o malın kıymetinin göstergesi olacaktır⁶⁸.

İslâm'ın kıymet nazariyesiyle ilgili herhangi bir görüşü yoktur. Ancak İslâm'da kıymetin nasıl belirleneceği hususunda çeşitli yorumlar vardır⁶⁹. Zira kıymetin kriteri ile ilgili İslâm'da herhangi bir nas yoktur. Ancak insanların ihtiyaçlarının karşılanmasının, bu hususta kriter olarak kabul edilmesi, İslâm'la çelişmemektedir. Bu kanaat batılı iktisatçılar tarafından da kabul görmüştür. Burada son olarak şuna işaret etmek yerinde olacaktır: İslâm açısından malların değerlerini,

⁶² bk: es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 51; *Mecelle*, md. 152-154; Gözübenli, *İslâm'da Para*, s. 151-152.

⁶³ İslâm'da, zaruret olmadıkça fiyatların oluşmasına müdahale edilmemesi esastır. Konuyla ilgili bk: Ebû Dâvud, *Buyu'* 49; Tirmizî, *Buyu'* 73; Ahmed b. Hanbel, II, 327, III, 85, 106, 286; eş-Şevkânî, *Neylül'evtâr*, VI, 380-381.

⁶⁴ Bu nedenle telakki'r-rukban (köylünün malını pazara gelmeden yolda almak), hâzırın bâdiye (şehirlinin köylüye komisyoncu sıfatıyla) gıyaben satışını yasaklamıştır. Telakki'r-rukban'la ilgili bk: el-Buhârî, *Buyu'* 64, 68; Ebû Dâvud, *Buyu'* 46; en-Nesâî, *Buyu'* 17; Ahmed b. Hanbel, II, 156, 394, 465, 501. Hâzırın bâdiye'ye gıyaben satışıyla ilgili bk: el-Buhârî, *Buyu'* 58, 64, 68, 69, 70, 71; İcâre 14, Şurût 8; Müslim, *Nikah* 51, 52, Ebû Dâvud, *Buyu'* 45; Tirmizî, *Buyu'* 13; en-Nesâî, *Buyu'* 16, 17; İbn Mâce, *Ticâret* 15.

⁶⁵ İbn Mâce, *Ticaret* 6; ed-Dârimî, *Buyu'* 12.

⁶⁶ el-Buhârî, *Buyu'* 60; Müslim, *Buyu'* 13; Ebû Dâvud, *Buyu'* 44; Tirmizî, *Buyu'* 65; İbn Mâce, *Buyu'* 14.

⁶⁷ Ebû Dâvud, *Buyu'* 50; Tirmizî, *Buyu'* 74; İbn Mâce, *Ticaret* 36; ed-Dârimî, *Buyu'* 10.

⁶⁸ Gözübenli, *İslâm'da Para*, s. 149.

⁶⁹ en-Neccâr, s. 123 vd.

günümüz iktisadında olduğu gibi, mübâdele ve kullanım değeri olarak ikiye ayırmak yanlıştır. Zira İslâm hukukçularının ifadelerinden anlaşıldığı gibi, malların kıymetlerinden maksat, mübâdele değerleridir. Malların değeri semenle bilinir. Semen bu bakımdan mi'yardır. Ancak semen vasıtasıyla tespit ettiğimiz malların kıymeti fiyatlarla bilinir. Yani kıymetin göstergesi fiyattır⁷⁰. Buna göre parayla belirlenen değer, mübâdele değeri, yani malların fiyatlarıdır. Bir şeyin piyasa fiyatı olan semen-i misil de, o şeyin kıymeti (değeri)dir⁷¹.

D- PARA OLAYLARI

Modern iktisat çalışmalarında “para olayları” terimiyle paranın değerinde meydana gelen değişimler kastedilmekte, bu nedenle bazı yazarlar bu terimin yerine direkt “paranın değerinin değişmesi” başlığını kullanmaktadırlar. Burada şuna işaret etmek gerekir ki modern çalışmalarda yer alan para olayları ile İslâm hukukçuları tarafından temas edilen, dolayısıyla tezimizde ele alacağımız para olayları arasında hem isim hem de mahiyet yönünden farklar vardır. Modern iktisatçılar para olayları başlığı altında, enflasyon, deflasyon, devalüasyon ve revalüasyon gibi konuları ele alırken, aşağıda da görüleceği üzere İslâm hukukunda bu başlık altında paranın ülke çapında tedavülden kaldırılması, paranın piyasada bulunmaması, bölgesel tedavülden kaldırılması, paranın değer kazanması ve değer kaybetmesi gibi konular incelenmektedir. Biz burada konuyu İslâm hukuku açısından ele alırken, modern iktisat yönünü de ihmal etmeyecek ve konuyu mukayeseli bir tarzda ele alacağız.

1-Aslî Paralarla (Altın ve Gümüş) İlgili Para Olayları:

İslâm hukukçularının altın ve gümüşü aslî para, diğer bir ifadeyle yaratılış itibarıyla para kabul ettiklerine daha önce işaret etmiştik. Bu nedenle onlara göre aslî paralar mübâdelelerde değer kazansa veya kaybetseler, borçlu yalnızca zimmetindeki borcu ödemekle yükümlüdür⁷². Hatta bu paraların değer kazanması

---

⁷⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, II, 156.

⁷¹ Gözübenli, *İslâm'da Para*, s. 157.

⁷² İbn Âbidîn, *Tenbîhu'r-rukûd*, II, 64.

anlaşılan miktarın verilmesi İslâm hukuku açısından uygun değildir.
olacaktır.

Ancak bir kısım Mâlikîler paranın tedavülden kaldırılması durumunda değerini ödeneceğini ileri sürerler. Onlara göre altın veya gümüş para iptal edilir ya da başka bir parayla değiştirilirse, kaldırılan paranın değerine dönülür ve alacaklı alacağını altın olarak alır⁷⁴. Ancak bu paraların piyasada az bulunması veya piyasada bulunmaması halinde, nadir oluşuna rağmen elde edilmesi mümkün olduğundan, değer değil de borçlanılan miktar ödenmelidir⁷⁵.

2- İstîlâhî (yardımcı) Paralarla İlgili Para Olayları:

a-Paranın Ülke Çapında Tedavülden Kaldırılması (Kesâdı)

Klasik İslâm hukuku eserlerinde paranın ülke çapında tedavülden kaldırılması kesâd kelimesiyle ifade edilmektedir. Kesâd, sözlükte talep eksikliği sebebiyle bir şeyin revaçta olmaması anlamına gelmektedir⁷⁶. “Kesâd”, kök olarak aynı anlamlara gelen “kesede” (كَسَدَ) veya “kesude” (كَسَدَ) fiillerinden türemiştir. Kelime ilk zamanlarda fesad anlamıyla yakından ilgiliyken, daha sonra Araplar tarafından “râic olmayan meta” anlamında kullanılmıştır. Onlar, pazarda olmayan mala, kâsîd veya kesîd adını vermişlerdir. Aynı kökten eksede (اَكْسَدَ),

---

⁷³ Alîş, Mahammed b. Ahmed b. Muhammed, *Hâşiye alâ Muhtasarı Halil*, (ed-Dusûkî ile birlikte), Dâr Sâdır, Beyrut ty, III, 45; er-Remlî, III, 412.

⁷⁴ el-Hattâb, VI, 188-189.

⁷⁵ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, IV, 255.

⁷⁶ Nezih Hammad, *İktisâdî Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, “Kesâd” md., (Trc: Recep Ulusoy), İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 202; Kalacı- Kunevbî, “Kesâd” md., s. 380.

olmamaya meyletmek anlamında kullanılmaktadır. Ancak bu anlam genel kabul görmemiştir. Çünkü dil bilginleri, “eksede” kelimesinin rubâî (dört harfli), “kesede” kelimesinin de sülâsî (üç harfli) olduğunu açıklamışlardır⁷⁷.

İslâm hukukunda terim olarak “kesâd”, paranın bütün ülkede tedavülden kalkmasına denmektedir⁷⁸. Paranın tedavülden kalkması, ekonomik nedenlerle olduğu gibi, idarenin tasarrufuyla da olabilir⁷⁹. Şu halde kelimenin sözlük anlamıyla hukukçular tarafından ifade edilen terim anlamı arasında her hangi bir zıtlık olmayıp, aksine iki kelime aynı anlamı ifade etmektedir. Kesâd, madde mevcut olmasına rağmen revaçta olmama anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla kesâd butlan anlamına geldiği gibi, bazen “değerini yitirme” anlamında olan “inhifâd” yerine de kullanılmaktadır⁸⁰.

Klasik hukuk eserlerinde para olayları arasında üzerinde en fazla durulan konu paranın ülke çapında tedavülden kaldırılmasıdır. Zira ilk dönem İslâm tarihinden itibaren paranın tedavülden kaldırılması sıkça görülen ve dolayısıyla herkes tarafından bilinen bir olaydır. Paranın tedavülden kaldırılması, Haccac (ö.95/714)’ın, Mus’ab b. Zübeyr (ö.71/690) tarafından bastırılan paraları tedavülden kaldırması olayında olduğu gibi, bazen siyasal gerekçeli⁸¹, Memlûkler döneminde (1250-1516) Mısırdaki felselerin yasaklanmasında olduğu gibi bazen de ekonomik gerekçeli olabilmektedir.

Kesâd olayı çokça meydana geldiğinden özellikle borçların ifasında ödemenin ne şekilde olacağını belirlemek için, hukuk eserleri konuya geniş bir şekilde yer vermişlerdir. Konuyla ilgili olarak kaynaklarda çeşitli içtihatlar detaylı bir şekilde yer almaktadır.

---

⁷⁷ Abdullah Şeyh Mahfuz b. Behiy, “Hükümü’ş-şer’ fi ta’dili mâ terattebe bi zimmeti’l-medîn li’ d-dâin fi hakki’t-tedahhum”, *Mecelletü’l-buhûsi’l-fikhiyye el-muâsıra*, , sy. 30, (1417/1996), s. 10.

⁷⁸ Dâmad, II, 121; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr*, IV, 24.

⁷⁹ Ali Haydar Efendi, I, 108; ez-Zeylâi, *Tebyînu’l-hakâik*, IV, 143.

⁸⁰ Abdullah Şeyh Mahfuz b. Behiy, s. 12.

⁸¹ el-Makrizî, *en-Nukûdü’l-kadîme el-İslâmiyye*, s. 5-6.

aa-Ebû Hanife'nin Görüşü:

Ebû Hanife'ye göre, bir satım akdinde semen fülûs veya katkılı (mağuş) para ise, teslimden önce paranın tedavülden kalkması durumunda akit batıl olmakta, eğer malın kendisi elde mevcutsa kendisinin, değilse mislî mallardan ise mislinin, kıyemî mallardan ise kıymetinin ödenmesi gerekmektedir⁸². Zira bu tür paralar, insanların onlara para ismini vermeleriyle para olmuştur. Bu yüzden insanlar onlarla mübâdeleyi terk ettiklerinde, değer ölçüsü olma özellikleri gider, böylece satılan eşya da bedelsiz kalır. Ancak karz, müeccel mehir durumlarında para tedavülden kalksa bile, zimmette borç olduğundan, tedavülden kalkan paranın misliyle borcun ödenmesi gerekir⁸³.

Karz akdinde mislin ödeniş nedenini Zeylâf (ö.743/1342) şu şekilde açıklamaktadır: “Karz iare (kullanmak üzere emaneten verme) niteliğinde bir akittir. Bu akdin gereği ise, aynı (borç alınan nesneyi) manen geri vermektir. Bu da, para tedavülden kalkmış olsa bile, mislin geri verilmesi ile gerçekleşmektedir. Çünkü para olma özelliği, karzın sahîh olması, verilen malın mislî olmasına bağlı olduğundan, ödünç verilen parada ilave bir unsurdur ve tedavülden kalkmakla mislî olmaktan çıkmış değildir.”⁸⁴ Dolayısıyla Ebû Hanife'ye göre akitte kullanılan felsler tedavülden kaldırılacak olursa, alınan mal mevcutsa iade edilmeli, elde mevcut değilse değeri veya misli verilmelidir⁸⁵.

ab-Ebû Yusuf'un Savunduğu, Hanbelîlerde Tercih Edilen ve Mâlikîlerde Meşhur Olmayan Görüş:

Ebû Yusuf'a göre, para tedavülden kalktıktan sonra mislini ödemek yeterli değildir. Borçlunun, akde konu olan paranın mübâdelenin yapıldığı günkü değerini

---

82 el-Kâsânî, VII, 395; el-Mevsilî, II, 41; ez-Zeylâf, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 142; Fahreddin Hasan b. Mansur el-Uzcendî, *Fetâvâ Kadıhan*, II, 253; el-Kudûrî, s. 59; el-Merginânî, III, 85; Halebî, s. 273; Dâmad, II, 120 vd.;

83 ez-Zeylâf, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 143; el-Fetâva'l-hindiyye, III, 204.

84 ez-Zeylâf, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 143; el-Meydânî, II, 52.

85 Molla Hüsrev, II, 206.

ödemesi gerekir⁸⁶.

Hanbelîlerin tercih edilen görüşüne göre ise, felsleri ve ufaklık paralarla tedavülü siyasi idare yasaklarsa, ödünç verenin bu paraların değerini alma hakkı vardır. Borç alınan para ister alanın elinde bulunsun, ister harcanmış olsun, alacaklı verdiği parayı almaya zorlanamaz⁸⁷. Bazı Mâlikîler de paranın tedavülden kaldırılması durumunda, teslimin yapıldığı günkü değerini ödeneceğini ileri sürmüşlerdir⁸⁸.

ac- Muhammed eş-Şeybânî'nin ve Bazı Hanbelîlerin Görüşü:

Bu görüşe göre akit hangi parayla yapılmışsa, borçlunun bu paranın tedavülden kaldırıldığı günkü değerini vermesi gerekmektedir⁸⁹.

ad- Şâfiîlerin ve Meşhur Olana Göre Hanbelîlerin Görüşleri:

Bu görüş sahiplerine göre, ifadan önce para tedavülden kalkarsa, alacaklının bu paradan başkasını alma hakkı yoktur. Zira bu durum, beklenmedik, elde olmayan bir afet olarak değerlendirilmektedir. Bu hususta borcun kaynağının karz veya satım akdi olması sonucu değiştirmez⁹⁰. Kesâdla ilgili Hanefî mezhebinde üç farklı görüş varsa da, daha çok Ebû Yusuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşüyle fetva verilmiştir⁹¹.

b- Paranın Belirli Bölgede Tedavülden Kaldırılması (Kısmî Kesad):

İslâm hukukçuları paranın bir bölgede tedavülden kalkması konusunu da, borçların ifası meselesinde gündeme getirmişlerdir. Ancak bölgesel tedavülden kalkma, piyasada bulunmamasından farklı bir durumdur. Bölgesel tedavülden

---

⁸⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 29; İbnü'l-Hümâm, VI, 278; el-Mevsilî, II, 41; el-Hatib, Davud b. Yusuf, *el-Fetâva'l-giyâsiyye*, Matbaatü'l-emiriyye, Bulak 1322, s. 153.

⁸⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, IV, 396.

⁸⁸ es-Sahnûn, III, 52; el-Hattâb, VI, 188.

⁸⁹ ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 143; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebir*, IV, 358.

⁹⁰ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, IV, 258; el-Haraşî, V, 55; er-Remlî, III, 412; en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 402 vd; el-Mevâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf, *et-Tâc ve'l-iklîl*, Beyrut 1995, VI, 188.

⁹¹ İbn Âbidîn, *Tenbîhu'r-rukûd*, II, 56 vd.

kalkma, diğer bölgelerde mevcut olmasına rağmen, paranın ödeme yapılacak yerde bulunmaması durumunda söz konusu olmaktadır. Bölgesel tedavülden kalkma bu yönüyle kesaddan ayrılmaktadır. İnkıta ile bölgesel tedavülden kalkmayı ayıran nokta ise, inkıtada paranın sarrafların ve bazı kişilerin elinde bulunmasına rağmen piyasada yaygın olarak bulunmamasıdır.

Hanefilere göre bir paranın ödeme yapılacak bölgede bulunmaması, o akdi batıl kılmaz; ancak bu durumda akit ayıptı hale gelir ve satan için anlaşma yapılan parayla, bu paranın kıymetini isteme arasında muhayyerlik hakkı doğar⁹². Ebû Hanife ve Ebû Yusuf'a göre bir şahıs borçlu olduğu kişiyle anlaşma yaptığı bölgeden başka bir yerde karşılaşsa ve o an borcun ifa zamanı gelmişse, alacaklı borçluya, kendi ülkelerine giderek para tedarik etmeye yetecek kadar süre tanırsın ondan borcuna karşılık bir rehin ister. Aksi takdirde borcunu değer olarak alma hakkı söz konusudur⁹³.

Hanefilerin dışında kalan mezheplerde paranın bölgesel tedavülden kalkması durumunda ödemenin nasıl olacağına dair net bir açıklama yoktur. Şâfi mezhebine göre bir bölgede para az bulunursa, onun yerine başka paraları vermek caizdir⁹⁴. Bu mezhebe göre para diğer bölgelerde bulunmasına rağmen, akdin yapıldığı bölgede hiç bulunmazsa, eğer satım veresiye ise ve bu zaman süresinde paranın teslim imkanı varsa, akit caizdir. Aksi takdirde akit batıldır⁹⁵. Mâlikî mezhebine göre ise akdin yapıldığı ülkede anlaşma yapılan para tedavülden kalkarsın, fakat başka bölgelerde mevcut olursa, zimmette borç olan miktarın yeni para ile değer olarak ödenmesi gerekir. Para, ödeme tarihinden sonra piyasadan kalkarsın, ödemede paranın piyasadan kalktığı günkü değeri dikkate alınır. Para piyasadan kalktıktan sonra borcun ifası zamanı gelse, bu takdirde ifa zamanındaki değer

---

⁹² Dâmad, II, 121; el-Meydâni, II, 51

⁹³ Kâdihân, II, 254; İbn Nüceym, Zeynüddin, *el-Fetâvâ*, Matbaatü'l-emiriyye, Bulak 1322, s. 120.

⁹⁴ en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 402.

⁹⁵ en-Nevevî, *el-Mecmu'*, IX, 402.

dikkate alınacaktır⁹⁶.

c- Paranın Piyasada Bulunmaması (Inkita):

Klasik İslâm hukuku eserlerinde paranın piyasada bulunmaması “inkita” terimiyle ifade edilmektedir. Hukukçular bu terimi, paranın sarrafların elinde ve evlerde bulunsa dahi, piyasada bulunmaması olarak tarif etmektedirler⁹⁷. Inkita kelimesi, kataa (كأآ) fiilinden türetilmiştir. Kataa; arasını açmak, kesmek anlamına gelmekte ve hem maddi hem de manevi durumlar için kullanılabilir. Mesela et kesilirken ve akrabalık ilişkisi sona erdirilirken bu kelime kullanılmaktadır⁹⁸. Kesâd durumunda olduğu gibi inkita halinde de İslâm hukukunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

ca- Ebû Hanife'nin görüşü:

Ebû Hanife'ye göre paranın piyasada bulunmaması tedavülden kalkması (kesâdı) gibidir. Dolayısıyla satım akdi bu şartlar altında batıl olmaktadır⁹⁹. Eğer mal alanın elinde mevcut ise, geri iade etmeli, tüketilmiş ise misli malsa mislini, kıyemî malsa kıymetini ödemelidir¹⁰⁰. Gasbedilen mal, inkıtaya uğrarsa, Ebû Hanife'ye göre dava günkü değer ödenmelidir¹⁰¹.

cb-Ebû Yusuf'un görüşü:

Ebû Yusuf'a göre para piyasada bulunmazsa, zimmette borcun sabit olduğu, satım akdinin yapıldığı günkü değeri ödemek gerekecektir¹⁰². Gaspedilen mal inkıtaya uğrarsa, Ebû Yusuf'a göre inkitanın meydana geldiği günkü değer tazmin edilmelidir¹⁰³.

---

⁹⁶ Aliş, III, 46.

⁹⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 24; Dâmad, II, 121

⁹⁸ Âsım Efendi, kat' md., III, 376-377.

⁹⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 24.

¹⁰⁰ İbn Âbidîn, *Tenbihu'r-rukûd*, II, 59.

¹⁰¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 362 vd.

¹⁰² ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 142.

¹⁰³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, s. 362 vd.

cc- Muhammed eş-Şeybânî'nin ve Hanbelîlerin görüşü:

Muhammed'e göre müşteri paranın piyasadan kalkmasından bir gün önceki değerine denk bir değeri ödeyecektir. Çünkü paranın piyasadan kalkması ile önceki mislin ödenmesi imkansız hale gelmiştir. Bu durumda bedelin ödenmesi yoluna gidilir. Karz ve diğer borçlarda da aynı durum geçerlidir¹⁰⁴. Hanefî mezhebinde fetva İmam Muhammed'in görüşü ile verilmiştir¹⁰⁵. Hanbelîler de aynı görüşleri paylaşmaktadırlar¹⁰⁶.

cd-Şâfiîlerin ve Mâlikîlerin Görüşü:

Bu görüş sahiplerine göre para piyasada bulunmamasına ve piyasadan çekilmesine rağmen elde etmek mümkünse, ödeme onunla yapılmalı, aksi takdirde kıymetinin ödenmesi yoluna gidilmelidir. Ancak bu mezhepler ödemede hangi tarihin dikkate alınacağına görüş birliği içinde değildir. Şâfiîlere göre alacaklının talebi anındaki değeri¹⁰⁷, Mâlikîlere göre ise borcun ifa tarihiyle piyasadan çekilmesinden hangisi daha sonra ise, o günkü değeri dikkate alınacaktır¹⁰⁸.

d- Paranın Değer Kazanması (Galâ) veya Değer Kaybetmesi (Rahs):

da-İslâm Hukukunda Paranın Değerinin Değişmesi:

Paranın değer kaybetmesi veya değer kazanması özellikle günümüz iktisâdî hayatında büyük önem taşımaktadır. Mübâdele aracı olan paranın değerinin sürekli değişmesi, toplum hayatında istikrarsızlıklara neden olduğu gibi, ekonomi çevreleri tarafından da gelişmemişliğin bir göstergesi kabul edilmektedir. Bu nedenle gelişmiş ülkeler, enflasyon oranını düşük tutmaya çalışmakta ve para değeriyle oynamamaktadırlar. Burada şu hususu ifade etmek gerekir ki; İslâm hukuku eserlerinde yer alan "rahs" veya "gala" terimlerinin anlamları, günümüz

---

¹⁰⁴ ez-Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, IV, 142.

¹⁰⁵ İbn Âbidîn, *Tenbîhu'r-rukûd*, II, 59.

¹⁰⁶ İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 358.

¹⁰⁷ İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, IV, 258.

¹⁰⁸ Alîş, III, 46.

iktisadındaki enflasyon ve deflasyondan biraz farklıdır¹⁰⁹.

Rahs, kelime olarak galâ kelimesinin zıt anlamıdır ve ucuzluk manasına gelmektedir¹¹⁰. Galâ ise fiyatların yükselmesi anlamında kullanılmaktadır¹¹¹. Günümüzde ise enflasyon karşılığında et-tedahumu'l-mâlî (.....) kelimesi kullanılmaktadır¹¹².

Paranın değerinin yükselmesi veya düşmesi aslî paralarda olduğu gibi, ıstılâhî paralarda da olabilir. Aslî para kabul edilen altın ve gümüşte paranın değerinin yükselmesi, paranın piyasada az bulunmasından kaynaklanmaktadır. İstılâhî paralarda (fels ve katkılı paralarda) ise altın veya gümüşle mübâdele oranlarının yükselmesi şeklinde olur. Aslî ve ıstılâhî paraların değerlerinin düşmesi iki şekilde olabilir. Piyasada mal darlığından dolayı malların fiyatları yükselir. Mesela önceki sene bir altına yirmi teneke buğday alınırken, bu sene kıtlık nedeniyle on teneke buğday alınıyorsa, altın buğday karşısında yarı yarıya değer kaybetmiş demektir. Ancak kıtlık zamanlarında çok sık görülen bu durum enflasyon olarak nitelendirilmez. Zira enflasyon, paranın tek tek mallar karşısında değer kaybetmesi değil, fiyatlar genel seviyesinde bir değişimin olmasıdır. Piyasada para miktarının artması nedeniyle de paranın değeri düşebilir. Bu durum daha çok aslî paralarda söz konusudur. İstılâhî paralarda, aslî parayla mübâdele oranının düşürülmesi nedeniyle paranın değeri düşürülmüş olur. Aslî paralarda, paranın değerinin değişmesi, veznî olan bu paraların mübâdele değerlerinin düşmesi veya yükselmesiyle olmaktadır. Bu ise daha ziyade piyasadaki gelişmelerle ilgilidir. İstılâhî paralarda ise, bu paraların içindeki saf maden oranının düşürülerek aslî paralar karşısında mübâdele değerinin düşürülmesi suretiyle olmaktadır. Dolayısıyla madeni para sistemlerinde, ancak piyada para miktarının artması veya azalması durumunda, günümüzdeki enflasyona benzer durum ortaya çıkmaktadır. Aslî

---

109 Sözlüklerde “rahs” kelimesi “ruhs” olarak harekelenmiştir. Ancak dilimizde daha çok rahs olarak kullanılmıştır. Biz de burada dil alışkanlığına uyarak rahs olarak kullandık.

110 er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 209; Asım Efendi, *Kamus*, II, 1178.

111 er-Râzî, *Muhtâru's-sihâh*, s. 42

112 *Mu'cemu'l-vasît*, dhm md., s. 536.

paralarda ağırlık dikkate alındığından, aslı paraların değerinin değişmesiyle ilgili kısımda da değindiğimiz gibi, değişmeler dikkate alınmamakta, borçlu borçlandığı miktarı ödenmesi ödemekle yükümlü kabul edilmektedir. Dolayısıyla burada paranın değerinin değişmesiyle, istilâhî paraların değerlerinin değişmesi kastedilmektedir.

Paranın değer kaybetmesi veya kazanması durumlarında borçların ifasının nasıl olacağı İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. İslâm hukukunda konuyla ilgili olarak üç ayrı görüş ileri sürülmüştür.

1- Ebû Hanife, Şâfiî, Hanbelî ve Meşhur Görüşlerinde Mâlikîlerin Görüşleri:

Bu görüşü savunanlar, paranın değerinin değişmesi durumunda akitte söz konusu olan miktarın ödeneceğini ileri sürmektedirler¹¹³. İbn Kudâme (ö.620/1223) bu konuda şunları yazmaktadır: “Paranın değerinin düşmesi meselesine gelince, bir dânik on iken, bir dânik yirmi olması gibi, değer kazanma aşırı olsun veya az olsun, durum akitte anlaşılan paranın iadesine engel değildir. Çünkü parada bir şey meydana gelmemiş, sadece fiyat değişmiştir. Dolayısıyla para, pahalanan veya ucuzlayan buğday gibi olmuştur¹¹⁴. el-Behûfî de aynı kanaatleri paylaşmakta ve devlet, parayı tedavülde kaldırmamışsa, borcun misliyle ödeneceğini ifade etmektedir¹¹⁵. Mâlikî ve Hanbelî mezhebinde de aynı görüş paylaşılmaktadır¹¹⁶.

2- Ebû Yusuf'un Görüşü:

Borçlu kimse, akit yapıldıktan sonra para değer kazanmış veya kaybetmişse, zimmetinde borcun sabit olduğu sıradaki değerini tedavüldeki parayla ödemekle yükümlüdür. Bu görüşe göre satım akdinde akit günündeki değer, karz

---

113 es-Serahsî, *el-Mebsût*, XIV, 30; Dâmad, II, 121; el-Meydânî, II, 52; ez-Zerka, Ahmed, *Şerhu'l-kavâid el-fikhiyye*, Dâru'l-kalem, Dimaşk 1409/1989, s. 174; Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali*, s.142.

114 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 396.

115 el-Behûfî, *Keşşâfu'l-kınâ'*, III, 315.

116 Alîş, III, 45; İbn Kudâme, *eş-Şerhu'l-kebîr*, IV, 358.

akdinde kabz günündeki değer ödenecektir¹¹⁷. Hanefi mezhebinde fetvaya esas olan görüş budur¹¹⁸.

db- Günümüz İktisadında Enflasyon:

Enflasyon, geçerli genel fiyatlar seviyesinde toplam harcamaların (effectif talebin) toplam mal ve hizmetler talebinden daha fazla olma halidir¹¹⁹. Bir başka ifadeyle genel para oranındaki artışın ve bunun ardından talep artışının sonucu olarak genel fiyatlar seviyesinin yükselmesidir. Parasal gelirin, gelir getiren faaliyetlere oranla daha çok artması ve sonuç olarak fiyatların yükselmesi hadisesinin neticesinde enflasyon söz konusu olmaktadır¹²⁰.

Görüldüğü gibi enflasyon piyasadaki mal karşılığında fazla miktarda ödeme aracının bulunması halidir. Ancak günümüzde enflasyon, ekonomik uygulamanın daha doğrusu kapitalist ekonominin ayrılmaz bir parçası gibi gözükmektedir. Paranın değer kaybetmesinin başlıca nedenleri arasında yer alan tekelleşme, fazla para basımı, vergiler ve fiyatlar¹²¹ kapitalist ekonominin vaz geçilmez parçalarıdır. Yukarıda geçtiği gibi parasal gelirin, gelir getiren faaliyetlere oranla daha çok artması ve neticede fiyatların yükselmesi hadisesinin sonucunda enflasyon söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla enflasyona para artışı neden olmuşsa, para enflasyonundan, kredilerin olağan üstü genişlemesi neden olmuşsa, kredi enflasyonundan bahsedilmektedir¹²². Burada şuna işaret etmek gerekmektedir ki; fiyatlardaki artış mal azlığından kaynaklanmaktaysa, buna enflasyon denmemektedir¹²³.

Günümüz iktisatçıları enflasyonu nedenlerine göre sınıflandırmaktadırlar. Bunların tasnifine göre, üretim mâlîyetlerinin yükselmesi nedeniyle fiyatlar

---

¹¹⁷ İbn Âbidîn, *Tenbîhu 'r-rukûd*, II, 62 vd.

¹¹⁸ İbn Âbidîn, *Tenbîhu 'r-rukûd*, II, 60.

¹¹⁹ İnan, s. 200.

¹²⁰ Mannan, s. 403.

¹²¹ Burns, *Para ve Enflasyon*, s. 1, 87.

¹²² Mannan, s. 403.

¹²³ el-Malt, s. 94-96.

yükselmekte ve bunun sonucunda da efektif talep artmasıyla enflasyon ortaya çıkmaktaysa, buna mâliyet enflasyonu adı verilmektedir. Mâliyet enflasyonunun başlıca nedenleri arasında, kötü hava koşulları nedeniyle üretimin düşmesi, buna bağlı olarak mâliyetlerin yükselmesi; kalkınan ülkelerde mevcut kapital malları kıtlığı nedeniyle üretim mallarının aşırı artışı; toplum içinde bir grubun kendilerine düşen payı artırma girişimi yer almaktadır. Başka bir deyişle mâliyet enflasyonunun nedenleri arasında gider gelir vergilerinin ağırlığı, mâli tekeller ve eksik rekabet koşulları, faiz hadlerinin yüksekliği, toplu sözleşmelere yapılan zamlar ve devalüasyonlar yer almaktadır¹²⁴. Modern iktisatçılara göre enflasyonun ikinci çeşidi talep enflasyonudur ki buna göre toplam harcamalar, tam istihdam denge gelir düzeyini aştığında, bu tür enflasyon gerçekleşmektedir¹²⁵.

Enflasyonu hızlarına göre sınıflandırmak da mümkündür. Bu noktadan yaklaşıldığında enflasyonu, daima moneter karakterli aşırı enflasyon, kronik enflasyon ve belirsiz enflasyon olarak üçe ayırmak mümkündür¹²⁶.

Enflasyonun asıl önemi ekonomik ve sosyal hayatta meydana getirdiği bozukluklarda ortaya çıkmaktadır. Zira enflasyon, çağımızda ekonomik olayların en başında gelenlerinden ve bireyi de toplumu da etkileyenlerinden birisidir. Şüphesiz enflasyonun beraberinde getirdiği en önemli problem, paranın satın alma gücüne büyük ve tehlikeli düzeydeki etkisidir¹²⁷. Enflasyonun etkileri, dengesiz gelir dağılımında, prodüktivite ve kalite üzerinde, dış ödemeler dengesinde ve sosyal depresyonda görülür¹²⁸. Enflasyon, fiyatların yükselmesine paralel olarak geçim sıkıntısı ortaya çıkarır, insanlar buldukları durumdan memnun olmadıklarından gelecek endişesi taşırlar, kağıt paraya olan güven sarsılır, enflasyon elde mevcut parayı eritir¹²⁹. Yukarıda yer alan bilgilerden de anlaşılacağı gibi

---

¹²⁴ *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, "Enflasyon", I, 271.

¹²⁵ İnan, s. 201.

¹²⁶ *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, "Enflasyon", I, 271.

¹²⁷ Nezh Hamad, "İslâm Hukukuna Göre Paranın Değerinin Değişmesi ve Bununla ilgili Hükümler", *Fikhi Risaleler*, (Trc: Faruk Beşer), İstanbul 1990, s. 165.

¹²⁸ *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, "Enflasyon", I, 271, 272.

¹²⁹ el-Malt, s. 121-124.

fiyatların sürekli artması, piyasanın otomatik işleyişini bozacaktır. Bu nedenle devlet piyasaya zorunlu bir şekilde müdahale edecektir. Ülkenin parası sürekli değer kaybettiğinden dış ticaret açığı artacak, gelir dağılımı bozulacak, paranın değerinin hızla düşmesi paradan kaçışı hızlandıracak, ticari hayat canlanırken, endüstriyel alanda yatırımların yavaşladığı görülecek, girişimciler spekülâtif alanlara kayacak, servetler likit durumdan uzaklaşarak, gayr-ı menkul, altın ve mal stokları haline dönüşecektir. Bütün bunların sonucunda devlet, tedbir alma yoluna gidecek, bu da büyüme hızını azaltacaktır¹³⁰.

Saydıklarımızın dışında enflasyonun uluslararası alanda da etkisi görülür. Fakir üçüncü dünya ülkeleri merkez bankalarında ihtiyat olarak döviz bulundurlar, enflasyon uluslararası ticarete gelişmiş ülkeler lehine yarar sağlar, gelişmiş ülkelerin ticaret hacmi genişlerken fakir ülkelerinki daralır, enflasyon, fakir üçüncü dünya ülkelerinin gelişmesine engel teşkil eder. Üçüncü dünya ülkeleri arasında yer alan petrol zengini Arap ülkelerinin batılı ülkelerde bankalara bıraktıkları petrol gelirleri erir, bu paralar uluslararası yatırımlarda kullanılmadığından iş hacminde artı daralma olur¹³¹.

Enflasyonla karşı karşıya kalan ülkeler, bu tehlikeden kurtulmak için çeşitli tedbirlere başvurmaktadır. Vergi ve devlet harcamaları enflasyonist açığı kapamada büyük önem taşımaktadır¹³². Az gelişmiş ülkelerde, likidite fonksiyonunun faiz esnekliği ile faizin esnekliği çok düşük hatta sıfıra yakındır. Buna mukabil marjinal tüketim meyli çok yüksektir ve devlet harcamaları toplam harcama içerisinde büyük bir yekun tutmaktadır. Bu duruma göre faiz haddi mekanizması, enflasyonist açığı kapamada etkisiz kalmaktadır¹³³. Böylece az gelişmiş ülkeler enflasyonla mücadelede tam bir başarı sağlayamamış olmaktadır.

Günümüz iktisadında paranın değer kazanması olayı hem alım gücünde

---

¹³⁰ İnan, s. 206.

¹³¹ el-Malt, s. 126-130.

¹³² İnan, s. 207.

¹³³ İnan, s. 206.

hem de döviz kurlarında ortaya çıkmaktadır. İktisatla yakından ilgilenmeyenler, deflasyonun, enflasyonun birebir mukabili olduğu gibi bir yanlış bilgiye sahiptir. Deflasyon, Latince hava kaçırma anlamına gelen “flatus” kelimesinden türemiştir. Canlılığını kaybetmiş, sönük duruma girmiş bir piyasa durumunu ifade etmek için kullanılır. İktisatçıların tarifine göre deflasyon, parasal hacmin, bu gelirle satın alınabilecek mal ve hizmetlere oranla azalma göstermesi durumudur¹³⁴. Dolayısıyla deflasyon durumunda, para hacmi daralmakta ve gelir seviyesi düşmektedir¹³⁵. Deflasyonun tipik belirtisi, efektif talebin daralmasıdır. Para kredi darlığı, prodüktivitenin gelirlere ve ihracata oranla aynı anda daha hızlı artması, ihracat tıkanıklığı nedeniyle dış ticaret çarpanının tersine işlemesi, tüketim ve devlet harcamalarında yavaşlama olması, yatırımların bir yıldan diğerine kaydettiği artış oranının azalması, psikolojik etkilerin veya siyasal olayların piyasada kötümserliğe neden olması deflasyon sebebi olabilmektedir¹³⁶. Deflasyonla enflasyon arasında bazı farklar vardır. Enflasyon, kolaylıkla ilerleyen ve uzun süren bir akım iken, deflasyon, şiddetli mukavemetle karşılaşan güç ve günümüzde nispeten kısa süreli bir darboğazdır. Enflasyonda fiyat yükselmeleri sürekli olabilirken, deflasyonda fiyatlar sürekli ucuzlamamaktadır. Deflasyonda fiyatların ucuzluk eğilimine mukavemeti, işsizliği artırmaktadır. Zira mâliyetleri ucuzlatmak üzere ücretleri indirmeye teşebbüs edildiğinde, bu mümkün olmadığından, işçileri çıkartmak gerekmektedir¹³⁷. Deflasyonu önlemek için, fiyat fleksibilitesi mekanizmasının çalışması gerekmektedir. Böylece fiyatlar düşürülerek, stoklar eritilebilecektir. Çağdaş iktisatçılar deflasyonun önlenmesi için ikinci bir tedbir olarak faiz mekanizmasının çalıştırılması gerektiğini belirtmektedirler¹³⁸.

Deflasyonu da nakdî deflasyon, malî deflasyon ve kredi deflasyonu kısımlarına ayrılır. Nakdî deflasyon, tediye vasıtalarının bir daha tedavüle

---

134 İnan, s. 194.

135 Ergin, *Para Siyaseti*, s. 230.

136 *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, “Deflasyon”, I, 189.

137 *Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, “Deflasyon”, I, 189.

138 İnan, s. 197.

konulmaması amacıyla piyasadan çekilmesi veya imha edilmesidir. Malî deflasyon, bankaların portföylerinde mevcut olan hazineye ait tahvil ve bonoları satarak, piyasada bulunan fazla satın alma gücünün azaltılmasıdır. Kredi deflasyonu ise, iskonto oranı yükseltmek suretiyle piyasada bulunan fazla satın alma gücünün, özellikle kaydî paranın daraltılmasıdır¹³⁹.

dc- İslâm Hukukunda Enflasyon

Enflasyon ve deflasyon, klasik hukuk eserlerinin kaleme alındıkları tarihlerde mevcut değildir. Bu nedenle klasik eserlerde bu konuda bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla konu hakkında karar vermek için hukukçuların prensiplerinden hareket ederek, çağımızın bu problemi karşısında çözüm üretmek gerekecektir.

Paranın değerinin değişmesi ile ilgili bilgiler daha Hz. Peygamber zamanına dayanmaktadır¹⁴⁰. İslâm tarihinde paranın değer kaybetmesi ile ilgili elimize ulaşan ilk bilgi, Hz. Peygamber zamanına aittir. Rasulullah zamanında Medine’de fiyatlar yükselmiş, dolayısıyla paranın alım gücü azalmış, bunun üzerine sahabiler, Allah’ın elçisinden fiyatların tespitini istemiştir. Nevarki Nebî bu isteği geri çevirerek, piyasaya müdahale etmemeyi tercih etmiştir. O, böyle bir istekle kendisine gelenlere, “Rızkı veren, elinde tutan, genişleten ve daraltan Allah’tır. Ben, hiç kimse can ve mal hususunda kendisine yapmış olduğum bir haksızlığı benden talep

---

¹³⁹ Zeytinoğlu, *Genel İktisat*, s. 191. Enflasyon ve deflasyon paranın dâhili kıymetiyle ilgilidir. Bu terimlerin dışında para kıymetiyle ilgili iki terim daha vardır ki; bunlar revalüasyon ve develüasyondur. Revalüasyon, paranın değerini altın ve dövize göre yükseltmektir. Bu, az rastlanır bir para operasyonudur. Devalüasyon ise, “paranın kıymetini carî kuruna yakın olarak stabilize etmektir. Depresiye olmuş bir paranın devalüasyon yoluyla yeni bir kıymet kazanması için, paranın satınalacağı yabancı dövizin resmî kurunu piyasa kuru seviyesine indirmek veya kıymetini kaybetmeden önceki döviz veya altın kurundan daha aşağıda bir kura çekmek gerekmektedir. Devalüasyonun başlıca amacı; paranın kıymetini carî kuruna yakın stabilize etmek suretiyle ihracatı artırmak ve paranın resmî kurunu düşürmek suretiyle ithalâtı daraltmak ve böylece, dış ticaret ve tediye bilançolarındaki ahenksizliği sona erdirmektir. bk: Zeytinoğlu, *Genel İktisat*, s. 193 vd.

¹⁴⁰ Kur’an’da Yusuf kıssasında “rehâ (bolluk)” ve “şiddet (kıtlık)” kelimelerinin kullanılması enflasyon ve deflasyonu çağrıştırıyorsa da, bu kelimeler anlam yönüyle enflasyon ve deflasyondan tamamen farklıdır. Zira Kur’an’da ifade edilen şey, ürünlerin bolluğu veya kıtlığıdır. bk: el-Malt, s. 98 vd.

etmeden Allah'a kavuşmayı ümit ederim." buyurarak karşılık vermiştir¹⁴¹. Yukarıda geçen ifadelerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır ki, madenî paraların kullanıldığı dönemlerde fiyatların yükselmesi, ya üretim yetersizliğinden ya da ithal güçlüklerinden kaynaklanmaktadır. İslâm tarihinde paranın değerinin ekonomik olaylara paralel olarak zikzaklar çizdiği dönemler pek çoktur. Ancak bunlar, genelde yukarıda da temas ettiğimiz gibi ürün azlığından veya fazlalığından kaynaklanmaktadır¹⁴².

Amerika'nın ve daha sonra Avustralya'nın keşfi ile, yeni altın ve gümüş maden yatakları bulunmuş, buralardan temin edilen madenler paranın değerinin değişmesinde önemli rol oynamıştır.

Reel değerli paraların kullanıldığı tarihlerden naklettiğimiz olaylar bize açık bir şekilde şunu göstermektedir ki; bu paralarda bugünkü anlamda enflasyon olmamıştır. Bu tarihlerde enflasyon olarak nitelendirilebilecek şey, paranın katkı (mağuşiyet) oranının artırılışı veya piyasada mal talebinin fazla, buna mukabil ihtiyaç duyulan malın az oluşu nedeniyle fiyatların yükselmesinden ibarettir. Nitekim klasik eserlerde yer alan rahs ve gala kelimelerinin anlamlarının fiyatların artması veya eksilmesi şeklinde olması bunu açıkça göstermektedir. İslâm hukukunun genel prensiplerini göz önünde bulundurduğumuzda, haksızlığı ortadan kaldırmak amacıyla devletin, paranın değerini koruması gerekmektedir. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz ki, bu anlayışa sahip olan bir ülkede enflasyonun

---

¹⁴¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Turuku'l-hukmiyye*, Beyrut 1410/1989, s. 206; İbn Hacer el-Askalânî, *Bulûğu'l-merâm*, Buyu' 32; İbn Kudâme, *el-Kâfi*, II, 41.

¹⁴² İslâm devletlerinde, özellikle harp yıllarında fiyatların yükseldiği görülmüştür. Mesela Mısır'da Haçlı Seferleri sırasında Selahaddin Eyyubî döneminde ve daha sonraki tarihlerde paranın değer kaybetmesi bunu göstermektedir. Osmanlı Devletinde ise, parayla ilk kez II.Mehmet döneminde oynanmıştır. Osmanlı Devleti döneminde, içerde ve dışarıda meydana gelen iktisâdî gelişmeler, bir adım ötede parasal şoklarla birleşince ekonomi parasal bir değişikliğe intibak etmek zorunda kalmıştır. (İnalçık, "*Ottoman Social and Economic History, a Rewiev*", s. 2 vd.) Bu devlette, ekonomik dengeyi kaybetmenin ilk işaretleri, harcamaların sürekli artması, gelirlerin azalması şeklinde ortaya çıkmıştır. Buna ilave olarak hazineye gelir ganimet girmemesi, sürekli harp olması, saray masrafları yanında uygulanan ulûfe sistemi paraya duyulan ihtiyacı daha da artırmıştır. Ancak bu devlette, buhranları aşmanın yegane yolu olarak, sikkenin ayarının bozulması, vergilerin artırılması ve yeni vergi ihdası görülmüştür. (Sayar, s. 63.)

olması imkansız görülmektedir. Çünkü enflasyon paradan bir miktarın koparılması mesabesindedir. Eğer %50 oranında enflasyon var ise bu, devletin paranın %50'sini kesmiş olduğu anlamına gelmektedir¹⁴³.

Paranın değerinin değişmesi meselesini göz önünde bulundurursak, enflasyonun da borçlarda etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Mesela eşlerin ayrılmalari durumunda mahkeme kadın lehine nafaka kararı alsa, belirlenen nafaka maddelerinin fiyatları mahkeme tarihinden sonra değişse, borcun da değiştiğine hükmedilecektir. Zira nafakada asl olan nafaka verilecek kişinin ihtiyacını karşılamaktır. Enflasyonla bu durum ortadan kalkınca, adalet prensibi gereği enflasyon oranını göz önüne alarak borç miktarını belirlemek gerekecektir¹⁴⁴. Bu gibi olaylarda deflasyonun gündeme gelmesi durumunda, aynı durum geçerli olacaktır¹⁴⁵.

Enflasyon İslâm hukukunda birkaç problemi beraberinde gündeme getirmektedir. Enflasyon yukarıda bahsettiğimiz gibi başkasını aldatmayı, ona zarar vermeyi ve bedellerden birinin bilinmemesini (cehaleti) ihtiva etmektedir. Bu nedenle konu garar, zarar ve cehaletle yakından ilgilidir. Enflasyonun ödemelerde meydana getirdiği zararın “zarar izale olunur.” kaidesi gereği tafisi aslında, “zarar zararlarla izale olunmaz.” ile çelişmektedir. Ancak yukarıda bahsi geçen ikinci kaidenin “Def-i mazarrat, celb-i menfaatten evladır.” kaidesi gereği tahsis edilmesi ile enflasyonun doğurduğu zararın tazmini kabul edilmektedir. Bunların yanında enflasyon durumunda, bedellerden birisinin net bir şekilde bilinmesi imkansız hale gelmektedir. Zira akdi yapanlar enflasyonist ortamda para değerinin ne kadar düşeceğini bilememektedirler. Ancak bu cehaletin, akdin yapılışından sonra meydana gelmesi ve zararda kastiliğin bulunmaması akdin feshini veya butlanını gerektirmemektedir. Ayrıca zarar niteliği taşıyan değer kaybı telafi edilirken, bedeldeki bilinmezlik (cehalet) ortadan kalkacaktır.

---

¹⁴³ el-Karadâğî, s. 144.

¹⁴⁴ es-Suyûtî, *Kat'u'l-mücâdele inde tağyîri'l-muâmele*, I. 134.

¹⁴⁵ Nezih Hammad, “İslâm Hukukuna Göre Paranın Değerinin Değişmesi ve Bununla İlgili Hükümler”, s. 186.

Günümüzde “enflasyon” terimi kullanıldığında kağıt paralar akla gelmektedir. Kağıt paralarda enflasyon problemi, özellikle son yıllarda tartışılmaya başlanmıştır. Klasik hukuk kitaplarında bu konu yer almadığından, konu henüz kesin bir sonuca bağlanmamıştır. Enflasyonun olabilmesi için, klasik tabirle paraların misli yani birbirine eş ve benzer olması gerekir. İslâm hukukçularına göre paralar mislidir. Ancak klasik hukuk eserleri bu kavramın yerine bazın farklı kelimeleri de kullanabilmektedir. Aynı anlamda olmak üzere zaman zaman “benzer” anlamında “eş-şebih”, “eşit” anlamında “el-müsâvât” kelimeleri de kullanılmıştır. Müttekellimîne göre müsâvât, ister sayı ister miktar açısından olsun kemmiyyette eşitlikdir¹⁴⁶.

Mislî, misl kelimesinin mensub ismidir. Misl, anlam olarak daha çok benzer manasına gelmektedir. Bu kelime Arab dilinde daha çok “misluhû” ve “meseluhû” şeklinde kullanılmaktadır. Misl, benzer (şibh), bir şeyin kendisi (misluhu) ve şekil ve vasif anlamında olmak üzere üç farklı manada kullanılabilir¹⁴⁷. Yukarıda benzerliklerine işaret ettiğimiz müsâvâtla misl kelimesi arasında dil açısından küçük bir fark vardır. Müsâvât farklı cins eşyalar arasında da kullanılabilirken, misl sadece aynı cins eşyalar arasında benzerliği ifade etmek üzere kullanılmaktadır¹⁴⁸.

Hukukçuların mislî kavramını tariflerine gelince, bazılarına göre mislî, fertleri arasında dikkate alınacak değer farkı olmaksızın pazarda satılan mallardır¹⁴⁹. Bazılarına göre ise, keyl ve vezinle satılan maldır¹⁵⁰. Ebû Hanife ve Şâfiî'nin bu görüşü benimsediği nakledilmektedir¹⁵¹. Bazıları fertleri arasında dikkate alınacak kadar fark bulunmayan aded-i müttekâribeyi de keyl ve vezin

---

¹⁴⁶ et-Tahânevî, II, 727.

¹⁴⁷ el-Feyyûmî, msl md., s. 563.

¹⁴⁸ el-Fîrûzâbâdî, msl md., s. 1364; İbn Manzûr, msl.md., XI, 610.

¹⁴⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 117.

¹⁵⁰ el-Kâsânî, V, 194; İbn Rüşd el-Hafîd, II, 108-109; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 148.

¹⁵¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 110-111.

katagorisine katmışlardır¹⁵². Yine bazılarına göre mislî, değer takdirine ihtiyaç duyulmadan ortaklar arasında eşit bir şekilde pay edilebilen şeylerdir. Bir kısım hukukçuya göre ise aralarında kıymet itibarıyla fark bulunmayan mallardır¹⁵³. Cumhur tarafından kabul edilen genel tarife göre mislî, keylî ve veznî olan mallardır¹⁵⁴ Aded-i mütekâribe ve mezzûat da mislî kapsamında yer almaktadır¹⁵⁵.

Kıymî, kıymet kelimesinin mensup ismidir. Türkçe'de değer, paha anlamlarına gelen bu kelime, nisbet yasıyla pazardaki fiyatlara göre değerleri belirlenen mallara isim olmuştur¹⁵⁶. Dolayısıyla aralarındaki değer farkı nedeniyle mislî verilemeyen mallar kıymedir¹⁵⁷. Her ikisi de değer olmalarına rağmen kıymetle semen arasında nüans farkı vardır. Semen akitte tarafların anlaşığı bedeldir. Kıymet ise bir şeyin kendi öz değeridir¹⁵⁸. Kıymî, mislinin karşılığı olarak kullanıldığında yukarıdaki tarif geçerliyken, mutlak olarak kullanıldığında daha geniş bir anlam ifade etmekte ve bedel manasına gelmektedir¹⁵⁹

Keylî ve veznî malların mislî kabul edilmelerinin nedeni açıktır¹⁶⁰. Zira kelimenin manasından da anlaşılacağı gibi mislî kelimesinin ihtiva ettiği mümâselet (benzerlik ve aynı değerde olma), ancak vezin ve keyl ile temin edilebilmektedir¹⁶¹. Dolayısıyla keylî ve veznî olan malların tamamı mislîdir¹⁶². Mislîde, mümâselet hem mana hem de suretle gerçekleşebilmektedir. Bu nedenle ölçü birliği sureten

---

¹⁵² Ahmed b. Yahya b. Murtaza, III, 393-394.

¹⁵³ bk. el-Karadâğî, s. 10-11.

¹⁵⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, V, 117.

¹⁵⁵ İbn Rüşd el-Hafîd, II, 166; el-Mevsilî, II, 34.

¹⁵⁶ el-Karadâğî, s. 18.

¹⁵⁷ eş-Şevkânî, *es-Seylû'l-Cerrâr*, III, 360.

¹⁵⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, IV, 51.

¹⁵⁹ Mislî ve kıymînin tarifleri konusunda bk: Ebû Zehra, Muhammed, *el-Mülkiye ve nazariyyetü'l-akd*, Dâru'l-fikri'l-Arabî, yy. 1977, s. 55-56.

¹⁶⁰ İbn Teymiyye, mislî bedelden bahsederken şunları söylemektedir: "Dünya ve ahiret maslahatının tamam olacağı adalette misl şart bir şeydir. Dolayısıyla o, dinin rükünlerinden biridir. bk. *Mecmûu'l-Fetâvâ*, XXIX, 520-521.

¹⁶¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 137-138.

¹⁶² el-Bâbertî, VII, 10.

(şeklen), cinsiyet de manen eşitliği temin itmektedir¹⁶³. Mislîde genel kaide benzerliğin, cins, sıfat, mal oluş, maksat ve menfaat yönüyle gerçekleşmesidir. Bu nedenle mislin ödenmesi naslara, kıyasa ve adalete en yakın olandır¹⁶⁴. Peygamberimiz hayattayken altın ve gümüş arasında bu mümaselet gözetilmiştir. Bunun en güzel örneği İbn Ömer'den nakledilen şu hadistir: İbn Ömer bir gün Rasulullah'a "Baki'de ben deve satıyorum. Dînârla satıyor, dirhem alıyor, dirhemle satıyor, dînâr alıyorum. Bunu şunun yerine alıyor, bunu şunun yerine veriyorum. Bu caiz mi?" diye soruyor ve bunun üzerine Rasulluh şöyle buyuruyor: Meclisten ayrılmamışken ve aranızda bir şeyler mevcutken, satış günündeki değeriyle alınan şartıyla caizdir."¹⁶⁵ Burada söz konusu olan değer, veznî olan iki mal arasındaki mübâdele değeridir.

İnsanlık tarihinde uzun bir süre para olarak kullanılan altın ve gümüş, İslâm hukukçularının ittifakıyla mislîdir¹⁶⁶. Fakat tedavülde kullanılmayan altın ve gümüş ile râic olmayan bakır ve diğer madeni paralar ve kâime-i nakdiyyeler kıymetî ve uruzdur¹⁶⁷. Onlar bu madenlerde kalite ve sanat farkını dikkate almamışlardır¹⁶⁸.

Son yüzyılda para kavramında ve maddesinde değişme olmuş ve geçmişten çok farklı bir para sistemi gündeme gelmiştir. Sistem olarak kısa bir zaman önce uygulamaya başlanan kağıt para, beraberinde yeni problemler de getirmiştir. Bunlardan biri, belki de en önemlisi bu para türünün mislî ya da kıymetî kabul edilmesidir. Zira bir taraftan özellikle enflasyonist ortamlarda mislin dikkate alınması mağduriyet meydana getirecek, diğer taraftan kıymetin kabul edilmesi faiz benzeri bir durumu ortaya çıkaracaktır. Görüldüğü gibi bu para ile ilgili tartışmalar her iki ucu keskin bir pala gibi tehlikeli ve risklidir. Yalnız burada soruna çözüm

---

163 İbnü'l-Hümâm, VI, 151; el-Bâbertî, VII, 7; İbn Kudâme, el-Muğnî, IV, 137.

164 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkîn*, II, 45.

165 Ahmed b. Hanbel, II, 82, 154.

166 el-Karadâğî, s. 170.

167 Hacı Reşid Paşa, III, 22.

168 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 141.

bulunmayarak ihmal edilmesi yerine, ihtiyatla meseleye yaklaşmak, hem toplum ve hem hukuk emniyeti açısından en uygunu olacaktır.

Mislînin, keylî ve veznî kabul edilışinden, kağıt paraların bu gruba dahil olmayacakları anlaşılmaktadır. Çünkü kağıt para ne ağırlık, ne de hacim ölçüleriyle işlem görmektedir. Şu halde veznî ve keylî olamayacağına göre, kağıt para kıyemî mi kabul edilecektir?¹⁶⁹.

İslâm hukukunun genel prensiplerini incelediğimizde, kağıt paranın kıyemî olmasının kabul edilemeyeceği hemen anlaşılacaktır. Zira İslâm hukukunda kıyemî mal olarak belirlenen eşyaların kıymetlerinin belirlendiği başka değer ölçüleri mevcutken, kağıt parada aynı durum söz konusu olamamaktadır. Kıyemî kabul edilmesi durumunda, zaten değer ifade eden kağıt paranın değeri neyle takdir edilecektir? Bunun yanında İslâm hukukunda zimmet borçlarının mislî mallardan oluşacağını dikkate alırsak, kağıt paranın zimmet borcu olması da imkansız hale gelecektir. Eğer İslâm hukukunun genel prensiplerini ve hukukçuların içtihatlarını tekrar gözden geçirecek olursak, şunu görürüz ki, onlar, mislî mallarda kriter olarak iki şeyi kabul etmektedirler. Birinci olarak onlar keyil ve vezinden ibaret olan zafî miyarı, ikinci olarak da kıymet ve menfaatten ibaret olan değışken miyarı mislînin belirlenişinde ölçü olarak kabul etmektedirler. Eğer şekillere takılıp kalırsak, cevher ve maksadı dikkate almazsak, İslâm hukukunun amacına ve adalet fikrine aykırı bir davranış olur. Şu halde kıymeti de mislînin kriteri olarak kabul etmemiz yerinde olacaktır¹⁷⁰. Şu halde kağıt parayı biz mislî olarak kabul edecek, ancak bunu yaparken kıymetini de göz önünde bulunduracağız.

Para değer kaybettiğinde ödemenin ne şekilde olacağı nasla tespit edilmiş değildir. Ancak İslâm'ın âmir hükümleri adaleti ve tartıda doğruluğu emretmektedirler¹⁷¹. Bununla birlikte ödeme esnasında adaletin, adet (sayı) veya kıymetten hangisiyle temin edileceğinin tespiti gerekmektedir. İbn Teymiyye gibi

---

¹⁶⁹ el-Karadâğî, s. 180-181.

¹⁷⁰ el-Karadâğî, s. 182.

¹⁷¹ bk: er-Rahmân 55/9; en-Nahl 16/90; Hûd 11/85; el-En'âm 6/152.

zevatin ifadelerinden anlaşıldığına göre¹⁷², adet vasfi tardi (uygun olmayan) bir sıfat olduğundan vezin karşısında hükme dayanak olarak kullanılmaması gerekmektedir. Ancak kağıt parada vezin söz konusu olmadığından, adet vasfının kıymet vasfi karşısında tardi olup olmadığı belirlenmesi gerekmektedir. Mesele başta da belirttiğimiz gibi kıyasî olduğundan borçlunun fahiş enflasyon nedeniyle fazla bir ödeme yapmasını, aldığından fazlasını ödeme olarak kabul etmemek gerekmektedir. Çünkü kıymet de vezin ve keyl gibi ölçüdür. Şu halde ödenecek fazla miktar sadece şeklen bir fazlalık olacak, fakat gerçekte fazlalık olmayacaktır.

Paranın değer kaybetmesini doğal afete kıyas ederek ele almak da mümkündür. Doğal afet, hukukçular tarafından “önceden bilinmesine rağmen vukuu engellenemeyen semâvî olay” olarak tanımlanmaktadır¹⁷³. Ebû Ubeyde, Yahya b. Said el-Ensârî, Mâlik ve hadisçilerden bir grub, afetin zararını satıcının tazmin edeceğini belirtirlerken, cedid görüşünde Şâfiî ve Ebû Hanife aksini savunmuşlar, alıcının tazminle yükümlü olduğunu ifade etmişlerdir¹⁷⁴. Enflasyon, bir tarafın zararı söz konusu iken diğer tarafın daha fazla fayda temin etmesi ve bilinmesine rağmen engel olunamaması yönüyle doğal afete benzemektedir¹⁷⁵. Şu halde borç alan kimsenin paranın değer kaybını tazmin etmesinin, İslâm hukuku prensiplerine aykırı olmadığı söylenebilir.

İslâm hukuku prensiplerine göre enflasyon ve deflasyonun borçlara etki edecekleri kabul edilmekle birlikte, günümüz ekonomi şartlarında bu iki olayın oranını tespit, geçmiş yıllara göre o kadar kolay olmamaktadır. Klasik hukuk eserlerinin kaleme alındıkları tarihlerde, aslî paralar (altın ve gümüş), bozukluk para yerini tutan felsler için değer belirlemede kriter olurken, günümüz bu tür bir kriterden mahrumdur. Dolayısıyla günümüzde değer kaybeden ya da değer kazanan paranın kazandığı veya kaybettiği oranı belirlemek için belirli bir ölçü

---

¹⁷² İbn Teymiyye, XXIX. 471.

¹⁷³ el-Karâfi, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdris, *ez-Zahîra*, (Nşr: Muhammed Bû Hubze), Dâru'l-garbi'l-İslâmî, yy. 1994, V, 212; Âsim Efendi, *Câyihâ md.*, I, 871.

¹⁷⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, V, 74-75.

¹⁷⁵ Abdullah Şeyh Mahfuz b. Biyyih, s. 40.

gerekecektir. Konu Türkiye’de son yıllarda tartışılmaya başlanmıştır. Bazı araştırmacılar paranın değerinin, enflasyon oranıyla tespitini uygun görmemektedirler. Bu görüşe göre tedavülde bir çeşit para vardır. Basımında altın, gümüş veya başka bir para ya da ekonomik değer karşılık gösterilmez. Eşya fiyatlarında meydana gelen değişiklikler dışında, paranın değerini ölçmeye yarayan herhangi bir kriter mevcut değildir. Yabancı ülkelerin paralarına göre yapılan kur ayarlamaları, yerli paranın sadece o paralar karşısındaki değerini belirtir. Döviz işlemleri bu paraların nominal değeri üzerinden yapılır. Eşya fiyatlarındaki değişiklikleri ölçü olarak, bunu borçların ödenmesinde esas kabul etmek, taraflar arasında anlaşmazlıklara yol açar. İslâm’da akitlerde açıklık ve belirlilik esastır. Karz akdinde, ödünç alan sonunda ne ödeyeceğini bilmezse, satım akdinde veresiye mal alan, vâde tarihinde ne kadar borç ödeyeceğini bilmezse, bu bilinmezlikler akdi fesada götürür. Karz bir teberru olmaktan çıkar, sanki para hemen bir mala bağlanmış gibi, riske girmeksizin, ödünç veren için açıktan bir kazanç yolu olur. Satım akdinde ise, satılan mal belli olduğu için, borcu ödeme tarihindeki kıymeti istenir hale gelir. Aylara günlere göre, enflasyon oranını belirlemek zan ve tahmine dayanır. Zan ve tahmin üzerine hüküm bina edilmez¹⁷⁶. Kısaca bu görüş paranın değer kaybettiğini kabul etmesine rağmen, enflasyon oranının ölçü olarak kabulünü kabul etmemektedir. Dolayısıyla bu görüş, herhangi bir mal satımını, altın yerinde kabul etmekte, borcun ödenmesi sırasında başta borçlanıldığı varsayılan altının değerinin ödenmesini savunmaktadır. Bu görüşte de ifade edildiği gibi, günümüzde paralar herhangi bir değerli maden karşılığında basılmamaktadır. Hatta bazı iktisatçılar parayı, “millî piyasaya bir sene zarfında arz olunan emtianın heyet-i mecmuası üzerine çekilmiş bir nevi havale” şeklinde tarif etmektedir¹⁷⁷. Bu nedenle piyasada sadece bir meta bulunması durumunda, bu metanın fiyat değişikliklerini yansıtmaması mümkün olacaktır. Ancak piyasada on binlerce meta bulunduğundan, zamanımızda para kıymetini bir metanın fiyatıyla tespit ve takip

---

¹⁷⁶ Döndüren Hamdi, “İslâm’da Para-Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri”, *İslâmî Araştırmalar*, sy. 3, Ocak 1987, s. 68.

¹⁷⁷ Neumark, F., *Umûmî İktisat Tarihi*, İstanbul 1939, I, 315.

doğru olamaz. Zira para, piyasada arz olunan bütün emtianın satın alma vasıtasıdır¹⁷⁸. Enflasyon bir tek maldaki fiyat artışı olmayıp, bütün fiyatların ağırlıklı ortalaması ile ilgilidir¹⁷⁹. Bu nedenle altının veya başka bir kıymetli madenin başlangıçta borç verildiğini varsayarak, borcun ifası zamanında onun değerini istemek ya da kağıt paranın altın karşılığında basıldığını kabul etmek, bu nedenle de ödeme tarihinde borcun altın karşılığını ödemek kanaatimizce hatalı bir görüştür. Gerçekte bu görüş de, paranın değer kaybediş oranını tespit etmeye çalışmakta, ancak kağıt paranın alım gücünü ifade eden rakamlara yapılan sayısal ilaveyi, reel değerli paralarda olduğu gibi artırım olarak kabul etmekte, bu nedenle de faize düşmekten korkmaktadır. Oysa günümüzde kağıt paralar üzerlerinde yazılı değerleriyle mübâdele etmektedirler. Bu rakamlar onların adedi olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim biz 100 Amerikan doları karşılığında, 100 Türk lirası değil, o paranın değerini vermekteyiz. Bu da şunu göstermektedir ki kağıt paralarda değer dikkate alınmaktadır. Dolayısıyla da alım gücü onlar için bir değer teşkil etmektedir¹⁸⁰. Elbette ki değer kaybının altın ve gümüşle ölçülmesi mümkündür, ancak bu değerli madenlerin para olarak kullanıldığı dönemler için uygundur. Zira günümüzde altın ve gümüş parayla alınıp satılan bir mal haline gelmiştir. Bu nedenle değeri bazen artmakta, bazen de azalmaktadır. Örneğin 1980 yıllarının ilk aylarında bir ons (31 gr.) altın 850 dolar iken, 9 mart 1982 yılında ise 335,5 dolara düşmüştür. Bu iki yıl zarfında dolarında değer kaybettiğini göz önünde bulundurursak, altının daha fazla değer kaybettiği ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla altının ölçü alınarak paranın değer kaybedişinin tespit edilmesinde, zararın tam tazmini mümkün olmayacaktır¹⁸¹. Pek çok kişiye göre altın nispeten istikrarlı gözükse de, global ekonomide altın fiyatlarının sürekli değer kaybettiği gözlenmektedir. Dahası devletler veya kişiler ellerindeki altın ve değerli madenleri

---

¹⁷⁸ Suvla, Refii Şükrü, *Fiyat İndeksleri Tanzimi*, Güven Basımevi, İstanbul 1942, s. 2.

¹⁷⁹ Frisch, H., *Enflasyon Teorileri*, (Nşr: Ertan Oktay), Elif Matbaacılık, Ankara 1989, s. 1.

¹⁸⁰ Bayındır, Abdülaziz, "Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları", *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983, s. 43-44.

¹⁸¹ Bayındır, s. 49.

gizli yollarla uluslararası piyasaya sürerek, bunların değerlerini düşürebilmektedirler. Şu halde altının günümüzde uluslararası spekülasyon aracı olarak kullanılması ve bu nedenle madeni paraların kullanıldığı yılların aksine sürükli değer yitirmesi, onu istikrarlı bir değer ölçüsü olmaktan çıkarmıştır.

Başka bir görüşe göre de günümüz paraları nominal değerli paralar olduklarından, enflasyon oranlarının tespitinde iktisadın kullandığı kriterleri kullanmakta herhangi bir sakınca yoktur. Günümüz iktisat anlayışı bu tür bir problemin çözümünde toptan eşya fiyat indeksini veya tüketici fiyat endeksini kriter kabul etmektedir. İstikrarlı bir ekonomide şartlarına riayet edilerek yapılan tüketici fiyat indeksi, piyasadaki değişimi daha iyi yansıtacağından, enflasyon oranının tespitinde kriter kabul edilmesi daha uygun olacaktır. Ancak burada şunu belirtmek gerekir ki borçlanılan mal belli ise ödeme tarihinde o malın değerini dikkate alarak ödeme yapmak daha uygun olacaktır. Satılan malın belli olmaması veya borcun para cinsinden olması durumunda, enflasyon oranını dikkate almak, yukarıda da değindiğimiz gibi altını ölçü almaktan daha isabetli olacaktır. Yine bu durumda da, tarafların hakkın geçmesi ihtimâlîne karşın helalleşmesi İslâm açısından yerinde olacaktır. Burada son olarak şuna işaret etmeliyiz ki enflasyon oranını döviz kurlarıyla hesaplamak da birebir isabetli olamamaktadır. Zira döviz kurları paranın, harici kıymetiyle ilgilidir. Bir paranın dahili değeri, harici değerine eşit olmayabilmektedir

II-PARANIN MÜBÂDELE ARACI OLMASI

Paranın mübâdele aracı olma özelliği belki de değer ölçüsü olma özelliğinden önce gelmekte, hatta bazı iktisatçılar paranın ilk özelliği olarak mübâdele aracı olmasını kabul etmektedirler¹⁸². Bazı iktisatçılar, paranın değişim fonksiyonlarını temel¹⁸³ ve ekonomik fonksiyonları arasında saymaktadır¹⁸⁴. Gerçekte mübâdele, trampada geçerli bir uygulamadır. Ne var ki trampada

---

182 Abdurrahman Yüsrî Ahmed, s. 21.

183 Ergin, *Para Siyaseti*, s. 30. 33; Kent, s. 5; el-Karadâğî, s. 49; *Ancyclopedia Americana*, XIX, 347; *Ana Britannica*, Ana Yayıncılık, İstanbul 1986-1989, XVII, 400.

184 İnan, s. 10 vd; Aftalion, s. 58.

değişecek mallar arasında uygunluğun ve tarafların ihtiyaçlarının aynı olması zarureti nedeniyle, paralı mübâdeleye ihtiyaç duyulmuş ve paranın mübâdele aracı olarak kullanılmasıyla trampadan doğan sıkıntılar ortadan kalkmıştır¹⁸⁵. Bir madenin mübâdele aracı olması, temsil ettiği satın alma gücüne bağlı değildir. Güven ve alışkanlık da paraların geçerliliğinde rol oynamaktadır¹⁸⁶.

İslâm'ın paralı ekonomiyi teşvik ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim Rasulullah (s.a.v.) Ebû Saîd el-Hüdrî ve Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadiste Hayber'den kaliteli hurma getiren bir tahsildarla aralarında geçen şu konuşma bunu vurgular mahiyettedir: “Rasulullah sahabelerden birini Hayber'e tahsildar olarak göndermişti. O sahabî de Rasulullah'a iyi cins hurma getirmişti. Bunun üzerine Rasulullah: “Hayber'in bütün hurmaları böyle midir? diye sormuş, o da “Hayır. Biz bunun bir ölçüğünü iki ölçek karşılığında, iki ölçüğünü üç ölçek karşılığında alıyoruz.” deyince, Rasulullah “Böyle yapma! Değeri düşük hurmayı para karşılığında sat. Sonra o parayla iyi cins hurma al.” demiştir.”¹⁸⁷ Bu olayda muhtemelen Rasulullah, paranın mübâdele aracı olarak haksızlığı ortadan kaldırdığını düşünmüş ve bu nedenle parayla alım satımı tavsiye etmiştir. Aynı yaklaşımı ribe'l-fadl'la ilgili hadislerde de müşahade etmekteyiz. Belki ilk bakışta bazılarında bu tavsiye, bunun bir formalite olduğu ve tek bir muamele yerine iki muamele ikame ederek işleri basitleştireceğine karıştırdığı ve uzattığı kanaati uyandırabilir. Ancak, paranın fonksiyonları dikkate alınarak değerlendirildiğinde, bunun böyle olmadığı açıkça anlaşılır¹⁸⁸.

III-PARANIN TASARRUF ARACI OLMASI

Paranın ticârî alanda mübâdele aracı olarak kullanılması, bu maddeye sahip olunmasıyla elden çıkartılması arasında belirli bir sürenin bulunmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Dolayısıyla bu amaca matuf fert ve kurumların elinde az

---

¹⁸⁵ el-Cemal, s. 473.

¹⁸⁶ Ergin, *Para Siyaseti*, s. 30.

¹⁸⁷ el-Buhârî, *Buyu'* 89; Müslim, *Müsâkât* 94, 95.

¹⁸⁸ Gözübenli, “İslâm'da Faiz Yasağı ve Paralı Ekonomi”, s. 93-94.

yada çok para bulunmaktadır. Buna ilave olarak paranın mübâdele aracı olması, kişi veya kurumların, ihtiyaç fazlası mal varlıklarını korumada parayı kullanmalarını gerekli kılmaktadır. Ancak paranın tasarruf aracı olarak kullanılması, gerçekte onun mal olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Kişi ya da kurumlar ellerindeki servetlerini parayla daha kolay muhafaza edebildiklerinden, parayı tasarruf aracı olarak tercih etmektedirler. Burada şuna işaret etmek gerekirken parayı diğer mallardan ayıran bazı özellikleri vardır. Bunlardan bir tanesi parada istendiği an tasarrufta bulunabilmesidir. Dolayısıyla kişi parayı elinde bulundurduğunda, herhangi bir zamanda onunla ihtiyacını giderebilme imkanına sahip olmaktadır. Oysa bu imkana başka malları elinde bulundurması halinde sahip olamamaktadır. Bu nedenle de para, tasarruf aracı olarak tercih edilmektedir¹⁸⁹.

Yukarıda paranın tasarruf aracı olmasının, elde bulundurma anlamına geldiğine değinmiştik. Mesele bu noktaya gelince, tasarrufun ne kadarının caiz olduğunu irdelemek gerekecektir. Zira Kur'an'da para olan altın ve gümüşün tasarrufundan söz edilirken, kenz yerilmiş¹⁹⁰ ve ihtikar da sünnet tarafından caiz görülmemiştir¹⁹¹. İslâm bilginlerinden bir bölümüne göre -kabul edilen de bu görüştür- et-Tevbe suresinde yer alan "kenz"den maksat, zekatı verilmeyen altın ve gümüşdür¹⁹². Şu halde kenz, sadece altın ve gümüşte geçerlidir, zekat miktarının altındaki tasarruflarda kenz söz konusu değildir. Bu duruma göre her tasarruf edilen para kenz kapsamına girmemektedir¹⁹³. İddiharla kenz arasındaki temel farka gelince iddihar, başkalarının ihtiyacı varken ve elinde bulunduran kişinin ihtiyacı yokken bir malın elde tutulmasıdır¹⁹⁴. Daha açık bir ifadeyle iddihar bugünkü anlamıyla karaborsacılıktır.

---

189 Abdurrahman Yüsrî Ahmed, s. 23.

190 et-Tevbe 9/34, 35.

191 Ebû Dâvud, Buyu' 47. 89; Tirmizî, Buyu' 40; Ahmed b. Hanbel, II, 351.

192 es-Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, İhyâu't-turâs el-Arabî, Beyrut ty, III, 232.

193 el-Malt, s. 45-46.

194 Mütevellî-Şehhâte, s. 26.

İslâm'da cimrilik¹⁹⁵ ve israf¹⁹⁶ yasaklanarak dengeli harcama teşvik edilmiştir¹⁹⁷. Dolayısıyla bir müslüman, imkan ölçülerinde temel ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Ancak israf edemeyeceğine göre ihtiyaç fazlası tasarruflarını ne şekilde değerlendirecektir? Paranın elde çalıştırılmadan atıl tutulması, bir taraftan zekatla, diğer taraftan enflasyonla erimesine neden olacağından bunun ticari yatırımlarda kullanılması en uygunu olacaktır. Bu nedenle müteşebbis ile tasarruf sahipleri arasında aracılık yapacak bir kurumun olması zaruri gözükmektedir. Ancak günümüzde kredi müesseselerinin faizli işlem yapması, müslümanları tasarruflarını değerlendirecekleri İslâmî şartlara uygun kredi müesseselerini kurmaya yöneltecektir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki paranın mutlak olarak tasarrufu, ne yasak kenz ne de iddihar kapsamına girer. Ancak tasarruf edilen paranın zekatı verilmez veya atıl bırakılarak fertler ve ülke ekonomisi zarar görürse bunun İslâm'a uygun olduğunu söylemek mümkün olmaz.

---

195 Âlu İmrân 3/180; en-Nisâ 4/37; el-Hadîd 57/24.

196 el-Enâm 6/141.

197 el-Furkân 25/67.

SONUÇ

“İslâm’a göre para kavramı” konusundaki bu araştırma ve incelememizle ulaştığımız sonuçları aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz.

1- Tezin birinci bölümünde, günümüz iktisadında paranın doğuşunu ve para sistemlerini ele aldık. Bu bölümde ilk mübâdele şekli olarak trampa, daha sonra kıymetli madenlerin kullanımı ve paranın mübâdele aracı olarak kullanılması konuları üzerinde durduk. Son olarak günümüz iktisadında, gümüş, altın, çift metal ve kağıt para olmak üzere günümüze kadar kullanılmış olan para sistemlerini kısaca tanıttık. Neticede şunu gördük ki; günümüz iktisadında para, maddilikten mücerretliğe, somutluktan soyutluğa doğru bir gelişme kaydetmektedir. Ayrıca bahsedilen para sistemleri ve para çeşitleri, sadece belirli bir millete veya kültüre ait değildir; yani söz konusu para türleri veya sistemleri bütün milletler tarafından kullanılmıştır. Dolayısıyla para kavramıyla ilgili gelişmeler, bütün milletlerde aynı paralelde seyrettiğinden, bu konudaki gelişmeleri herhangi bir millete veya kültüre ait kabul etmek mümkün gözükmemektedir.

2- Tezin ikinci bölümünde İslâm dünyasında paranın tarihi gelişimini ele aldık. Böylece İslâm hukukçularının para kavramına yaklaşımını, tarihi planı da dikkate alarak ortaya koymaya çalıştık. Bu nedenle Cahiliye, Hz. Peygamber, Raşid Halifeler döneminde ve daha sonra İslâm devletlerinde paranın tarihi gelişimi üzerinde durduk.

Cahiliye döneminde Arabistan yarımadasında İran, Bizans ve az miktarda Yemen parası kullanılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde de aynı paralar kullanılmaya devam etmiştir. Fakat bu dönemde paraların tedâvülünün İslâm’a uygun olmasına özen gösterilmiş ve bu amaçla paranın değişimi (sarf), faiz (ribâ) ve zekat konularında düzenlemeler yapılmıştır. Bu tarihlerde para üzerinde durulmamasının nedeni olarak Hz. Peygamberin bu konuyla ilgilenemeyecek kadar meşgul olması gösterilse de, bu fikir mantık ölçüleri içinde yanlış gözükmemektedir.

Zira Peygamber'in görevi gereği, para hususunda yanlış bir uygulamanın olması halinde duruma müdahalesi kaçınılmazdır. Kanaatimizce bu tarihlerde para maddesi üzerinde durulmamasının gerçekçi bazı nedenleri vardır. İlk olarak şunu söylemek mümkündür ki bu dönemde paralar, değerli madenlerden yapıldığından ve ağırlık birimiyle işlem gördüğünden parayı şu veya bu devletin basmış olmasının pek önemi olmamıştır. Bu nedenle üzerlerinde bulunan şekiller, Rasulullah (s.a.v.)'in para maddesine müdahalesini gerektirmemiştir. Ayrıca şunu unutmamak gerekir ki henüz iktisâdî alanda yeterlilik elde etmemiş, ticârî olarak dışa bağımlı ve para hammaddesi olan altın ve gümüş kaynakları elinde bulunmayan bir devletin iktisâdî hayata müdahalesi imkansız gibi gözükmektedir.

İslâm dünyasında para üzerinde tasarruflar ancak zaman içinde olabilmıştır. İslâm dünyasında Hz. Ömer döneminden itibaren Bizans ve İran tarzında paralar basıldığına öne sürenler olmuştur. Ancak Raşid Halifeler döneminde (632-661) para basıldığı yolundaki iddiaları destekler mahiyette bir vesikaya rastlanmamıştır. Hz. Ömer döneminde ödemelerde ve mâlî ibadetlerin yerine getirilmesinde problemler ortaya çıkınca, adı geçen halife altınla gümüş para arasında 7/10 ağırlık oranını kabul etmiştir.

Kaynakların ittifakıyla "İslâmî tarzda" ilk para basan Abdülmelik b. Mervan (ö.86/705)'dir. İslâmî tarzdan maksat, daha önce paraların üzerinde bulunan yazı ve şekiller terk edilerek, bazı istisnaları hariç portresiz ve üzerinde İslâmî nitelikler taşıyan paraların basılmış olmasıdır. Ancak Abdülmelik b. Mervan yaptığı ıslahatta, Hz. Ömer zamanında kabul edilen altınla gümüş arasındaki 7/10 ağırlık oranını aynen muhafaza etmiştir.

Kağıt para İslâm dünyasında batıdan çok sonra kullanılmaya başlamıştır. Bu, İslâm dünyasında değerli madenlerin para olarak kabul edilmesinden ve toplumda tarım ekonomisinin hakim olmasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle ilk "Kâime" denemeleri devlet garantisinde olmasına rağmen, başarısız olmuştur.

Yukarıda birinci maddede de değindiğimiz gibi, İslâm dünyasında ve batıda paranın tarihi gelişimi aynı paralelde seyretmiştir. Batıda madeni paraların

kullanıldığı tarihlerde, İslâm dünyasında da bu paralar kullanılmıştır. Aynı tarihlerde aynı tür paranın kullanılması, bize para kavramı konusunda İslâm dünyasında örfün etkili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

3- İslâm'ın temel kaynaklarında (Kur'an ve sünnette) herhangi bir para türünün kullanılmasını emreden nas yoktur. Dolayısıyla temel İslâmî kaynaklarda (Kur'an ve hadislerde) paranın tarifiyle ilgili herhangi bir bilgiye rastlamak da mümkün değildir. Kur'an ve hadislerde altın ve gümüşten para olarak bahsedilmesi de sosyal realiteye bağlanabilir. İslâm hukukçularının altın ve gümüşü aslî para kabul etmesi, o tarihteki uygulamanın benimsenmesinden başka bir şey değildir. O ve ondan önceki tarihlerde para ile ilgili düşüncelere bakılacak olursa, İslâm hukukçularından önce bu anlayışı Grek filozofları, özellikle de Aristo savunmuştur. İslâm hukukçularının herhangi bir maddenin para niteliğini kazanmasını kamunun kabulüne bağlamaları, günümüz iktisat anlayışıyla paralellik arz etmektedir. Her ne kadar İslâm hukukçuları altın ve gümüşü aslî para, diğerlerini istilâhî para olarak kabul etmişlerse de, herhangi bir maddenin para niteliğini taşımasını raic olmaya (genel kabule) bağlamalarından, altın ve gümüşü para olarak kabul etmelerinin nedeninin bu iki madenin herkes tarafından kabul edilmesi ve bunların para fonksiyonunu o tarihlerde daha iyi görmeleri olduğu anlaşılmaktadır. Şu halde parada İslâm hukuku açısından asıl olan kamu vicdanında kabul görmesidir. Bu itibarla günümüz iktisadındaki para tarifinin, İslâm hukuku tarafından da benimseneceği kabul edilebilir. Bu nedenle günümüzde kullanılan kağıt paranın ve kağıt para sisteminin İslâm'a aykırı olduğu söylenemez. Ayrıca madeni para sistemine dönülmesi (mesela altın para sistemine) artık kolay değildir. Üstelik kağıt parada gündeme gelen sıkıntılar altın para sisteminde de ortaya çıkacaktır. Şu halde önemli olan hangi tür paranın kullanılacağı değil, prensiplerine uyularak sistemin çalıştırılmasıdır. Nitekim madeni ve kağıt para sistemlerinde, bu sistemlerin prensiplerini uygulayan devletler ekonomi alanında başarılı olmuşlardır. Para basımı (ya da emisyonu) ise, İslâm devletlerinde, devlet başkanına tanınmış bir yetkidir. Günümüz iktisadında da, para emisyonu devletin kontrolüne bırakılmıştır.

Klasik eserlerin yazıldığı dönemde, reel değerli madenler para olarak

kullanıldığından, paranın kıymetini bizzat kendi öz değerinden aldığı kabul edilmiş ve bu nedenle batıda olduğu gibi paranın kıymeti ile ilgili nazariyeler tartışılmamıştır. Ancak İslâm paranın piyasada tedavülüyle ve fiyatların teşekkülüyle ilgili bazı prensipler koymuştur. Bu kapsamda, sarf, riba ve zekat konularında düzenleme yapmış; piyasada fiyatların teşekkülüne müdahale edilmemesini, alıcı ile satıcının karşı karşıya gelerek satışın yapılmasını istemiş; karaborsayı, haksız rekabeti ve aldatmayı yasaklamıştır.

Para kavramında meydana gelen değişmesi ve buna bağlı olarak madeni para yerine kağıt paranın kullanılması sonucunda, klasik fıkıh kitaplarında yer alan bazı hükümlerde de değişmenin olması kaçınılmaz gözükmektedir. Altın ve gümüşün para olmaktan çıkması ve birer meta halini alması nedeniyle, günümüzde para karşılığında altın ve gümüş alımında “akit meclisinde kabız” şartı geçersiz hale geldiği söylenebilir. Zira bu şart, bu iki madenin para olarak kullanılmasıyla alakalıdır. Günümüzde altın ve gümüş para olmaktan çıktığına göre, bu şart para (ki kağıt paradır) ve mal (altın ve gümüşdür) arasında geçersiz kalmaktadır.

Ribayla (faizle) ilgili hükümlerin temel esprisini dikkate alırsak, günümüzde enflasyon miktarı artışın faiz olamayacağı anlaşılır. Ancak bu, faizli sistemde değerinin korunması için paranın bankaya yatırılmasının ve enflasyon oranında faizin alınmasının caiz olduğu anlamına gelmemelidir. Zira ameller niyetlere göre olduğuna göre, günümüz bankalarında amaç faizli işlem olduğundan, kişinin niyeti ne olursa olsun, bu kuruluşlara yatırılan para ve bunun karşılığında faiz adı altında alınan en küçük nema faiz olmaktadır. Bizim bahsettiğimiz enflasyon oranındaki artışın faiz olmaması, akdin başında şart koşulmamak kaydıyla, ancak İslâmî şartlara riayet edilen ortamda ve bu şartları benimseyen kişiler arasında olabilir.

Zekat meselesine gelince, zenginliğin ölçüsü olarak kabul edilen “nisap”, hadislerde tespit edilen sığır, deve, koyun gibi diğer malların nisabında olduğu gibi altın ve gümüşün kendisiyle ilgilidir. Bu iki maden o tarihte para olarak kullanıldığından, aynı zamanda zenginliğin kriteri bu iki şeyle belirlenir gibi

anlaşılmaktadır. Oysa belirlenen bütün nisap miktarlarının değerleri birbirlerine eşittir. Gününüzde altın ve gümüş eskiye oranla aşırı derecede değer kaybettiğinden, nisap ölçüsü kabul edilmesi hatalı olacaktır. Bunun yerine hadislerde belirlenen nisap mallarından, her bölgenin kendi elinde mevcut olanların ortalamasını alarak tespitte bulunması daha uygun olacaktır.

İslâm hukuku açısından paranın fonksiyonları ele alındığında, paranın kıymeti ve buna bağlı olarak enflasyon ve bunun ötesinde vâde farkı, problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde paraların özellikle ekonomisi zayıf ülkelerde büyük oranlarda değer kaybettiği görülmektedir. Paralar mislî kabul edildiklerine göre, alım gücünde meydana gelen değişikliklerin zararın tazmini yoluyla ödenmesi, İslâm'ın adalet ve hakkaniyet anlayışının gereği olmaktadır. Nitekim İslâm hukukçularından Ebû Yusuf'un konuyla ilgili görüşü uygulamada esas kabul edilmiştir. Enflasyon miktarının nasıl hesaplanacağı ise, konunun uzmanlarına bağlıdır. Ancak günümüzde toptan eşya veya tüketici fiyat indeksleri yardımıyla enflasyon miktarı hesaplandığı görülmektedir. Enflasyon oranının tazmin edilmesinin kabulü, beraberinde vâdeli borçlarda vâde farkını da gündeme getirmektedir. Ancak günümüzde vâde farkı deyince, faizin çağrışım yapması, dini prensiplere bağlı insanları şüpheye düşürmektedir. Burada şuna dikkat etmek gerekir ki, İslâm'a uygun vâdeli satışta akitte fiyat belirlenmeli ve tek fiyat olmalıdır. Vâdeli satışta başlangıçta tek fiyat olduğundan ve İslâmî prensiplere göre para-mal mübâdelesinde faiz olamayacağından, karşı tarafın rızası olduktan sonra satışın istenilen fiyatla satılması her hangi bir sakınca taşımamaktadır.

4- İslâm'da para türü ve para sistemiyle ilgili bağlayıcı bir prensibin olmaması, İslâm medeniyetinde iktisat alanında hiç bir düşüncenin veya çalışmanın olmadığı anlamına gelmemelidir. İslâm, faiz, sarf (change-exchange), zekat ve piyasada fiyatların oluşumuyla ilgili bazı düzenlemeler yapmış; İslâm hukukçuları ise, mâlî politika, para politikası, parasal kurumlar, kredi ve kredi araçları, fiyat oluşumu ve fiyat politikaları, piyasa ve piyasa düzenlemeleri, trampa, devlet bütçesi, vergiler, devlet hazinesi, arz-talep, mevduat çeşitleri, ilk banka türleri, ortaklıklar ve monopol, ücretler, para, paranın mübâdele aracı ve hesap birimi fonksiyonları ile

para değerinin istikrarının bozulması, fiyat dalgalanmaları konularını incelemişlerdir. İslâm hukuku eserlerinde bey'le ilgili konularda, Kitabu'l-harâc, Kitabu'l-cizye, Kitabu'l-emvâl ve es-Siyâsetü's-şer'iyye türü eserlerde İslâm hukukçularının iktisatla ilgili düşüncelerini bulmak mümkündür. Ancak günümüz iktisat bilgilerinin bu eserlerde aranması yersizdir. Zira onlar, eserlerinde kendi dönemlerindeki problemlere yer vermişlerdir. Bu nedenle konjöntüre bağlı olarak gelişmiş olan günümüz iktisadının teorilerini, klasik İslâm hukuku eserlerinde bulmak da imkansızdır. İslâm'ın temel kaynakları kabul edilen Kur'an ve hadisleri incelediğimizde, tamamı naslarla belirlenmiş bir "İslâm iktisadi"ndan söz edilemez. İslâm hukukçuları, iki temel kaynaktan yer alan bilgilerden yararlanarak, bazı noktalarda kendine has özellikler taşıyan İslâm maliyesini oluşturmuşlardır. Ancak bu, ilâhî menşeli, fakat insan mahsulü bir üründür. Bu nedenle İslâm hukukunda olduğu gibi, gelişmelere daima açıktır. Dolayısıyla günümüz iktisadında para kavramı çerçevesinde meydana gelmiş gelişmelerin, İslâm'a aykırı olduğu söylenemez.

KAYNAKLAR

- Abdullah b. Meni'*, "el-Varaku'n-nakdî hakîkaten ve hükmen", *Mecelletü'l-mecmai'l-fikhî*, sy. 1, (1408/1987).
- Abdullah Şeyh Mahfuz b. Behiy*, "Hükmü'ş-şer' fi ta'dîli mâ terattebe bi zimmeti'l-medîn li'd-dâin fi hakki't-tedahhum", *Mecelletü'l-buhûs el-fikhiyye el-muâsıra*, sy. 30, (1417/1996).
- Abdurrahman Fehmi Muhammed*, Ta'ribu'n-nukûd medlûlühü'l-hadarî, *el-Menhel*, sy. 454, (1407/1987).
- Abdurrahman Yüsri Ahmed*, *İktisadiyyatu'n-nukûd*, Daru'l-câmiât el-Mısıryye, İskenderiye 1979.
- Abdussemit' Ahmed İmam*, *Usûlü'l-buyu' el-memnûa*, Dâru't-tibâati'l-Muhammediyye, Kahire 1957.
- el-Adevî, Ali es-Said (ö. 1189 h.)*, *Hâşiyetü Adevî alâ Muhtasarı Halil*, (el-Haraşî ile birlikte), Dârun Sâdır, Beyrut ty.
- Aftalion, M.*, *Para Denemeleri*, (Trc: Şerif Dosdoğru), İstiklal Matbaası, Ankara 1956.
- Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)*, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Ahmed b. Yahya b. Murtaza*, *el-Bahru'z-zehhâr*, Dâru'l-hikmeti'l-yemâniyye, Sanâ' 1988.
- Ahmed Emin (ö. 1954)*, *Fecrü'l-İslâm*, Beyrut 1969.
- Ali Haydar (ö. 1936)*, *Dureru'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, Matbaa-i Tevsi-i Tıbbât, İstanbul 1330/1912.
- Ali İbrahim Hasan-Hasan İbrahim Hasan*, *en-Nuzumu'l-İslâmiyye*, y ve ty.
- Alîş, Mahammed b. Ahmed b. Muhammed (ö. 1299 h.)*, *Hâşiyetü alâ Muhtasarı Halil*, (ed-Dusûkî ile birlikte), Dâr Sâdır, Beyrut ty.
- Âlûsî, Şihabuddin Mahmud (ö. 1270/1853)*, *Râhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ani'l-azîm ve's-seb'il-mesânî*, İhyâu't-turâs el-Arabî, Beyrut ty.
- Ana Britannica*, Ana Yayıncılık, İstanbul 1986-1989.
- Ansiklopedia Americana*, Ana Yayıncılık A.Ş., yy. 1986-1989.
- Aral, Namık Zeki*, *Para Meselesi ve Bretton Woods Konferansı*, Alaaddin Kral Matbaacılık, Ankara ty.
- Aren, Sadun*, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, Bilgi Yayınları, Ankara 1968.
- Aristo*, *Politika*, (Trc: Mete Tuncay), Remzi Kitabevi, İstanbul 1975.

- Artam, Turgay, Para*, Ankara ty.
- Artuk, İbrahim*, "Para", İ.A., İstanbul 1988.
- , "Sikke", İ.A., İstanbul 1988.
- Âsım Efendi, Kamus Tercemesi*, (*el-Okyanüsü 'l-basît fî tercemeti 'l-Kâmûsi 'l-muhît*), İstanbul 1304-1305.
- el-Âsımî, Abdurrahman b. Muhammed, Hâşiyetü 'r-Ravdi 'l-murbı' şerhu zâdi 'l-müstakm'*, Besat, Beyrut 1403.
- Atavî, Fevzi, Fi 'l-iktisâdi 's-siyâsi*, Beyrut 1989.
- el-Azimâbâdî, Muhammed Şemsü 'l-hak, Avnü 'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvud*, (Nşr: Abdurrahman Muhammed Osman), el-Mektebetü 's-selefiyye, Medine 1969.
- el-Babertî, Ekmeleddin Muhammed b. Mahmud (ö. 786/1384), Şerhü 'l-İnâye ale 'l-Hidâye*, Dâru İhyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut ty.
- Barkan, Ömer Lütfi, İktisat Tarihi*, Sermet Matbaası, İstanbul 1957.
- , *Kamunlar*, İstanbul 1943.
- Bayındır, Abdülaziz*, "Paranın Değer Kaybetmesiyle Ortaya Çıkan Problemler ve İslâm Hukukuna Göre Çözüm Yolları", *İslâm Açısından Enflasyon ve Çözüm Yolları*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.
- el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud, Tefsîru 'l-Beğavî*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1987.
- , *Şerhu 's-sünne*, Beyrut 1983.
- el-Behûfî, Mansur b. Yunus (ö. 1051/1641), Şerhu müntehe 'l-irâdât, Âlemü 'l-kütüb*, Beyrut ty.
- , *Keşşâfu 'l-kına' an metni 'l-İkna'*, Dâru'l-fikir, Beyrut 1982.
- Bekir b. Abdillâh Ebû Zeyd, el-Eczâ el-hadîsiyye*, Dâru'l-âsime, Riyâd 1996.
- el-Belâzûrî, Ebu 'l-Abbas Ahmed b. Yahya, Futûhu 'l-buldân*, (Nşr: Abdullah Enis et-Tabba' - Ömer Enis et-Tabba'), Beyrut 1987.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin (ö. 458/1065), Ma'rifetü 's-sünen ve 'l-âsâr*, (Nşr: Abdulmuti' Emin Kalacı), Dâru'l-vefa, Kahire 1991.
- , *es-Sünenü 'l-kübrâ*, Dâru'l-fikir, y ve ty.
- Bilmen, Ömer Nasuhi (ö. 1971), Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1985.
- , *İslâm İlmihali*, Bilmen Yayınevi, İstanbul ty.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (ö. 256/869), el-Câmiu 's-sahîh*, Çağrı

- Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- el-Bukâî, Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer, Nazmu'd-durer fi tenâsübi'l-âyât ve 's-suver,*
Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1995.
- el-Bur'î, Muhammed Halil, en-Nukûd ve'l-bunûk,* Mektebetü ma'hadi's-şark, Câmiatü'l-
Kâhire, 1985.
- Burns, Edward Arthur- Neal, Alfred- Watso, D. S., Modern Economics,* Harcourt, Brac and
Company Inc., Newyork 1953.
- Burns, Emile, Para ve Enflasyon,* (Trc. E. Deniz), Köy Yayınları, yy. 1970.
- Bursevî, İsmail Hakkı, Râhu'l-beyân,* Eser Neşriyat, İstanbul 1989.
- Büyük Laroussa,* Gelişim Yayınları, İstanbul 1986.
- Büyükdenez, Adnan, Türkiye'de Faiz Politikaları, Bilim Sanat Vakfı,* İstanbul 1991.
- el-Caîd, Setr b. Sevâb, Ahkâmü'l-evrâk en-nakdiyye ve 't-ticare fi 'l-fikhi'l-İslâmî,*
Mektebetü's-sadîk, Tâif 1993.
- el-Cassâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (ö. 370/980), Ahkâmu'l-Kur'an,* Beyrut 1985.
- , *Muhtasarü ihtilâfi'l-ulemâ li't-Tahâvî,* Dâru'l-beşâir, Beyrut 1996.
- el-Cemal, Abdulmunim, Mevsûatu'l-iktisâd,* Kahire 1986.
- Cevad Ali, Târihu'l-Arab kable'l-İslâm,* Beyrut 1969.
- el-Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 1941), Kitâbu'l-fikh ala'l-mezâhibi'l-erbaa,*
Dâru'l-fikri'l-Arabî, y ve ty.
- Chandler, L. W., The Economics of Money and Banking,* Newyork 1959 (üçüncü baskı)
- el-Cündî, Muhammed Şehhât, Fikhü't-teâmül'il-mâlî ve'l-masrafi'l-hadîs,* Dâru'n-nahdati'l-
Arabiyye, Kahire 1410/1989.
- el-Cürcânî, Ali b. Ahmed (ö. 816/1413), et-Ta'rifât,* Beyrut 1990.
- Çağatay, Neşet, İslâm Dönemine Dek Arab Tarihi,* T.T.K. Yayınları, Ankara ty.
- Dâmad, Abdurrahman b. Muhammed (ö. 1078/1667), Mecmau'l-enhur,* Matbaa-i âmire,
İstanbul 1309.
- Danışmend, İsmail Hamî, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* Türkiye Yayınları, İstanbul
1971.
- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255/868), Sünenü'd-Dârimî,*
Dâru ihyai's-sünneti'n-nebeviyye, y ve ty.
- Davudoğlu, Ahmed, Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi,* Sönmez Neşriyat, İstanbul 1980.
- Dıraz, Abdullah, Dirâsâtun İslâmiyye,* Daru'l-kalem, Kuveyt 1393/1973.

ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullah (ö. 1762), Huccetu'llâhi'l-bâliğa, Dâru ihyâi'l-ulûm, Beyrut 1990.

Doi, Abdurrahman, Shariah, Ta Ha Pusbshers, London 1984.

Döndüren, Hamdi, Delilleriyle İslâm İlmihali, Erkam Yayları, İstanbul 1992.

-----, *Delilleriyle Ticaret ve İktisat İlmihali, Erkam Yayınları, İstanbul 1993.*

-----, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri, İnce Matbaacılık, Balıkesir 1984.*

-----, *İslâm'da Para-Kredi, Faiz ve Enflasyon İlişkileri, İslâmî Araştırmalar, sy. 3, Ocak 1987.*

ed-Dûrî Abdulaziz, Târihu'l-İrâk el-iktisâdî fi'l-karni'r-râbi' el-hicrî, Bağdat 1948.

ed-Dusûkî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (ö. 1230/1815), Hâşiye ala's-Şerhi'l-Kebîr, Dâru'l-fikir, Beyrut ty.

Ebu'l-fadl Veliyyüddin el-Basîr, en-Nihâye ala metni'l-gâye ve't-tahkîk, Matbaatü'l-istikamet, Kahire ty.

Ebu'l-ferec İbn Cevzî, Zâdü'l-mesîr fi'ilmî't-tefsîr, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1407/2987.

Ebu'l-Velid İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, el-Beyân ve't-tahsîl, İhyâu't-türâs el-Arabî, Katar ty.

-----, *Mukaddimât, Dârun sâdır, Beyrut ty.*

Ebu's-Suûd el-İmâdî, Muhammed b. Muhammed, İrşâdu akli's-selim ila mazâyâ Kur'ani'l-Kerîm, Beyrut ty.

Ebü Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî (ö. 275/888), es-Sünen, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Ebü Ubeyd Kasım b. Sellâm, Kitabu'l-emvâl, (Terc. Cemaleddin Saylık), Düşünce Yayınları, İstanbul 1981.

Ebü Ya'la el-Ferrâ, el-Ahkâmu's-sultâniyye, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1403/1983.

Ebü Zehra, el-Mülkiyye ve nazariyyetü'l-akd, Dâru'l-fikri'l-arabî, yy. 1977.

Ekelund, Robert B.- Tollison, Rober D., Economics, Herper Colligs, 1994.

Ekonomi Ansiklopedisi, Paymaş Yayınları, İstanbul 1984.

Elmalı, Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul 1979.

el-Elvânî, Muhyiddin, "en-Nukûdü't-tarihiyye fi ahdi'l-müslimîn fi'l-Hind", el-Ezher, sy. 2, (1384/1964).

Emir Padişah, Teysîru't-tahrîr, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut ty.

Emîr, Muhammed, el-İklîl şerhu Muhtasarı Halil, Mektebetü Kâhire, ty.

- Encyclopedia Americana*, American Corporation, 1968.
- Enver İkbâl Kureşî**, *İslâm and The Theory of Interest*, Delhi 1983.
- Ergin, Feridun**, *İktisat*, İ.Ü.İ.F. Yayınları, İstanbul 1962.
- , *Para Siyaseti*, İÜİF Yayınları, İstanbul 1969.
- , *Para ve Faiz Teorileri*, Bata Yayıncılık, İstanbul 1983.
- Ergüney, Hilmi**, *Türk Hukukunda Lügat ve İstılahlar*, Yenilik Basımevi, İstanbul 1973.
- Erkal, Mehmed**, *Beytülmal*, DİA, İstanbul 1992.
- , *el-Mesâdiru 'l-kadîme*, İrbed (Ürdün) 1991.
- Evans, R. W.- Makepeaca, G. H.**, *Monetary Theory Institutions and Practice*, Hong Kong 1983.
- el-Fetâvâ 'l-hindiyye*, Dâru İhyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut 1406/1986.
- el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali (ö. 770/1368)**, *el-Misbâhu 'l-münîr*, el-Mektebetü'l-ilmıyye, Beyrut ty.
- el-Fezârî, Ebû İshak**, *Kitâbu 's-siyer*, Risale, Beyrut 1987.
- el-Fîrûzâbâdî, Ebu't-Tâhir (ö. 817/1415)**, *el-Kâmûsu 'l-muhît*, Risale, Beyrut 1987.
- Frisch, H.**, *Enflasyon Teorileri*, (Y.Haz: Ertan Oktay), Elif Matbaacılık, Ankara 1989.
- Gâzî İnâye**, *el-İktisâdü 'l-İslâmî, ez-Zekât ve 'd-darîbe*, Beyrut 1995.
- el-Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed Muhammed**, *İhyâu ulûmi 'd-dîn*, Dâru'l-kalem, Beyrut ty.
- Genel Ekonomi Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1988.
- Gözübenli, Beşir**, "İslâm'da Faiz Yasağı ve Paralı Ekonomi", *İslâm Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1992.
- , *İslâm'da Para ve Fonksiyonları*, Erzurum 1986.
- Güner, Ahmet Sayar**, *Osmanlı İktisadi Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Der Yayınları, İstanbul 1986.
- H. Ferid**, *Nakid ve İtibar-i Mâlî*, İstanbul 1334.
- Hacı Reşid Paşa**, *Din-i Mübin-i İslâm*, Matbaa-i Hayriyye, İstanbul 1328.
- Halebî, İbrahim b. Muhammed**, *Mülteka 'l-ebhur*, Salah Bilici Yayınevi, İstanbul ty.
- Hamidullah, Muhammed**, *İslâm'da Devlet İdaresi*, (Trc. Kemal Kuşcu), İstanbul 1963.
- , *İslâm Peygamberi*, (Trc: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1994.
- Hammer, J. V.**, *Devlet-i Osmâniye Tarihi*, (Trc. Ata), İstanbul 1911.
- el-Haraşî, Ebû Abdillâh Muhammed**, *Şerhu 'l-Haraşî ala muhtasarı Halil*, Dâr Sâdır, Beyrut ty.

- el-Hasanî, Ahmed Hasan, Tatavvuru'n-nukûd fî davi's-şerîati'l-İslâmiyye maa'l-inâyeti bi'n-nukûdu'l-kitâbiyye, Dâru'l-medenî, yy. 1410/1989.*
- el-Hatib eş-Şirbînî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed, Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meâni elfâzi'l-Minhâc, Dâru'l-fikir, y ve ty.*
- Hatib et-Tebrîzî, Muhammed b. Abdillâh, Mişkâtü'l-mesâbih, (Nşr: Nâsiruddin el-Elbânî), el-Mektabü'l-İslâmî, Beyrut 1961.*
- Hatib, Davud b. Yusuf, el-Fetâva'l-giyâsiyye, Matbaatü'l-emiriyye, Bulak 1322.*
- el-Hattâb, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed, Mevâhibu'l-celîl li şerhi Muhtaşarı Halil, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1995.*
- Hiç, Mükerrrem, Para Teorisi, İstanbul 1975.*
- Hitti, K. Philip, History of the Arabs, London 1985.*
- el-Husarî, Ahmed, es-Siyâsetü'l-iktisâdiyye ve'n-nuzumu'l-mâlîyye fî'l-fikhi'l-İslâmî, Dâru'l-kitâb el-Arabî, Beyrut 1407/1986.*
- el-Hüseynî, Muhammed Bâkir "Dirâsât ve tahkîkât an nukûdi's-sivâr ve'd-diâye ve's-şiarât", el-Meskûkât, sy. 5, (1974).*
- , Dirâsât ihsâiyye li's-şiarât ala'n-nukûd fî'l-asri'l-İslâmî, *el-Meskûkât*, sy. 6, 1975.
- , en-Nusûsu'l-Kur'aniyye ve'l-ehâdisü ve ibârâtuhu, *el-Menhel*, sy. 10, 1391/1971.
- İbn Abidîn, Muhammed Emir b. Ömer Abidîn, Reddü'l-muhtâr, Beyrut ty.*
- , *Tenbihu'r-rukûd*, (Resâil içinde), Âlemü'l-kütüb, y ve ty.
- İbn Batûda, er-Rihle, el-Matbaatü'l-hayriyye, y ve ty.*
- İbn Bezzâz el-Kerderî, Hâfızuddin Mahmud b. Şihab, el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye, Beyrut 1986.*
- İbn Cerir et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed, İhtilâfu'l-fukahâ, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ty.*
- İbn Cüzey, Muhammed b. Ahmed, Kavânînü'l-ahkâmi's-şerîyye, Âlemü'l-fikir, yy. 1985.*
- İbn Ebî Şeybe, Abdullâh b. Muhammed, el-Musannef fî'l-ehâdis ve'l-âsâr, Daru'l-fikir, Beyrut 1989.*
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed, Fethü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî, Dâru'l-fikir, y ve ty.*
- , *Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisi'r-Râfi el-kebîr*, Mektebetü'l-Kahire, 1399/1979.
- , *Bulûğu'l-merâm*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1986.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed, Tuhfetü'l-muhtâc şerhu'l-Minhâc, (el-Meymeniye, Kahire 1315 tarihli baskıdan ofset), Dâru'l-fikir, y ve ty.*
- , *ez-Zevâcir en iktirâfi'l-kebâir*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1988.

- İbn Haldun, Mukaddime*, (Trc. Zeki Velidi Togan), MEB Şark İslâm Klasikleri, İstanbul 1988.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed, el-Muhallâ bi'l-eser*, Dâru'l-fikir, Beyrut 1408/1988.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemseddin Muhammed, İ'lâmu'l-muvakkîn*, Beyrut ty.
-----, *et-Turuku'l-hukmiyye*, Beyrut 1410/1989.
- İbn Kesîr, Ebu'l-fidâ İsmail, Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1988.
- İbn Kudâme, Abdurrahman, eş-Şerhu'l-kebîr*, Beyrut 1984.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Şemsüddin, el-Kâfî*, el-Kütübü'l-İslâmiyye, Beyrut 1985.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin, el-Muğnî*, Dâru'l-fikir, Beyrut 1984.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Müslim, el-Meârif*, el-Heyetü'l-Mısriyye el-âimme li'l-kütüb, 1992 (altıncı baskı).
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni (ö. 273/886), es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-fadl Cemaleddin Muhammed b. Mükrim, Lisânu'l-Arab*, Beyrut ty.
- İbn Münzir, Muhammed b. İbrahim, el-İcma'*, Dâru'l-kalem, Beyrut 1987.
- İbn Nüceym, Zeyneddin, el-Fetâvâ*, Matbaatü'l-emiriyye, Bulak 1322.
-----, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1985.
- İbn Rüşd Hafîd, Muhammed b. Ahmed (ö. 1199), Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktasid*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1985.
- İbn Teymiyye, Ahmed b. Abdilhalim b. Abdüsselâm, Mecmûu Fetâvâ*, (Nşr: Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım), Dâru âlemi'l-kütüb, Riyad 1412/1991.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh, Ahkâmu'l-Kur'an*, (Nşr: Muhammed el-Becâvî), Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1987.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin Ali b. Muhammed, el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, Dâr sâdir, Beyrut 1400/1980.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin b. Mesud es-Sivâsî, Fethü'l-kadîr*, Dâru ihyâi't-türâs el-ârabî, Beyrut ty.
- İbrahim Harekât*, "el-Evdâu'l-mâlîyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-asri'l-Emevî", *Da'vetü'l-hak*, sy. 267, (1408/2987).
- İnalçık, Halil*, Ottoman Social and Economic History, a Review, (Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Hacettepe Üniversitesi Ankara, July 11-13, 1977), Mateksan Limited Şirketi, Ankara 1980.

- , *The Ottoman Empire, The Classical Age 1300-1600*, London 1973.
- İnan, Reşad**, *Para Ekonomisi*, İstanbul 1976.
- İz, Fahir-H. C. Hony**, *İngilizce Türkçe Sözlük*, ABC Kitabevi, İstanbul 1990.
- Kadı İyâz**, *Mezâhibu'l-hukkâm fî nevâzili'l-ahkâm*, Beyrut 1990.
- Kâdihân, Fahreddin Hasan b. Mansur**, *el-Fetâvâ*, Dâru'ihyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut 1986.
- Kalacı, Muhammed Ravvâs - Kuneybî, Hâmid Sâdık**, *Mu'cemu luğati'l-fukahâ*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1988.
- Kalacı, Muhammed Ravvâs**, *Mevsûatu Ömer b. el-Hattâb*, Dâru'n-nefâis, Beyrut 1989.
- el-Kalkaşandî, Ahmed b. Ali**, *Subhu'l-a'sa fî sanâati'l-inşâ'*, Mektebetü Kosta Thomas ve Şurakâuhû (et-Tabaatü'l-emiriyye'den ofset), y ve ty.
- Kallek, Cengiz**, *H. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa*, Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul 1992.
- el-Kalyûbî, Şihabuddin Ahmed b. Selame**, *Hâşiye ala şerhi'l-Mahallî alâ Minhâci't-tâlibîn*, Dâru'fikir, y ve ty.
- Karaçelebizade, Abdulaziz b. Hamamüddin Ravdatü'l-ibrâr**, Bulak 1284.
- el-Karadâğî, Ali Muhyiddin**, *Kâidetü'l-mislî ve'l-kiyemî*, Dâru'l-i'tisâm, Kâhire 1413/1993.
- el-Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şihâbüddin Ahmed b. İdris**, *el-Furûk*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ty.
- , *ez-Zahîra*, (Nşr: Muhammed Bû Hubze), Dâru'l-garbi'l-İslâmî, yy. 1994.
- Karaman, Hayreddin**, "Alış-Verişte Vâde Farkı", *Alış Verişte Vâde Farkı ve Kar Haddi*, İSAV, İstanbul 1987.
- , *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yayınları, İstanbul ty.
- el-Kardâvî, Yusuf**, *Fıkhu'z-zekât*, er-Risâle, Beyrut 1401/1981.
- el-Kâsânî, Alauddin Ebu Bekir b. Mesud**, *Bedâiu's-sanâi' fî tertibi's-şerai'*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut ty.
- Kâtib Çelebi, Mustafa b. Abdillâh (ö. 1067)**, *Fezleke*, İstanbul 1286.
- el-Kefâfî, Nebil Abdulhalim**, "el-Umle fî'l-müctemai'l-kadîme", *el-Mecelletü'l-Arabiyye*, sy. 61, (safer 1403/aralık 1982).
- Kent, Reymond P.**, *Money and Banking*, Newyork 1947.
- el-Kettânî, Abdülkebîr**, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, Dâru'l-kitâb el-Arabî, Beyrut ty.
- Keyder, Nur**, *Para: Teori, Politika, Uygulama*, Ankara 1993.
- Keynes, John Maynard**, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, (Trc. Asım Baltacıgil), İstanbul 1969.
- Khurshid, Ahmed**, *Elimination of Riba: Concept and Problems*, İslâmâbâd 1994-1995.

- Kılıçbay, Ahmet, İktisadın Prensipleri, İ. Ü. Yayınları, İst. 1974.*
- Kitâb-ı Mukaddes, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1995.*
- Kocamanoğlu, Sururi, Bankacılık Ansiklopedisi, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1983.*
- Konrad, J., İktisat Tarihi, (Trc. Mehmed Vehbi), Matbaa-i âmire, İstanbul 1339/1923.*
- Kudâme b. Cafer, el-Harâc ve Sinâatü 'l-kitâbe, Bağdat 1979.*
- el-Kudûrî, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed, el-Muhtasar, Salah Bilici Yayınevi, İstanbul ty.*
- el-Küfrâvî, Avf Muhammed, en-Nukûd ve 'l-mesârif fi 'n-nizâmi 'l-İslâmî, İskenderiyye ty.*
- el-Kürdî, Muhammed Necmüddin, el-Mekâdiru 'ş-şeriyye ve 'l-ahkâmu 'l-fikhiyye el-müteallikatü bihâ, Matbatü's-saâde, y ve ty.*
- el-Kurlânî, Celâleddin, el-Kifâye, Dâru ihyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut ty.*
- el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Câmi' li ahkâmi 'l-Kur'an, Beyrut 1985.*
- Kütükoğlu, S. M., Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri, İstanbul 1983.*
- Lehfeldt, R. A., Money, Oxford University Pres, London 1926.*
- Lewis, Arthur, The Theory of Economics Growth, yy. 1956.*
- Lewis, Bernard, The Arab in History, Oxford University Pres, Newyork 1993.*
- Longman Dictionary of Contemporary English, Librairie du Liban, 1990.*
- Luis, Haymi, en-Nukûdü 'l-İslâmiyye fi 'l-Endülüs, (Trc. Abdullah Cemaleddin), Kahire 1993.*
- Lütfi Paşa, Asafnâme, Ankara 1982.*
- Ma'mûrâtü 'l-azîzî, Muhammed Yusuf, Ta'rifâtü aziziyye, İstanbul 1315.*
- el-Mahallî, Celaleddin, Şerhu Minhâci 't-tâlibîn, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Mısır ty.*
- Mahmud Ahmed, İslâm İktisadı, (Trc. Yusuf Ziya Kavakçı), Çağaloğlu Yayınları, İstanbul 1975.*
- el-Makarri, Şerefüddin İsmail İbn Ebî Bekr, İhlâsu'n-nâvî fi irşâdi 'l-gâvî ilâ mesâliki 'l-Hâvî, Kahire 1410/1990.*
- el-Makdîsî, Behâüddin Abdurrahman b. İbrahim, el-Udde şerhu 'l-Umde, Mektebetü'r-Riyâd el-hadîs, y ve ty.*
- el-Makdîsî, Hafız Abdulganî, Umdetü 'l-ahkâm min kelâmi hayri 'l-enâm, Dımaşk 1408/1988.*
- el-Makrîzî, Takiyyüddin Ahmed b. Abdülkadir, el-Mevâiz ve 'l-i'tibâr fi zikri 'l-hitat ve 'l-âsâr, (Nşr: Emin Fuad Seyyid), Müessesetü'l-furkân, Londra 1995.*
- , *en-Nukûdü 'l-kadîme el-İslâmiyye, Matbaatü'l-cevâib, Kostantiniyye 1298.*
- Mâlik b. Enes, Muvatta, (Muhammed eş-Şeybânî rivayeti), Beyrut ty.*

- el-Malt, Seyyid Muhammed, Nukûdü'l-âlem metâ zaharet ve metâ ihtefat*, el-Heyetü'l-mısriyye el-âmmе li'l-kitâb, yy. 1983.
- Mannan, İslâm Ekonomisi*, (Trc: Bahri Zengin-Tevfik Ömeroğlu), Fikir Yayınları, İstanbul 1976.
- el-Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, en-Nüket ve'l-uyûn*, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1992.
- , *el-Ahkâmu's-sultâniyye*, (Nşr: Ahmed Mübârek el-Bağdâdî), Mektebetü dâri'bni Kuteybe, Kuveyt 1409/1989.
- el-Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Afi b. Ömer, el-Mu'lim bi fevâidi Müslim*, Beytû'l-hikme, Tunus 1992.
- Mecelle-i ahkâm-ı adliyye*, Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet 1308.
- Mehmed Paşa, Zübde-i vâkiât*, İstanbul 1979.
- Mehmed Zihni Efendi, Nimet-i İslâm*, Matbaa-i âmire, 1316-1329.
- el-Menbecî, Ebû Muhammed b. Ali b. Zekerîyya, el-Lübâb el-câmiu beyne's-sünneti ve'l-kitab*, Beyrut 1414/1994.
- el-Merâğî, Mustafa, Tefsiru'l-Merâğî*, Dâru'l-fikir, y ve ty.
- el-Merginânî, Burhanüddin Ebu'l-Hasan ali b. Ebî Bekr, el-Hidâye*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986.
- el-Mevâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yusuf, et-Tâc ve'l-iklîl*, Beyrut 1995.
- Mevdûdî, Tefhîmu'l-Kur'an*, (Trc. Komisyon), İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- Mevlânâ Şibli en-Nu'mân, İslâm Tarihi*, (Trc. Ömer Rıza), Âmidî Matbaası, İstanbul 1345/1927.
- el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmud, el-İhtiyâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1984.
- el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, Vezâratü'l-evkâf ve's-şuûnü'l-İslâmiyye, Kuveyt 1990.
- Meydan Laroussa*, Meydan Yayınevi, İstanbul 1969.
- el-Meydânî, Abudlganî el-Ganîmî, el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*, Dersaadet Basım Dağıtım, İstanbul ty.
- Mıskhin, Frederic S., The Economics of Money Banking and Financial Market*, yy. 1995.
- Miras, Kamil, Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, D. İ. B. Yayınları, Ankara 1974.
- el-Mirdâvî, Alaüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Süleyman (ö. 885 h.), el-İnsâf ila ma'rifeti'r-râcihi mine'l-hilâf ala mezhebi'l-imam Ahmed*, (Nşr: Muhammed Hamid el-Fakî), Dâru ihyâi't-türâs el-Arabî, Beyrut 1956.

- Molla Hüsrev, Muhammed b. Faremuz, Dureru'l-hukkâm fi şerhi ğurari'l-ahkâm*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1978.
- Mortmann, J.H.*, "Himyer", *İ.A.*, MEB Yayınları, İstanbul 1988.
- Muhammed Abdulvahid Ganim*, "Tahrîmu'r-ribâ", *Mecelletü'l-mecmai'l-fikhî*, sene 1, sy. 1, 1987.
- el-Münâvî, Abdurrauf, en-Nukûd ve'l-mekâyil ve'l-mevâzîn*, (Nşr: Reça es-Samarrâî), Bağdat ty.
- Müneccimbaşı Ahmed Efendi, Sahâifü'l-ahbâr*, (Trc. Şair Nedim), yy. 1285.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî (ö. 261/874), el-Câmiu's-sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Mustafa Nuri Paşa, Netâicü'l-vukûât*, Ankara 1979-1980.
- Mütevelli-Şehhâte, İktisâdiyyâtü'n-nukûd fi itâri'l-fikri'l-İslâmî*, Mektebetü Vehbe, Kâhire 1403/1983.
- el-Müzenî, el-Muhtasar*, Mısır ty.
- Nâima, Tarih-i Nâima*, İstanbul 1281-1283.
- en-Nakşibendî, Nasiruddin, ed-Dînârü'l-İslâmî fi mathafi'l-İrâk*, Bağdat 1953.
- , *ed-Dirhemü'l-İslâmî*, Bağdat 1389/1969.
- en-Neccâr, Ahmed, el-Medhal ile'n-nazariyyeti'l-iktisâdiyye*, Dâru'l-fikir, yy. 1393/1973.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman b. Şuayb (ö. 303/915), es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızuddin Abdullah b. Ahmed, Medariku't-tenzîl*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.
- Neumark, F., Umûmî İktisat Tarihi*, İstanbul 1939.
- en-Nevevî, Ebû Zekerîyya b. Şeref, Şerhu Sahihi Müslim*, Dâru'l-fikir, 1981-1983.
- , *el-Mecmu'*, Mektebetü'l-irşâd, Cidde ty.
- , *Tahrîrü't-tenbîh*, Dâru'l-fikir, Dımaşk 1990.
- Nezih Hammad, İktisadi Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, (Trc. Recep Ulusoy), İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- , *İslâm Hukukunda Paranın Değerinin Değişmesi ve Bununla İlgili Hükümler*, (Trc: Faruk Beşer), *Fikhî Risâleler*, İstanbul 1990.
- en-Nisâbü'rî, Nizameddin, Garâibu'l-Kur'an*, (Nşr: İbrahim Avd), Mustafa el-Bab el-Halebî, Kahire 1962-1970.
- Oğuz, Orhan- Uludağ, İlhan, Genel Ekonomi*, Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı, İstanbul

1981.

Ömer b. Abdilaziz, *er-Ribâ ve 'l-muâmelâtü 'l-masrafiyye*, (Nşr: Bekir b. Abdillâh Ebî Ubeyd), Riyâd 1414.

Orman, Sabri, "Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz", *Para, Faiz ve İslâm*, İ. S. A. V., İstanbul 1992.

Osman b. Hadra, "Hasaisu'n-nukûd ve usulü'l-cibayât fi'l-İslâm", *Da'vetü'l-hak*, sy. 34, (er-Rabat 1392/1972).

Özen, Şükrü, "Habbe", *D.İ.A.*, TDV Yayınları, İstanbul 1996.

Ozok, Gönül, *Döviz Ders Notu*, Türkiye İmar Bankası T.A.Ş., Şubat 1983.

Özsoy, İsmail, "Faiz", *D.İ.A.*, XIII, 110-126, İstanbul 1996.

-----, *Faiz ve Problemleri*, İzmir 1993.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.

Râşid, Mehmed b. Mustafa, *Tarih*, Matbaa-i âmire, İstanbul 1282

er-Rayyis, Muhammed Ziyâüddin, *el-Harâc ve'n-nuzumu'l-mâlîyye li devleti'l-İslâmiyye*, Dâru'l-ensâr, Kahire 1977.

er-Râzî, Fahrüddin, *Mefâtihu'l-gayb*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut 1990.

er-Râzî, Muhammed b. Ebi Bekir Abdulkadir, *Muhtâru's-sihâh*, Beyrut ty.

Reisoğlu, Sefa, *Borçlar Hukuku*, Beta Yayınları 1990.

er-Remlî, Muhammed b. Ahmed, *Nihâyetü'l-muhtâc li Şerhi'l-Minhâc*, Dâru'l-fikir, Beyrut 1984.

Reşid Rıza, *el-Menâr*, Dâru'l-fikir, Beyrut ty.

Roberts, George E., *Money anda Monetary Sistem*, American Chamber of Economics, Newyork 1923.

Sa'di Ebû Ceyb, *Mevsûatü'l-icma fi'l-fikhi'l-İslâmi*, Dâru'l-fikir, Dimaşk 1984.

es-Sadr, Seyyid Muhammed Bâkir, *İktisâdunâ*, Dâru'l-kütübi'l-Lübânî, Beyrut 1981.

Sahillioğlu, Halil, "Dînâr", *D.İ.A.*, İstanbul 1994.

-----, "Dirhem", *D.İ.A.*, İstanbul 1994.

es-Sahnûn, Abdüsselam b. Saîd, *el-Müdevvene*, Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1415/1994.

Salih Ahmed, *et-Tanzîmâtü'l-ictimâiyye ve'l-iktisâdiyye fi'l-Basra fi'l-karni'l-evvel el-hicrî*, Bağdat 1953.

es-Sâlûs, Ali Ahmed, *el-Muâmelâtü'l-mâlîyye el-muâsıra*, Kahire 1992.

Sanus, Burhan Zihni, *Para Ekonomisi*, İstanbul Matbaacılık, yy. 1956.

- Savaş, Fuat Vural, İktisatın Tarihi, Liberal Düşünce Topluluğu, İstanbul 1997.*
- Sayar, Ahmed Güner, Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması, Der Yayınları, İstanbul 1986.*
- es-Sehâranfûrî, Halil Ahmed, Bezlû'l-mechûd fî halli Ebî Dâvud, Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, Beyrut ty.*
- es-Semerkandî, Alâuddin, Tuhfetü'l-fukahâ, Beyrut 1405/1984.*
- es-Senhûrî, Abdurrazzak, Masâdiru'l-hak, Beyrut ty.*
- es-Serahsî, Muhammed b. Ahmed, el-Usûl, Kahraman Yayınları, İstanbul 1984.*
- , *el-Mebsût, Dâru'l-ma'rife, Beyrut 1414/1993.*
- Serin, Vildan, Para Politikası, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1987.*
- Serkis Orpelyan, Miftâhu'l-mecelle, İstanbul 1299.*
- Seyyid Kutub, Fî zilâli'l-Kur'an, İhyâu't-turâs el-Arabî, Beyrut ty.*
- Seyyid Sabık, Fıkhü's-sünne, Dâru İhyâi't-turâs, Kâhire ty.*
- Sıddıkî, S. A., İslâm Devletinde Mâlî Yapı, (Trc. Rasim Özdenören), İstanbul 1973.*
- es-Sübkî, Mahmud Muhammed Hattâb, el-Menhelü'l-azbü'l-mevrûd şerhu Süneni Ebî Dâvud, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, yy. 1394.*
- Sürek, Leyla-Uzunhan, Ayşe-Yazıcı, Tülin, Döviz, Türkiye İş Bankası A.Ş., Doğu Matb. 1985.*
- Suvla, Refî-Şükrü, Fiyat İndeksleri tanzimi, Güven Basımevi, İstanbul 1942.*
- , *Para Kıymetinde Tahavvüllerin Sebepleri, Kenan Matbaacılık, İstanbul 1944.*
- es-Suyûfî, Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr, ed-Durru'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr, İhyâu't-turâs el-Arabî, Beyrut ty.*
- , *Târihu'l-hulafâ, Eser Neşriyat, İstanbul ty.*
- , *el-Eşbâh ve'n-nazâir, (Nşr: Muhammed Mu'tasım Billah el-Bağdâdî), Dâru'l-kütübî'l-Arabî, Beyrut 1987.*
- , *Katu'l-mücâdele inde tağyîri'l-muâmele, (el-Hâvî içinde), Dâru'l-kütübî'l-Arabî, Beyrut ty.*
- Şaban, Şükrü, Paranın Mahiyeti, Ankara 1940.*
- eş-Şâfî, Muhammed b. İdris, el-Ümm, Dâru'l-fikir, Beyrut 1990.*
- eş-Şâşî el-Kaffal, Şerefüddin b. Ahmed, Hilyetü'l-ülema, Risâle, Beyrut 1400/1980.*
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, es-Seylü'l-cerrâr el-mütedeffikî alâ hadâiki'l-ezhâr, Kâhire 1404.*
- , *Neylü'l-evtâr, Mektebetü'l-külliyât el-Ezheriyye, yy. 1399/1978.*

- eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan, Kitâbu'l-asl, Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1990.*
- eş-Şeybânî, Muhammed b. Hasan, el-Asl (el-Mebsût), Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1990.*
- eş-Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf, et-Mühezzeb, (Nşr: Muhammed ez-Zuhaylî),
Dâru'l-kalem, Dimaşk 1417/1996*
- eş-Şîrvânî- el-İbâdî, Hâşiyetâ's-Şîrvânî ve'l-İbâdî alâ Tuhfeti'l-muhtâc bi Şerhi'l-Minhâc,
(Tuhfetü'l-muhtâc ile birlikte), Dâru'l-fikir, y ve ty.*
- Tabakoğlu, Ahmed, İslâm ve Ekonomik Hayat, DİB Yayınları, Ankara 1988.*
- et-Tahânevî, Muhammed b. Ali b. Ali, Keşşâfu istilâhâtü funûn, Beyrut ty.*
- et-Tahâvî, Ebû Cafer Ahmad b. Muhammed, Şerhu meâni'l-âsâr, Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye,
Beyrut 1987.*
- , *Şerhu Müşkili'l-âsâr, (Nşr: Şuayb Arnaut), Müessesetu'r-risâle, Beyrut 1994*
- Tahir b. Aşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, y ve ty.*
- Tevfik el-Hakim, Muhtasarü Tefsîri'l-Kurtubî, Beyrut 1977.*
- Tkatsch, J., "Main", İ.A., MEB Yayınları, İstanbul 1988.*
- Tuğ, Salih, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, Ankara 1963.*
- Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul
1969.*
- Uceylî, el-Cemel, Kahraman Yayınları, İstanbul ty.*
- Uludağ, Süleyman, İslâm'da Faiz Meselesine Yeni Bir Bakış, Dergah Yayınları, İstanbul
1979.*
- el-Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kub (ö. 292/904), Târihu Ya'kûbî, Dâru's-sadr, Beyrut 1992.*
- Yabanoğlu, Ali Kemal, Para Politikası, (Seminer Tebliği), Başbakanlık Devlet Planlama
Teşkilatı, Ankara 1975.*
- Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, Mu'cemu'l-buldân, Dâr Sâdır, Beyrut ty.*
- Yavuz, Yunus Vehbi, İslâm'da Zekat Müessesesi, İstanbul 1983.*
- Zambaur, "Dînâr", İ.A., MEB Yayınları, İstanbul 1988.*
- , "Dirhem", İ.A., MEB Yayınları, İstanbul 1988.
- , "Fels", İ.A., MEB Yayınları, İstanbul 1988.
- Zarakoğlu, Avni, Para ve Kredi Bilgisi, Türkiye İş Bankası Vakfı Yayınları, Ankara 1993.*
- Zekiyüddin Şaban, Usûlü'l-fıkhî'l-İslâmî, Dâru'l-kitab el-câmiî, Kahire ty.*
- ez-Zemahşerî, Carullah Ebu'l-kasım Mahmud b. Ömer, Esâsü'l-belâğâ, yy. 1985.*
- , *el-Keşşâf, Dâru'l-ma'rife, Beyrut ty.*
- ez-Zerka, Ahmed b. Muhammed (ö 1357/1938), Şerhu kavâidi'l-fikhiyye, Dâru'l-kalem,*

Dımaşk 1409/1989.

ez-Zerkâ, Mustafa Ahmed, “el-Mesârîf”, *Mecelletü'l-mecmai'l-fikhî*, sy. 1, 1408/1987.

-----, *el-Medhal*, Dâru'l-fikir, y ve ty.

ez-Zeylaî, Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-râye li ehâdîsi'l-Hidâye*, Dâru ihyâi't-turâs el-Arabî, Beyrut 1393/1973.

ez-Zeylaî, Fahrüddin Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dakâik*, el-Matbaatü'l-emiriyye, Bulak 1314.

Zeytinoğlu, Erol, “Para, Faiz ve İslâm”, *İslâm Ekonomisinde Finansman Meseleleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1992.

-----, *Genel İktisat*, İstanbul Matbaacılık, İstanbul 1971.

ez-Zuhaylî, Muhammed, *en-Nazariyyâtü'l-fikhîyye*, Dâru'l-kalem, Dımaşk 1993.

ez-Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuhu*, Dâru'l-fikir, Dımaşk 1989.

ez-Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdilbaki, *Şerhü'z-Zürkânî ala'l-Muvatta'*, (Nşr: İbrahim Avteh İvad), *Mektebetü Mustafa el-Bâb el-Halebî*, yy. 1381/1961.